

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

25.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
2. CİLT

28 MAYIS – 1 HAZİRAN 2007
KOCAELİ

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No : 3112-1
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 125-1

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Dr. Fahriye BAYRAM

Dr. Adil ZME

Birnur KORAL

Kapak ve Uygulama

Suna HKENEK

ISBN: 978-975-17-3315-3

ISSN: 1017-7663

Kapak Fotoğrafı: *Ulrike MUSS*

(Amber From The Artemision At Ephesus In The Museums Of
İstanbul And Selçuk/Ephesus)

Not :Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve geliş sırasına göre yayımlanmıştır.
Kitapta yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIğI
DÖSİMM BASİMEVİ
ANKARA-2008

İÇİNDEKİLER

Giovanni SALMARI, Anna Lucia D'AGATA Cilicia Survey 2006	1
Lâtife SUMMERER, Alexander von KIENLIN Afyon Müzesi'ndeki Tatarlı Boyalı Ahşap Kalaslarının Restorasyon ve Rekonstrüksiyon Çalışmaları.....	7
Barış SALMAN Adıyaman Müzesi Mozaikleri ve İstanbul Müzelerinde Bulunan Edessa Mozaikleri.....	19
Emel ERTEN, Murat ÖZYILDIRIM Olba Yüzey Araştırması 2005	39
Emel ERTEN, Murat ÖZYILDIRIM Mersin Silifke Olba Yüzey Araştırması 2006	51
Lucienne THYS-ŞENOCAK, Rahmi Nurhan ÇELİK, Carolyn ASLAN Research at the Ottoman Fortress of Seddülbahir, 2005-2006.....	63
Detlev WANNAGAT, Norbert KRAMER, Johannes LINNEMANN Hellenistische Architektur, Kaiserzeitliche Grabbauten und Landwirtschaftliche Anlagen in Uzuncaburç / Diokaisareia.....	77
Özdemir KOÇAK, Adem IŞIK 2006 Yılı Afyonkarahisar İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması	85
Charles Brian ROSE, Reyhan KÖRPE The Granicus River Valley Survey Project, 2006	103
Alessandra GUIGLIA, Claudia BARSANTI St. Sophia Museum Project 2006: The Marble Sculptures of the Middle-Byzantine Period	117
Owen DOONAN, Aksel CASSON, Alex GANTOS Sinop Province Archaeological Project: Report on the 2006 Field Season.....	133
Ferudun ÖZGÜMÜŞ 2006 İstanbul Sur İçi Arkeolojik Yüzey Araştırmaları	151
Maria ANDALORO Rock Paintings of Cappadocia: Images, Materials and State of Preservation.....	163
Peter LAMPE Die 2006 – Kampagne Der Archäologischen Oberflächenuntersuchungen in Tymion und Pepouza	179
Katsuji KOBAYASHI, Antonio SAGONA A Survey of Obsidian Sources in the Provinces of Erzurum, Erzincan, Rize and Bitlis, 2006.....	185

Burcu ERCİYAS, Emine SÖKMEN, Tuna KALAYCI Tokat İli Komana Antik Kenti Yüzey Araştırması 2006.....	197
Sachihiro OMURA 2003-2006 Yıllarında İç Anadolu'da Yapılmış Olan Yüzey Araştırmaları	213
B. Yelda OLCAY UÇKAN Frigya (Phrygia) Bölgesindeki Kaya Kiliseleri 2006 Yılı Çalışmaları	225
Hugh ELTON Göksu Archaeological Project 2005-2006.....	237
Burcu CEYLAN Kanlıdivane 2006.....	251
Thomas DREW-BEAR Frigya ve Pisidya'da Hristiyanlar, Askerler ve Eğitim Görmüş Köylüler.....	261
Mustafa H. SAYAR Doğu Trakya Yüzey Araştırmaları 2006.....	269
Mustafa H. SAYAR Kilikya Yüzey Araştırmaları 2006	277
Mehmet ÖZSAİT Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Ünye	293
Mehmet ÖZSAİT 2006 Yılı Burdur ve Isparta İlleri Yüzey Araştırmaları.....	307
Hilde HILLER Ionische Meister in der Werkstatt Des Kraters Von VIX? Spurensuche in Anatolien	323
Thomas ZIMMERMANN Yeni Araştırmalar Işığında Çorum Bölgesinde Bulunan Çeşitli Erken Tunç Çağı Madenî Buluntular	339
Ertuğrul DANIK Yukarı Fırat Bölgesi 2006 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması.....	345
Asnu-Bilban YALÇIN Boğaziçi Topografyası: 2006 Yılı Araştırmaları	367
K. Serdar GİRGİNER 2006 Yılı Kapadokya ve Kilikya Yüzey Araştırmaları: Kayseri (Yahyalı) ve Adana (Ceyhan II)	379
Erkan KONYAR Kahramanmaraş 2006 Yılı Yüzey Araştırması	403

CILICIA SURVEY 2006

Giovanni SALMERI*
Anna Lucia D'AGATA

In 2006 a new campaign of the Cilicia Survey Project was carried out under the auspices of the University of Pisa¹. The campaign was devoted to continuing systematic survey of the centre of Misis, the ancient Mopsuestia, in the lower valley of the Ceyhan, and to starting systematic study of the material found by the Cilicia Survey Project as from 2000, as well as the material collected by Veronica Seton-Williams in 1951².

With regard to the activity at Misis, it concentrated primarily on the study of ancient monuments still visible in the centre and survey in the area immediately north-east of it.

1. Let us begin with the work which continued on analysis of the stretches of the city walls still visible. This work was commenced in 2003, and analysis of the part on the right bank of the Ceyhan can now be considered complete³.

After the towers surveyed in 2005 at the sites of Misis 33 and Misis 40, respectively to the east and to the west of the settlement, the work carried out in 2006 focused on two other towers, one of which appears to be particularly important. Situated to the east of the so-called acropolis hill and of the site denominated Misis 39, it was built in a U-shape, incorporated within a regular square structure. Only one side of the tower survives to full height, built in blocks of uniform dimensions. The structure incorporating the tower displays marble facing consisting of architectural elements most probably derived from the theatre. The second tower, identified at a short distance to the west of the theatre, shows the round terminal part of the U-shaped structure in a perfect state of conservation.

In the course of the 2006 campaign investigation was also performed on extensive stretches of the city walls in the southern section facing the course of the river Ceyhan. Misis 35 contains a stretch of the city wall extending for a

* Prof. Giovanni SALMERI, University of Pisa-ITALY
Dr. Anna Lucia D'AGATA, CNR, Roma, ITALY

1 For assistance in all aspects of our work, our gratitude goes to staff of the Directorate-General of Monuments and Museums, and to our government representative Fırat Güngör.

2 See M. V. Seton-Williams, "Cilicia Survey", AS 4 (1954), 121-174; G. Salmeri, A. L. D'Agata, "Cilicia Survey 2001", AS 20.1 (2003), 207-210.

3 Arch. Sebastiano M. Venoso is in charge of this work.

length of about 50 metres, and another short stretch a little further west. Material was observed in the filling of the latter (e. g. the fragment of a tortile column) that could provide useful evidence for dating. Continuing westward from Misis 35, in the vicinity of a hearth still in use on the site of Misis 49 a stretch of city wall was identified showing in its outer face reused pieces that, again, as in the case of the tower previously mentioned, most probably came from the theatre. Finally, at Misis 39 the last visible stretch of city wall on the Ceyhan riverfront was located before meeting with the buttresses of the so-called acropolis hill.

With the circuit of the Mopsuestia wall on the right bank of the river Ceyhan thus closed, we now have a preliminary general reconstruction which can only be provisional.

To convey some idea of the originality and, at the same time, the difficulty of the work, it is worth recalling that in the case of Misis alone, Robert Edwards offers no plan of the walls in his volume *The fortifications of Armenian Cilicia* (Washington, D.C. 1987), on account, he explains, of the very large scale demolition to which they were subjected in the 1970s. Thus, in order to reconstruct the circuit we have had to perform painstakingly detailed survey of the fringes of the settlement, further complicated not only by the difficulty in gaining access to certain sites but also by the continual transformations brought about with the building works that have been carried out all over Misis in the last few years. In the case of Misis 31, for example, in 2006 we found –at a point where a stretch of the eastern section of the city wall was identified– a stable built in cement blocks, which had not been there the year before.

As for the shape of this circuit, it seems to have formed a trapezium, and thus rather different from the quadrangular layout proposed by Davis in the 1870s when much of the wall was still standing⁴. However, Davis sketched out his plan in the space of a few days without the help of technical instruments, while evidence for our circuit is also to be seen in the way it follows the orographical features of the place.

So far we have made no reference to the chronology of the walls of Mopsuestia, but their history can safely be dated between the sixth and thirteenth century, a period during which the city fell a prey to frequent sieges and passed into different hands at various times: from the Byzantines to the Arabs and on to the Turks, then to the Crusaders under Tancred and finally to the Rubenids. On the evidence of

4 See E. J. Davis, *Life in Asiatic Turkey. A Journal of Travel in Cilicia...*, London 1879, plan facing p. 66.

a happy find made in 2004 on the site of Misis 25 it also appears possible now –as stated in the 2005 report⁵ – to set a *terminus post quem* for the first phase of the circuit. In view of the fact that the mosaic found at Misis 25, dating back no earlier than the end of the fifth century AD, extends for a length of about 3 metres between a stretch of the city wall and another wall, belonging to a tower, and appears to predate them, we may conclude that the first phase of the walls comes subsequent to the fifth century AD.

Clearly, however, this does not suffice to define the chronological phases of our walls in detail. Such definition can only be achieved with the support of *ad hoc* excavations, which are in fact among our future plans.

As far as the coming 2007 campaign is concerned, we mean to begin study of the walls on the left bank of the Ceyhan, hoping that this will also serve to enhance our understanding of the walls on the right bank of the river.

2. Moving on, now, to the area north of the settlement, in the 2005 campaign an extensive plot of land occupied by a necropolis was located, now traversed by the railway and the national Adana-Osmaniye road. References to the necropolis are to be found in the accounts of travellers, but no detailed study has been made of it. On preliminary examination it appears to contain about a hundred hypogeic chamber tombs dug into the rock, preceded by a dromos. So far we have listed and photographed sixty tombs. With regard to the dating of the complex, which was probably made repeated use of at different times, there can be no way of determining it unless excavation is carried out of one of the tombs.

To the north of the national Adana-Osmaniye road, in a stretch of clear ground in the vicinity of the industrial district of Adana we identified the ruins of the Roman aqueduct of Mopsuestia, which conveyed water from a nearby spring to the city. In 1861 the French scholar Victor Langlois described the ruins as well conserved⁶, but today we have only a few badly damaged arches to admire. They appear to have been built half in freestone, half in brick, with thick layers of mortar running between.

To Langlois we also owe information about the presence of a Roman *miliarium*⁷, in the vicinity of the ruined aqueduct bearing inscribed the name of the third-century Emperor Severus Alexander. On the evidence of this *miliarium* we may conclude that –at least in the area of ancient Mopsuestia– the national Adana-Osmaniye road follows the route of the Roman road.

5 G. Salmeri, A. L. D'Agata, "Cilicia Survey 2005", *AST* 24.2 (2007), 168.

6 V. Langlois, *Voyage dans la Cilicie*, Paris 1861, 452-453.

7 *Ibidem*.

3. Systematic study of the material found with the Cilicia Survey Project from 2000 on, together with the material collected by Veronica Seton-Williams in her Cilicia survey of 1951, was carried out on the premises of the Ethnographic Museum of Adana.

In this connection, we must stress the importance we attribute to ceramic analysis within the Cilicia Survey Project, for this remains the only way to reconstruct an absolute chronological sequence and thus produce the necessary framework within which the regional history of Misis and the area to the east of Adana can be placed.

The earliest archaeological phases include the Neolithic, Chalcolithic and Early Bronze Age, so far identified in sequence at Misis on the site of the so-called acropolis, thus confirming the hypothesis advanced by Seton-Williams that the tell at the west end of the site was also the earliest core of the settlement⁸. On the other hand, the later phases of the Bronze Age, namely the Middle Bronze Age and Late Bronze Age, have so far proved somewhat elusive at Misis. While the Middle Bronze Age represents one of the most significant phases of the series of tell we identified along the course of the Ceyhan, the Late Bronze Age remains a phase of which Misis and its territory have little to show. Its features can only be brought to light with excavation.

As we have had occasion to observe in various cases, one of the most significant phases at Misis and in its territory is the Middle Iron Age – a phase during which settlement at Misis reached a real peak. Pottery from this phase is scattered over the entire area surveyed, and a large inhabited centre extending at least as far as the hills to the west of the acropolis appears to have been associated with it. The exposed section observed at Misis 3 displays evidence of a conspicuous group of ceramic classes: plain slipped ware, orange and red slipped ware, grey ware, burnished ware, bichrome ware, black-on red and white painted ware are among the classes so far identified. Many of them –the black-on red, the bichrome ware and the white painted, for example– find comparison in coeval Cypriot productions, while on preliminary examination appearing to be largely attributable to local manufacture. The archaeometric programme we shall be launching this year will help us to identify local and imported productions with a fair degree of certainty. On the basis of our present knowledge, however, it can already be said that the high percentage of painted pottery encountered at Misis and in its territory points

8 G. Salmeri, A.L. D'Agata, "Cilicia Survey 2004", *AST* 23.2 (2006), 335.

to comparison of the area for the ninth and eighth centuries BC with the areas of Tarsus and Kinet Höyük, where is detectable a similar multiplicity of ceramic classes, including some of Cypriot derivation. On the strength of this evidence it can be said that although Misis is not on the sea it shows for our period a pattern of behaviour comparable to that of the region's coastal centres. Indeed, the presence of the river and the central position it enjoyed in the Cilicia Plain account for the importance of Misis as a crossroads that not only acted as a destination point for goods/inputs, but was also able to relay them to the surrounding areas. It acted, in other terms, as a nodal point in a larger pattern of connectivity.

The centre's ceramic features during the phase in question are characterised by the presence not only of ceramic classes of Cypriot derivation, such as black on red ware or red slipped, or the bichrome ware, but also of classes of local tradition deriving from the Bronze Age. Deriving from this phase we can, in fact, consider the burnished type of pottery which appears to be associated with pottery of Cypriot derivation at Misis 3. Also to be noted is the presence of a rare example of a hand-made amphora decorated freehand with bands of different colours. This is a local imitation of the bichrome pottery of Cypriot production which seems to be unattested elsewhere in Cilicia, and showing just how variegated the scene was in terms of producers and consumers in Middle Iron Age Misis. Thus we have a vigorous local tradition to which must be added the various external elements acquired, and re-elaborated in the process of forming a precise local identity: eliminating the vague and historically ill-founded concept of influence, such appear to be the characteristics of Misis and its territory for a great part of their history.

AFYON MÜZESİ'NDEKİ TATARLI BOYALI AHŞAP KALASLARININ RESTORASYON VE REKONSTRÜKSİYON ÇALIŞMALARI

Lâtife SUMMERER*
Alexander von KIENLIN

Tatarlı Tümülüsü ahşap mezar odasının restorasyon ve rekonstrüksiyon çalışmaları Lâtife Summerer'in başkanlığında Alexander von Kienlin, Erwin Emmerling ve Stefan Demeter tarafından yürütülmektedir. Projenin bu yılki çalışmaları Almanya'da Gerda-Henkel Vakfı'nın maddî desteği ile gerçekleştirilmiştir. Amaç geçmişte bilinçsizlikle tahrip olmuş ve imkânsızlıklar yüzünden uzun yıllar ihmal edilmiş bu eşsiz eseri gelecek nesillere ve arkeoloji bilimine kazandırmak, gelecekte bir çok arkeolojik çalışmanın odak noktası hâline getirmektir.

Giriş

Afyon Müzesi'nde korunan ahşap kalaslar 1970 yılında Afyon Müzesi'nin yapmış olduğu Tatarlı Tümülüsü'ü kurtarma kazısında bulunmuştu. O zamanki Müze Müdürü Hasan Uçankuş'un 1979 yılında yayınladığı kazı raporuna göre, bu mezar 1969 senesinde köylüler tarafından yağmalanmış ve kısmen tahrip edilmiştir¹. Kurtarma kazısı sonunda kalan kalaslar da yerinden sökülüp müzeye getirilmiştir. Kalaslardan üçü tehşire konmuş, diğerleri de depoya kaldırılmıştır.

Dendrokronoloji

1989 ve 1991 yıllarında New York Cornell Üniversitesi'nin "Aegean Dendrochronology Project" çalışmaları dahilinde bu kalasların hemen hemen her birinden çeşitli dilimler kesilmiş ve bunlar dendro analizleri için ABD'ye

* Doç. Dr. Lâtife SUMMERER, Ludwig-Maximilians-Universität, Institut für klassische Archäologie., Meisterstr. 10, D-80333 München/ALMANYA.
Dr. Alexander von KIENLIN, Münih Teknik Üniversitesi, Lehrstuhl für Baugeschichte, Arcisstr. 21, 80333 München/ALMANYA
Afyon Müzesi Müdürü Mevlüt Üyümez'e ve eski Müze Müdürü Hasan Tahsin Uçankuş'a gösterdikleri yardımlar ve verdikleri bilgiler için teşekkürlerimi sunarım.

götürülmüştür². Tatarlı ahşaplarına uygulanan dendrokronolojik analizlerinin sonuçları ilkönce yalnızca projenin kendi sitesinde yayınlamıştır³. Buna göre proje ağaçların kesilme tarihini ilk önce İ.Ö 531±37 olarak verilmiştir. Daha sonra *wiggle matching* metodu ile, yani ağaç halkalarının verilerini C14 yöntemi sonuçları ile birleştirerek daha geç bir ağaç kesilme tarihi, yani İ.Ö. 451/454 önerilmiştir⁴.

Tatarlı ahşap kalasları üzerine bundan başka hiç bir bilimsel araştırma yapılmamıştır. Bu eserlerin Antik Çağdan kalmış en büyük ahşap üzerinde boyalı resim olduğu ve ayrıca ahşap yapının mimarlık tarihi için önemi göz önüne alınırsa onların arkeoloji ilminde bugüne kadar üzerlerine dikkat çekmemeleri inanılmaz bir durumdur⁵.

Tatarlı Projesi

Tatarlı Tümülüsü'nün tekrar keşfi ikibinli yılların başlarında başlamıştır, bu da Afyon'da değil Münih'te olmuştur. Bu makalenin yazarlarından Lâtife Summerer, 2001 yılında Münih Archäologische Staatssammlung'da bir seminer çalışması sırasında müze deposunda boyalı dört kalas parçasını farketmiştir⁶. Yaptığı

- 1 H. Uçankuş, "Afyon'un Tatarlı Kasabası'nda Bulunan Phryg Tümülüsü Kazısı", Türk Tarih Kongresi (1979) 306-334. Aynı rapor daha sonra renkli fotoğraflarla bir kez daha yayınlamıştır: H. Uçankuş, "Afyon'un Tatarlı Kasabasında Bulunan Phryg Tümülüsü Kazısı" *Arkeoloji ve Sanat*, 106, 2002, 23-51.
- 2 Daha sonra tatarlarımızdan yapılan araştırmalarda kalınlıkları 3-6 cm. arasında değişen bu 38 numunelik ahşabın toplam yaklaşık 2 m. boyunda bir ağaç ettiği ortaya çıkmıştır. Bunun için aşağıya bkz.
- 3 <http://www.arts.cornell.edu/dendro/91adplet.html>.
- 4 <http://www.arts.cornell.edu/dendro/91adplet.html>;
<http://www.arts.cornell.edu/dendro/96adplet.html>.
- 5 Bugüne kadar Antik Çağdan bilinen ahşap üzerine boyalı resimler pinakes denilen küçük boyutlu eserlerdir. Örneğin Korint Pitsa'da bulunmuş *pinakes*ler : N. Koch, *De Picturae Initii. Die Anfänge der griechischen Malerei im 7 Jh.* (1996) 7-8, Res. 1.
- 6 Münih'teki sedir ağacından kesilmiş bu iki kalasın nereden geldiği bilinmemektedir; müzeden verilen bilgiye göre onlar 1989 yılında bir nakliyat firması tarafından müzeye hibe edilmiştir. 1993 yılında Peter Calmeyer bu iki resimle boyalı kalası *Münchner Jahrbücher* dergisinde yayınlamıştır (P. Calmeyer, "Zwei mit historischen Szenen bemalte Balken der Achaemenidenzeit", *Münchner Jahrbücher* 43, 1993, 7-18). Daha sonra bunlar 1995 yılında aynı müzenin "Orient und Okzident" adlı sergisinde gösterilmiş ve sergi kataloğunda renkli resimleri basılmıştır. G. Zahlhaas, *Orient und Okzident. Kulturelle Wurzeln Alteuropas 7000 bis 15 v. Chr. Prähistorische Staatssammlung München* (1995) 50 Taf. D. Buna rağmen Münih kalaslarının Tatarlı mezar odası ile olan açık münasebeti bugüne kadar hiç farkedilmemiştir. Yalnız E. Özgen-J. Öztürk, *The Lydian Treasure. Recovered Heritage* (1996) 45'te hem Tatarlı hem de Münih boyalı kalaslarından bahsetmişler ama bunların aynı yerden çıkmış olabilecekleri hususunda hiç bir fikir yürütmemişlerdir. Buna karşın J. Borchhardt, "Narrative Ereignis- und Historienbilder im mediterranen Raum von der Archais bis in den Hellenismus". M. Bietak/ M. Schwarz (ed.), *Krieg und Sieg. Narrative Wanddarstellungen von Ägypten bis ins Mittelalter. Internationals Kolloquium. 29.-30.- Juli im Schloss Haindorf, 2000*, 95'de, Özgen ve Öztürk'deki değinmeye atıf yaparak Münih kalaslarının menşelerini Kelainai/Dinar olarak göstermiştir.

araştırmalarda Hasan Uçankuş'un yayınladığı kurtama kazısı raporu üzerinden bu kalas parçalarının Tatarlı Tümülüsü'nden gelmiş olabileceği varsayımdan yola çıkarak ilk defa 2004 yılında Afyon Müzesi'ndeki kalasları incelemiştir. Kalasların ölçüleri, kesim tekniği ve boyama stili o kadar benzerdir ki, Münih ve Afyon'daki kalasların aynı yerden çıktıkları açıktır⁷. Buna rağmen herhangi bir aksi iddiaya karşın yukarıda bahsedilen dendrokronoloji uzmanı Peter Ian Kuniholm'u 2005 yılında Münih'e davet etmiştir. Münih ahşapları üzerinde yapılan araştırmalarda bunların kesilme tarihlerinin Tatarlı'dakilerle yalnız uyuşması değil, hatta onların aynı ağaçtan kesilmiş oldukları ortaya çıkmıştır. Ondaki sonra yaptığı yeni analizlere göre Kuniholm, ağaçların kesilme tarihini bu sefer İ.Ö. 474/471 olarak vermiştir⁸.

Münih kalaslarının Tatarlı Tümülüsü'nden çıkmış olduğu hem arkeolojik hem dendrokronolojik delillerle ispatlandıktan sonra, bu makalenin yazarları bunların Türkiye'ye geri dönmesini sağlamak ve mezar odasını Afyon Müzesi'nde tekrar ayağa kaldırmak için bir proje başlattılar⁹.

Restorasyon ve Rekonstrüksiyon Çalışmaları

Çalışmaların geçen ekim ve nisan aylarında Afyon'da yapılan ilk aşamasında ilk önce kalaslar envanterlenip müze deposunda yaptırılan bir ahşap rafa dizilerek ve etrafları koruyucu perdelerle örtülerek restorasyon çalışmaları sürecinde sağlıklı bir şekilde korunabilmeleri sağlanmıştır. Bütün parçalar ayrıntılı olarak ölçülüp mimari çizimleri yapılmıştır. Dijital olarak yapılan ilk montaj çalışmalarında birleştirilen kalasların çoğunun parçalarının eksik olduğu anlaşılmıştır. Hemen hemen her kalastan genelde dış uçlardan, ama bazen iç kısımlardan yaklaşık 10-20 cm. kalınlıkta dilimlerin eksik olduğu görülmüştür. Bu serisel kesimin 1989 ve 1991 yıllarında yapılan dendro araştırmaları sırasında yapılmış ve ABD'ye götürülmüş olduğu anlaşılmıştır. New York'taki "Aegean Dendrochronology

- 7 Bu konuda detaylı bir makale yayınlanmıştır: L. Summerer, "From Tatarlı to Munich. The Recovery of a Painted Wooden Tomb Chamber in Phrygia" in: A. Dinçol/I. Delemen (ed.), *Proceedings of the International Workshop in Istanbul. The Achaemenid Impact on Local Population and Cultures in Anatolia (6th-4th B.C.)*, May 19–22 May. 2005 (İstanbul 2007) 129-156.
- 8 P. I. Kuniholm/M. W. Newton/C. B. Griggs/P. J. Sullivan, *Dendro Analysis of the Tatarlı Tumulus near Afyon/Dinar, Turkey and Four Sections of Cedrus libani in the Archäologische Staatssammlung in Munich, Germany* in: L. Summerer, "From Tatarlı to Munich. The Recovery of a Painted Wooden Tomb Chamber in Phrygia" in: A. Dinçol/I. Delemen (ed.), *Proceedings of the International Workshop in Istanbul. The Achaemenid Impact on Local Population and Cultures in Anatolia (6th-4th B.C.)*, May 19–22 May. 2005 (İstanbul 2007) 153-155.
- 9 Tatarlı rekonstrüksiyon projesi için bkz: L. Summerer/A. v. Kienlin, "Tatarlı Persleri. Afyon Akamenid Mezarı", *Atlas 171*, Haziran 2007, 84-94.

Laboratory” ile yapılan temaslar sonunda bunların Türkiye’ye iade edilmek üzere Münih’e getirilmesi sağlanmıştır. Bu kalınlıkları 3-6 cm. arasında değişen 38 adet ahşap (toplam uzunluk 2 m.) dilimin bir tarafı zımpara ile düzleştirilip parlatılmış, üzerinde boya olabilecek yüzey, izolabantlarla yapıştırılmıştır. Dilimlerin kesildikleri kalasların tespiti için yüzeydeki yapışkan maddelerin boya pigmentlerine zarar vermeden kaldırılması daha uzun bir çalışma gerektirmektedir. ABD’den iade edilen bu parçalar, Münih’teki diğer iki kalasla beraber şu anda Münih Teknik Üniversitesi Restorasyon Bölümü’nün atölyesinde saklanmaktadır. Bunların inceleme ve restorasyon çalışmaları bitirilince Türkiye’ye geri getirilecek ve Afyon Müzesi’ne teslim edilecektir.

Afyon Müzesi’nde yapılan çalışmalarda, kalasların kesilen örneklerinin, kalınlıklarından fazla hacim kaybettikleri anlaşılmıştır. Kesilen bazı küçük parçalar herhalde analiz için yeterli olmadığından geride bırakılmıştır. Bu nedenle kalasların orijinal uzunluklarını tespit etmekte büyük bir güçlükle karşılaşmıştır.

Montaj çalışmalarında görülen diğer bir güçlük ise mezar odasının yerinden sökülmeden önce kalasların yerlerinin uygun bir şekilde belirtilmemiş olmasıdır. Çünkü kalasların üzerine asılan kağıt parçalarıyla belirtilmiş, fakat bunlar kısmen düşüp kaybolmuş, kısmen okunaksız hâle gelmiştir. Kalaslar kesilirken üzerlerinde asılı olan kağıtlara dikkat edilmemiştir. Bu nedenle kalas yerlerini belirleyebilmek ancak ince ölçümlerle ve teknik özellikler gözlemleriyle yapılabilmektedir. Örneğin kalasların yan taraflarındaki oyma ve geçme yerleri, üst ve alt taraflardaki zıvanalar gibi. Bazı kalaslar üzerinde bulunan ve Antik Çağ marangozları tarafından kazınmış işaretler de bu tespit çalışmasında çok yararlı olmuştur. Bu şekilde kuzey duvarı tamamen ve doğu duvarı kısmen dijital olarak monte edilmiştir (Resim: 1).

Restoratörler kalasların ilk temizlik çalışmalarını yapmış, ahşaplardaki genel konservasyon durumunu teşhis etmiş ve çürüme, haşerat zararları ve solma gibi olumsuz etkenlerin boyutlarını ölçmüşlerdir. Uygulanacak koruma ve sağlamlaştırma işlemlerinde hangi yöntemler kullanılması gerektiği araştırılmıştır.

Bunun yanında Afyon Müzesi’nin teşhir bölümünde ve şu anda depo olarak kullanılan bir salon, mezar odasının tekrar kurulabileceği bir yer olarak tespit edilmiş ve bunun için bir plan çizilmiştir (Resim: 4). Buraya bir yıl boyunca odanın nemini ölçmek için bir alet yerleştirilmiştir. Tatarlı kalaslarının restorasyon ve rekonstrüksiyon çalışmaları önümüzdeki yıl devam edecektir.

Tatarlı Tümülüsü'nün Konumu ve Yapısı

Dinar İlçesi'ne¹⁰ 35 km. uzaklıkta olan Tatarlı Tümülüsü kazı raporundaki bilgilere göre 50 m. çapında ve 6 m. yüksekliğindedir. Mezar odası doğal bir kayalık tepe üzerinde, 50-60 cm. derinleştirilen zemine ahşap kalaslarla blok tarzında yapılmıştır (Resim: 1). Ahşap mezar odası 2.50x2 m. boyutlarında ve 1.85 m. yüksekliğindedir. Odanın arka duvarı 8, yan duvarları 4, tavanı 7 kalastan oluşturulmuştur¹¹. Ön ve arka duvarların en üst üç kalasının kenarları eğimli kesildiği için buraya bir alınlık şekli verilmiştir (Resim: 2). Bu alınlık kalasları kamalarla birbirine bağlanmış, alttakiler ise üst üste dizilmiş ve yan duvarlardaki kalaslarla geçme bindirme tekniği ile birbirine kenetlendirilmiştir. Güney tarafta dromosa açılan kapı olduğu için burada yalnız alınlık kalasları kullanılmış ve bunlardan yalnız söve kalası ele geçirilebilmiştir. Ahşap mezar odasının çevresine daha sonra blok taşlardan aşırma tekniği ile bir duvar örülerek ikinci bir mezar odası oluşturulmuştur. Mezar odasının dışarıyla bağlantısı 3,65 m. uzunluğunda tonozlu bir dromos ile sağlanmıştır. Değişik duvar tekniği ve mezar odası ile iyi bağdaşmadığı için Uçankuş, kazı raporunda bu dromosun daha geç devirlerde eklediğini tahmin ettiğini belirtmiştir¹².

Mezarın üzeri ahşap kalas, kil, kırma taşlardan oluşan bir koruyucu tabakayla örtülmüş, daha sonra ise 3.50 m. yüksekliğinde toprak yığını ile kapatılmıştır. Mezar odasının tavanından tümülüsün tepesine kadar olan yükseklik 3.50 m. olarak verilmektedir. Mezar, figür stiline göre İ.Ö 5. yüzyılın ortalarında tarihlendirilmektedir. Ancak mezar Antik Çağın çeşitli dönemlerinde tekrar kullanılmış ve değişiklik görmüştür. Dromos tamir edilmiş, kuzey ve batı duvarların alt tarafları kesilerek yeni gömüler için nişler açılmıştır.

Tatarlı Boyalı Frizleri

Frizler üzerindeki figürler zemine astar sürmeden doğrudan ağaç üzerine kazılarak işlenmiş ve sonra kırmızı, siyah, kahverengi, beyaz renklerle boyanmıştır.

10 Akamenidlerin saray ve garnizon kenti olan Kelainai bu günkü Dinar'ın olduğu yerde bulunuyordu. L. Summerer/A. v. Kienlin, „Kelainai. Afyon'daki Pers Kenti“, *Arkeo Atlas* 6, 2007, 74-83.

11 Uçankuş'un raporlarında yanlışlıkla kalasların yalnız ardıç ağacından olduğu bildirilmektedir: H. Uçankuş, „Afyon'nun Tatarlı Kasabası'nda Bulunan Phryg Tümülüsü Kazısı“, *Türk Tarih Kongresi* (1979) 307; H. Uçankuş, „Afyon'nun Tatarlı Kasabası'nda Bulunan Phryg Tümülüsü Kazısı“, *Arkeoloji ve Sanat* 106, 2002, 23-51.

12 H. Uçankuş, „Afyon'nun Tatarlı Kasabası'nda Bulunan Phryg Tümülüsü Kazısı“, *Türk Tarih Kongresi* (1979), 307.

Şimdiye kadar yapılan analizlere göre daha ziyade toprak kaolinit, cerussit, hematit gibi renk pigmentleri kullanılmıştır¹³.

Bugüne kadar yapılan çalışmalara göre frizlerin duvarlara dağılışı şu şekildedir:

Kuzey Duvar

Yukarıda sözü geçen kurtarma kazısı raporunda sadece kuzey duvarındaki kalaslar *in situ* olarak belgelendirilmiştir (Resim: 2)¹⁴. Buna göre bu duvar beş frize bölünmüştür. Bazı frizler yalnız bir kalas üzerinde, bazıları ise iki kalas üzerine yayılmış durumdadır. Yukarıdan birinci frizde antitetik bir şekilde karşı karşıya çömelmiş iki yırtıcı hayvan tasviri görülmektedir. Bunların başlarının bulunduğu en üstteki üçgen biçimindeki kalas çok çürük durumda olduğu için maalesef ele geçirilememiş, bunun için hayvanların aslan, kaplan veya sfenks mi oldukları belli değildir¹⁵. İkinci friz de kısmen bir üst kalasın üzerine taşmıştır. Burada simetrik olarak karşı karşıya duran dört savaşçı figürü vardır. Bunlar ellerinde kalkan, mızrak ve kılıç tutmaktadır. Savaşçıların yukarıya kalkmış topukları ve geriye hamle eden kol hareketleri bunların savaşmayıp dans ettiklerini göstermektedir¹⁶. Üstten üçüncü frizin sol tarafında üç savaş arabası tasviri vardır. Diğer figürlere nazaran bunlar frizin tam yüksekliğini doldurmayıp daha küçük bir ölçekte gösterilmiştir. Arabaların üstündeki yerlerin boş mu bırakıldığı veya başka motiflerle mi boyandığı, bu kısımda yüzey tahrip olduğu için anlaşılamamaktadır. Arabaların önünde büyük ölçüde gösterilmiş iki insan figürü yer almaktadır. Vücutlarının yalnız alt kısımları korunabilmiştir. Bunlar öne doğru hamle etmekte ve birisi ellinde cinsi belli olmayan bir nesne tutmaktadır. Eğer frizin sağ kısmındaki kir perdesi temizlenebilirse, burada gösterilen sahne daha iyi bir şekilde ortaya çıkabilecektir. Bir alttaki kalasın ortası boyanmadan önce, muhtemelen ağaçtaki bir dal budağı yüzünden, baklava dilimi biçiminde kesilip yerine başka bir parça geçirilerek onarılmıştır (Resim: 2.6).

13 Renk analizleri Münih Teknik Üniversitesi'nden E. Emmerling ve Bavyera Saray ve Bahçeler Dairesi'nden H. Piening tarafından sürdürülmektedir.

14 Orijinal resimler çok soluk oldukları ve siyah-beyaz fotoğraflarda hemen hemen hiç belli olmadıkları için Tatarlı ahşapları burada yalnız çizimlerle sunulmaktadır.

15 Bu hayvanların başları görümediği hâlde Uçankuş 1979, 310'de bunları sfenks diye yorumlamıştır.

16 Savaş dansı ikonografisi için bkz J.-C. Poursat, Les représentations de danse armée dans la céramique attique, *BCH* 92, 1968, 550-615; M.-H. Delavaud-Roux, *Les danses armées en Grèce antique* (1993). Anadolu'da cenaze törenlerinde oynanan savaş dansı için bkz. P. Cecarelli, P. *La pirrica nell'antichità Greco romana* (1998)126-140.

Bu frizde sağdan sola koşan altı kanatlı boğa tasviri görülmektedir¹⁷. Sağ tarafta iki uçan kuş ve onların altında başını geriye çevirmiş bir veya iki hayvan, muhtemelen panter bulunmaktadır¹⁸ (Resim: 2).

Yukarıda belirtildiği gibi kuzey duvarın alt tarafına sonradan bir niş açılmış ve bu kısımda var olan frizler tahrip olmuştur. Geri kalan parçalar üzerinde yer yer renk izleri ve figür kalıntıları görülmektedir¹⁹. Sağ tarafa kırmızı boyayla iki bacaklı bir nesne, muhtemelen bir sandalye veya taht çizilmiştir. Bunun etrafında yer yer siyah, sarı ve kırmızı renk izleri, burada oturan bir insan figürü olduğuna işaret etmektedir. Bunun hemen önünde sola doğru yürüyen kırmızı ayakkabılı, siyah pantolonlu ve kırmızı ceketli bir adam bulunmaktadır. Daha sol tarafta başka renk kalıntıları vardır, fakat bunların ne figürü olduğu anlaşılamamaktadır.

Doğu Duvar

Kazı raporunda doğu duvarın bulunuş durumu hakkında maalesef çok az bilgi vardır. Yalnız buradan bazı kalasların söküldüğünden bahsedilmektedir. Kuzey duvarın *in situ* çekilmiş fotoğrafında bu kesilmiş kalas uçları açıkça görülmektedir. Yaptığımız çalışmalarda buradan kesilen kalasların Münih'teki parçalar olduğu anlaşılmıştır (Resim: 3). Kesme sırasında en azından 1-2 cm.lik bir bölüm tahrip edilmiş ve daha kolay taşıyabilmek için ortadan tekrar kesilmiştir.

Doğu duvarın en üstteki frizinde bir konvoy sahnesi görülmektedir. İkiye bölünmüş kalasta mevcut yükseklik 27 cm. ve uzunluk 212 cm.dir. Bunu Afyon'da kesilmiş uçlarıyla dijital yoldan birleştirdiğimizde sağ tarafta kalastan 20 cm. uzunluğunda bir kısmın boş kaldığı görülmüştür. Bunun da dendrokronoloji analizleri için kesilen bir parça olduğu açık olmakla beraber, daha net bir tespit yapılamamıştır. Dendro numinelikleri en fazla 6 cm. kalınlık gösterdikleri için ya buradan birden fazla dilim kesilmiş ya da kesim sırasında ahşap ziyan edilmiştir. Bu boşluk kısmı, Münih'teki konvoy sahnesinin sağ kesik ucu ve Afyon'daki kalasın sağ kenarı arasında, yani boyalı zemin kısmında, kaldığı için burada boyalı friz figürleri bulunması çok muhtemeldir.

17 Koşan kanatlı boğalar İon vazo sanatının etkisiyle yapılmış Caere menşeyli arkaik bir vazo üzerinde de bulunmaktadır: J. Hemelrijk, *Caeretan Hydriae* (1984), Lev. 116-117.

18 Böyle bir başını geri çevirmiş panter "Satrap Lahti"nin av sahnesinde de bulunmaktadır: I. Kleemann, *Der Satrapen-Sarkophag aus Sidon* (1958) Lev. 10.

19 Uçankuş 1979, 317-318 raporunda bu kalası tanımlamıştır, fakat hangi duvara ait olduğuna ait bir açıklama getirmemiştir. Fakat bu kalasın yeri, *in situ* fotoğraflarda açıkça görülmektedir.

Nitekim bu kalasın Afyon'daki sol ucunda konvoy sahnesine ait bir figür daha bulunmuştur. Eğer dendronimelikleri üzerinde de yeni figürler ortaya çıkarılabilirse konvoy sahnesinin sağ tarafa doğru nasıl devam ettiği anlaşılacaktır.

Bu kalastaki friz kompozisyonunda benzer bir motif iki kere tekrarlanmaktadır: Yürüyen insan ve at figürleri, yine atların çektiği iki tekerlekli bir arabaya eskortluk yapmaktadır. Birinci açık arabada oturan beyaz yakası kürklü bir manto (kandys) ve başında kahverengi tiara giyen bir adam sahnenin en önemli figürü olarak belirlenmiştir. Diğer arabanın üzeri kubbeli olarak kapalıdır. Korteje Pers giyimli, at veya araba çeken adamlar, ellerinde mızrak taşıyan Persli savaşçılar ve pantolon giyimli ve goryt ile silahlı süvariler ve üç kadın iştirak etmektedir. Bu tip konvoy sahneleri Daskyleion çevresinde çıkarılan mezar stellerinde, Karaburun mezar odası freskosu ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki "Ağlayan Kadınlar Lahti'nde" de görülmektedir. Fakat Tatarlı mezar odasının doğu duvarındaki friz 20 insan, 16 at ve iki araba figürü ile bugüne kadar bilinen en detaylı konvoy sahnesidir²⁰.

Bunun bir altındaki kalas da kaçak kazıcılar tarafından kolay taşınabilsin diye ikiye bölünmüştür. Birleştirildiğinde mevcut uzunluğu 2.21 m., kalınlığı ise 27 cm.yi bulmaktadır. Burada en soldaki figür, ortasından kesilmiştir. Bu figürün ikinci yarısı Afyon'daki kalasın uç parçasının üzerinde maalesef tespit edilememiştir. Bunun da nedeni bu kısımdan yaklaşık 2 cm. kalınlığında bir parçanın kesilerek ziyan edilmesidir. Yukarıdaki konvoy frizinde olduğu gibi, burada da sağ tarafta 15 cm. uzunluğunda bir kayıp vardır.

Bu kalastaki frizde çok figürlü bir savaş sahnesi görülmektedir²¹. Doğru tipi giysilerle gösterilen iki grup savaşçı bir birine doğru yaklaşmakta ve ortada iki tarafın liderleri çarpışma hâlinindedir. Sol tarafın lideri Akamenidlerin pilili giysisi ve tacı ile Persli ve sağ tarafın lideri ise sivri tiarası ile İskitli olarak tanıtılmıştır. Soldan gelen Persli savaşçıların sayısı oniki, sağdan gelen İskitlilerin sayısı onbirdir. Nitekim bu frizin de sağ tarafında eksik bir kısmın bulunması burada daha fazla figür olabileceğine işaret etmektedir.

Buna rağmen sol tarafın karşı tarafa göre yalnız sayıca değil, teknik bakımdan da daha güçlü olduğunu onların bir savaş arabasına sahip olması göstermektedir. İskitlilerin yenik durumu ise yere düşmüş ölü ve okla yaralanmış savaşçılarla ifade edilmektedir.

²⁰ Bu konuda bkz. Summerer 2007, 135-139.

²¹ Bu friz hakkında detaylı bir çalışma yayınlanmıştır: L. Summerer, „Picturing Persian Victory. The Painted Battle Scene on the Munich Wood“, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 13, 2007, 3-30.

Tatarlı mezar odasının doğu frizindeki savaş sahnesi ikonografik açıdan Anadolu-Pers sanatının en zengin kaynağını teşkil etmektedir.

Batı Duvar

Batı duvarın rekonstrüksüyon çalışmaları daha çok başlangıçtır. Burada şimdiye kadar boyalı iki friz parçası tespit edilebilmiştir. Frizdeki resimler iyi okunamamasına rağmen, büyük bir olasılıkla burada kurban törenleri tasvir edilmiştir.

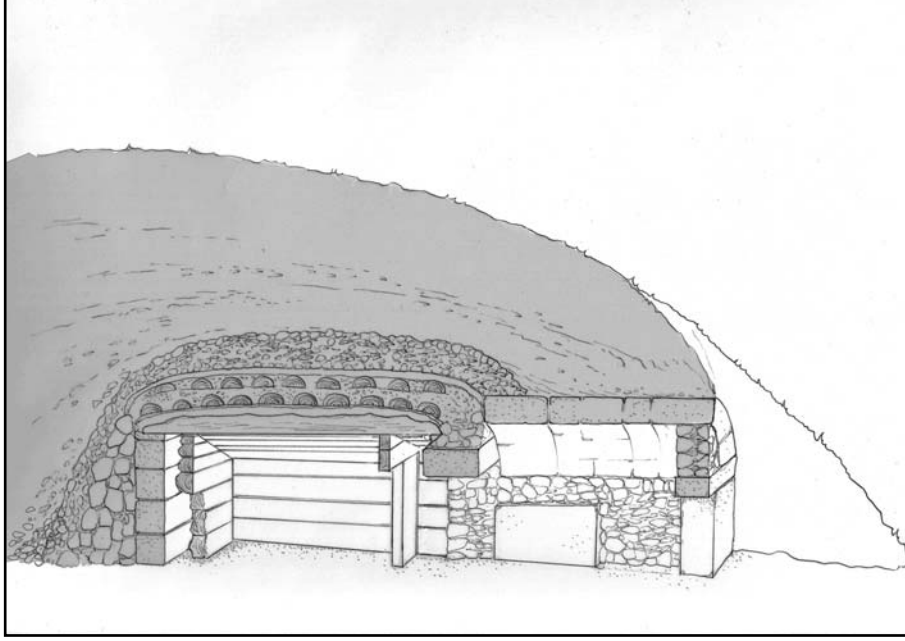
Güney Duvar

Yukarıda da belirtildiği gibi güney duvarda dromosa açılan giriş kapısı olduğu için burada yalnız alınlık kalasları kullanılmıştır. Kazı sırasında burada bir tek kapının üstündeki söve kalası ele geirebilmiştir; diğerleri herhalde çürüme nedeniyle yok olmuştur. Var olan bu tek kalasta kuzey duvarın alındığında olduğu gibi karşılıklı duran bir çift yırtıcı hayvan, aslan veya panter, bulunuyordu²². Fakat bu gün burada kırmızı ve siyah renk izlerinden başka bir şey görülememektedir.

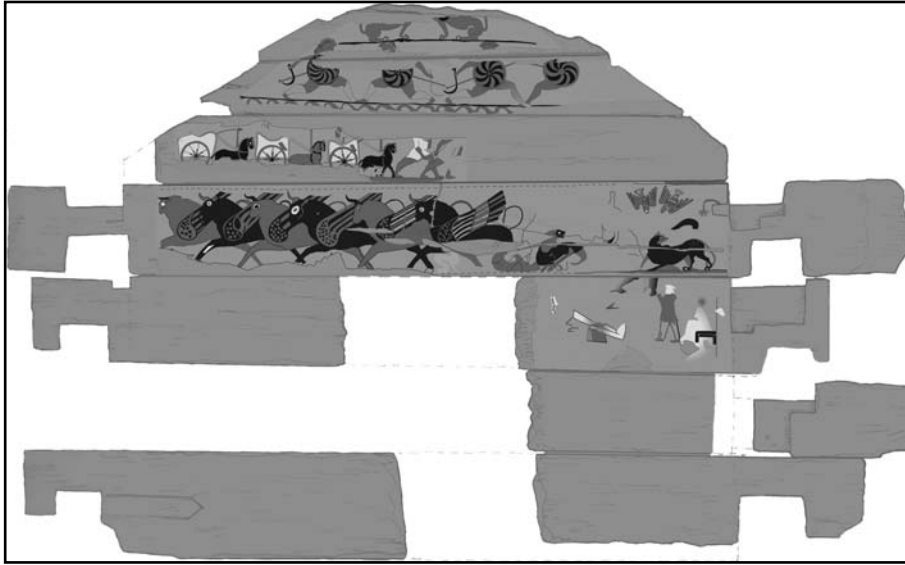
Tatarlı ahşap mezar odasının çalınmış kalaslarının Münih'te tekrar bulunması arkeoloji ilmi için çok büyük bir kazançtır. Çünkü bunlar Antik ağdan günümüze kalmış ahşap üzerine resim sanatının en büyük örneğidir. Yukarıda da belirtildiği gibi böyle boyalı frizlerle süslü ahşap bir mezar odasının başka bir paraleli yoktur. Bunun yanında bu frizler Pers Dönemi Anadolu mezar odaları resim programları hakkında bir çok yeni veriler getirmektedir. Frizlerde gösterilen sahneler Fryg-Pers ikonografisi ve l gömme adetleri hakkında önemli ip uçları vermektedir. Mimarlık tarihi açısından Tatarlı mezar odası Antik ağda ahşap yapılar da kullanılan teknolojinin, özellikle kalasların köşe bağlantılarında kullanılan tekniklerin, anlaşılması için de mühim bir kaynak oluşturmaktadır.

Tatarlı projesinin gelecek yıl devam edecek olan çalışmalarında bu konularda daha geniş bilgi edinilmesi beklenmektedir.

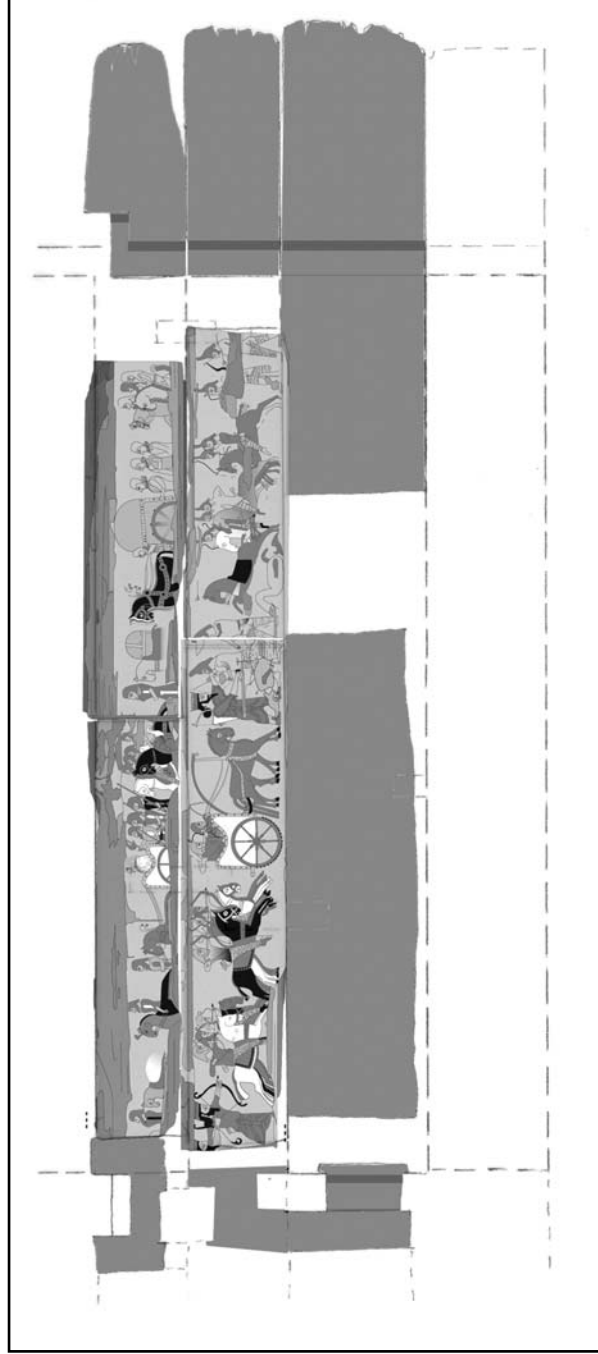
22 H. Uçankuş, „Afyon'nun Tatarlı Kasabası'nda Bulunan Phryg Tmls Kazısı“, *Türk Tarih Kongresi* (1979) 315.

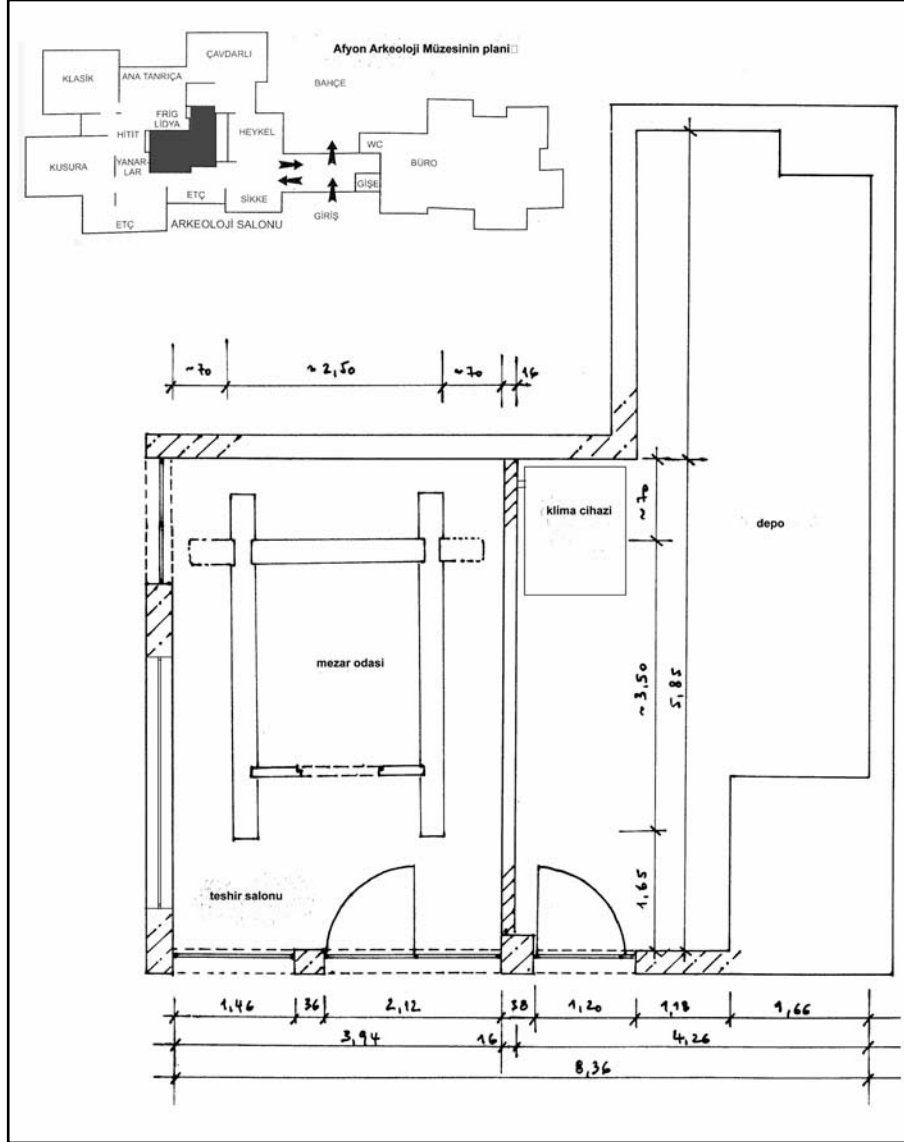
Resim 1: Tatarlı Tümülüğü kesiti (Alexander von Kienlin)

Resim 2: Tatarlı mezar odasının kuzey duvarı rekonstrüksiyonu (Ingrid Dinkel/Alexander von Kienlin)

Resim 3: Tatarlı mezar odasının doğu duvarı rekonstruksiyonu (Ingrid Dinkel/Alexander von Kienlin)

Resim 4: Tatarlı mezar odasının Afyon Arkeoloji Müzesi'nde kurulma projesi (Alexander von Kienlin)

ADİYAMAN MÜZESİ MOZAIKLERİ VE İSTANBUL MÜZELERİNDE BULUNAN EDESSA MOZAIKLERİ

Barış SALMAN*

2006 yılında Adıyaman Müzesi mozaikleri ve İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Ayasofya Müzesi Müdürlüğü'ne bağlı Aya İrini Kilisesi'nde bulunan Edessa mozaikleri üzerinde çalışılmıştır¹. Yapılan çalışmada müzelerde bulunan mozaiklerin fotoğrafları çekilmiş, kayıtları olanların envanter bilgileri alınmıştır.

ADİYAMAN MÜZESİ

Adıyaman Müzesi'nde teşhirde bir adet döşeme, iç bahçede aynı döşemeye ait beş adet mozaik fragmanı, depoda ise yirmi dokuz adet mozaik fragmanı yer alır. Bu yirmi dokuz adet fragmanın biri ayrı bir döşeme olarak değerlendirilebilir (Bkz. Bizans mozaïği). Mozaik döşemeler Samosata (Samsat), Perre ve Haraba Köyü'nden gelmiştir. Ayrıca restorasyon bekleyen ve Samsat'tan gelen birkaç döşeme de depoda yer almaktadır. Bunlar için her hangi bir çalışma yapılmamıştır.

Samosata (Samsat) Mozaikleri

Eski ve Ortaçağın önemli başkentlerinden ve önemli kalelerinden biri olan Samosata şehri, Euphrates (Fırat) Nehri'nin batısında, kuzeydoğuda Nymphaios (Kâhta), güneybatıda Singa (Göksu) çaylarının arasında kurulmuştur. Samosata, Kommegene Krallığı (M.Ö. 69- M.S. 72) zamanında krallığın başkentidir. Samosata şehri, burayı da içine alan Atatürk Barajı'nın yapılması projesi üzerine 1978 yılından 1987 yılına kadar başkanlığını Prof. Dr. Nimet Özgüç'ün yaptığı kurtarma kazıları ile araştırılmıştır². Şehirde Hellenistik Dönemin sonlarında

* Barış SALMAN, Arkeolog M. A., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü Doktora Programı, Kaynaklar Yerleşkesi, Buca/İZMİR. E-mail: barsalus@yahoo.com; arkeoman@mynet.com

1 Adıyaman Müzesi Müdürü Sayın Fehmi Erarslan'ın yakın ilgisi ve yardımları için çok teşekkür ederim. Yine Ayasofya Müzesi'nden Sayın Ömer Severoğlu ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Sayın Rahmi Asal'a yardımları için çok teşekkür ederim.

2 Özgüç 1988: 291.

büyük eserler yaptırmış olan 1. Antiokhos'un (M.Ö. 69–36) babası Mithridates Kallinikos'un (M.Ö. 100–70) yaptırdığı tahmin edilen sarayın kazısı 1982 yılında başlamış ve kazılar bitene kadar buradaki çalışmalar devam etmiştir³. Sarayda ele geçirilen⁴ ve bu gün emblemanın yer aldığı orta kısmı müze teşhirinde yer alan mozaik döşeme (Balıklı Mozaik), sarayda ele geçirilmiş en güzel örneklerdendir. Teşhirdeki bu mozaik dışında Samosata Sarayı'nda bulunup müzeye getirilen ve depoda saklanan mozaikler: "Balıklı Mozaik"ın diğer parçaları (sekiz adet), "Damalı Mozaik" parçaları (üç adet) ve "Büyük Salon Mozaik" parçalarıdır (dört parça). Sarayın dışında, Bizans kalıntıları arasında bulunan bir adet figürlü "Bizans Mozaik", müze deposunda saklanmaktadır.

Balıklı Mozaik

1983 yılında müzeye taşınan sarayın bu mozaik, dokuz parça hâlinde kesilerek taşınmıştır. 1693 envanter numaralı döşemenin aslında bütünü müze envanter kayıtlarına göre 460x365 cm.dir. Teşhirdeki bölümü, emblemanın yer aldığı yani sahnenin bulunduğu bölümü kapsayan, döşemenin ortasıdır. Bu kısım 137x220 cm. ebadındadır. Tesseralar siyah, beyaz, kahverengi, yeşil, krem, sarı renklidir. Bu polikrom döşemenin emblemanında yer alan tesseralar 0.2–1 cm. arasındaki ölçülerde olup dm²'ye ortalama 130–150 adet tessera düşmektedir. Bordürlerde dahil diğer alanlardaki tesseralar ise 0.5–2 cm. arasında olup dm²'ye ortalama 70–90 adet tessera düşmektedir. Mozaik döşeme hem sarayın tarihi hem de ince işçilikli tekniği ve emblemadan kenarlara doğru küçükten büyüğe titizce yerleştirilen tesseralarıyla Hellenistik karakterlidir.

Teşhirdeki bu parça kesilen parçalar içindeki en büyük ölçülere sahip olan kısımdır. Bu kısmın ortasında zemini siyah renkli tesseralarla oluşturulmuş bir emblema yer alır. Emblema yer yer beş, yer yer de dört sıralı kiremit rengine yakın basit bir bantla sınırlandırılmıştır. Böylece 122x 40 cm.lik bir alan oluşturulmuştur. Amphoranın bir kısmı ve soldaki yunusun çok az bir kısmını kaplayan tahrip bir alan mevcuttur. Emblemanın tam ortasında, emblemanın yüksekliği ölçüsünde yani 40 cm. boyunda sivri dipli bir amphora yer alır. Amphoranın her iki yanında ise antitetik bir şekilde yer alan iki adet hareketli yunus balığı vardır. Yunuslar 55 ve 52 cm. ölçülerindedir. Sarı ve kahverengi tonlardan oluşan yunusların yüzgeçleri kırmızı tondadır⁵. Her ikisinin de ağızları yarım açık şekilde betimlenmiştir. Aynı

3 Özgüç 1986: 301; Özgüç 1988: 291–294.

4 Özgüç 1985: 443.

5 Bingöl 1997: 110, taf. 24,2.

hareket özellikleri içerisinde yer alırlar. Açık olan ağızlarında diş detayları beyaz küçük tesseralarla sağlanmıştır. Bu şekildeki görüntüleri onların vahşi birer balık olabileceğini de düşündürmektedir⁶. Sağdaki yunusun gözüne denk gelen bölüm tahrip olmuştur. Ancak diğerinde siyah renkle konturlanmış göz yuvası ve yine siyah yuvarlak ve nispeten parlak bir tessera ile göz bebeği verilmiştir. Emblemadan sonra yaklaşık 20 cm.lik bir alan söz konusudur. Bu alanda, uzun ve kısa kenarlarda emblemadaki sahneye benzer sahneler söz konusudur. Uzun kenarlardan, emblemadaki balıkların üst kısmına denk gelen bölüm döşemenin en ağır tahribatının yer aldığı bölümdür. Burada sadece balıklardan birinin kuyruk kısmı seçilebilmektedir. Diğer uzun kenarda yine karşılıklı iki balık, bu sefer bir palmet süsünü aralarına alarak verilmiştir. Balıklar burada yeşil, kahverengi ve beyaz tondadır. Sağdaki balık kuyruk kısmını yukarı kaldırmakta ve diğer düz bir şekilde duran balığa göre daha hareketli görülmektedir. Yine kısa kenarlarda da aynı sahneler söz konusudur. Ancak kısa kenarların birinde soldaki balığın üstünde daha küçük bir üçüncü balık yer alır. Buradan döşemenin ilk bordürü olan dalga kuşağına geçilir. Dalgalar 16–17 cm. yüksekliğinde ve siyah renktedir. Bu döşemeye ait sekiz parça daha müzenin deposunda yer alır. Bu parçalardaki tesseralar yer yer 3 cm.ye kadar ulaşan boyutlara sahiptir. Yaklaşık olarak, parçalarda, dm²ye ortalama 40–60 adet tessera düşmektedir. Depodaki parçalardan döşemede yer alan diğer süsleme elemanlarını saptamak mümkündür. Buna göre en dıştan itibaren piramit, siyah bant, dalga, meander süsleri yer alır (Resim: 1, 2).

Damalı Mozaik Parçaları

Samosata Sarayı'nın koridor mozaiklerinden biridir. 1983 yılında üç parça hâlinde müzeye taşınmıştır. Kayıtlara toplam ölçüsü 456x165cm. olarak geçmiştir. Parçalar 170x100, 170x120, 185x125 cm. olarak ölçülmüştür⁷. 1692 envanter numaralı parçalarda tesseralar sadece siyah ve beyaz renkte olup 2–3 cm. arasında değişen ölçülere sahiptir ve dm²ye ortalama 40–45 adet tessera düşmektedir. Geç Hellenistik Döneme tarihlenir.

Üzerinde hiçbir figürün olmadığı döşeme bütünde dikdörtgen formdadır. Siyah ve beyaz tesseraların doldurduğu damalardan oluşan oldukça yalın bir döşemedir. Her dama yaklaşık 30–36 adet tessera ile oluşturulmuştur (Resim: 3).

6 Bingöl 1997: 110.

7 Müze kayıtlarında parçaların hepsi eşit olarak 165x120 cm. geçmektedir.

Büyük Salon Mozaik Parçaları

1983 yılında dört parça hâlinde müzeye taşınmıştır. Toplam ölçüsü yaklaşık 13 m. civarındadır. Parçalardan ikisi 190x130 cm., biri 200x130 cm., biri ise 125x125 cm.dir. 1691 envanter numaralı döşemenin parçalarına A'dan D'ye harfler verilmiştir. Siyah, beyaz ve kahverengi tesseralar 1-3 cm. arasında olup dm²'ye ortalama 50–70 adet düşmektedirler. Geç Hellenistik Döneme tarihlenir.

Samosata Sarayı'nda bulunan bu mozaik döşemenin orta paneli bulunamamıştır. Bu parçalar kenar detaylarına aittir. Parçalarda dıştan içe doğru testere dişi, bunu takip eden çift sıra hâlindeki dalga motifi sonrasında 76 cm. enindeki meander motifi ve ardından tekrar iki sıra dalga ve en dışta testere dişi motifi gelmektedir (Resim: 4)⁸.

Bizans Mozaik

1983 yılında müzeye taşınmıştır. Mozaik döşeme yüksek bir ihtimalle İmparator Iustinianus zamanına aittir. Bu dönemde, adı geçen İmparator, Samosata'da imar faaliyetlerinde bulunmuş, şehrin savunmasını artırarak Arap akınlarına karşı koymuştur. Bu mozaik döşeme de bu dönemden kalan yapı kalıntıları arasında ele geçirilmiştir⁹. 1690 envanter numaralı mozaik döşeme 120x170 cm. boyutlarındadır. Döşeme üzerindeki tesseralar 0.5-1 cm. arasında değişmekte ve dm²'ye ortalama 100–110 adet düşmektedir. M.S. 6. yüzyıla tarihlenir.

Müze envanter kayıtlarındaki tanıma göre döşemenin etrafında geometrik motifler ve zincir süsleri yer alır. Ancak gerek müzedeki mevcut hâlinde gerekse *in situ* hâlinde¹⁰ bu detaylar yer almamaktadır. Kenarları tahrip olmuştur. Figürün baş kısmı ve kenarlardaki bazı figürler(?) tahribattan dolayı gözükmez. Ortada bir erkek figürü cepheden tasvir edilmiştir. Üzerinde boydan, ayak bileklerine kadar uzanan uzun kollu bir elbise vardır. Elbisenin alt kısımları kalın konturlu olarak verilmiştir. Yine aşağı kısmında sağ ve sol tarafta birer siyah puan yer alır. Elbise önden açılır şekildedir. Figürün başı eksik olmasına rağmen başlıklı olduğu anlaşılır. Çok az belirti olsa da kapalı ağızlı ve iri gözlü olduğu anlaşılmaktadır. Kolları yanındaki ona doğru hamle yapan ve ön ayakları havada duran bir keçiye doğru uzanarak onun başına bir şey bağlamaktadır. Bu hayvanın yarısı yok olmuştur. Figürün ayakları ise çıplak ve iki yana doğru gerçekçi olmayan bir ifade ile betimlenmiştir. Figürün

8 Özgüç 1986: 301.

9 Özgüç 1985: 444, res. 11.

10 Özgüç 1985: res. 11.

yakın temasta olduğu keçinin dışında sağ alt köşede boynuzları ve başının çok az kısmı günümüze ulaşmış başka bir yaban keçisi, onun karşısında baş kısmının çok az bir kısmı kalan hayvan ve sol üst köşede başka bir hayvanın izleri görülür. Bunların dışında ne oldukları anlaşılmayan bir takım izler daha vardır. Döşemede hayvanların üst üste duruşu, yer yer kalın konturlar, hacim ve derinlik anlayışının olmayışı göze çarpmaktadır. Ayrıca sahne açık havada geçmesine rağmen doldurucu motif de kullanılmamıştır. Bu özellikler ilk etapta Edessa mozaiklerinin özelliklerini hissettirmektedir¹¹. Şehrin Edessa'ya yakınlığı bu mozağin Edessalı bir usta tarafından yapıldığı düşüncesini doğurabilir (Resim: 5).

Perre Mozaikleri

Kommezene Krallığı'nın beş büyük kentinden biri olan Perre M.Ö. 1. yüzyılda Melitene (Malatya) Samosata arasında uzanan antik yol güzergâhı üzerindeydi. Antik kaynaklarda muhteşem suyu nedeniyle orduların ve yolcuların konakladığı yer olarak anlatılan şehir Roma Döneminde önemini korur. Bizans Döneminde Nikaea'da (İznik) toplanan İncil konsiline temsilci göndererek siyasî önemini yanında dinsel önemini de koruyan kent sonraki dönemlerde önemini yitirmiştir. Bu gün antik yerleşim üzerine Örenli (Pirin) Mahallesi kurulmuştur¹². Şehrin en önemli taraflarından biri önemli mozaik atölyesinin oluşudur. En az Samosata ya da Zeugma kadar süreklilik gösteren mozaik üretimleri düşünülmektedir. Bir süredir kazılan şehirde eskilere dayanan ve bu gün Adıyaman Müzesi'nde envanter kaydı olmayan mozaik döşemeler mevcuttur. Bölgede yaşayan insanlardan ve müze müdüründen alınan bilgilere göre bu sonuca varılmıştır. Bu gün bu döşemeler keşfedilmeyi beklemektedir. Buradaki mozaik döşemelerin Bizans Dönemine kadar süreklilik arz ettiği düşünülmektedir¹³. Genel olarak doğadan sahnelerin betimlendiği mozaikler açık havada geçmekte, hayvan tasvirleri ön plana çıkmaktadır. Müzede apsisli bir mekâna ait oval formda ve aynı döşemeye ait olduğu düşünülen iki parça Perre mozağı göze çarpmaktadır. Bu parçalar yaklaşık 325x160 cm. ebadındadır. Müzede Perre mozaiklerine ait kayıtlar tutulmamıştır. Çok renkli olarak yapılan mozaik döşemeler hareketli ve canlı bir görünüm arz etmektedir. Bunlar dışında müzede Perre mozaiklerine ait oldukları düşünülen parçalar vardır. Müzede apsisli iki döşeme de dahil toplam on üç parça mozağın Perre işi olduğu düşünülmektedir. Perre mozaiklerinin M.S. 3.-5. yüzyıla ait oldukları düşünülmektedir (Resim: 6,7).

11 Salman 2006: 524.

12 Erarslan 2005: 16.

13 Erarslan 2004: 18, res. 2-3.

Haraba Köyü Mozaik Parçaları

Haraba Köyü'nden 29.09.1992 yılında müzeye getirilen bu beş parça mozaik ayrı olarak envanterlenen aslında aynı döşemenin parçalarıdır. Parçaların ölçüleri şöyledir: 66x123 cm. (Env. No: 5336), 83x180cm (Env. No: 5337), 100x153 cm. (Env. No: 5338), 106x150 cm. (Env. No: 5339), 150x150 cm. (Env. No: 5340). Beyaz, kahverengi, sarı, yeşil, siyah, bordo, mavi renkli tesseralar tüm parçalarda 1-2 cm. ebadında olup dm²'ye ortalama 55-75 adet düşmektedir.

Figürsüz olan döşemeler çok renklidir. 5337 numaralı olan mozaik döşeme parçasında gamalı haç motifleri yer almakta ve beyaz, kırmızı ve mavi renklerden oluşmaktadır (Resim: 8). 5336 numaralı parça birbirini takip eden sekizgenler içinde, ortada büyük kare motifi çevresinde dört adet kare gibi desenler içermektedir. Kırmızı, beyaz, siyah, mavi renklerden oluşmaktadır. 5338 numaralı parça dört yapraklı çiçek motifi içinde sekizgen ve dörtgen formlar içermektedir. 5339 ve 5340 numaralı parçalar da aynı özellikler göstermektedir (Resim: 9).

EDESSA MOZAİKLERİ

Şanlıurfa şehri çivi yazılı belgelerde Admi, Süryani kaynaklarında Urhay, Arap kaynaklarında Al-Rahha olarak geçmektedir. M.Ö. 301 yılında Seleukoslar hâkimiyetine girer ve Edessa olarak anılmaya başlar¹⁴. Seleukoslar Dönemi M.Ö. 132 yılında yerini Arami-Süryani kökenli yerel bir krallığa bırakır. Edessa Krallığı şehirdeki yönetimini M.S. 242 yılına kadar devam ettirir¹⁵. Edessa'da bu döneme yani Krallık Dönemine tarihlenen birçok mozaik döşeme şehre özgü arkosoliumlu mezarların tabanlarında ele geçirilmiştir. Bu güne kadar kayıtlara geçmiş birçok, figürlü özgün Edessa mozaïği olmasına rağmen bunlardan günümüze çok azı kalmıştır. J. B. Segal 1950 ve 1960'lı yıllarda Urfa'ya yaptığı ziyaretler ve çalışmalar sırasında, buradaki mezarlarda mozaik döşemeler saptamıştır. O, Urfa şehrinde bulunmuş dokuz adet mozaik döşemeden bahseder¹⁶. J. B. Segal'in çalışma yıllarının öncesinde de Şanlıurfa şehrinde bulunmuş dört adet döşemenin üçü kayıtlara geçmiştir. Bunlardan biri de İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Aphtuha¹⁷ mozaïğidir. Diğer ikisi de şu an kayıp olan Zenodora¹⁸ ve Balay¹⁹

14 Harrak 1992: 209–214.

15 Segal 2002: 157.

16 Segal 2002: 68.

mozaikleridir²⁰. Yazarın bahsettiği mozaikler içerisinde, çalışmamızın içeriğini oluşturan İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde yer alan örnek ve Aya İrini Kilisesi'nde yer alan ve aslında tek bir döşemeye ait olan iki parça da yer almaktadır.

Edessa mozaiklerinin kayıp ve ülkemiz müzelerinde bulunan az sayıdaki örneklerinin dışında, her ne kadar Edessa'dan çıktığı kesin olmasa da, yurt dışındaki müzelerde ve koleksiyonerlerin elinde bulunan örnekleri de vardır. Bu örnekler muhtemelen 1960'lı yıllardaki soygunlarda kaçırılan ve daha sonra yurt dışına çıkartılmış örneklerdir. Paris Louvre Müzesi, Avustralya Adelaida Sanat Galerisi, Dallas Sanat Müzesi'nde bulunan örnekler²¹ dışında, Japonya İsviçre ve Fransa gibi ülkelerin koleksiyonerlerinde Edessa mozaikleri bulunmaktadır.

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZESİ

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Edessa şehrinden gelme bir adet mozaik döşeme yer almaktadır. Bunun dışında bu gün Şanlıurfa şehrinin önemli bir ilçesi olan Birecik'ten (Birtha) gelme Roma özellikleri taşıyan iki adet daha mozaik döşeme vardır. Ancak çalışmamız Edessa ile sınırlı olduğundan bu mozaik parçaları çalışma harici tutulmuştur.

Aphtuha Mozaığı²²

Edessa şehrinin kuzeyinde, bu gün Samsat Kapısı olarak bilinen yerde bir mezarda 1901 yılında bulunmuştur. 1605 envanter numaralı mozaik döşeme

17 Balty 1981: 388, pl. XXIII,1; Bossert 1951: 131, taf. 415; Colledge 1994: 194, pl. CXI; Drijvers ve Healey 1999: 163–165, pl. 48; Drijvers 1980: 187; Leroy 1957: 309, pl. XXI; Segal 2002: res. 28; Ross 2001: 111, fig. 5.6.

18 Balty 1981: 387 Drijvers 1972: 31–32; Drijvers 1980: 187; Drijvers ve Healey 1999: 160–162, pl. 47; Güler ve Çelik 2002: 188, res. 148; Leroy 1957: 307–309, fig. 1; Segal 1959b: 32.

19 Balty 1981: 388; Drijvers 1972: 34–36; Drijvers 1980: 187; Drijvers ve Healey 1999: 166–169, pl. 48.2; Leroy 1957: 312–315, fig. 2; Levi 1947: 248, fig. 93; Segal 2002: res. 27.

20 Şanlıurfa şehrinde bulunup daha sonra kaybolan ya da çalınan kayıtlara geçmiş mozaikler şunlardır: Orpheus Mozaığı, Phoenix (Zümrüd-ü Anka) Mozaığı, Cenaze Şöleni Mozaığı, Balay Mozaığı, Aile Portresi Mozaığı, Zenodora Mozaığı, Ma'na ve Barma'na mozaikleridir.

21 Şanlıurfa Kalkan Mahallesi'nde bir mezarda bulunan ve kısa süre içinde kaçırılan şehirde bulunan ikinci bir Orpheus mozaığı bu gün Dallas Sanat Müzesi'nde sergilenmektedir. Mozaığın müzeye giriş tarihi Aralık 1999'dur. Üzerindeki yazıta göre M.S. 194 yılına aittir. Böylece bu mozaik Edessa'da bulunmuş en erken tarihli mozaik olmaktadır. Ayrıca üzerindeki sanatçı imzasıyla şehirde bulunmuş tek örnek oluşu da bu mozaığı önemli kılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Healey 2006: 313–327.

22 Balty 1981: 388, pl. XXIII,1; Bossert 1951: 131, taf. 415; Colledge 1994: 194, pl. CXI; Drijvers ve Healey 1999: 163–165, pl. 48; Drijvers 1980: 187; Leroy 1957: 309, pl. XXI; Segal 2002: res. 28; Ross 2001: 111, fig. 5.6.

135.5x140 cm. boyutlarındadır. Siyah, beyaz, gri, kahverengi, bordo renkli, 0.5-1 cm. arasındaki boyutlarda tesseralar dm²'ye yaklaşık 105-120 adet düşmektedir. M.S. 3. yüzyıla tarihlenir.

Üç friz hâlinde düzenlenen mozaik döşeme oldukça sağlam olarak, tessera renkleri de korunmuş bir şekilde, günümüze ulaşmıştır. Beyaz zeminli olarak düzenlenen mozaik üzerindeki figürler büst şeklinde düzenlenmiştir. Frizler figürler için çerçevelere bölünmüştür. Üst ve orta friz iki çerçeveli, biri yazıt için düzenlenen alt friz ise üç çerçeve içermektedir. Üst çerçeve figürleri: 42 cm. ve 43 cm.; orta çerçeve figürleri: 40 cm. ve 41 cm.; alt çerçeve figürleri ise 32 cm. ve 31 cm. yüksekliğindedir. Döşemeye de adını veren sakallı figür Garmu'nun oğlu Aptuha, mezarın sahibi ve diğer figürler de onun ailesidir. Aile reisi Aptuha, döşemenin üst sağ köşesinde yer alır. Cepheden, sakallı ve orta yaşını geçmiş olarak tasvir edilmiştir. Başında geleneksel Frig başlıklarına benzer bir başlık vardır. İri gözlü ve kapalı ağızlıdır. Üzerinde kahverengi bir giysi ve sol omzundan aşağıya sarkan şal benzeri bir üst giysi daha vardır. Hemen sağ yanına, Aptuha'nın eşi Şumu resmedilmiştir. Şumu, Edessa mozaiklerinde kadınların başında olan şeritli başlık taşımamaktadır. Bu durum ailenin maddî refahı ile ilintili olmalıdır. Yüksek başlık şehirde, maddî refahın gücüne işaret etmektedir²³. Başlıksız örtü sarı renkli olarak düzenlenmiş ve aşağıya sarkıtılmıştır. Kadının başlığının altında, saçlarını toplamaması ya da başlıktan dışarı taşmasını engelleyen bone ya da saçlara sıkıca tutturulan bir beyaz örtü yer almaktadır. Şumu hafif sola, kocasına doğru yönelmiştir. Oval bir yüze sahip olan evin kadını iri badem gözlü, kapalı ağızlı ve ciddi ifadelidir. Boynu açık ve mücevher ya da başka bir takı yer almamaktadır. Üzerinde siyah-gri bir giysi ve sol omzunda broşla tutturulmuş sarı renkli bir giysi daha vardır. Orta frizde yer alan iki genç erkek figüründen, Aptuha'nın hemen altında olan, muhtemelen ailenin büyük oğlu Garmu'dur. Garmu ismi aynı zamanda Aptuha'nın babasının adıdır. Dolayısıyla erkek çocuğa dedesinin adını verme geleneği bu günde olduğu gibi o zamanlarda doğuda var olan bir gelenektir. Cepheden, başında sarı kırmızı renklerde bir Frig başlığı bulunan Garmu iri gözlü, kapalı ağızlı ve ciddi ifadelidir. Üzerinde kahverengi-siyah renkli yakasız bir giysi vardır. Sol omuz üzerinde giysi ilmikli bir iple tutturularak sıkılaştırılmıştır. Yanı başındaki kardeşi de aynı ikonografik özelliklerde, gri-siyah başlıklı ve kırmızı üst giysilidir. En alt frizde iki genç kadın ve aralarında da mezarın kitabesinin yer aldığı Estrangelo Süryanca yazıt vardır. Her iki kadın da ailenin kızlarıdır örtülü oluşları onların çocukluktan çıktıklarına işaret eder. Soldaki kız gri-siyah örtülü ve

23 Segal 2002: 74.

sarı elbiselidir. Örtü renginde sol omuz üzerinde broşla tutturulmuş bir üst giysisi vardır. Ayrıca sol kulağında daha belirgin küpeleriyle betimlenmiştir. Diğer kız ise sarı örtülü ve haki renkli bir giysi ile verilmiştir. Muhtemelen diğer kıza oranla daha büyük yaştadır. Örtüsünün renginde üst giysisi sol omuzda broşla tutturulmuştur. Ailedeki hiyerarşik düzene veya önem sırasına göre kız çocuklarının daha küçük işlendiğine tanık olmaktadır. Genç kızların arasında altı satırlık Estrangelo Süryanca yazıt yukarıdan aşağıya doğru verilmiştir. Yazıt şöyledir:

ܐܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ

Yazıtın tercümesi şöyledir: “Ben Garmu oğlu Aptuha bu sonsuzluk evini kendim, çocuklarım, varislerim için yaptım”.

ܐܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ
ܕܥܡܬܐ

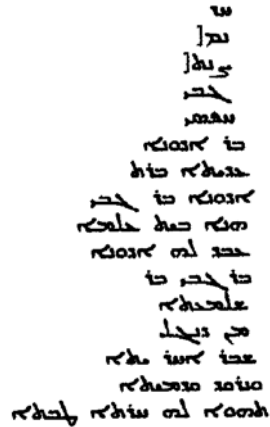
Figürlerin yanındaki isimlerde yukarıda yazan yazıtta verilmiştir. Buna göre isimler sırasıyla şöyledir: “Garmu oğlu Aptuha, Garmu, Asu, Sumu, Salmat, Bartalaha”

Döşeme üzerinde Edessa mozaiklerinin bir özelliği olarak doldurucu motif içermemektedir. Çerçeveler basit siyah bantlarla sınırlandırılmıştır. Bunun dışında mozağin kenarlarında ya da herhangi bir yerinde süsleme ögesi kullanılmamıştır (Resim: 10, 11).

AYA İRİNİ KİLİSESİ

Aya İrini Kilisesi’nde Edessa şehrinden gelme dört adet mozaik parçası vardır. Bu parçalar aslında ikili olarak eşleşmekte ve iki ayrı mozaik döşemenin bölümlerini oluşturmaktadır. Müzedeki sergilenme biçimlerinde de yan yana konularak bu özellikleri saptanmıştır. Mozaik döşemeler 1960’lı yıllarda Şanlıurfa’daki

mezarların soyulmasının ardından parçalara bölünerek kaçırılmışlardır. Kaçırma serüveni müze kayıtlarına göre, bu parçalar için, İstanbul'da son bulmuştur. Parçalar İstanbul'da soyguncuların yakalanmasıyla İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. 23.05.1980 tarihinde ise Aya Sofya Müzesi'ne gelen mozaikler daha sonra Aya İrini Kilisesi'ne konmuştur. Ancak çok büyük bir ihtimalle Şanlıurfa'dan kaçırılan mozaikler bunlarla sınırlı değildir. Yukarıda da bahsedildiği üzere kurtarılamayan mozaikler yurt dışına çıkarılmış, buradaki kimi müzelere ve koleksiyonerlere satılmıştır. Envanter numaraları 70 ve 72 olan iki parça, 1956 yılında J. B. Segal tarafından Urfa Şehitlik Mahallesi'nde arkosoliumlu bir mezarda tespit edilen ve aynı araştırmacı tarafından "Üçayak Mozaïği"²⁴ (Resim: 12) olarak adlandırılan döşemeye ait parçalardır. Aya İrini Kilisesi'nde bulunan parçalar, döşemede yer alan kadın ve önündeki erkek çocuğu, diğeri ise öbür çocuğa ait olan bölümleri içermektedir. Döşemede aslında toplam altı figür yer almaktadır. Bunlar içinde evin erkeği, kadını, iki yetişkin çocuk ve iki küçük çocuk yer almaktadır. Döşeme üzerinde mevcut parçalarda olmayan önemli bir detay ise üzerindeki mezar yazıtıdır. Yazıt şöyledir:

Parçalarda sarı, siyah, beyaz, gri, bordo, kahverengi ve lacivert, yeşil cam tesseralar (smalti) 0.5-1 cm. arasındaki ölçülere sahiptir. Parçalarda dm²'ye ortalama 110–130 adet tessera düşmektedir. M.S. 3. yüzyıla tarihlenir.

²⁴ Drijvers 1980: 187, pl. XIV; Drijvers ve Healey 1999: 172–175, pl. 50–51; Güler ve Çelik 2002: 187; Leroy 1961: 161–165; fig. 1; Ross 2001: 113, fig. 5.2; Segal 2002: 60, res. 3; Segal 1959a: 153–155, res. 1; Segal 1959b: 24–27.

Üç Ayak Mozaîği Parçası (A)

Envanter numarası 70 olan parça ana döşemenin sol alt köşesine denk gelen kısmı oluşturmaktadır. 51x100 cm. boyutlarındadır. Cepheden tasvir edilen 76 cm. yüksekliğindeki çocuk figürünün üzerinde sarı renkli boydan bir giysi vardır. Evin erkek çocuklarından birine ait olan figür elbisesinin renginde bir Frig başlığına sahiptir. Yuvarlak yüzlü, iri gözlü ve kapalı ağızlıdır. Belinde kahverengi bir kuşak yer alır. Sağ eli dirsekten kırık bir şekilde sola uzanmakta ve elinde de oyuncağa benzer bir eşya tutmaktadır. Başlığının uçlarında ve elbisesinin yakasında lacivert ve yeşil smaltiden oluşan işlemlere sahiptir. Arka planda evin diğer iki bireyine ait görüntüler yer almaktadır. Sol kenarda siyah bant ve kırmızı dalga motiflerinin uç kısımları gözükmektedir. Bu bordür kuşağı döşemenin tamamında yer almaktadır (Resim: 13).

Üç Ayak Mozaîği Parçası (B)

Envanter numarası 72 olan parça ana döşemenin sağ üst köşesini teşkil etmektedir. 77.5x143 cm. boyutlarındadır. Mozaik parça üzerinde üç adet figür gözükmektedir. Evin hanımı, erkeği ve küçük erkek evlat. Bunlardan kadının ve çocuğun yüzleri gözükmekte ancak hiçbir figür tam olarak gözükmemektedir. Figürlerin mevcut hâlleriyle yükseklikleri şöyledir: Kadın 122 cm., erkek 80 cm., çocuk ise 40 cm. Kadın tek şeritli bir başlık (köfü) ve bunun üzerinde siyah-gri bir başlık takmıştır. Başlık omuzların arkasından aşağıya sarmaktadır. Başlığın altından çıkan saçları her iki tarafta iki bukle hâlinde boyun seviyesine kadar sarmaktadır. Baş hafif sağa yatık bir şekildedir. Yuvarlak yüzlü, iri gözlü, kapalı ağızlı ve ciddi ifadelidir. Bu duruşu ile mağrur bir ifade içersinde olan kadın evde önemli bir pozisyonda olduğu izlenimi vermektedir. Açık boyunlu, yeşil ve mavi tesseralardan yapılmış basit bir gerdanlık taşımaktadır. Üzerinde sarı bir iç giysi ve onun üstünde başlıkla aynı renkte ve sol omuz üzerinde broşla tutturulmuş bir üst giysi vardır. Üst giysi oldukça dökümlüdür. Kadının ayaklarının bulunduğu kısım tahrip olmuştur. Kadının elinde onun evin hanımı olduğunu ifade eden bir iğ vardır. Önünde, belden yukarısı görünen küçük erkek çocuk vardır. Başında Frig başlığı ile bordo bir kıyafet içersindedir. Evin erkeğinin ise, bu parça üzerinde, sol yanı gözükmektedir. Sarı bir giysi içersinde betimlenmiştir. Döşeme sarı zemin üzerinde kırmızı dalga kuşağıyla çevrilidir (Resim: 14).

Cenaze Şöleni Mozaïği Parçaları (A-B)

Edessa şehrinin neresinden çıktığı bilinmeyen bu parçalar aynı döşemeye aittir. Müzedeki teşhirde de yan yana konarak bir bütün oluşturulmuştur. 71 numaralı parça 80x134 cm. ve 73 numaralı parça 73x140 cm. ölçülerindedir. Kırmızı, yeşil ve tonları, siyah, bordo, sarı, beyaz ve yeşil cam tesseralar (smalti) 0.4–0.8 cm. arasında değişen ölçülere sahiptir ve dm²'ye ortalama 120–150 adet düşmektedir. M.S. 3. yüzyıla tarihlenir.

Cenaze şöleni ikonografisine sahip iki adet döşeme dışında Şanlıurfa'da bulunmuş üçüncü cenaze şöleni ikonografisi içeren mozaik döşemedir. Diğer ikisinden biri kayıp²⁵, diğeri ise oldukça tahrip olmuş bir vaziyette Şanlıurfa Müzesi'nde yer almaktadır²⁶. Aynı ayrı envanterlenen parçalar aynı bütünün detayları olmaktadır. Döşeme beyaz zeminlidir. Başında Frig başlığı ile verilen erkek, işlemeli bir divan üzerinde sağ kolunu kırmızı renkli bir mindere dayayarak uzanmaktadır. Erkek belirgin alın ve yüz çizgileri, ayrıca ağarmaya başlamış sakalı ile yaşlı bir erkek görünümündedir. Uzaklara bakar iri gözleri ve kapalı ağzı ile ciddi hatta sinirli bir görünümündedir. Göz bebeği siyah bir tessera ile iyice vurgulanmıştır. Sağ kolu ileri uzanmakta ve dizinin üzerinde durmaktadır. Sol elinde şarap kadehi tutmaktadır. Koyu renkli elbisesinin altında dar bir iç pantolonu bulunmaktadır. Yanı başındaki evin kadını oturmaktadır. Başında başlığı olmayan örtüsü ve aynı renkte omuz üzerinde tutturulmuş üst giysisi yer almaktadır. Kocasını ile aynı yöne bakmakta ve ciddi bir duruş içerisinde. Sol kolu dirsekten kırılarak kocasına doğru uzanmaktadır. Çocukların babalarının bulunduğu tarafta yer almaktadır. Başları açık olan çocuklardan biri kısmen profilden verilmiştir. Her iki eli ile babasına doğru şarap servisi için bir kâse uzatmaktadır. Yeşil, boydan bir giysi ile betimlenmiştir. Diğer çocuk nispeten arka planda kalmaktadır. Belden yukarısının resmedildiği çocuk sarı bir giysi giymiştir. Figürlerin yanında, Estrangelo Süryanca yazıtlarda, isimleri yazmaktadır. Yazıtlar şöyledir:

ܐܬܝܬ
ܕܝܬ ܐܕܝܪ
ܕܝܬ ܐܕܝܪ
ܕܝܬ ܐܕܝܪ
ܕܝܬ ܐܕܝܪ

Döşemenin mevcut hâlinde sadece bant süsü görülmektedir (Resim: 15).

25 Colledge 1994: 191–192, pl. CVIII; Drijvers 1972: 41–43; Drijvers 1980: 188, pl. XVII; Drijvers ve Healey 1999: 180–183, pl. 54; Dunbabin 1999: fig. 183; Güler ve Çelik 2002: 186–187, res. 144; Leroy 1961: 165–169; Parlasca 1984: 227, abb. 1; Ross 2001: 113, fig. 5.1; Segal 1959a: 155–157, fig. 3; Segal 1959b: 37–39; Segal 2002: 93, res. 2

26 Salman 2006: 514–516, res. 1–3.

KAYNAKÇA

- Balty 1981: Balty, J., "Mosaïque antique au Proche-Orient I. Des origines à la Tétrarchie", *ANRW II 12.2*, ed. H. Temporini, Berlin: de Gruyter, s. 347-429.
- Bossert 1951: Bossert, H. T., *Altsyrien*, Tübingen, 1951.
- Bingöl 1997: Bingöl, O., *Malerei und mosaik der antike in der Türkei*, Mainz am Rhein, 1997
- Colledge 1994: Colledge, M., "Some Remarks on the Edessa Funerary Mosaics", *La Mosaïque Gréco-Romaine IV*, Paris, 1994. s. 189-197. Association Internationale pour l'Étude de la Mosaïque Antique.
- Drijvers 1972: Drijvers, H. J. W., *Old Syriac (Edesseean) Inscriptions*, Leiden, 1972.
- Drijvers 1980: Drijvers, H. J. W., *Cults and Beliefs at Edessa*, Leiden, 1980.
- Drijvers ve Healey 1999: Drijvers, J.W ve Healey, J.F., *The Old Syriac Inscriptions of Edessa and Osrhoene*, Leiden-Boston-Köln, 1999.
- Dunbabin 1999: Dunbabin, K., *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge, 1999.
- Erarslan 2004: Erarslan, F., "Samosata'dan (Samsat)-Zeugma'ya (Belkıs) Mozaiklerde Sanatçı Zosimos İmzası", *Ayıntap Dergisi*, 4, 2004, s. 17-18.
- Erarslan 2005: Erarslan F., "Perre Antik Kenti Kaya Mezarları Kazısı", *Ayıntap Dergisi* 3, 2005, s. 16-18.
- Güler ve Çelik 2002: Güler, S. ve Çelik, B., "Edessa Mozaikleri", *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, A.C. Kürkçüoğlu, M. Akalın, S. S. Kürkçüoğlu, S. E. Güler (edt.): 182–189, Şanlıurfa.
- Harrak 1992: Harrak, A., "The Ancient Name of Edessa", *Journal of Near Eastern Studies* 51: 209–214.
- Healey 2006: Healey 2006: Healey, J. F., "A New Syriac Mosaic Inscription", *Journal of Semitic Studies* 51-2, 2006, s. 313-327.
- Leroy 1957: Leroy, J., "Mosaïques Funéraires D'Édesse", *Syria* 34, 1957, s. 306-342.
- Leroy 1961: Leroy, J., "Nouvelles Découvertes Archéologiques Relatives A Édesse", *Syria* 38 1961, s. 159–169.
- Levi 1947: Levi, D., *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton, 1947.

- Özgüç 1985: Özgüç, N., "Sümeysat Definesi", *Belleten*, C: XLIX, Sayı: 195, 1985, s. 441-450.
- Özgüç 1986: Özgüç, N., "1985 Yılında Yapılmış Olan Samsat Kazılarının Sonuçları", *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C: 1, 1986, s. 297-304.
- Özgüç 1988: Özgüç, N., "Samsat Kazıları 1987", *Belleten*, C: LII, Sayı: 202, 1988, s.2 91-294.
- Parlasca 1984: Parlasca, K., "Neus zu den Mosaiken von Edessa und Seleukeia am Euphrat", *Colloquio Internazionale sul Mosaico Antico III*, Rome, 1984, s. 227-234.
- Ross 2001: Ross, S. K., *Roman Edessa, Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire, 114-242 CE*, London and Newyork, 2001.
- Salman 2006: Salman, B., "2005 Yılı Şanlıurfa ve Adana Müzeleri Mozaik Çalışması", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C: 1, Çanakkale, 2006, s. 513-532.
- Segal 1959a: Segal, J. B., "New Mosaics from Edessa", *Archaeology* 12.3, 1959, s. 150-157.
- Segal 1959b: Segal J. B., "New Syric Inscriptions from Edessa", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 22.1, 1959, s. 23-40.
- Segal 2002: Segal, J. B., *Edessa (Urfa)Kutsal Şehir* (Çev. A. Arslan), İstanbul, 2002.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

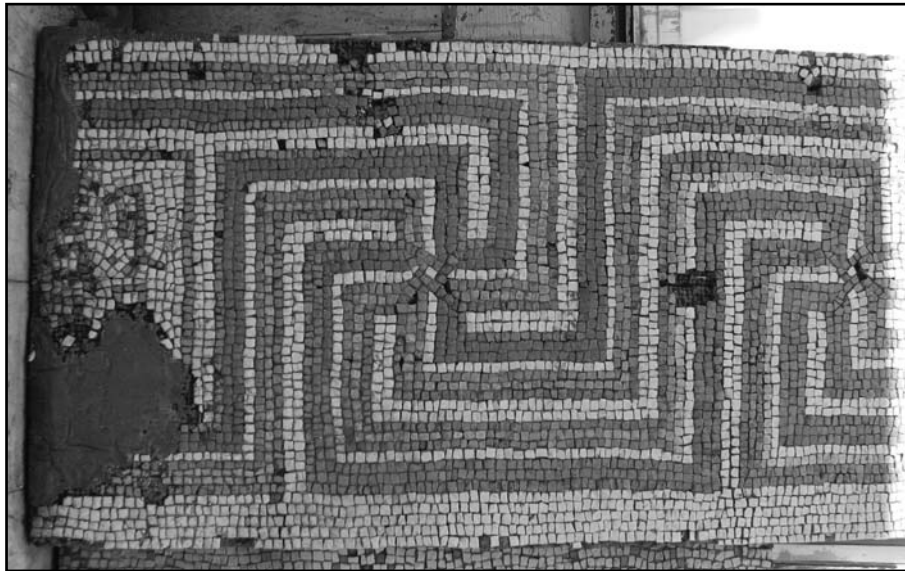
Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

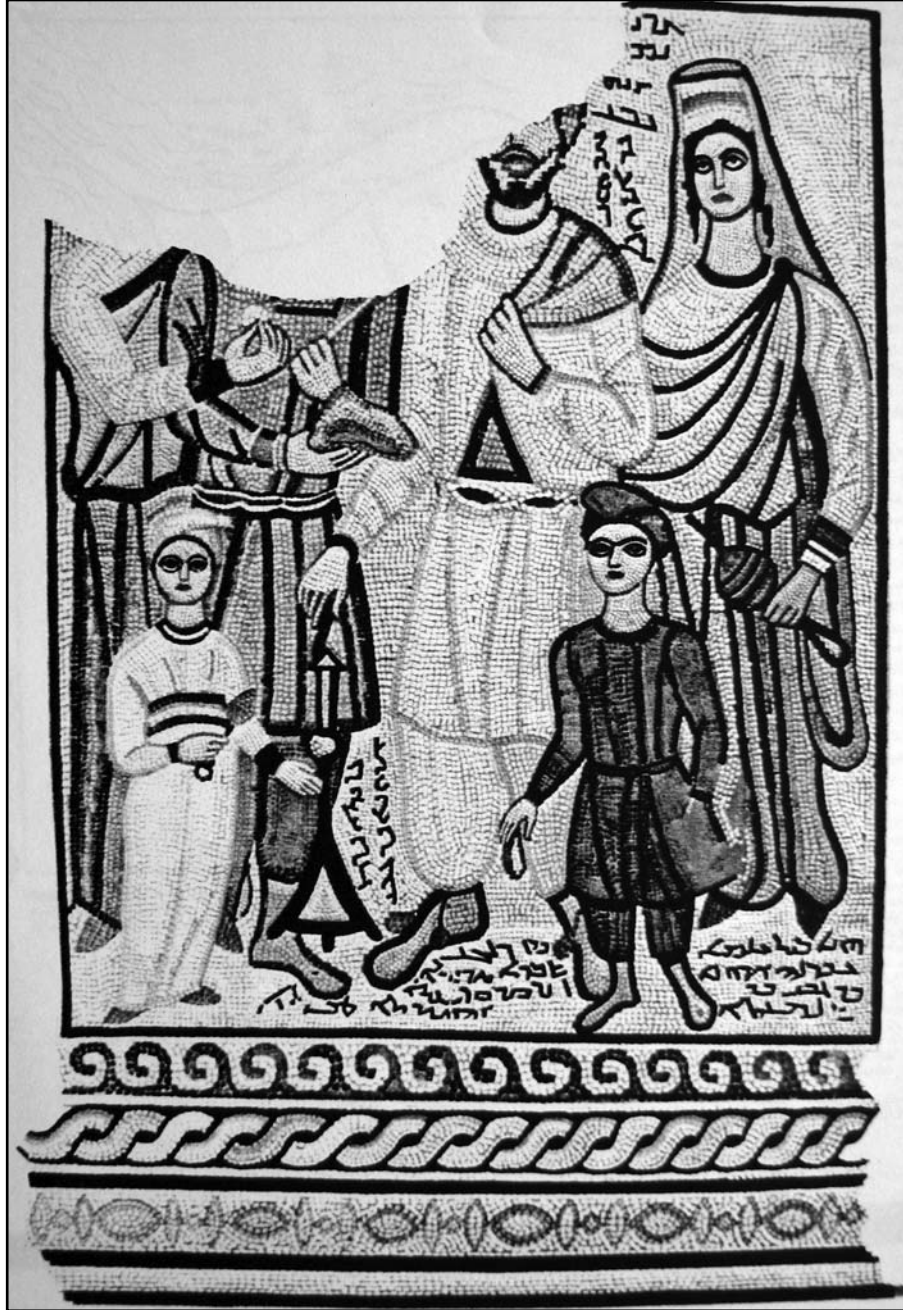
Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

OLBA YÜZEY ARAŞTIRMASI 2005

Emel ERTEN*
Murat ÖZYILDIRIM

Mersin, Silifke, Olba arkeolojik yüzey araştırması 2005 dönemi çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 1 Ağustos 2005 gün ve 110851 izinleriyle ve Mersin Üniversitesi Rektörlüğü, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nin maddî destekleri ile Ağustos 2005'te ekibimizce¹ gerçekleştirildi.

2005 dönemi arkeolojik saptama: 1çalışmaları kapsamında, Olba ile Diocaesarea (Uzuncaburç) arasındaki antik yol güzergâhı üzerinde, 2004 yılı çalışmaları sırasında saptanan “Doğu Vadisi” tonoz örtülü mezarının (Çizim: 1) bir benzerinin yer aldığı belirlendi (Resim: 1; Çizim: 2)². Bu mezarın lahit kısmı üzerindeki tabula ansata üzerindeki yazıtın daha önce Keil-Wilhelm tarafından yayınlandığı, yazıtındaki harf karakteri nedeniyle İ.S. ikinci ve üçüncü yüzyıllara tarihlendiği; ancak, mezarın yapısı ve özellikleriyle ilgili olarak söz konusu yayında herhangi bir yorum yapılmadığı görüldü³. Yunanca yazıtından bir veteran askere ait olduğu anlaşılan mezarın, “tonoz örtülü mezar” tipinin Olba'daki ve tüm territorium'daki bilinen örneklerine bir diğerini eklemesi bakımından önemli olduğu kanısındayız. Mezarın yazıtına göre yapılan tarihleme, daha önce “Doğu Vadisi”ndeki örneği için verilen tarihi de doğrulamakta⁴; ayrıca, bölgedeki aynı tip mezarlar için bir tarihleme kriteri niteliği de taşımaktadır. 2005 çalışmaları kapsamında tonozlu mezarların Olba'da saptanan her iki örneğinin de mimari çizimleri tamamlanmış bulunmaktadır.

* Doç. Dr. Emel ERTEN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Mersin/TÜRKİYE eerten@mersin.edu.tr

Okutman, Murat ÖZYILDIRIM, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Mersin/TÜRKİYE muratozyildirim@mersin.edu.tr

Geçen yıl yaşanan teknik bir aksaklıktan dolayı, makalenin dipnotları girilmediğinden, 2005 yılı makalesi bu yıl tekrar yayınlanmıştır.

1 Araştırmaya Bakanlık Temsilcisi olarak Çorum Müzesi'nden Metin Çakar katıldı. Araştırma ekibi, Mersin Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü'nden Klasik Filolog Murat Özyıldırım, Dr. Ayşın Özügöl, Arkeolog Tuna Akçay, Arkeolog Kemal Büber, Mimarlık Fakültesi öğrencileri Utkuhan Boyacıoğlu, Tunca Çeşmecioğlu, Melik Bilici'den oluşmaktadır. Ayrıca, çalışmalarımıza yardımlarını esirgemeyen Çetinkaya Mağazaları Mersin Şubesi'ne teşekkür ederiz.

2 Söz konusu mezarla ilgili olarak bkz.: Erten 2006, 309-310, 314, Resim 1-3.

3 Keil-Wilhelm 1931, 88, no.105.

4 Erten 2006, 310.

2005 arazi çalışmaları sırasında, daha önceki yıllarda incelenemeyen, Olba kent merkezine göre batı yöndeki yükseltide (Düğürlük sırtları) incelemeler yapıldı. Burada, kentteki arazi kullanımının niteliğini belirleyen izlere bulunur. Kayalık arazi yapısının teraslandığı ve taşlardan arındırıldığı; böylece yeni tarım alanlarının yaratıldığı izlenir. Sözü edilen bu yerleşim modeli içinde birbirine yakın bir yerleşim modeli göstermeyen, bu teraslar üzerinde yer yer izlenebilen konutlar vardır. Bunların tarımsal bir yaşam biçimini yansıtan çiftlik evleri, *villa rustica* tipi taş konutlar niteliğinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu konutların sahipleriyle ilintili olabileceğini düşündüren mezarlar bulunmaktadır. Mezarlardan bazılarının plastik eserlere ve yazıtlara da sahip olmaları, onların arkeolojik önemlerini arttırmaktadır.

Bu alanda Yarıктаş mevki olarak adlandırılan yerdeki üç figürün yer aldığı bir kabartmaya ve yazıta sahip olan lahit-mezar yer alır (Resim: 2). Söz konusu mezara ve ona ait Yunanca yazıta Keil-Wilhelm tarafından yapılan çalışmada yer verilmiş bulunmaktadır⁵.

Söz konusu mezarın yer aldığı düzensiz ana kaya kütesinin güney-doğuya bakan yüzü üzerinde, alınlıklı, iki yanda sütunlu bir çerçeve içinde yer alan üç figürün yer aldığı sahne görülür. Bu sahnenin altındaki tabula ansata içindeki Yunanca yazıt vardır.

Kabatmanın üzerindeki mezar ise, chomatorium tipindedir ve kuzey-doğu/güney-batı doğrultusunda uzanır (Resim: 3). İçi trapezoidal biçimlidir ve kuzeydoğu uçta taş yastık yeri bulunmaktadır. Chomatorium üstten ölçüldüğünde kısa kenar 73 cm., uzun kenar 150 cm. ölçüsündedir. Derinlik 48 cm., alt boyutlar ise, 88x180 cm.dir. Mezarın kapağı, güneydoğuya doğru yuvarlanmış ve büyük ölçüde toprak altındadır.

Kabartma üzerinde iki yanda ayakta duran iki figür bir büst taşırken gösterilirler. Aşınmalardan dolayı belirsizlikler bulunmakla birlikte, mezar yazıtında belirtilenler de dikkate alınarak, ayakta duran iki oğul tarafından taşınan babaya ait büstün yer aldığı bir sahnenin söz konusu olduğu belirlenebilir. Yukarıdaki alınlık içinde yer alan betimin niteliğini bugün söz konusu olan aşınma nedeniyle belirlemek olası görünmemektedir. Daha önce Keil-Wilhelm bunun anneye ait bir

5 Keil-Wilhelm 1931, 89, no.106.

büst olduğunu öne sürmektedir⁶. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, bunun bölgede birçok mezar kabartması üzerinde görülen, başı örtülü bir kadın büstü olması gerekmektedir⁷. Öte yandan, büst taşıma sahnelerinin örneklerine Kilikia'daki mezar kabartmalarında rastlamak olasıdır⁸.

Adı geçen kabartmanın doğu tarafında en geniş yeri 1.67 m., en dar yeri 80 cm. olan elips biçimli kaya çanağı vardır. Özgün derinliği belli değildir ancak, görünürde 90 cm.lik derinlik söz konusudur.

Kabartmalı mezara göre güneydoğuda bir konuta ait mimari kalıntılara rastlanır (Resim: 4). Büyük taş bloklarla örülen duvarlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yapı çok yıkılmış durumda ve yoğun bitki örtüsü altında olduğundan plan çıkarmak mümkün değildir. Ancak içten ölçüldüğünde 6.50x4.20 m. boyutunda dikdörtgen planlı bir mekân belirlenmektedir. Ayrıca evin yaklaşık güney yönde bir girişe sahip olduğu eşik taşı bloku nedeniyle düşünülmektedir.

Kilikia genelinde ve Olba'da benzer kırsal konut yapılarına (*villae rusticae*) sıkça rastlanmaktadır. Bölgeki tarımsal yaşamın gösterdiği süreklilik, bu taş yapıların gösterdiği dayanıklılık, sağlamlık yüzyıllar boyunca kullanılmalarına olanak sağlamış olmalıdır. Ancak, bu yapıların ilk yapım ve kullanım tarihleri konusundaki arkeolojik veriler yetersizdir⁹. Dügürlük kesimindeki bu yapı, ilintili olduğu mezar kabartması ve yazıtı uyarınca, İ.S. ikinci yüzyıla tarihlenebilmekte; böylece söz konusu tarımsal yapılar için de tarihlendirme kriteri oluşturmaktadır.

Kabartmalı mezar ve yapı kalıntısının bulunduğu Dügürlük sırtları yukarıda da belirtildiği gibi, Olba'daki yerleşim modeli ve yaşam konusunda bilgi veren niteliktedir. Kent merkezinden birkaç kilometre uzakta olan konuta teraslar hâlinde taşlardan temizlenen tarlalardan geçilerek ulaşılmaktadır. Kayalık ve taşlık arazi yapısı içinde tarım toprağı elde etme çabası görülmekte, tarlalardan ayıklanan taşların yeni elde edilen bu tarım alanlarının kenarlarına alçak tepecikler oluşturan biçimde yığılmış oldukları gözlenmektedir. Bu durumda, söz konusu yapının bir *villa rustica* niteliğinde olması; hemen yanındaki mezarın da olasılıkla o evde yaşayan ve tarımla uğraşan bir aile ferdine ait bulunması gerekmektedir.

6 Keil-Wilhelm 1931, 89, no.106.

7 Kilikia'da Antik Çağda kadının konumu ve mezar kabartmaları üzerinde betimlenme biçimiyle ilgili olarak bkz. Erten 2005, 36-37.

8 Bu kapsamdaki Hüsametliler kabartması için bkz. : Durugönül 1989, 48-49, kat. no. 40, Abb.43.

9 Doğu Dağlık Kilikia bölgesi örneklerinin tarihlenmesi ve bu konudaki güçlüklerle ilgili olarak bkz. Aydınöğlu 1999, 163- 166.

2005 yılı çalışmaları kapsamında Olba akropolisinde yapılan incelemeler sırasında, akropolis yamacında “Doğu Vadisi” tabanından yaklaşık 40 m. yükseklikte evre düzenine sahip bir kaya mezarı saptandı (Resim: 5; izim: 3). Mezar odasının dışında dikdörtgen bir girişin kayaya oyularak oluşturulduğu belirlendi. Dikdörtgen planlı mezar odasının boyutları 2.00x2.15 m.dir. Odanın içi toprakla dolu olduğundan özgün yüksekliği belirlemek olası değildir ancak, 2.05 m.lik bir yükseklik ölçülebilmektedir. Odanın girişi tonozlu bir düzenlemeyi yansıtılmaktadır. Duvarlar üzerinde nişler yer almaktadır. Girişin tam karşısındaki kısa duvar üzerindeki niş, uzunlamasına dikdörtgen biçimlidir. Yandaki uzun duvarlar üzerindeki nişler ise st üste ikişerli bir düzenlemeyi yansıtılmaktadır. Mezar odası için ilginç olan bir durum da duvarların sıva ile kaplı ve duvar resimleriyle süslü olduğunu gösteren izlerin bulunmasıdır. Çok az korunmuş olmakla birlikte, bu duvarlarda kırmızı, pembemsi kırmızı, gri-siyah renklerin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2005 yılının bir diğer konu başlığını ise, kentin Erken Hıristiyanlık Dönemi yapılarıyla ilgili olan çalışmalar oluşturdu. Bu bağlamda, kentin merkezinde yer alan ve daha önce çeşitli yayınlarda kısaca sözü edilen¹⁰ kilise üzerinde n çalışmalar gerçekleştirildi (Resim: 6). Yirminci yüzyıl başında Gertrude Bell tarafından ilk plan çalışması yapılan üç nefli bazilikal planlı ve narthekslis bu kilise üzerinde 2005 döneminde yapılan incelemeler sırasında Dr. Ayşın zgl’n yaptığı ilk saptamalar, Gertrude Bell tarafından çizilen planı üzerinde bazı değişiklik ve düzeltmelerin yapılmasının gerekli olduğunu gösterdi. “Doğu Vadisi”nin doğu yamacı üzerinde bulunan manastır kalıntısı da Olba’da önceden beri bilinen Hıristiyanlık yapılarındandı¹¹ (Resim: 7).

“Doğu Vadisi”nde yer alan ve genellikle “manastır” olarak tanımlanan yapı kompleksinin kuzey kesimini 20.5x13.5 m. boyutlarında bazilikal planlı ana kilise oluşturur. Kiliseye giriş batı kenarı üzerindeki nartheksten sağlanır. Ayrıca, kuzey ve güney yönlerde narthekse girişi sağlayan birer kapı da vardır. Doğu yönde de apsis yer alır. Olba’da sık saptandığı gibi, bu yapıda da kayaya oyma ve örgü duvarlar bir arada görülür. Kuzey duvarının bir bölümü, doğu duvarı ile güney duvarının küçük bir parçası kayaya oyulurken, batı duvarı ve apsiste kesme taş örgü kullanılır.

10 Hill 1996, 250-251, fig.54, pl.112.

11 Keil-Wilhelm 1931, 86, Abb. 116; Hellenkemper-Hild 1986, 62-64, Abb. 65-66; Hill 1996, 252, fig. 55, pl.113.

Kompleks içindeki en büyük yapı, bu kilisenin güneyine bitişik daha küçük boyutlu, olasılıkla iki nefli ve doğu ucunda apsisi bulunan bir diğer kilisedir. Yapının güneyindeki genişçe merdiven daha üst düzeydeki apsisli bir tapınma alanına ve yanındaki dörtgen planlı yapıya ulaşır. Burada üretime yönelik etkinliklerin yapıldığı, saptanan kuyu ve kanal kalıntıları nedeniyle düşünülmektedir.

Araştırma ekibimiz tarafından Şeytanderesi Vadisi içlerine doğru yapılan incelemelerde, “Doğu Vadisi” girişindeki aquaeductus’dan yaklaşık üç km. uzaklıkta, Damlayan Mağara olarak adlandırılan yerde bir diğer kilise kalıntısına ve hemen bunun gerisinde, vadinin batı yamacında yer alan, mağaraya rastlandı. Böylece, 2005 Olba araştırmaları, şimdiye kadar literatürde yer almayan Erken Hristiyanlık Dönemine ait bir yapıyı bilim dünyasına kazandırdı (Resim: 8).

Gerideki mağara, geniş ağız doğuya bakan bir kaya oyuğu içinde yer alır. İçeride, güneybatı köşede farklı boyutlarda yan yana üç apsis belirlenmektedir. Buradaki güçlkle seçilebilen boya izlerinden duvarlarının boyalı bezemelere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Mağara girişinin güneyinde, üstteki pencereden aydınlanmanın sağlandığı belirlenmekte; pencere açıklığının yan, alt ve üst yüzlerindeki yuvalar, buranın kısmen ya da tümüyle kapatılmakta olduğunu göstermektedir.

Mağaranın hemen önünde, doğu yönde ise, bazilikal planlı kilise vardır. Dr. Özügül’e göre, bu yapıdaki bir özellik, asıl doğu apsisinin yanı sıra güney duvarı üzerinde, dışarıya taşan bir apsisin bulunmasıdır. Aynı özelliğin Kilikia’da saptandığı bir örnek Corasium (Çokören) Mezarlık Kilisesi’dir. Bu benzerlik de dikkate alınarak ve yüzeyde görülen bazı süsleme elemanlarının da ışığında kilise, dördüncü yüzyıl sonları ile beşinci yüzyıla tarihlenmektedir. Böylece, kent merkezinin dışında, vadi ve mağaranın korunaklı ortamına sığınmış bu yapı gözden uzak bir ibadet mekânı olarak tanımlanabilir.

Şeytanderesi Vadisi içinde, Olba kent merkezine göre güneyde kalan alanda yapılan bu çalışmalar sırasında daha önce de varlığı bilinen ve arkeolojik değerlendirmesi yapılmış olan banket sahneli kaya kabartması da ziyaret edildi ve fotoğraflık belgelemesi gerçekleştirildi (Resim: 9)¹².

2004 araştırma raporumuzda tahrip edildiği belirtilen¹³ ve güney nekropolis alanında yer alan iki askerin betimlendiği kabartma, kırılarak, düşürüldüğü yerden kaldırılarak, Silifke Müzesi’ne taşınması 2005 araştırma dönemi içinde sağlandı

12 Söz konusu kabartmayla ilgili olarak bkz. Durugönül 1989, 37-38, kat. no. 26(01), Abb. 27-30.

13 Erten 2006, 312, 317, Res. 10-11.

(Resim: 10). Bu işlem, Silifke Kaymakamlığı'nın ve müze müdürlüğünün sağladığı koordinasyonla, araştırma ekibimiz, İlçe Jandarma Komutanlığı ve Uzuncaburç Belediye Başkanlığı destekleriyle gerçekleştirildi. Eserin müzeye taşınması onun güvenliğini sağlanmış olması bakımından önem taşımaktadır¹⁴.

Olba'da 2005 çalışma döneminde kaçak kazılardaki artışın dikkat çekici boyutlara ulaştığı gözlemlenmektedir¹⁵. Araştırma ekibimizin bulduğu kaçak kazı çukurlarının sayısı yirmi ikidir. Ancak bu sayı, arazinin genişliği göz önüne alındığında daha çok olmalıdır.

Yıllardır çalışmalarımıza çeşitli konularda yardımcı olan, bölgede can ve mal güvenliğini sağlamakla kalmayıp, eski eser korumacılığının ve denetiminin temel taşı olan Uzuncaburç Jandarma Karakolu'nun 2005 yılı başlarında kapatılmasıyla, arkeolojik korumacılığın bölgedeki eserler için büyük bir sorun hâline geldiği görülmektedir. Ekip üyelerimiz artık küçük çukurlar değil, planlı olarak yapıldığı belli olan, derinliği dört metreye, genişliği üç metreye ulaşan define çukurları ile karşılaşmaktadırlar.

Çalışma dönemlerinde ekibimiz tarafından Olba'da yaşayan vatandaşlarımız, arkeolojik eser korumacılığı konusunda yıllardır bilinçlendirmeye çalışılmaktadır. Ancak karakolun kapatılmasıyla ortaya çıkacağı daha önceden açıkça belli olan kaçak kazılardaki artış üzerine konuyla ilgili resmi kurumlar uyarılmış bulunmaktadır.

Çalıştığımız antik kentler bize sadece arkeolojik verileri sunan ve bizim de bir anlamda bilimsel tüketimimize açılmış birer kaynak değil, korunması gereken kültür varlıklarıdır. Bu ülkenin yurttaşları olarak Olba araştırması ekip üyeleri bu sorumluluğu derinden duymaktadır.

Kısaltmalar ve Kaynakça

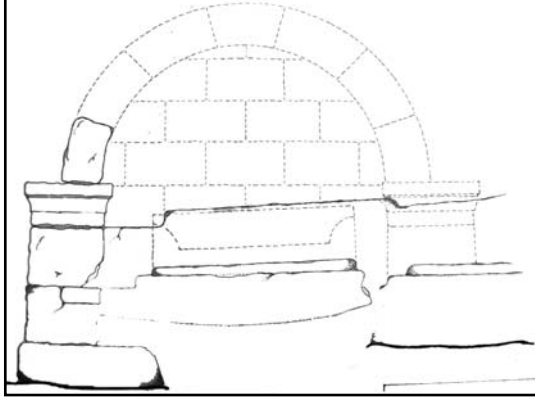
Aydınoğlu 1999, Ü. Aydınoğlu, "Doğu Dağlık Kilikia'da Villae Rusticae", *OLBA II* (Özel Sayı), Mersin, Cilt I, 155-167.

Durugönül 1989, S. Durugönül, *Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien*, BAR International Series 511, Oxford.

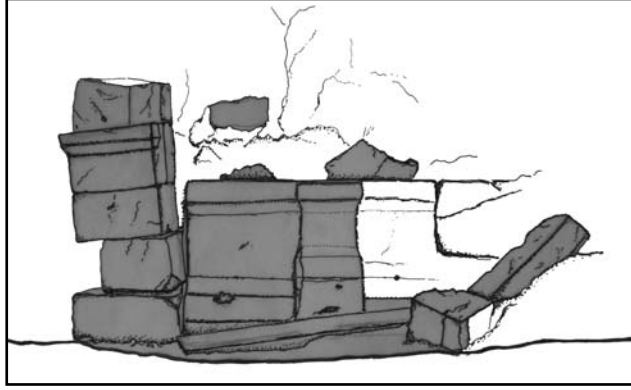
14 Bu konudaki yardım ve desteklerinden dolayı Silifke Kaymakamı Sayın Sefa Çetin'e ve Silifke Müzesi Müdürü Sayın İlhami Öztürk'e teşekkürlerimi sunarım.

15 Bu konuda bkz.: Özyıldırım 2006.

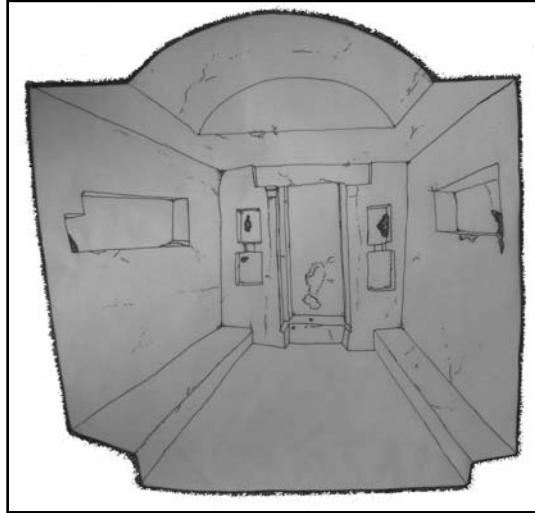
- Erten 2005, E. Erten, “Kilikia Tarihinde Kadınlar”, *Tarih İçinde Mersin–Kolokyum II*, Mersin, 34-41.
- Erten 2006, E. Erten, “Mersin, Silifke, Olba (Uğuralanı) 2004 Yılı Yüzey Araştırması”, *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 309-318.
- Hellenkemper-Hild 1986, H. Hellenkemper-F. Hild, *Neue Forschungen in Kilikien*, Wien.
- Hill 1996, S. Hill, *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, Vol. I.
- Keil-Wilhelm 1931, J. Keil-A. Wilhelm, “Denkmaler aus dem Rauhen Kilikien”, *MAMA III*, Manchester.
- Özyıldırım 2006, Özyıldırım, M., “Olba Kentinin Arkeolojik Korumacılık Sorunları”, *Silifke Müzesi Arkeoloji Konferansları Kitabı*, Silifke (Baskıda).

Çizim 1: Tonozlu mezar
(Doğu Vadisi)

Çizim 2: Tonozlu mezar (Olba–Diocaesarea yolu)

Çizim 3: Kaya mezarı
(akropolis)

Resim 1: Tonozlu mezar (Olba–Diocaesarea yolu)

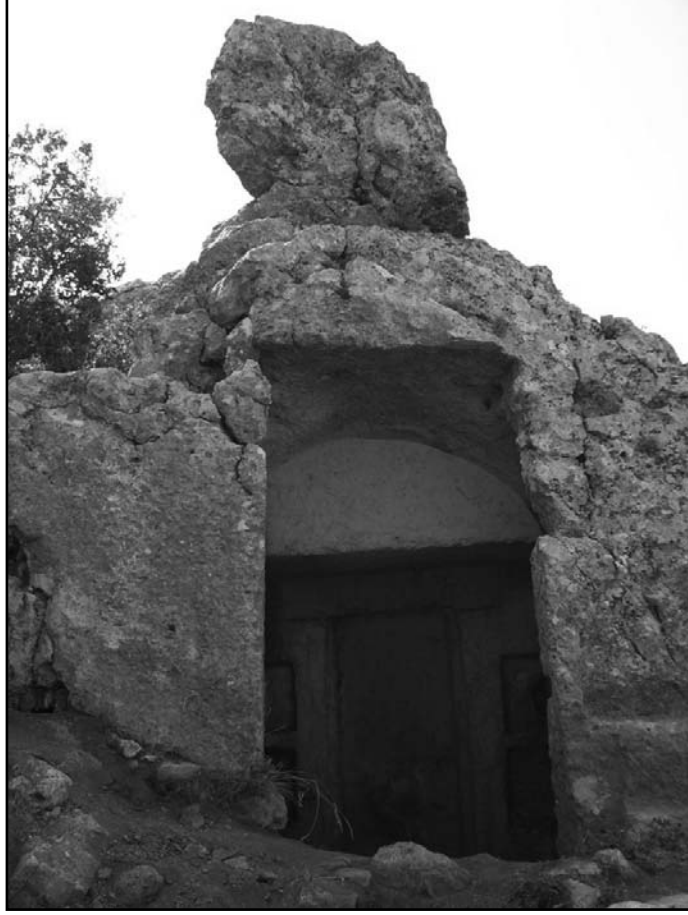
Resim 2: Kabartmalı mezar (Yarıktaş mevkii)

Resim 3: Kabartmalı mezar (Yarıtaş mevkii), chomatorium lahit

Resim 4: Konut (Yarıtaş mevkii)

Resim 5: Kaya Mezarı (akropolis)

Resim 6: Büyük Kilise

Resim 7: Manastır (Doğu Vadisi)

Resim 8: Kilise
(Şeytanderesi Vadisi)

Resim 9: Kabartmalı kaya anıtı
(Şeytanderesi Vadisi)

Resim 10: Asker kabartmasının
taşınması

MERSİN SİLİFKE OLBA YÜZEY ARAŞTIRMASI-2006

Emel ERTEN*
Murat ÖZYILDIRIM

Mersin, Silifke, Olba ören yerinde 2001 yılından beri Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ve Mersin Üniversitesi Rektörlüğü'nün maddî katkılarıyla sürdürülen arkeolojik araştırmaların altıncı dönem çalışmaları 2006'da başkanlığımdaki bir ekip tarafından gerçekleştirildi¹.

Olba, aslında yüz yılı aşkın bir süredir gezginlerin, arkeoloji ve yazıt uzmanlarının, mimarlık tarihçilerinin ilgisini çeken bir yerleşim merkeziydi. James Theodore Bent 1891 yılında Dağlık Kilikia bölgesinde çıktığı yolculuğun sonuçlarını yayınlamadan önce bölgeye yaptığı yolculuk sırasında elindeki veriler antik yazarların ve özellikle de Strabo'nun yazdıklarından ve bazı sikkelerden öğrenilenlerden ibaretti. Bent, arazide yaptığı incelemelerin sonuçlarına, çizilen plan, çizim ve haritaları da ekleyerek belki de bölgenin en erken arkeolojik tanımını oluşturdu. Bu arada, Diocaesarea'ya bağlı yerleşim merkezi olarak Olba'dan, kaya mezarlarını, surları, tiyatro ve anıtsal çeşme binasından söz etmiş ve su kemeri ve üzerindeki yazıtı da kaydetmişti². Theodore Bent sonrasında Olba'nın anıtlarıyla ilgilenen kişi, kente 1905 yılında gelen ünlü Gertrude Bell'di. Olba'nın büyük kilisesine ait Bell'in çizdiği plan yakın zamanda yapılan yayınlarda bile hâlâ kullanılmaktadır³.

1931 yılında yayınlanan ve Keil ve Wilhelm'in bölgeye ziyaretin sonuçlarını içeren yayında Olba'nın anıtlarının o zamana değin yapılan en ayrıntılı tanımlama ve çizimlerinin yanı sıra, kentin topografik haritası da yer almaktaydı⁴. Bu topografik

* Doç. Dr. Emel ERTEN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Mersin/TÜRKİYE eerten@mersin.edu.tr
Okutman, Murat ÖZYILDIRIM, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Mersin/TÜRKİYE muratozyildirim@mersin.edu.tr

1 Çalışmalara 17 Temmuz 2006 tarihinde başlandı. Doç. Dr. Emel Erten (Mersin Üniversitesi) başkanlığında, Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi Arkeolog Abdülbari Yıldız (Tarsus Müzesi) denetimindeki araştırmaya Okt. Murat Özyıldırım (Mersin Üniversitesi), Dr. Ayşın Özügül (Uludağ Üniversitesi), Arkeolog Tuna Akçay (Mersin Üniversitesi) ile Mersin Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi öğrencileri Utkuhan Boyacıoğlu, Melik Bilici ve Tunca Çeşmecioğlu katıldılar. Yüksek Mühendis S. Noyan Dilek özellikle Olba'nın su sistemleriyle ilgili olarak yapılan saptamalarda önemli katkılarda bulundu. Araştırmalarımızı destekleyen kişi ve kuruluşlara teşekkürlerimizi sunarız.

2 Bent 1891, 222.

3 Hill 1996, fig. 54.

4 Keil-Wilhelm 1931, 80-89.

Çalışma, Olba'daki tüm saptama ve belgelemelere esas olarak kullanılagelmekteydi. Ancak, o dönemin teknolojisine göre oluşturulan haritayı güncelleştirmek, yeni saptanan arkeolojik verileri bu haritaya geçirmek araştırmamızın başlangıcından beri temel hedefleri arasında yer almaktaydı. Böylece, 2006 alışma döneminde bugüne dek yapılan bütün yapısal bulguların işlendiği kent yerleşim alanının topografik haritasının oluşturulması işlemi tamamlandı.

2006 dönemi araştırmasının önemli bir diğer çalışması da Olba'da arkeolojik saptamalara destek olmak üzere, yerleşim alanının jeolojik yapısını incelemeye yönelik çalışmalara da yer verilmesiydi. Bu amaçla Mersin Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nden Doç. Dr. Muhsin Eren ve öğrencileriyle işbirliği yapıldı.

Olba'nın Doç. Dr. Muhsin Eren tarafından yapılan jeolojik değerlendirmesinde, kentin Mut formasyonunu olarak adlandırılan Serravalliye-Langiyen (Orta Miyosen Tersiyer) yaşlı kireçtaşlarından meydana gelen bir arazi yapısı üzerinde kurulduğu belirlenmektedir. Bu kireçtaşları, gri renkli olmaları ve masif görünümleriyle tipiktirler. Ayrıca, kireçtaşı oluşumun içinde fosillere de rastlanmakta ve bu fosiller siğ denizel ortamda çökeli mi yansıtmaktadır. Aynı zamanda ince kesitlerde iyi korunmalı alglerin bolluğu da karakteristik sayılmaktadır. Aynı yapı içinde mercanlar, bentik foraminiferler, ekinit plakaları da gözlemlenmektedir.

Olba'daki düzlük alanların incelenmesi sonucu, buralarda tabanı taşınmış kırmızı toprakla (terra rossa) örtülü bir "dolin" yani karstik çöküntü alanı ve birden fazla dolinin birleşmesinden oluşan "uvala" karstik çukurlukları gözlenmektedir. Bu arazi yapısı, tarımın yapılmasına olanak sağladığından, yerleşim alanı seçiminin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Olba akropolisinin kuzey tarafında yer alan ve bugün de tarım alanı olarak kullanılan geniş e düzlük "dolin" özelliği taşıırken (Resim: 1); akropolisin batı ve güneybatı kesimi "uvala" özelliği göstermektedir. Yine Olba'da eğimin fazla olduğu yamaçlarda küçük ölçekli dolinler de gözlenmektedir.

Olba'daki vadilerde kireçtaşı katmanları yaygın olarak görölmektedir. Bunlardan masif özellikte olanlar, yani kalınlıkları 1 m.yi aşan ve genellikle de Olba'da 2 ile 4 m.ye ulaşanlar vadi tabanlarına yakın konumlarda yer almaktadır. Bu durum ise, özellikle kireçtaşı oluşumun içinde kaya mezarlarının ve anıtsal özellik gösteren diğer mezar ve lahit tiplerinin yapımına elverişli olan doğal ortamı sağlamaktadır. Böylece, mezarlık alanlarının seçiminde rol oynayan başlıca faktörün arazinin jeolojik yapısı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Masif kireçtaşı oluşumları içinden çok büyük parçalar hâlindeki taş blokların parçalanmadan, yekpare olarak

ıkartılmasının mümkün olması, büyük lahitlerin, lahit kapaklarının yapımı için uygun kaynağı da sağlamaktadır.

Öte yandan, masif kireçtaşı katmanlarının çatlaksız yapıları, sızdırmazlık zellіğine sahip olmalarını da sağlamaktadır. Böylece, Olba'da sıkça rastlanan sarnıçların yapımında da masif kireçtaşı katmanlarından yararlanılmaktadır.

Olba'daki vadileri sınırlayan sırtların st seviyelerinde kireçtaşı katmanlarının kalınlıklarının göreceli olarak azaldığı izlenmektedir. İnce katmanların masif katmanlarında olduğu biçimde işlenmeleri mümkün değildir. Kalınlıkları az olduğu için işlendiklerinde kırılmaları kolay olan bu katmanlardan ise, yapı taşlarının elde edilmesi olası ve daha kolaydır. Aquaeductus, nympphaeum, tiyatro, surlar, kuleler, kiliseler gibi kentin başlıca mimari yapıtlarında kullanılan taş boyutları, buralarda kullanılan taş malzemenin genellikle ince katmanlardan alınmış olduklarını göstermektedir.

Olba'nın jeolojik yapısının, kentin arkeolojik incelemesinde; özellikle de yerleşimdeki arazi kullanımının açıklanmasındaki önemi açıktır. Bu nedenle, kentin jeolojik ve jeomorfolojik incelemesi 2007 çalışma dönemi içinde de sürdürülecektir.

Olba'da 2006 yılı araştırmaları kapsamında kentin savunma sistemine ilişkin arazi incelemelerini daha ayrıntılı bir biçimde yapmak mümkün oldu. Bu bağlamda, Olba akropolisi üzerindeki surlarda iki ayrı sistemin ve olasılıkla da dönemin söz konusu olduğu anlaşıldı. Bunlardan Hellenistik Döneme ait olması gereken polygonal surun akropolis yamacında daha aşağı seviyede uzandığı; buna karşılık dikdörtgen örgülü duvarların yukarı seviyede yer aldığı belirlendi. Ayrıca, 2006 dönemi çalışmalarında Olba sur duvarları üzerinde eskiden beri bilinen kulelere ek olarak başka kulelerin de bulunduğu belirlendi.

Bu kulelerden biri, akropolisin kuzey yamacında ilerleyen dikdörtgen taş örgülü sur duvarı üzerinde, aşağıdaki düzlük tarım alanlarına tam egemen durumdadır (Resim: 2). Uzuncaburç'taki ve Yeğenli yolu zerindeki Hellenistik kuleleri de gören konumdadır. Kule, ana kaya kütlesi üzerinden yükselmekte ve dikdörtgen plana sahip bulunmaktadır. Duvarları büyük taş bloklarıyla oluşturulmuş polygonal örgülüdür ve duvar kalınlığı 75 cm.ye ulaşmaktadır. Kulenin içi tümüyle yamaçtan akan toprakla doludur.

Dikdörtgen rgl sur duvarı ile bağlantılı bir diğer kule de Doğu Vadisi ile şeytanderesi Vadisi'nin keşiştiği tarafa bakan konumdadır. Söz konusu kule tümüyle kayaya oyulmuştur. Kuzey (arka) yüzünde çok sayıda nişe sahiptir (Resim: 3).

Akropolis yamacında daha alt seviyedeki polygonal sur duvarının izlenmesi sırasında, akropolisin güney ucunda, Şeytanderesi Vadisi'ne bakan kısmen kayaya oyulmuş, kısmen taş örgülü bir kule kalıntısı da 2006 çalışmaları sırasında ilk kez saptandı (Resim: 4). Kulenin çok katlı olduğunu gösteren hatıl delikleri iç duvarında yer almakta; ayrıca, dikdörtgen planlı, iç yüzeyi sıvalı bir sarnıç ile kayaya oyulmuş bir niş de kulede bulunmaktadır.

Olba surlarının ve kulelerinin Hellenistik Döneme ait olduğu daha önce yapılan yayınlarda genellikle belirtilmektedir. Bu durum, polygonal sur sistemi için bu doğrudur. Ancak, incelemelerimiz daha üst seviyedeki dikdörtgen örgülü sur duvarının şimdi görünen biçimine Roma İmparatorluk Dönemi içinde ve olasılıkla da Geç Antik Dönemde yapılan onarım ve eklemelerle ulaştığını göstermektedir. Dikdörtgen taş örgülü sur sistemine ait kule duvarların blokları üzerinde yer alan taşçı işaretleri Hellenistik kökenlidir ancak yine bu sur sistemine ait kule ve duvarlar içinde kaydedilen devşirme malzeme olarak kullanılmış daha geç tarihli mimari parça (Resim: 5) ve yazıtlı taş bloklar da bulunmaktadır. Ayrıca, yer yer harç kullanılmış olması sistemin kullanımının uzun süre devam ettiğini; hatta olasılıkla Geç Antik Dönem içinde bile yapılan onarımlarla surun varlığını koruduğunu göstermektedir.

Olba 2006 çalışmaları sırasında akropolisin doğusundaki tepe üzerindeki sarnıç ve aquaeductus ile bağlantıyı sağlayan su sistemleri üzerinde de çalışıldı. Bu alanda doğu-batı doğrultusunda uzanan kayaya oyulmuş taş kanalın su dağıtımındaki işlevi incelendi.

Olba'nın yaklaşık 10 km. kuzeyindeki Limonlu Irmağı üzerindeki Kızılgeçit kaynağından kanal ve tünellerle su getirilmektedir⁵. Bu bağlamda, suyun taşınması için uzunluğu 20 kmyi bulan bir kanal ve tüneller sistemi oluşturulmuş bulunmaktadır. Doğu Tepesi üzerinde saptanan ortalama 50 cm. genişliğinde, yüksekliği arazi şartlarına göre farklılık göstermekle birlikte, yaklaşık 100 cm. olan kayaya oyulmuş bir kanalla taşınmakta olduğu belirlenmektedir (Resim: 6).

Söz konusu kanal Doğu Tepesi'nin kuzey yamacındaki sarnıç hizasında üç kola ayrılmaktadır. Bir kol doğrudan aquaeductus'a ilerlerken, diğeri 8.10x32.5 m. boyutunda, dikdörtgen planlı büyük sarnıcı beslemektedir. Sarnıca bağlanan bir kanala ait kolun saptanmasıyla burada biriken suyun tek kaynağının yağmur suyu olmadığı; kente taşınarak gelen suyun da bu sarnıcı beslemekte olduğu kesin olarak saptanmaktadır. Üçüncü kol ise, doğu-batı doğrultusunda ilerlemekte ve olasılıkla tepenin batı yamacındaki işliklere su sağlamaktadır.

5 Öziş 1987, 92, şekil 3-5-14.

Aquaeductus bağlantısına yakın konumda yer alan ve taş kanalın doğrudan bağlandığı eğimli duvara ve çeşitli açıklıklara sahip yapının bir castellum divisorum (castellum aquae) yani su kanalları ile taşınan suyun biriktirilerek taksim edildiği depo yapısı olması akla yakın görünmektedir. Doğu Tepesi ve aquaeductus'un birleştiği noktada ise, taban alanı 120x190 cm. olan taş bir hazne daha yer almaktadır. Bu haznenin Roma su sistemlerinde örneklerine rastlanan ve amacı suyun akış hızını denetlemek ve suyu dinlendirerek, arıtmak olduğu anlaşılmaktadır.

Yine Doğu Tepesi'nin batı yamacında saptanan işliklerin bu su sisteminden beslendiklerini gösteren taş kanallar görülebilmektedir. Bunların orijinal su sisteminin tasarımı içinde yer aldıklarını gösteren herhangi bir kanıt yoktur. Bu nedenle, sistemin ilk oluşturulması sonrasında yapılan değişiklikler kapsamında burada etkinlik göstermeye başladıkları anlaşılan işliklere hizmet vermek üzere bu su bağlantılarının kurulduğunu önermek olasıdır.

Olba Doğu Tepesi ile akropolisini bağlayan aquaeductus kentin en görkemli yapısıdır (Resim: 7). Güney duvarı üzerindeki yazıt, aquaeductus'un Septimius Severus'a adanmış olduğunu ve yapımında Heracleides'in mirası olan kaynağın kullanıldığını ortaya koymaktadır. Septimius Severus'un yanında kardeşi Geta'nın da adı yazıtta yer almakta ancak, onun İ.S. 212 yılında öldürülmesiyle birlikte adının da yazıttan kazındığı görülmektedir⁶.

Olba'nın lokalizasyonunun yapılmasında ve Roma İmparatorluk Dönemi içindeki ekonomik ve sosyal durumunun değerlendirilmesine önemli bir kanıt özelliği taşıyan bu yazıtın yer aldığı aquaeductus aynı zamanda kentteki su sistemleri ve su kullanım hacmi bakımından da bazı veriler sağlamaktadır. Büyük dikdörtgen taş bloklarla oluşturulan çok katlı ve kemerli bir yapı üzerinden taş kanallarla su taşınmaktadır. Bu taş kanalların boyutları dikkate alınarak yapılan hesaplamalar sonucunda, günde ortalama 6000 metre küp kadar suyun taşınabileceği belirlenmektedir. Olba'da kamusal anlamda su tüketimini açıkça yansıtan iki yapı yer almaktadır.

Bunlardan ilki, Kızılgeçit-Olba su sisteminin son noktası olarak kabul edilen nymphaeum; diğeri de hamam yapısı olmalıdır. Nymphaeum'un tüm görkemli duruşuna karşın (Resim: 8); ne yazık ki, hamama ait pek az kalıntıya sahip olmamız, burada bir hamam yapısının yer aldığını söylemeyi neredeyse bir

⁶ Hicks 1891, no.71, 269; Heberdey-Wilhelm 1896, no.169, 90-91; MacKay 1968, 118. Söz konusu yazıtın Yunanca aslından çevirisi konusundaki yardımlarından dolayı Klasik Filolog Ceyhun Dora'ya teşekkür ederiz.

“tahmin” düzeyine getirmektedir. Bugün hamam olduğu sanılan yapıdan kalan sadece köy kahvesi gerisindeki bir evin bahçesinde güçlükle görülebilen karşılıklı iki apsis duvarından ibarettir.

Buna karşılık, nymphaeum kentteki akar su şebekesine taş kanal ve tünellerle bağlılığı açıkça saptanabilen bir yapıdır. Akropolis yamacındaki yüksekçe konumu dikkate alındığında, buradan akan suyun görünüm ve sesi ile dramatik bir etkiye yol açtığını düşünmek güç değildir. Nymphaeum'un arka duvarı üzerinde yer alan su kanalı üzerinde suyun neden olduğu yosunlaşma incelenerek, buradan günde 2400 metre küp suyun aktığını belirlemek mümkün olmaktadır. Bu durumda, daha önce belirtildiği gibi aquaeductus tarafından taşınan günlük toplam 6000 metre küp suyun 2400 metre küpü nymphaeum'u beslemektedir. Geriye kalan 3500-4000 metre küp suyun ise, hemen nymphaeum'a yakın konumdaki hamamlarda tüketilmesi gerekmektedir.

2006 Olba araştırmalarının Hristiyanlık Dönemi çalışmaları kapsamında Şeytanderesi Vadisi içinde yer alan mağara kilisenin ve hemen önündeki bazilikal planlı kilisenin plan çizimi gerçekleştirildi (Resim: 9; Çizim: 1).

Şeytanderesi Vadisi içindeki mağara kilise, Olba akropolisinden yaklaşık 2 km. güneyde, içine girilmediğinde bir kutsal mekândan çok hemen yanındaki diğer iki mağara-oyuk gibi, ancak ağır sanılabilecek bir dış görünüme sahiptir. Mağara girişi tümüyle düz bir hat olarak doğuya bakmaktadır ve genişliği 15,5 m.dir.

Mağara kilisenin içinde kuzey duvarında bugün üç apsis ve batı duvarında bir apsis görülmektedir. Bunlardan biri, eşmerkezli dört yarım kemerden oluşmakta ve merkezinde dikdörtgen biçimli bir niş yer almaktadır.

Buradaki arkeolojik verilerden biri de mağara kilisede girişin üzerinde yer alan ve doğuya bakan, kayaya oyularak oluşturulan bir penceredir. Bu pencerenin dış yüzeyinde, kayaya kazıma yöntemiyle yapılan, kollarının ucu dışa dönük çatal biçiminde haç betimi vardır (Resim: 10).

Buranın Hristiyanlık öncesinde kullanımının olup olmadığı bugünkü arkeolojik verilerle kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kente uzak, vadinin içinde neredeyse saklı biçimde yer alan bu mağaranın, Olbalı Hristiyanlar için önemli bir dinsel mekân olma özelliğine sahip olduğu açıktır.

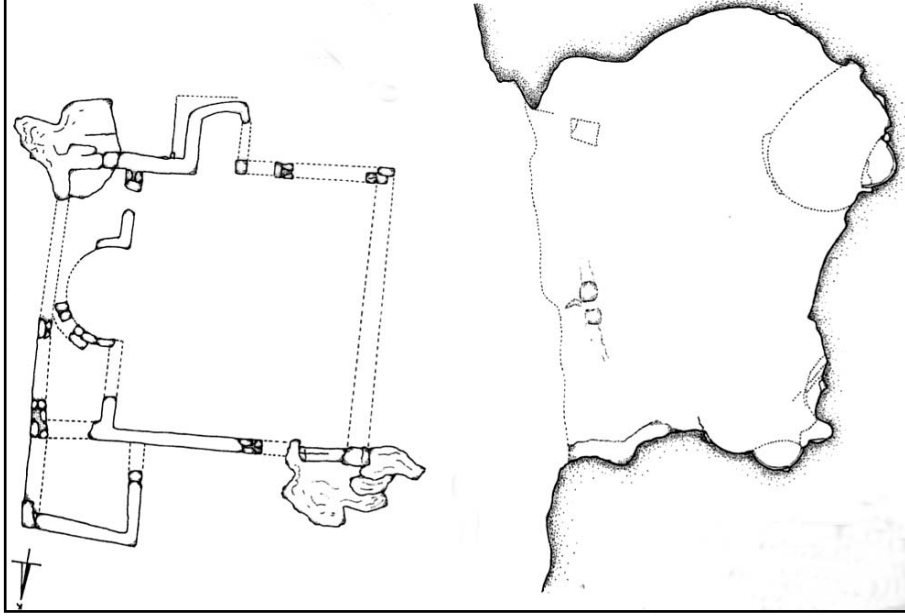
Mağarakilise, Hristiyanların baskı gördüğü yıllarda Olbalı Hristiyanlar tarafından kullanılmış olmalıdır. Genel olarak mağara kiliseler, Roma İmparatorluğu'nun üzerlerindeki baskısından korkan Hristiyanlar tarafından saklı ibadet yeri olarak kullanılır.

Mağara kilise, Hristiyan inancının Roma'nın baskılarından özgürleştiği dördüncü yüzyıl başlarındaki dönemde terk edilmez ve tersine, hemen mağaranın doğusuna beşinci yüzyılda bir kilise eklenir. Bu yapı, Kilikia'nın erken dönem kilise mimarisine uygunluk gösteren plana sahiptir.

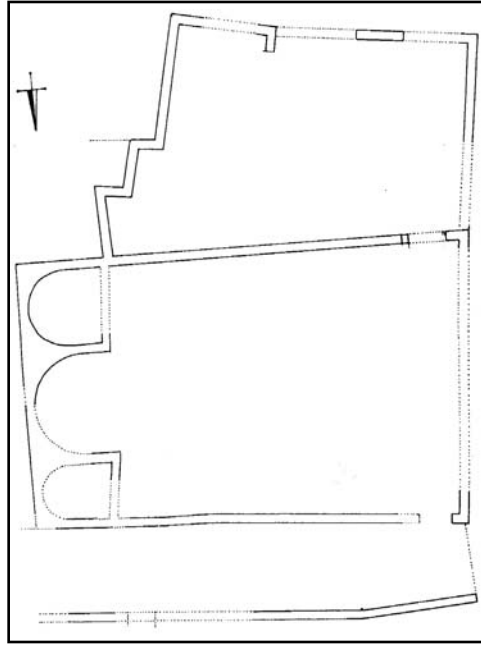
Olba'daki 2006 yılı Hristiyanlık dönemi incelemeleri kapsamında ele alınan diğer bir konu da "Doğu Vadisi" içindeki kilise kalıntısıdır. Aquaeductus'tan yaklaşık 200 m. güneyde akarsu yatağı üzerinde oluşturulan bir teras duvarı üzerinde yer alan yapı günümüze çok az korunarak ulaşabilmiştir. Bu nedenle araştırmalarımız sırasında çizilen rekonstrüksiyon planı eldeki pek az kalıntıdan yola çıkılarak hazırlanan ve tümüyle öneri niteliğinde olan bir çalışmadır (Çizim: 2). Plan uyarınca doğu yöndeki üç apside sahip bazilikal planlı kilisenin girişi güneydedir. Apsisler akarsu yatağından yükseltilecek teras duvarı üzerinde yer alır ve bölgede genel olarak görüldüğü gibi dikdörtgen bir dış duvarla çevrelenir. Ayrıca güney yönde atrium'u çağrıştıran çevre duvarı bulunmaktadır.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

- Bent 1891, J. T. Bent, "A Journey in Cilicia Tracheia", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. XII, 206-224.
- Heberdey-Wilhelm 1896, R. Heberdey-A. Wilhelm, *Reisen in Kilikien—Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, Band XLIV, Wien.
- Hicks 1891, E. L. Hicks, "Inscriptions from Western Cilicia", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. XII, 225-273.
- Hill 1996, S. Hill, *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*, Birmingham Byzantine and Otoman Monographs, Vol. 1, Hampshire.
- Keil-Wilhelm 1931, J. Keil-A. Wilhelm, "Denkmaler aus dem Rauhen Kilikien", *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* III, Manchester.
- MacKay 1968, T. S. MacKay, *Olba in Rough Cilicia*, (Bryn Mawr College'a sunulan yayınlanmamış Doktora Tezi)
- Öziş 1994, Ü. Öziş, *Su Mühendisliği Tarihi Açısından Türkiye'deki Eski Su Yapıları*, Ankara.

Çizim 1: Şeytanderesi Vadisi'ndeki Mağara kilise ve önündeki bazilikal planlı kilise

Çizim 2: Doğu Vadisi'ndeki Kilise

Resim 1: Akropolisin kuzeyindeki tarımsal alan (dolin)

Resim 2: Kuzey sur duvarı üzerindeki poligonal duvarlı kule

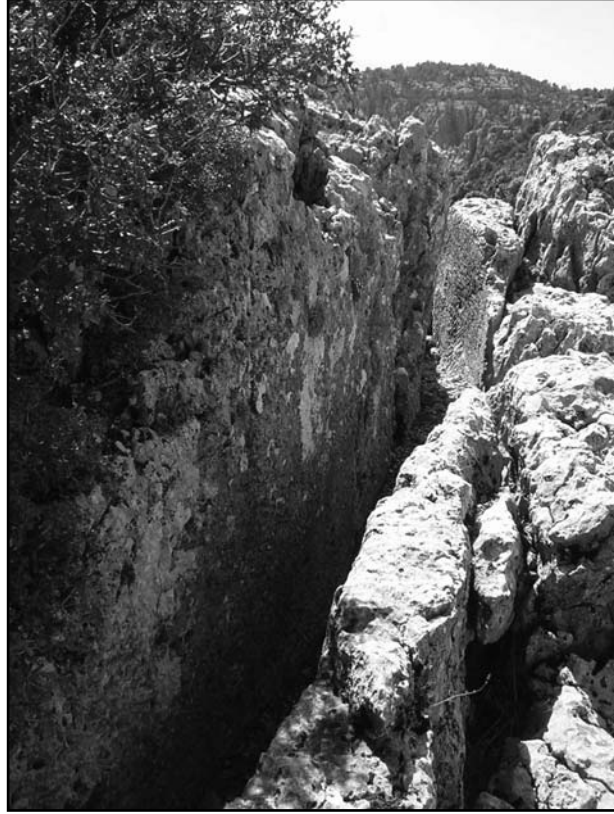
Resim 3: "Doğu Vadisi" ile Şeytanderesi Vadisi'nin kesiştiği yerdeki kayaya oyulmuş kule ve nişler

Resim 4: Akropolisin güney yamacındaki kule

Resim 5: Devşirme malzeme olarak sur içinde kullanılan İon kymationu bezemeli mimari eleman

Resim 6: Doğu Tepesi'ndeki kayaya oyulmuş su kanalı

Resim 7: Aquaeductus

Resim 8: Nymphaeum

Resim 9: Şeytanderesi Vadisi'ndeki Mağara kilise ve önündeki bazilikal planlı kilise

Resim 10: Mağara kilisedeki haç betimi

RESEARCH AT THE OTTOMAN FORTRESS OF SEDDÜLBAHİR, 2005-2006

Lucienne THYS-ŞENOCAK*
Rahmi Nurhan ÇELİK
Carolyn ASLAN

Historical Background

The Ottoman fortress of Seddülbahir is located at the tip of the Gallipoli peninsula (Fig. 1) and is one of several fortresses guarding the passage through the Dardanelles. In the middle of the 17th century, Hatice Turhan Sultan commissioned the Seddülbahir fortress along with the Kumkale fortress located on the opposite shore. The two fortresses are positioned at the entrance to the Dardanelles, originally intended to protect against incursions of Venetian ships¹.

The Seddülbahir fortress has two sections, referred to here as the Upper and Lower fortress (Fig 2). The Lower fortress is a narrow area, built low and close to the water so that guns could be placed to shoot enemy ships entering the Dardanelles (Fig. 3). The Upper fortress appears almost empty today except for the shells of Turkish military buildings dating to the 1960's. The semi-circular areas seen on the plan were used as gun ports and there are also a series of bunkers in the Upper fortress. Evidence from engravings and World War I period photographs indicates that there were once several Ottoman buildings in the Upper fortress including a large army barracks, an ammunition depot, and a mosque². Written archival records also mention shops, houses, bathing and laundry facilities within the fortress, none of which survives today.

In World War I, the fortress was a crucial target of the British in the campaign to control the Gallipoli peninsula and access through the Dardanelles. A battle between British and Turkish troops for control of the fortress resulted in many

* Lucienne THYS-ŞENOCAK, Koç Üniversitesi, Fen İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Rumeli Feneri Yolu 34450 Sarıyer-İstanbul/TÜRKİYE.

1 For more historical information about the fortress, see Evliya Celebi, *Seyahatnamesi*, vol 5, 157-159; L. Thys-Şenocak, *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Turhan Sultan* (Ashgate, 2006); L. Thys-Şenocak, "The Ottoman Fortresses of Seddülbahir and Kumkale", in *Essays in Honor of Aptullah Koran*, eds C. Kafescioğlu and L. Thys-Şenocak (Yapı Kredi, İstanbul 1991), 311-323.

2 Thys-Şenocak 2006, figs. 4.12, 4.13, 4.27, 4.28.

casualties. Eventually the British gained control of the fortress, and the French later used it as a military command post. Much damage was caused to the walls and towers by the bombardments during WWI. The Turkish military continued to use the fortress until it was de-militarized in 1997.

Little is known of pre-Ottoman occupation in the area. The site of Karaağaç Tepe ("Tomb of Protesilaos") is located approximately 2-3 kilometers north of the fortress. Excavations there conducted by the French after WWI revealed Early Bronze Age and Byzantine remains³, but nothing of the cult site of the Trojan war hero, Protesilaos⁴. The Gallipoli peninsula has long had strategic importance and was the setting of countless battles in the Greek, Roman, and Byzantine periods. None of the settlements mentioned by ancient authors⁵ can with certainty be associated with the particular area of Seddülbahir. One of the goals of the excavation was to determine if there were any pre-Ottoman remains in the area of the fortress, but so far none have been found.

Project Description

Beginning in 1997, a team of scholars from Koç University and İstanbul Technical University started to conduct research at the fortress including architectural documentation, GIS surveying, and an oral history project⁶. This phase of research ended in 2001, but there was great concern about preservation. The fortress needs immediate conservation to prevent further deterioration. Two of the towers have partly fallen into the sea. Walls are in danger of collapsing. Cracks, such as the one seen in the dome of the tower (Fig. 4) are becoming visibly larger year by year.

3 R. Demangel, *Le Tumulus dit de Protesilas*, (Paris, 1926). For more information about prehistoric sites in the region see M. Özdoğan, "Prehistoric Sites in the Gallipoli Peninsula", *Anadolu Araştırma X* (1982).

4 Pausanias 1.34.2, Herodotus 9. 116, available through www.perseus.tufts.edu.

5 For ancient descriptions of cities on the Gallipoli peninsula see Strabo, Geography 7.12, Thucydides *History of the Peloponnesian War*, 101-107, Xenophon *Hellenica* 1.1.1-9 and 2.1.18-26, Herodotus, *Histories*, 6.33-41, 7.33, 58, available through www.perseus.tufts.edu.

6 L. Thys-Şenocak, "The Architectural Survey of the Ottoman Fortress of Seddülbahir", *1. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, 2000); I. C. Cenker and L. Thys-Şenocak, "Moving Beyond the Walls: The Oral History of the Ottoman Fortress Villages of Seddülbahir and Kumkale," in *Oral History and Public Memories*, ed. P. Hamilton and L. Shopes (Philadelphia, Temple University, in press 2008); C. Güney, R. N. Çelik, "Multimedia Supported GIS Application For The Documentation Of Historical Structures," *Survey Review*, Vol. 37, No. 287 (January 2003).

Since 1997, the fortress had been open to the public without restriction, which created a dangerous situation with visitors climbing up towers that are structurally insecure. There was no guard or official caretaker and much garbage and debris had accumulated, especially inside the towers. The fortress is part of the Gallipoli Peninsula Historical National Park (Gelibolu Milli Park) and the number of visitors to the park and to the fortress has greatly increased in recent years. Seddülbahir and the surrounding area are extremely significant for the history of World War I and for the Ottoman period. Visitors to the site were faced with a dangerous, crumbling structure, and could find little information about its historical importance.

The Environment and Forest ministry (Çevre ve Orman Bakanlığı), who manages the park, decided that it was necessary to have the fortress conserved and a plan made for its reuse and presentation to visitors. With this intent, a new phase of the project was begun⁷. Lucienne Thys-Şenocak from Koç University and Rahmi Nurhan Çelik of İstanbul Technical University organized a team of researchers⁸ who spent approximately six weeks from June 15 to July 31, 2005 conducting archaeological excavation and architectural survey and documentation at Seddülbahir. An additional study period was conducted from August 23 to August 30, 2006. The research and excavation was performed under the official direction of Nurten Sevinç who is head of the Çanakkale museum; Carolyn Aslan from Koç University served as field director⁹. The aim of the research was to prepare a proposal for the conservation, restoration and reuse of the site.

7 The project members would like to thank the Turkish Ministry of Culture for granting us permission to conduct research at the site. We also would like to thank Nurten Sevinç of the Çanakkale Museum and the Ministry of Environment and Forestry for assisting us with the project. We would also like to thank the Koç Foundation for funding the project.

8 The team included Lucienne Thys-Şenocak (project co-director, Yrd. Doç. Dr., KÜ), Rahmi Nurhan Çelik (project co-director, Doç. Dr., İTÜ), Arzu Özsavaşçı (head architect), Carolyn Aslan (excavation director), Gülsün Tanyeli (restoration consultant), I. Cerem Cenker (administrative manager and oral history), Banu Yüksel (surveyor and 3D laser scanning), Bora Sayın (3D laser scanning), Göksel Akkoca (surveyor and 3D laser scanning), Tevfik Özlüdemir (surveyor and 3D laser scanning), Mehmet Erım (surveyor and 3D laser scanning), Yelda Ademoğlu (surveyor and 3D laser scanning), Gülay Karcı (archaeologist), Günşıl Kılıç (archaeologist), Kemal Sümer (archaeologist), Bensen Ünlüoğlu (archaeologist), David Kenyon (WWI archaeology consultant), Senem Uyanık (artifact Conservator), Davut Erkan (historian), Hasan Karataş (historian), Deniz Özkan (architect), Umut Almaç (architect/engineer), Selin Gener (architect), İrem Narderele (architect) Günnur Çalışkan (architect), Murat Alaboz (architect/engineer), Nurdan Kuban (architect), Caner Guney (database, website and GIS), Burçak Madran (museum consultant).

9 We appreciate the assistance and advice given by Funda Körpe and Musa Tombul, the representatives from the Çanakkale Museum who oversaw our excavation.

There were two main components of the research. One component was archaeological excavation, as well as quite a lot of cleaning and clearing of debris. The second component was the completion of the architectural documentation needed for proposing a conservation plan, which was done using 3D laser scanning.

Before research could begin, a massive cleaning operation had to be conducted. Garbage and debris were removed, as well as invasive plants growing into the fortress walls. New fences were placed to block off dangerous areas. One room in the 1960's army building was rehabilitated and transformed into a conservation lab and work space.

Excavation

The excavation took place in the following areas:

1. Military Barracks Building

Four excavation trenches were opened within the area of the Upper Fortress in order to investigate the location of a military barracks building. Archival evidence indicates that the barracks was built in the late 19th century, probably during the time of Abdülhamid II. Photographs from before and after the war show that the building was badly damaged in WWI and it no longer survives today¹⁰. Ottoman records also describe an earlier barracks building, perhaps located in the same area and later replaced. We decided to focus much of our excavation in this area of the Upper Fortress, in order to determine the extent of the building, and also to investigate if there were earlier remains below it. For the process of considering different options for the reuse of the fortress, the presence of archaeological remains in different areas needed to be identified. Since no archaeological excavation had previously taken place at the fortress, the depth and nature of the cultural layers was not known.

As it was soon discovered, the cultural layers at the fortress are not very deep at all, and in some areas the bedrock is located only a few centimeters under the soil surface. In all areas that were excavated, the barracks building foundation trenches were dug into the bedrock. The bedrock is highest in the northeastern area of the Upper fortress. This was also an area that had been recently used for a football field. Local inhabitants report that the ground had been leveled with

¹⁰ Thys-Senocak 2006, figs. 4.12, 4.28.

heavy machinery to create the field. The remains of the wall foundations are very badly preserved in this area, and the corners of the building could just barely be identified.

The central part of the building was also investigated in an attempt to find the main entrance to the building that can be seen in archival photographs. Here also, the bedrock is very close to the surface and only the lower parts of the foundations survive (Fig. 5). No floor level or traces of an entrance were found and it is likely that they were once at a higher level above the foundations. Part of a water or drainage channel built of stone was found. The channel probably had originally been under the floor level, indicating that only the lower sub-floor area and foundations are preserved. The channel extends in the direction of the northwest tower.

In the southwestern part of the building (Fig. 6) the bedrock was discovered much deeper and the wall is preserved to a depth of two meters. The foundation trench for the late 19th century barracks building cut through the remains of an earlier feature, probably part of a collapsed wall. A stone built drain or channel ran underneath the earlier feature and was also cut by the foundation trench (Fig. 7). Perhaps these features are from the earlier Ottoman barracks building, mentioned in archival sources. Only a small section of the earlier building could be excavated.

It can now be documented that the barracks building was 60.13 meters long and 16.03 meters wide. There is a central section flanked by two wings. The interior is divided into smaller rooms with a long central corridor. One of the surprises of the excavation in the Upper fortress was the height of the bedrock. In the northeastern part of the fortress, the bedrock is located only 20-30 centimeters under the surface. In the southern area, the bedrock is deeper, about two meters under the surface. This means that in most of the Upper fortress, there are no deep cultural layers. No pre-Ottoman ceramics were found or any other indication that this particular area was occupied before the Ottoman fortress was established.

2. Towers

Cleaning and some excavation were conducted within two of the towers. In the North tower, the floor level was cleared, which turned out to be made of an assortment of rough paving stones, bricks and small pinecones embedded into the earth. The bricks were used to form a radial pattern, and the pinecones create

almost a mosaic appearance. A highly burnt area with charcoal was found in the center of the tower and there was probably an oven or other kind of heating installation in the center of the tower (Fig. 8). A sondage was conducted to investigate the possibility of an earlier floor, but no traces were found.

In the northeast tower, a modern concrete floor had been installed by the Turkish military. A small sondage was done through the concrete floor in order to identify the original floor level and also to investigate the foundations, which was needed for the conservation plan. The sondage reached 2 meters in depth and then was stopped for safety reasons.

3. Central Area

17th and 18th century engravings show a small mosque in the central area of the Upper fortress¹¹. The exact location is unknown and a trench was begun in a likely area. The trench has only revealed scattered stones, which could have fallen from a nearby building, but perhaps from a later period than the mosque. There are also late 19th century records of an ammunition depot in this area. Further excavation would be needed to see if there was a structure here.

4. Roads and Stairways

In front of the barracks building, the remains of an Ottoman road can just barely be seen overgrown with grass. A section of this road was uncovered, which gives information about circulation paths through the Upper fortress (Fig. 9). At the southwestern end of the Upper Fortress, this road connects to a small staircase that leads up the side of one of the bunkers. Part of this staircase was also uncovered. If the rest of this road is cleared, it can provide a visitor route through the Upper fortress.

An attempt was made to clear a staircase leading from the Upper to the Lower Fortress, but after working on one section, it became evident that the staircase was badly deteriorated. Another solution will need to be found in order to provide visitor access between the Upper and Lower areas.

¹¹ Thys-Senocak 2006, fig 4.27.

Artifacts

In all the excavation areas, artifacts dating from the Late Ottoman period and WWI were found. Most of the ceramics are of Çanakkale types of Late Ottoman ware. The majority of ceramic finds are fragments of utilitarian jugs or jars (Fig. 10). Among the fine ware, the most common finds are bowls or dishes in Çanakkale ware, which was produced from the 17th-19th centuries (Fig. 11)¹². Also common are bowls of “slip-painted ware,” with characteristic drips and dribbles of slip along the rim (Fig. 12). This ware is dated to the 19th-mid 20th century¹³. Ottoman pipes were among the other finds (Fig. 13).

World War I artifacts include an abundance of bombshell fragments and bullets, including Turkish, French and British bullet and cartridge types (Fig. 14). There are also buttons, hand grenades and a cannonball. Because of the concern about finding possibly explosive WWI material, a WWI archaeology specialist came as a consultant, and also assisted in the interpretation of WWI artifacts. Further study of these artifacts will help to enhance knowledge of the history and daily life of the Late Ottoman use of the fortress, as well as its key role in World War I.

3D Laser Scanning and Architectural Documentation

The second important component of research was the architectural documentation of the structure and condition of the fortress walls. A team of architects and surveyors spatially recorded the entire fortress using the new technology of 3D Laser scanning¹⁴. This is a promising new technology and one of the purposes of this project was to explore both the advantages and difficulties with using 3D laser scanning¹⁵. This technology provides extensive detailed data on the architecture of the building by recording millions of data points and greatly reduces the time needed for architectural recording in the field. The entire fortress was scanned in only 19 days in the summer of 2005. It also allows for the recording of areas that otherwise would be too dangerous for measurement by traditional

12 J. Vroom, *Byzantine to Modern Pottery in the Aegean. 7th-20th century*, (Parnassus Press, Bijleveld, 2005) 180-182.

13 Vroom 2005, 186-187.

14 The team used a Leica HDS 3000 laser scanner and a Leica TCR407 Power reflectorless Total Station. We thank the Leica corporation for providing this equipment.

15 S. Akboy, *The Application of New Survey and Documentation Technologies for Cultural Heritage Sites: Case Study Analyses of the Digital Statue of Liberty, New York City and the Ottoman Fortress of Seddülbahir, Gallipoli Peninsula*, (MA thesis, Koç University, 2007).

means. This is especially beneficial for structures such as the Seddülbahir fortress, which has high standing walls and towers that in many cases are structurally unstable. The scanner was able to record data from a 360 degree horizontal and a 270 degree vertical field of view. Due to the limited time that the scanner was available for us to use, scanning was also done at night for certain areas. In the end, the entire fortress, both interior and exterior walls, as well as parts of the topography were scanned.

The field scanning recorded approximately 350 million data points. The main difficulty with this technology is the data processing, which is also a problem encountered by other projects; better solutions will certainly be found as the technology advances. The processing of the data and the preparation of 2D drawings based on the 3D data requires expert personnel with an advanced computer system and takes a long time¹⁶. A team worked for approximately nine months until the spring of 2006 using the point cloud data to prepare the drawings of the entire fortress (Fig. 15). In addition to the laser scanning, traditional architectural drawings were completed as well as extensive photographic documentation of the structure.

Experts in stone conservation, restoration, and structural engineering also examined the fortress in order to suggest the best options for conservation. Samples of mortar and other materials were taken for analysis. Using the information from the research, a proposal for the conservation and reuse of the site was submitted and approved by the Higher Council of Monuments in Ankara in April 2007.

16 The software programs used were Cyclone and Cloudworks.

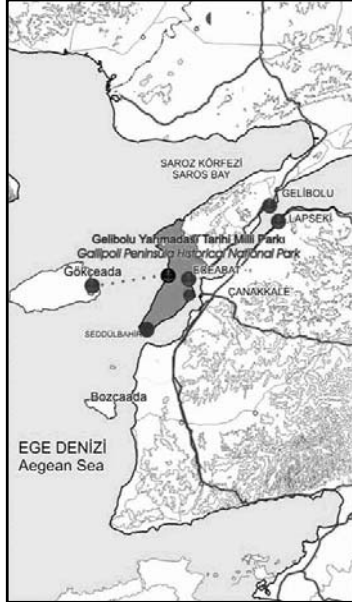

Fig. 1: Gallipoli peninsula showing the location of Seddülbahir (source: UGDP report on the long term development for the Gallipoli Peninsula)

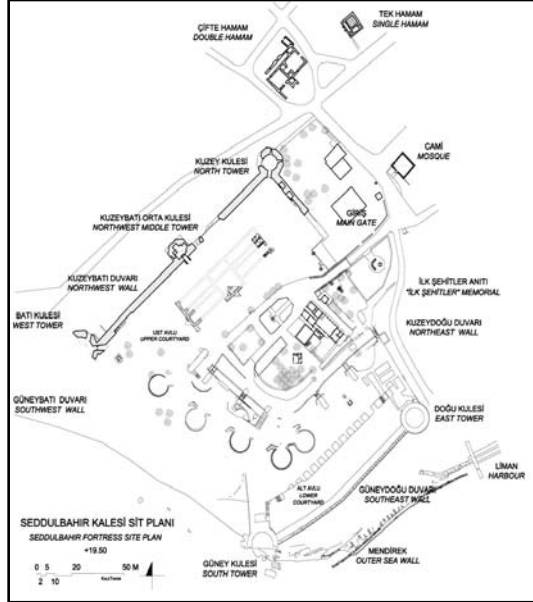

Fig. 2: Plan of the fortress

Fig. 3: The Lower Fortress

Fig. 4: View of West tower with crack in the dome

Fig. 5: Foundations of the barracks building in the central section of the building. Visible foundation trench is cut into the bedrock

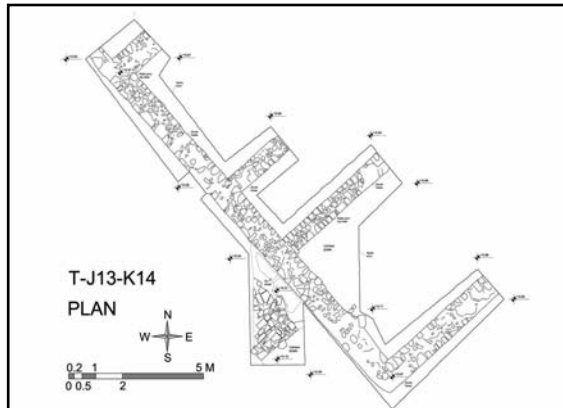

Fig. 6: Plan of the southwestern end of the barracks building where the foundations cut through an earlier feature

Fig. 7: View of the earlier feature and drain, which were cut by the foundations of the barracks building

Fig. 8: View of the floor of the North tower with the heating area in the center. Pinecones are embedded in the floor

Fig. 9: Late Ottoman road in the Upper fortress

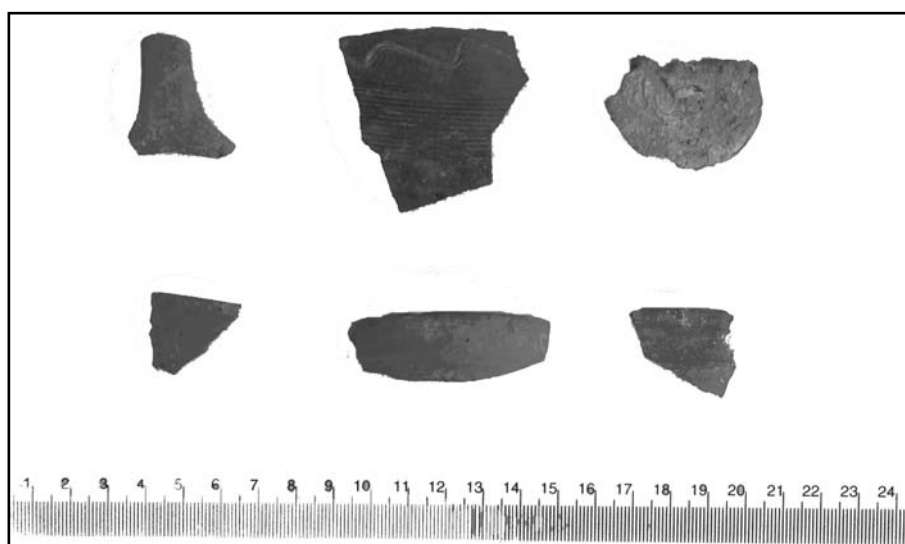

Fig. 10: Late Ottoman fragments of jars and jugs

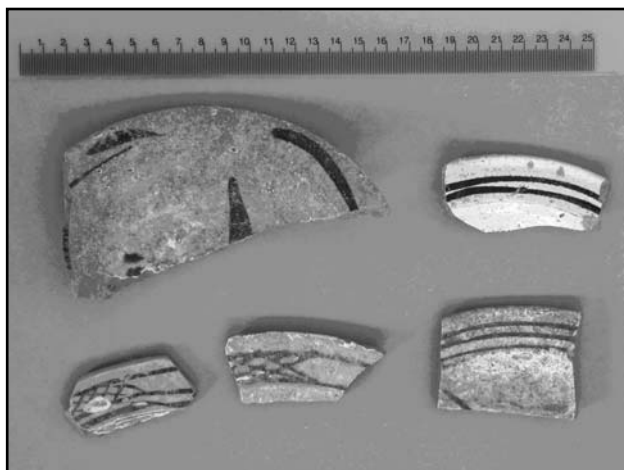

Fig. 11: Late Ottoman
Çanakkale ware

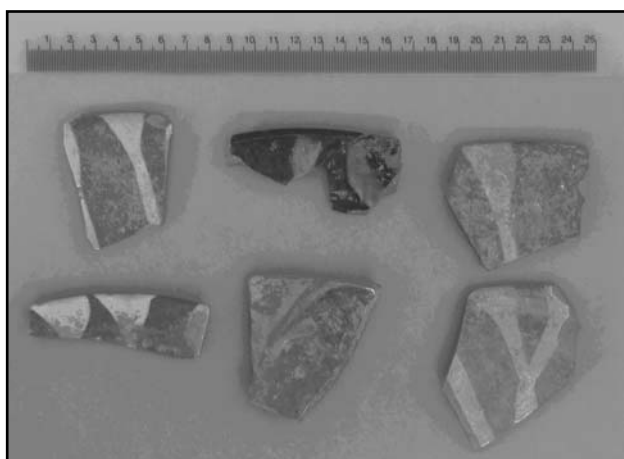

Fig. 12: Late Ottoman drip-
painted bowls

Fig. 13: Ceramic pipes from
the Ottoman period

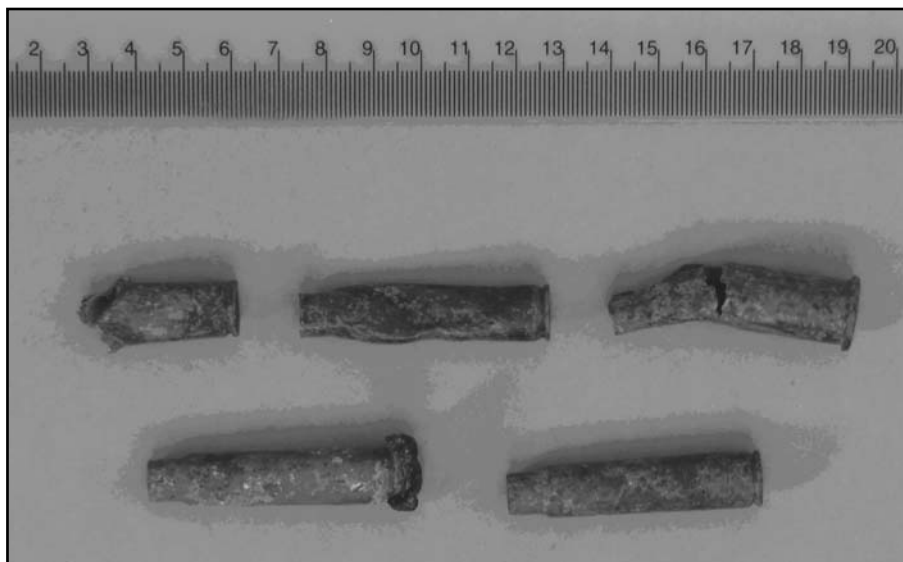

Fig. 14: WWI cartridges

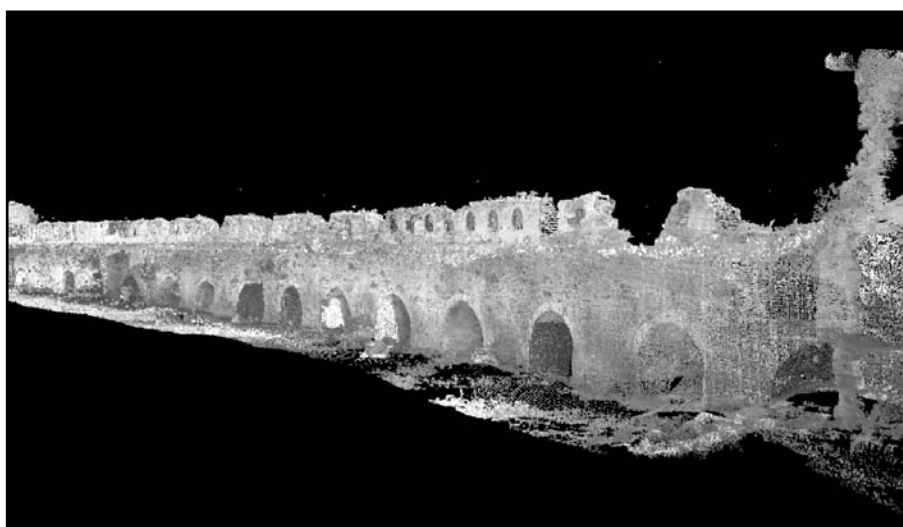

Fig. 15: 3D laser scanning image of the Lower Fortress

HELLENISTISCHE ARCHITEKTUR, KAISERZEITLICHE GRABBAUTEN UND LANDWIRTSCHAFTLICHE ANLAGEN IN UZUNCABURÇ/DIOKAISAREIA

Detlev WANNAGAT*
Norbert KRAMER
Johannes LINNEMANN

Die 2006 in Uzuncaburç durchgeführten Arbeiten galten drei Bereichen: der Fortführung der Bauaufnahme der hellenistischen Monumentalbauten, einer Vervollständigung der Dokumentation der Nekropolen und der Aufnahme landwirtschaftlicher Anlagen im unmittelbaren Umfeld der antiken Stadt¹.

Mit dem Aufmaß der östlichen und westlichen Ansichten des Zeus-Olbios-Tempels wurde die Bauaufnahme der in situ befindlichen und heute offen liegenden Teile des Baus abgeschlossen². Im Zentrum der Arbeiten an den hellenistischen Großbauten stand der ‚Große Turm‘, dessen Außenseiten photogrammetrisch erfasst wurden³. Die steingerechte Aufnahme des Baubefundes veranschaulicht zudem die Verwerfungen der Mauern, die am ehesten als Folge von Erdbebenschäden zu verstehen sind (Abb. 1). An der Südseite ist die Mauer deutlich nach außen gedrückt worden und ihre Wölbung beträgt zur Mitte hin ca. 20 cm. Die hiermit gewonnenen Daten bilden die Grundlage zur Beurteilung der aktuellen Statik des noch 25 Meter hoch anstehenden Gebäudes.

Die Begehung des Gebietes östlich der Stadt hat gezeigt, dass es trotz der umfassenden Aufnahme der Nekropolen während der Kampagne 2004 immer noch zu bedeutenden Neufunden kommen kann, die das Bild der Nekropolen

* Prof. Dr. Detlev WANNAGAT, Heinrich-Schliemann-Institut für Altertumswissenschaften, Klassische Archäologie Universität Rostock, Schwaansche Str. 3, D-18055 Rostock

1 Mein Dank gilt der Generaldirektion der Denkmäler und Museen in Ankara für die freundlich erteilte Genehmigung der Arbeiten, die vom 7. bis zum 31. August 2006 durchgeführt wurden; Teilnehmer waren neben dem Verfasser die Archäologen N. Kramer, J. Linnemann, M. Wannagat, die Architekten M. Fladt, S. Schmidt und der Vermessungsingenieur M. Naumann. Als Vertreterin des Kultur- und Tourismusministeriums fungierte Frau Melek Yıldıztüran vom Anadolu Medeniyetleri Müzesi in Ankara, der ich für ihre Hilfsbereitschaft und Sachkompetenz in allen administrativen und archäologischen Fragen sehr herzlich danke.

2 Die Bauaufnahme lag in den Händen von M. Fladt, der von S. Schmidt unterstützt wurde.

3 Die photogrammetrische Aufnahme am Ort und die spätere Auswertung leistete M. Naumann.

präzisieren können. Das Erscheinungsbild der Nekropolen von Diokaisareia wird überwiegend von Felskammergräbern und freistehenden Sarkophagen bestimmt. Bei der Dokumentation des Jahres 2004 war lediglich ein Fundament erfasst worden, das zu einem freistehenden Grabbau gehört. Die Entdeckung von zwei weiteren Grabbauten in der Ostnekropole gehört daher zu den bedeutenden Erkenntnissen der Kampagne 2006 (Abb. 2 Nr. 5. 7). Besonders bemerkenswert sind die Reste eines Grabtempels (Grabbau 2), von dem sich Felsarbeiten und einige Fundamentblöcke in situ erhalten haben (Abb. 3)⁴. Sie zeigen, dass der Bau mit seiner Front nach Nordwesten auf die antike Straße zwischen Diokaisareia und Olba ausgerichtet war. Mit der ost-westlich verlaufenden Felsarbeit und den anschließenden Fundamentblöcken in nord-südlicher Richtung ist zudem die lichte Breite des Baus mit ca. 3,80 m gesichert. Sein architektonischer Aufbau lässt sich aufgrund der massiven Zerstörung nicht exakt bis ins letzte Detail erschließen, aber die direkt am Ort gefundenen Architekturfragmente erlauben eine erste typologische und chronologische Einordnung. Vom architektonischen Aufbau haben sich verschiedene Elemente an der Oberfläche gefunden⁵:

- 1 Torusfragment einer Pilasterbasis: Inv. 06/5
- 3 Fragmente von Konsolengeisa: Inv. 06/1. 11. 14 (Abb. 5. 6)
- 1 Fragment mit Zahnschnitt und Eierstab: Inv. 06/10 (Abb. 7. 8)
- 1 Simafragment: Inv. 06/6

Die Architekturfragmente machen deutlich, dass es sich um einen aufwändig gestalteten Bau in Form eines Grabtempels handelte, wie sie in der Umgebung, z. B. bei Imbriogon, noch nahezu vollständig erhalten sind. Dieser aufwändigen Architektur entspricht der Fund eines reliefierten Sarkophagfragments aus Marmor (Abb. 4), das ebenfalls direkt bei den in situ befindlichen Elementen des Baus gefunden wurde. Hinzu kommen weitere Sarkophagfragmente aus Kalkstein⁶. Der Grabtempel war demnach mit einem importierten Marmorsarkophag und mindestens einem Kalksteinsarkophag aus lokaler Produktion ausgestattet und gehört damit zu den repräsentativsten Anlagen, die bisher in Diokaisareia bekannt geworden sind.

4 Die Untersuchung der Anlage und die Sicherung der Fragmente wurde von J. Linnemann und D. Wannagat durchgeführt; die zeichnerische Dokumentation des in situ befindlichen Befundes leistete J. Linnemann.

5 Die zeichnerische Aufnahme der Fragmente führte S. Schmidt aus, die Inventarisierung und Bestimmung D. Wannagat und J. Linnemann.

6 Fragment aus weißem, feinkristallinem Marmor: Inv. 06/2; zu den Fragmenten aus Kalkstein gehören 1 Sarkophagdeckel, 2 Wandfragmente mit Sockel- bzw. Deckprofil.

Während mit den Arbeiten an den hellenistischen Großbauten und im Bereich der Nekropolen laufende Teilprojekte fortgeführt wurden, eröffnete die Dokumentation der landwirtschaftlichen Anlagen im unmittelbaren Umfeld der antiken Stadt einen neuen Aspekt der siedlungsgeschichtlichen Forschungen. Unmittelbar östlich der antiken Stadt wurde ein Gebiet von ca. 30 000 m² begangen (Abb. 9)⁷. Das Gelände ist dort sehr schroff und bietet nur kleine Anbauflächen. Trotz dieser begrenzten landwirtschaftlichen Möglichkeiten konnten in dem Untersuchungsgebiet fünf landwirtschaftliche Anlagen identifiziert werden (VR 1 – VR 5). Die Größe der Anlagen schwankt zwischen einem und drei Räumen mit zum Teil vorgelagerten Höfen. Die einräumigen Anlagen bildeten sehr wahrscheinlich keine eigenständigen Einheiten, sondern standen eher in Abhängigkeit zu den größeren Gehöften. Bemerkenswert ist, dass zu allen Befunden Pressanlagen und Dreschplätze gehören, so dass von einer Getreide- und Weinbau umfassenden Mischnutzung der umgebenden Anbauflächen auszugehen ist. Alle Anlagen wurden zeichnerisch und photographisch dokumentiert und für den topographischen Gesamtplan eingemessen. Um Anhaltspunkte für ihre Nutzungszeit zu erhalten, wurden zudem alle signifikanten Keramikfragmente und andere Kleinfunde in ihrem Umfeld gesammelt und ausgewertet. Die ältesten Fundstücke gehören in die frühe Kaiserzeit, eine größere Anzahl spätantiker Fragmente deutet auf eine Nutzungszeit bis in das 6. / 7. Jh. n. Chr. hin.

Als Musterbild eines Gehöftes kann ‚villa rustica 1‘ bezeichnet werden (Abb. 2). Das Wohngebäude hat eine Grundfläche von ca. 170 m² und besteht aus einem großen Hof mit drei anschließenden Räumen (Abb. 2 Nr. 1; Abb. 10). Einige der heute im Hofbereich sichtbaren Mauern gehören möglicherweise nicht zur ursprünglichen Anlage, sondern zu späteren Einbauten, was jedoch einer Klärung durch weitere Detailuntersuchungen bedarf. Unmittelbar nördlich des Wohngebäudes befindet sich eine kreisrunde Tenne mit einem Durchmesser von ca. 10 m (Abb. 2 Nr. 2; Abb. 11) und westlich schließt sich eine Pressanlage an (Abb. 2 Nr. 3). Die Pressanlage besteht aus zwei Pressbecken und einem zentralen Sammelbecken, die in den anstehenden Fels eingearbeitet wurden (Abb. 12-14)⁸. Für die Verankerung des Pressbalkens hatte man den anstehenden Fels genutzt. Außer diesen Wohn- und Wirtschaftsanlagen können zwei Grabanlagen dem

7 Die Begehung des schwierigen Gebietes sowie die photographische und zeichnerische Aufnahme der Befunde VR 2 - VR 5 lag in den Händen von N. Kramer und M. Wannagat; die Aufnahme von VR 1 erfolgte durch M. Naumann und D. Wannagat.

8 Die zeichnerische Aufnahme der Pressanlage leistete S. Schmidt.

Gehöft zugeordnet werden, da sie im unmittelbaren Umfeld liegen und nicht auf die antike Straße im Norden, sondern auf das Wohngebäude hin orientiert sind. Dabei handelt es sich zum einen um einen ca. 35 m nördlich gelegenen Bau in Form eines Arkosolgrabes (Abb. 2 Nr. 5; Abb. 15)⁹. Bei dem zweiten Grab handelt es sich um einen ca. 20 m südwestlich davon gelegenen freistehenden Sarkophag, der vollständig aus dem Fels gearbeitet wurde (Abb. 2 Nr. 6). Im Bereich der ‚villa rustica 1‘ fanden sich zahlreiche Fragmente der ‚Phocaeen Red Slip Ware‘, die zwischen dem ausgehenden 6. und der Mitte des 7. Jhs. n. Chr. zu datieren sind. Diese Fragmente dürften die späteste Nutzungsphase angeben. Die Grabanlagen hingegen deuten auf eine deutlich frühere Entstehung hin, die mindestens bis in die hohe Kaiserzeit zurückreicht.

Mit diesen Anlagen wird eine äußerst intensive Nutzung des unmittelbaren Umfeldes der kaiserzeitlichen Stadt mit gemischtem Anbau von Wein und Getreide deutlich. Ob zudem der Anbau von Oliven möglich war, wie er an anderen Orten Kleinasien auch in Höhenlagen über 100 Metern nachgewiesen wurde, bedarf weiterer Untersuchungen.

9 Die Bauaufnahme führte M. Fladt mit Unterstützung von S. Schmidt durch.

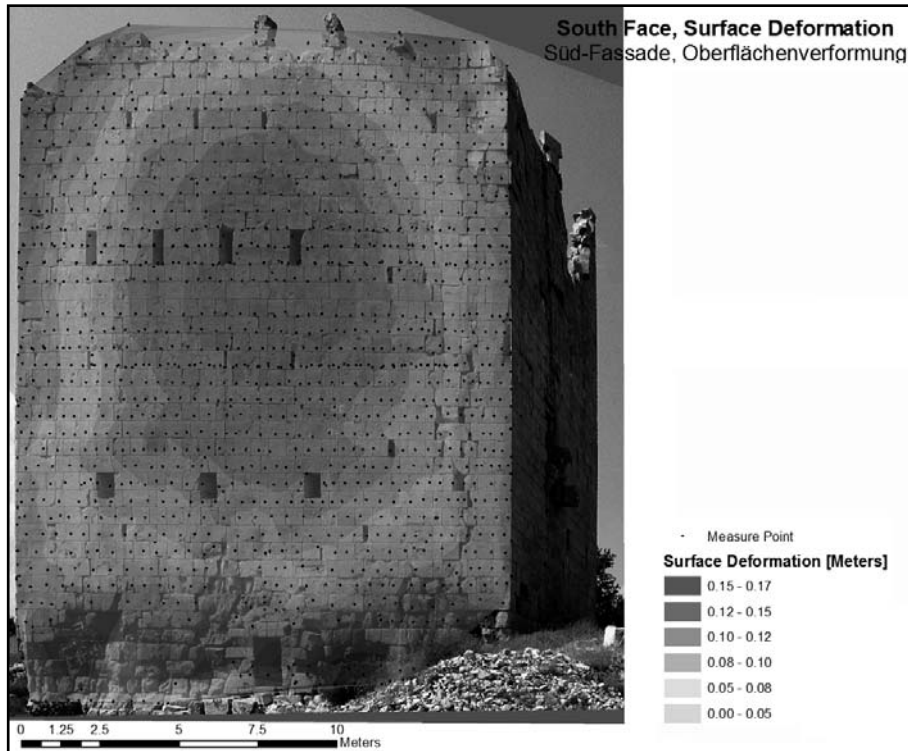

Abb. 1: Großer Turm, Südseite

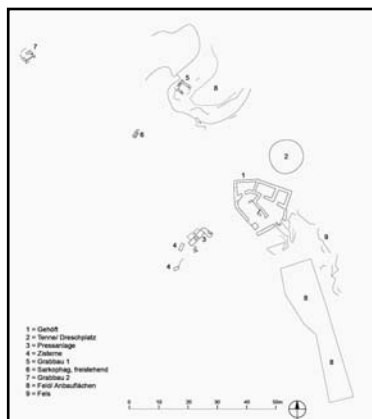

Abb. 2: Grabbauten und ,villa rustica 1'
östlich der antiken Stadt (vgl.
Abb. 9 VR 1)

Abb. 3: Grabbau 2. Felsarbeiten, Fundamente
und Versturz (vgl. Abb. 2 Nr. 5)

Abb. 4: Grabbau 2. Fragment eines Marmorsarkophags

Abb. 6: Grabbau 2. Konsolengeison Inv. 06/1

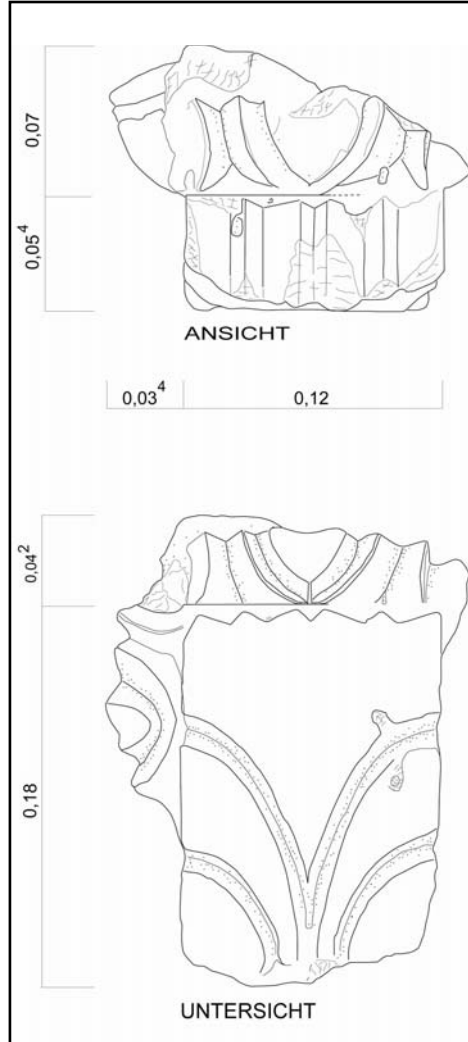

Abb. 5: Grabbau 2. Konsolengeison Inv. 06/1

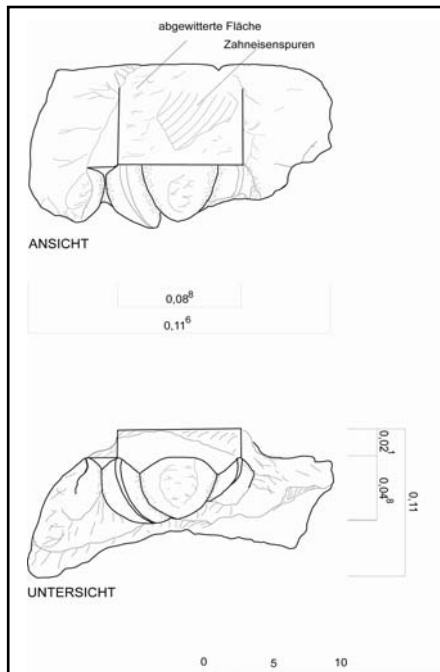

Abb. 7: Grabbau 2. Architekturfragment Inv. 06/10

Abb. 8 Grabbau 2. Architekturfragment Inv. 06/10

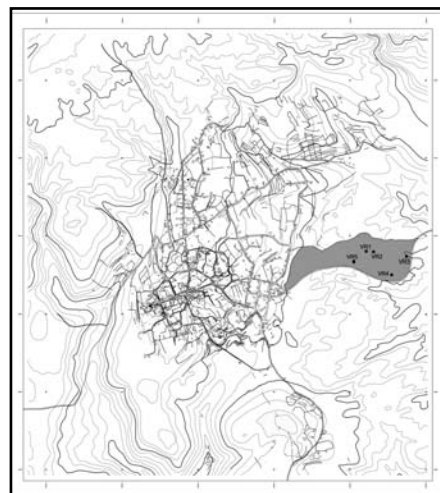

Abb. 9: Uzuncaburç / Diokaisareia.
Landwirtschaftliche Anlagen
östlich des Stadtgebietes

Abb. 10: Villa rustica 1. Wohngebäude
von Nordwesten (vgl. Abb. 2 Nr. 1)

Abb. 11: Villa rustica 1. Dreschplatz
(vgl. Abb. 2 Nr. 2)

Abb. 12: Villa rustica 1. Pressanlage
(vgl. Abb. 2 Nr. 3)

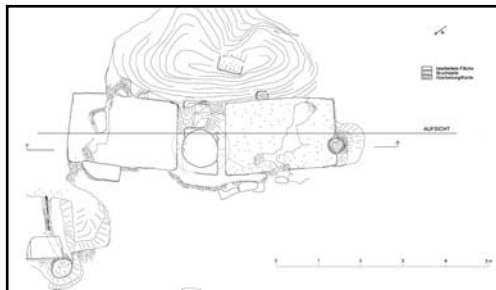

Abb. 13: Villa rustica 1. Pressanlage.
Grundriss (vgl. Abb. 2 Nr. 3)

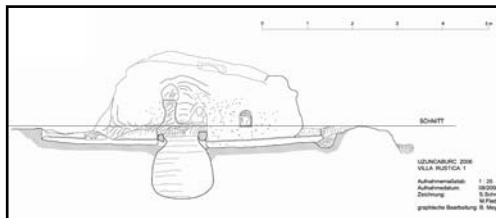

Abb. 14: Villa rustica 1. Pressanlage.
Schnitt (vgl. Abb. 2 Nr. 3)

Abb. 15: Grabbau 1 (vgl. Abb. 2 Nr. 5)

2006 YILI AFYONKARAHİSAR İLİ ve İLÇELERİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Özdemir KOÇAK*
Adem IŞIK

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 2002 yılından bu yana Afyonkarahisar İli ve ilçelerinde yürüttüğümüz arkeolojik yüzey araştırmalarına 2006 çalışma döneminde de devam ettik. Geçen yıllarda Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü ve diğer bazı sponsorlardan aldığımız desteğin yanı sıra bu çalışma döneminde T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü'nün de desteğini aldık. Bu durum, arazi çalışmalarımız için bize önemli kolaylıklar sağladı. Bundan dolayı hem Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne ve hem de Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü'ne içten bir şekilde teşekkür etmek isteriz.

Bu dönem yaptığımız çalışmalar sırasında gerekli yardım ve ilgiyi gösteren Afyon Arkeoloji Müzesi Müdürü Arkeolog Mevlüt Üyümez ve Arkeolog Ahmet İlaslı'ya ayrıca teşekkür etmek istemekteyiz. Projemizin başlangıcından beri, bize yoğun işlerine rağmen gösterdikleri ilgi ve destek, bölgedeki çalışmalarımızın devamlılığını sağlayan en önemli unsur oldu.

Bu çalışmalara, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Umut Görgülü katılmıştır. Ayrıca, ekibimizde Araş. Gör. Hatice Gül Küçükbezci, yüksek lisans öğrencilerimiz Salih Kaymakçı ve Harun Oy yer almıştır. Laboratuvar çalışmalarına ise Arkeolog Mustafa Bilgin, yüksek lisans öğrencilerimiz İsmail Baytak ve S. Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Eğitimi Bölümü öğrencisi Funda Maden katılmıştır. Araştırmamız ve sonrasında yürüttüğümüz laboratuvar çalışması tam bir ekip çalışması niteliğinde sürmüş ve bütün ekip üyeleri tam bir uyum içerisinde çalışmıştır. Bundan dolayı kendilerine teşekkür ederiz.

* Doç. Dr. Özdemir KOÇAK, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kampüs-Konya, TÜRKİYE. ozdekocak@hotmail.com
Öğr. Gör. Dr. Adem IŞIK, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sivas/TÜRKİYE. adam633@mynet.com.
"Erken Dönemlerde Orta-Batı Anadolu'nun Batı Bağlantısı (Neolitik-İlk Tunç Çağları Arası)", Proje no: 05401012; T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü.

Bu yılki arazi çalışmamız İscehisar, Bayat, Emirdağ ve Bolvadin kesimlerinde sürdürüldü (Harita)¹.

Yürütülen yüzey araştırmaları sırasında araştırılan yerleşmeler ve bunların koordinatları ile ilgili bilgiler şöyledir:

Seydiler Çıkışı: Bu yerleşme Bayat-Seydiler Kasabası'nın (Bayat) 1 km. batısında, kasabanın hemen çıkışında, Seydiler-İscehisar yolunun 300 m. güneyinde aralıklarla uzanan bir kesim üzerinde yer almaktadır. Burada zayıf İTÇ malzemesi ile ve Geç Roma Dönemi buluntuları tespit edilmiştir.

N 38052.850' E 030048.978' 3737 ft (Ac 119 ft)

Sarıçayır Mevkii: İscehisar-Doğanlar Köyü'nün 5 km. kuzeybatısında bulunan höyüğün ölçüleri; doğu-batı: 150 m., kuzey-güney: 180 m., h: 5 m. Höyük üzerinde Tunç Çağına ait keramik parçaları bulunmaktadır.

N 38057.805' E 030042.683' 1346 m (Ac 5.93)

Sarıçayır Mevkii Mezarlık: İscehisar-Doğanlar Köyü'nün 5 km. kuzeybatısında ve Sarıçayır yerleşmesinin 150 m. kadar güneyinde yer alır. Burada, taş-sandık mezar türünde mezarlar bulunmaktadır. Keramik parçaları bulunmamakla beraber, Sarıçayır yerleşmesi ve mezarların yapısından dolayı bu alanın da Tunç Çağında kullanıldığı düşünülmektedir.

İnlerönü Mevkii: Bu yerleşme İscehisar-Doğlat Köyü'nün yaklaşık 100 m. doğusunda ve köy çıkışında yer alır. Doğlat-Bayat yolunun hemen güneyinde yer alan İnlerönü mevkiinde Tunç Çağına ait buluntulara rastlanmıştır.

N 38059.979' E 030048.802' 1305 m (Ac 4.43)

Kalaylıtas Höyük Mevkii: Bu yerleşme Bayat İlçesi sınırlarında, Bayat-Doğlat yolunun 100 m kuzeydoğusunda, Doğlat Yaylası üzerinde ve Doğlat Köyü'nün 5 km. doğusunda yer alır. Kalaylıtas'ın batı eteklerinde İslâmî dönem mezarlığı

1 Koçak 2004 a, 173 vdd; Koçak 2004 b; Koçak 2005, 19 vdd.; Koçak 2006, 83 vdd.; Koçak-Bilgin 2005, 85 vdd.

bulunur. Üzerinde İTÇ ve Roma Dönemi keramiklerine rastlanan höyüğün boyutları; kuzeybatı-güneydoğu: 52 m., kuzeydoğu-güneybatı: 43 m., h: 2.5 m.

N 38059.411' E 030050.731' 1304 m (Ac 4.50)

Gemideresi Mevkii: İscehisar-Çatağıl Köyü'nün yaklaşık 5 km. güneydoğusunda ve Gemideresi'nin hemen kuzeydoğusundaki yamaç üzerinde yer alan yerleşme üzerinde şüpheli İTÇ buluntuları (keramik ve taş aletler) ile Geç Roma Dönemi malzemesine rastlanmıştır. Yerleşmenin boyutları; kuzey-güney: 165 m., doğu-batı: 70 m.

N 38057.681' E 030048.983' 1383 m (Ac 5.87)

Alanören Mevkii: İscehisar-Çatağıl Köyü'nün yaklaşık 800 m. kuzeybatısında ve Doğlat-Bayat yolunun hemen güneybatısında yer alır. İTÇ ve Geç Roma Dönemi buluntularına rastlanan yerleşmenin boyutları: doğu-batı: 120 m., kuzey-güney: 80 m., h: 5 m.

N 38059.296' E 030047.330' 1323 m (Ac 9.21)

Çalışlar Höyük: İscehisar-Çalışlar Köyü'nün 2.5 km güneydoğusunda yer alan ve üzerinde Tunç Çağına ait keramiklere rastlanan höyüğün boyutları; kuzeybatı-güneydoğu: 180 m., kuzeydoğu-güneybatı: 110 m., h: 12 m. (Resim: 1). Çalışlar Höyük'te, bölgenin tipik İTÇ keramiklerine rastlanmaktadır. Bunlar arasında az sayıda İT2 keramiği ile beraber İT3 buluntularına yer alır.

N 38050.256 E 030041.960' 1092 m (Ac 6.15)

Çalışlar Höyük Mevkii Mezarlık: İscehisar-Çalışlar Höyüğü'nün 45 m. kuzeybatısında, doğal bir burun üzerindeki alanda kuzeybatı-güneydoğu yönünde 250 m. uzunluğunda, bir kısmı küp, bir kısmı da sandık mezardan oluşan bir mezarlık bulunmaktadır. Bu mezarlığın güneydoğu kesiminde zayıf bir İTÇ yerleşmesi bulunmaktadır.

-Küp mezarlar (mezarlığın güneydoğusunda):

N 38050.323' E 030041.887' 1074 m (Ac 4.14)

-Sandık mezarlar (mezarlığın kuzeybatısında):

N 38050.434' E 030041.778' 1083 m (Ac 6.08)

Öteyüz Mevkii: Emirdağ-Elhan Köyü'nün 4 km. kuzeydoğusunda, Elhan-Türkmen-Akören yolunun batısında yer alan höyüğün boyutları; kuzey-güney: 140 m., doğu-batı: 120 m., h: 4 m. Burada İTÇ buluntularına rastlanmaktadır.
N 39003.284 E 031011.897' 933 m (Ac 5.72)

Ortaören: Emirdağ-Eskiakören Köyü'nün 4 km. kuzeydoğusunda bulunan yerleşme dağınık bir şekilde yayılmış ve yamaçlar üzerine kurulmuştur. Burada İTÇ ve Roma Dönemi buluntularına rastlanmaktadır.
N 39010.820 E 031021.617' 870 m (Ac 5.67)

Taşkuyu Höyük: Emirdağ-Alibeyce Köyü'nün 2 km. batısında, Beyköy'ün 3.5 km. doğusunda ve Alibeyce-Beyköy yolunun 20 m. güneyinde yer alan yerleşmenin kuzeydoğu eteklerinde İslâmî Dönem (Ortaçağdan günümüze) mezarlığı bulunmaktadır. Üzerinde İTÇ ve Geç Roma keramiklerine rastlanan höyüğün boyutları; doğu-batı: 110 m., kuzey-güney: 100 m., h: 7 m.
N 39007.101 E 031005.896' 1033 m (Ac 4.50)

Gedikevi Köyü Gelincik Mevkii: Emirdağ-Tepeköy'ün 3 km. güneydoğusunda ve Tepeköy-Gedikevi yolunun 150 m. güneybatısında yer alan ve üzerinde İTÇ ve Geç Roma buluntularına rastlanan höyüğün boyutları; kuzeydoğu-güneybatı: 80 m., kuzeybatı-güneydoğu: 60 m., h: 2.5 m. Gelincik Höyük'te özellikle İT2 kapları tipiktir.
N 39009.362 E 031002.535' 1191 m (Ac 4.98)

Bağlıca Höyük: Emirdağ-Güney kesiminde Roma Dönemine ait mimari parçalar ve mezar stelleri bulunan bu yerleşmenin üst kısmından güney ve güneybatı eteklerine doğru, muhtemelen İslâmî Dönemde yapılmış mezarlar vardır. Köy içerisinde de çok sayıda mimari parça ve mezar steli bulunmaktadır. Üzerinde Tunç Çağı, Hellenistik ve Roma Dönemi keramiklerine rastlanan bu höyüğün boyutları; kuzeydoğu-güneybatı: 50 m., kuzeybatı-güneydoğu: 120 m., h: 11 m.
N 39010.311 E 031004.069' 1050 m (Ac 5.53)

Çayır Mevkii 1: Emirdağ-Gözeli Köyü'nün 1.5 km. doğusunda, Afyon-Emirdağ yol kavşağının biraz üzerinde ve ana yolun 50 m. kadar doğusunda yer alan bu yerleşme bölgede incelediğimiz en büyük höyüklerden birisidir (Resim: 2). Tepe

kısımında eski tahribat izlerine rastlanan höyük üzerinde, Tunç Çağı, Hellenistik ve Roma Dönemi keramik parçaları ele geçirilmiştir (Resim: 3; Çizim: 4). Çayır Mevkii buluntuları arasında İTÇ malzemeleri ve bunlar arasında da İT3 örnekleri dikkat çekicidir. Höyüğün boyutları; kuzeybatı-güneydoğu: 210 m., kuzeydoğu-güneybatı: 140 m., doğu-batı yönünde 166 m., h: 21 m.

N 39010.530 E 031009.143' 952 m (Ac 8.86)

Çayır Mevkii 2 (Kuzey): Emirdağ-Çayır mevkii 1 yerleşmesinin 85 m. kuzeydoğusunda yer alan ve üzerinde İTÇ buluntularına rastlanan höyüğün boyutları; doğu-batı yönünde 90 m., kuzey-güney yönünde 90 m., yüksekliği ise 2 m. olarak ölçülmüştür.

N 39010.658 E 031009.111' 930 m (Ac 5.74)

Çayır Mevkii 3 (Güney): Emirdağ-Çayır mevkii 1'in 215 m. güneyinde ve Eskişehir-Afyon yolunun 220 m. doğusunda yer alan bu yerleşmede İTÇ, Roma, Geç Roma ve Ortaçağ buluntularına rastlanmaktadır. Höyüğün boyutları; kuzey-güney yönünde 90 m., doğu-batı yönünde 70 m., yüksekliği ise 6 m. olarak ölçülmüştür.

N 39010.346 E 031009.273' 944 m (Ac 4.95)

Kırkpınar Köyü Eski Okul Arkası: Emirdağ-Kırkpınar Köyü'nün güneydoğu kesiminde, eski okulun arkasındaki arazide Geç Roma Dönemi yerleşmesi ve yerleşmenin güneyinde de İslâmî dönem mezarlığı yer almaktadır.

N 39011.865 E 031007.967' 926 m (Ac 4.87)

Karahöyük: Emirdağ-Kırkpınar Köyü'nün 2.5 km. batısında, Gözeli Köyü'nün 5 km. kuzeybatısında, Bağlıca'nın 4 km. güneyinde ve Eskişehir Arslanlı Köyü'nün 4.5 km. güneybatısında yer alan höyüğün kuzeydoğu yarısı Kırkpınar Köyü ve güneybatı yarısı Bağlıca Köyü'ne aittir (Resim: 4). Yerleşme üzerinde büyük oranda İTÇ keramik parçaları ele geçirilmiştir (Resim: 5-6; Çizim: 1-3). Karahöyük'te özellikle İT2 ağırlıkta olmak üzere İTÇ'in bütün safhalarına ait çanak-çömleğe rastlanmaktadır. Höyüğün boyutları: doğu-batı yönünde 350 m., kuzey-güney yönünde 290 m., yüksekliği ise 6 m. olarak ölçülmüştür.

N 39011.260 E 031006.306' 948 m (Ac 6.71)

Beyören Kaynak Başı Mevkii (Çatağan Mezar): Emirdağ-Beyören Köyü arazisinde ve köyün 5 km. batısında bulunan bu mevkide muhtemelen İslâmî Dönem mezarları yer almaktadır.

N 39015.879 E 031008.745' 888 m (Ac 7.24)

Yusufağa Köyü Yurt Yeri Mevkii: Emirdağ-Yusufağa Köyü'nün 400 m. kadar kuzeyinde ve köy mezarlığının arka tarafındaki Yurt Yeri denen alanda gerçekleştirilen yüzey araştırması sonucunda Geç Roma ve Ortaçağ yerleşmesine ait izlere rastlanmıştır.

N 39012.333 E 031010.156' 894 m (Ac 5.71)

Tuzlubayır: Emirdağ-Ablak Köyü'nün 800 m. kadar kuzeydoğusunda ve Ablak-Yusufağa yolunun 20 m. kuzeybatısında yer alan ve üzerinde İTÇ keramik parçalarına rastlanan höyüğün boyutları; 150x150 m., yüksekliği ise 3 m. olarak ölçülmüştür.

N 39013.240 E 031011.303' 882 m (Ac 4.38)

Yüreğil Köyü Harmankayası Mevkii: Emirdağ-Yüreğil Köyü'nün 200 m. güneyinde yer alan bu yerleşme üzerinde muhtemelen Ortaçağa ait bulgulara rastlanmıştır.

N 39001.800 E 031001.493' 1000 m (Ac 6.15)

Akseyret: Emirdağ-Yüreğil Köyü'nün 200 m. güneydoğusunda ve Emirdağ-Bayat yolunun 50 m. doğusunda yer alan bu yerleşmenin kuzeybatısında İslâmî Dönem mezarlığı vardır. Üzerinde İTÇ buluntularına rastlanan (Çizim: 5) höyüğün boyutları; kuzeydoğu-güneybatı yönünde 45 m., kuzeybatı-güneydoğu yönünde 45 m., yüksekliği ise 4 m. olarak ölçülmüştür.

N 39001.605 E 031001.081' 1002 m (Ac 5.49)

Dağınık Köyü Ören Mevkii: Emirdağ-Dağınık Köyü'nün 350 m. güneybatısında geniş bir alana yayılmış olan Ören mevkii üzerinde yapılan yüzey araştırmasında Geç Roma Dönemi'ne ait olabilecek keramik parçalarına rastlanmıştır.

N 39009.006 E 031011.074' 961 m (Ac 4.76)

Afyon İli ve ilçelerinde 2006 yılında yürüttüğümüz yüzey araştırmaları, önceden planladığımız alanda sürdürülmüş ve bu kesimde verimli bir çalışma dönemi gerçekleştirilmiştir. Afyonkarahisar'ın kuzeydoğusunda, Paşadağ ve çevresindeki dağlık alanda 2004-2005 yılından bu yana sürdürdüğümüz çalışmaları, bu yıl sözünü ettiğimiz dağlık alanın doğu-kuzeydoğu yönüne doğru genişlettik. Amacımız Neolitik Çağ'dan İTÇ'ına kadar Afyon-İç Anadolu/Eskişehir yol bağlantıları ile, bu bölgeler arasındaki kültürel ilişkileri tespit etmek ve yerleşim modellerini ortaya koyabilmektir.

Bu çalışma döneminde İscehisar-Bayat bağlantısı ve bu bölgenin batı-kuzeybatısı ile Emirdağ İlçesi'nin doğu-kuzey kesimleri üzerindeki çalışmalarımız bize öncelikle Tunç Çağı'nda bölge yollarının durumunu vermesi bakımından önemli olmuştur. Ayrıca, bu çalışma alanında yer alan ve bir kısmı dağlık, bir kısmı da ova kesimi kültürlerini temsil eden yerleşmeler, yerleşim modelleri ve dağılımını da vermektedir. Bu yol bağlantıları, sadece ana yol bağlantılarının anlaşılmasına değil, ayrıca erken dönemlerde dağlık kesimler üzerindeki ara yolların anlaşılması bakımından da yararlı olmuştur. Nitekim, Doğlat kesiminden Bayat İlçesi'ne uzanan dağ yolu üzerinde tespit ettiğimiz Kalaylıtas Höyük mevki, bu bağlantının en güzel örnekleri arasındadır (Harita).

Bu yıl yaptığımız çalışmalarda en önemli amaçlarımızdan birisi Bolvadin-Emirdağ arasında İTÇ bağlantısının eksik kalan kısımlarını tamamlayabilmektir. Nitekim, çalışmalar sonucunda Bolvadin-Üçhöyük, Taşlı Höyük, Durtacı ya da Arslan Tepesi üzerinden Emirdağ'a bir bağlantı olduğu açıkça görüldü. Durtacı ya da Arslan Tepesi üzerinden Çekirgeli mevkiine uzanan yol, buradan da Göktaş mevki (daha sonraki dönemlerde Tekdeğirmen mevki) üzerinden Tez Höyük kesimine ve oradan da Emirdağ'a uzanmaktadır. Bu yolun Emirdağ'ın kuzeyindeki yer alan önemli bağlantı noktalarından birisi Çayır höyüklerinde kesişmektedir. Dolayısıyla İTÇ'da ve malzemelerin verdiği bilgilerden de yola çıkarak, özellikle İT2'de Bolvadin Üçhöyük'den Çayır höyüklerine kadar uzanan tarihî bir doğal yol güzergâhının olduğu görülmektedir². Biz, bu araştırmalarımızda, sözünü ettiğimiz yolun, İT2'deki varlığını açık bir şekilde izleyebilmekteyiz.

Arazi çalışmaları sırasında elde ettiğimiz bulgular ve köylerdeki yaşlılardan elde ettiğimiz veriler, bu tarihî güzergâhın aslında günümüzden 40-50 yıl öncesine kadar kullanıldığını ortaya koymaktadır. Nitekim, Taşlı Höyük (Dişli), Durtacı, Çekirgeli ve Uzunkuyu höyüklerinin uzandığı kesimde ve Maçaklı Kale kesiminde

2 Koçak-Bilgin 2005, 85 vdd.

köylüler bir kervan yolu hakkında bize ayrıntılı bilgi verdiler. Biz, bu yollar arasında yer alan ve Çekirgeli kesiminden Uzunkuyu'ya uzanan yolun İT2'de de önemli bir yol güzergâhı olduğunu düşünmekteyiz. Bu yol, köylülerin bildirdiğine göre Han kesimi ile ticaret ilişkisini sağlayan önemli bir güzergâh idi. Geçen dönemlerde de bu kesimdeki olası yolun varlığına işaret etmiştik. Önümüzdeki dönemde yapacağımız çalışmalarda güneyde önemli bir bağlantı noktası üzerinde yer alan Bolvadin Üçhöyük'ten başlayan ve sırasıyla Taşlı Höyük (Dişli), Durtacı ya da Arslan Tepesi, Çekirgeli, Uzunkuyu, Asarcık, Muratkoru ve Söğütüpınar üzerinden Han kesimine uzanan bu yolla ilgili daha kesin bilgiler vermeyi amaçlamaktayız.

Ayrıca, bölgede elde ettiğimiz çanak-çömlekler, kültürel durumun anlaşılmasında büyük katkı sağlayacaktır. Özellikle, son 3 dönemdir. Paşadağ buluntuları, bize bu dağlık alanla ovalık kesim arasında (Sultandağı-Çay-Bolvadin-Çobanlar-Emirdağ) belirgin bazı farkların olduğunu göstermiştir³.

Yine, çalışmalarımız sırasında bölgenin yerleşim dokusu ve kültürel özellikleri ile, bu özelliklerin çevre bölgelerle ilişkisi üzerine önemli bulgulara ulaşılmıştır⁴. Bu buluntular üzerinde, hâlen ayrıntılı bir çalışma yapılmaktadır.

2007 yılında çalışmalarımızı Emirdağ'ın doğusunda, Emirdağ-Aşağı Piribeyli kesimleri arasında sürdürmeyi planlamaktayız. Böylece 5 yıllık planlamamız içerisinde yer alan ve Afyonkarahisar'ın kabaca doğusunu oluşturan alanla ilgili çalışmalarımızın önemli bir kısmı bitirilmiş olacaktır.

3 Ayrıca bkz. Bahar-Koçak 2003, 21 vdd.

4 Efe- Ay 2001, 43 vdd.; Bahar-Koçak 2004.

*Yerleşmelerin Listesi**

(3) AFYONKARAHİSAR

(01) Bolvadin	(01) Bolvadin Höyük (Üçhöyük) (02) Aslan Tepesi (03) Sinneli Mevkii (04) Maltepesi (Büyük Karabağ) (05) Çataltepe (06) Karakaya (07) Arapdede (08) Maltepesi (Maltepe) (09) Yörükkaracaören (10) Kepez Üstü (11) Orta Karabağ Mezarlığı	(12) Yenikuyu Höyüğü (13) Harım Mevkii (14) Akçakepez Mevkii (15) Bozkuş Mevkii (16) Durtacı-Hacıeli (17) Taşlı Höyük (18) Örenler (19) Beyini (20) Arapların Değirmen (21) Bozok Mevkii (22) Tepetarla	(23) Küçük Kepez (24) Gövem Mevkii (25) Seki Tarla (26) Toparcarlağın Tümbektepe (27) Tümbet Tepe (28) Ören Mev Nehr (Hırbılın Bağ) (29) Kale Mevkii (B.Karabağ) (30) Calönü höyük mevkii (31) Erkmen Mevkii (32) Kırkminare
(02) Çay	(01) Akkonak Üyük (02) Cumhuriyet Hüyük	(03) Kurumsa Boğazı (04) Pazarağaç Hüyük	(05) Mezarlık H-K.Karacaören (06) İlipınar Yanı
(03) Sultandağı	(01) Kocaoğuz		
(04) Emirdağ	(01) Yarımdam (02) Çekirgeli Höyük (03) Çekirgeli Höyük Nekropol (04) Höyük Mevkii-Tepeköy (05) Karahöyük (06) Çayır Mevkii 1	(07) Çayır Mevkii 2 (08) Çayır Mevkii 3 (09) Öteyüz mevkii-T.Akören (10) Kılıçlar Yerleşmesi (11) Akseyret (12) Taşkuyu Höyük	(13) Ortaören (14) Tuzlubayır (15) Gelincik (16) Bağlıca Höyük
(05) Çobanlar	(01) Pani Höyük (02) Baldanlar (03) Mal Höyük (04) Eskikabir Göynük	(05) Pirenlik (06) Aşağı Mahallenin Kale (07) Bey Kalesi Ören Mevkii (08) Kazlar Höyük	(09) Sarıkayalar (Kozluca) (10) Kozluca (11) Tokat Mevkii
(06) Bayat	(01) Köy Kalesi (02) Gavurinönü (03) Dede Mezarı (04) Asarcık Höyük (05) Pazarcık Höyük (06) Söğütlüpınar (07) Tuzlalık Mevkii	(08) Ahaların Çeşme (09) Asarcık Höyük Mezarlık (10) Çukurkuyu Örenler (11) Köyünü Yavruhatlı Mev (12) Güney Höyük (13) Ahaların Çeşme II (14) Derbent Köy-Uzunkuyu I	(15) Derbent Köyü Uzunkuyu II (16) Kocaçayır Mevkii-İmrallı (17) Bozyer Mevkii (18) Muratkoru Höyük (19) Seydiler Çıkışı (20) Kalaylıtas Höyük
(07) İscehisar	(01) Yazırın Çayır (02) Kırkinler Mağarası (03) Çalışlar Höyük	(04) Çalışlar Höyük Mezarlık (05) Gemideresi (06) Harım-Suruç Mevkii	(07) Alanören Mev-Çatağı Köyü (08) Sarı Çayır Mevkii (09) İnerönü Mevkii-Doğlat Köyü

* Kodları ile bu yerleşmelerde Konya, Karaman ve Afyonkarahisar kesimleri ile ilgili bir kodlama sistemini uygulamaktayız. Burada sadece, bölge içerisinde ekibimiz tarafından araştırılan yerleşmeler verilmektedir.

Çizimler Listesi:

Çizim No	: 1
Envanter No	: 304.05.06.108
Buluntu Merkezi	: Karahöyük
Buluntu Adı	: Çanak
Buluntu Durumu	: Yüzey Araştırması
Hamur Rengi	: 7.5 YR 6/4 (Light Brown)
Hamur Katkısı	: Az mika ve kireç katkılı
Astar Rengi	: 10 R 4/6 (Red)
Pişme Durumu	: Kötü
Yapım Tekniği	: El Yapımı
Form	: Dik ağızlı, açık
Bezeme	: -
Envanter No	: 304.05.06.105
Buluntu Merkezi	: Karahöyük
Buluntu Adı	: Çömlek
Buluntu Durumu	: Yüzey Araştırması
Hamur Rengi	: 5 YR 6/6 (Reddish Yellow)
Hamur Katkısı	: Az mika ve kireç katkılı
Astar Rengi	: 2.5 YR 5/6 (Red)
Pişme Durumu	: Orta
Yapım Tekniği	: El Yapımı
Form	: Kapalı ağızlı, açık
Bezeme	: -
Envanter No	: 304.05.06.31
Buluntu Merkezi	: Karahöyük
Buluntu Adı	: Çanak
Buluntu Durumu	: Yüzey Araştırması
Hamur Rengi	: 5 YR 7/6 (Reddish Yellow)
Hamur Katkısı	: Az kireç katkılı
Astar Rengi	: 2.5 YR 5/6 (Red)
Pişme Durumu	: Orta
Yapım Tekniği	: El Yapımı
Form	: Dik ve açık ağızlı, açık
Bezeme	: -

Envanter No : 304.05.06.133
Buluntu Merkezi : Karahöyük
Buluntu Adı : Çanak
Buluntu Durumu : Yüzey Araştırması
Hamur Rengi : 5 YR 6/6 (Reddish Yellow)
Hamur Katkısı : Yoğun kireç ve mika katkılı
Astar Rengi : 10 R 6/4 (Pale Red)
Pişme Durumu : İyi
Yapım Tekniği : El Yapımı
Form : Kapalı ağızlı, açık
Bezeme : Ağız altında iki memecikli

Çizim No : 2
Envanter No : 304.05.06.25
Buluntu Merkezi : Karahöyük
Buluntu Adı : Çömlek
Buluntu Durumu : Yüzey Araştırması
Hamur Rengi : 2.5 YR 6/6 (Light Red)
Hamur Katkısı : Az mika ve kireç katkılı
Astar Rengi : 2.5 YR 5/6 (Red)
Pişme Durumu : İyi
Yapım Tekniği : El Yapımı
Form : Kapalı ağızlı, ağızla başlayan ufak üçgen tutamaklı,
açık
Bezeme : -

Envanter No : 304.05.06.259
Buluntu Merkezi : Karahöyük
Buluntu Adı : Çömlek
Buluntu Durumu : Yüzey Araştırması
Hamur Rengi : 5 YR 5/4 (Reddish Brown)
Hamur Katkısı : Az taşcık, kireç ve mika katkılı
Astar Rengi : 2.5 YR 7/3 (Light Reddish Brown)
Pişme Durumu : Kötü
Yapım Tekniği : El Yapımı
Form : Kapalı ağızlı, ağız altından başlayan kulplu, açık
Bezeme : -

Envanter No : 304.05.06.85
Buluntu Merkezi : Karahöyük
Buluntu Adı : Çömlek
Buluntu Durumu : Yüzey Araştırması
Hamur Rengi : 7.5 YR 4/2 (Brown)
Hamur Katkısı : Az kireç katkılı
Astar Rengi : 5 YR 5/6 (Yellowish Red)
Pişme Durumu : Orta
Yapım Tekniği : El Yapımı
Form : Kapalı ağızlı, açkılı
Bezeme : İp tutamak altından, tutamağı ortalayacak şekilde
üçgen biçimli, birbirine paralel oluk bezemeli

Çizim No : 3
Envanter No : 304.05.06
Buluntu Merkezi : Karahöyük
Buluntu Adı : Çömlekçik
Buluntu Durumu : Yüzey Araştırması
Hamur Rengi : 2.5 YR 5/6 (Red)
Hamur Katkısı : Az kireç, saman ve mika katkılı
Astar Rengi : 2.5 YR 5/6 (Red)
Pişme Durumu : Orta
Yapım Tekniği : El Yapımı
Form : Dar ağızlı, ve muhtemelen ilmik kulplu, ağzın biraz
altından keskin omurgalı, açkılı
Bezeme : -

Çizim No : 4
Envanter No : 304.06.06.33
Buluntu Merkezi : Çayır Mevkii
Buluntu Adı : Çömlek
Buluntu Durumu : Yüzey Araştırması
Hamur Rengi : 7.5 YR 6/4 (Light Brown)
Hamur Katkısı : Yoğun taşcık, mika ve kireç katkılı
Astar Rengi : 2.5 YR 5/6 (Red)
Pişme Durumu : Kötü
Yapım Tekniği : El Yapımı
Form : Dışa dönük dudaklı, açık ağızlı, açkısız
Bezeme : -

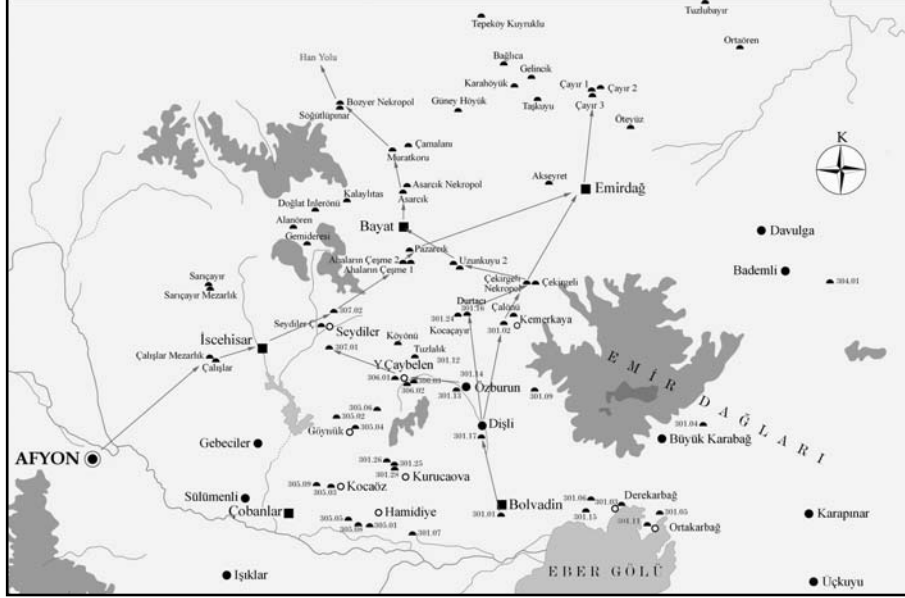
Envanter No : 304.06.06.22
Buluntu Merkezi : Çayır Mevkii
Buluntu Adı : Çanak
Buluntu Durumu : Yüzey Araştırması
Hamur Rengi : 5 YR 5/6 (Yellowish Red)
Hamur Katkısı : Yoğun taşcık, mika, kireç ve saman katkılı
Astar Rengi : 2.5 YR 7/2 (Pale Red)
Pişme Durumu : Orta
Yapım Tekniği : El Yapımı
Form : Dışa dönük dudaklı, açık ağızlı, açkısız
Bezeme : -

Çizim No : 5
Envanter No : 304.11.06.11
Buluntu Merkezi : Akseyret
Buluntu Adı : Çanak
Buluntu Durumu : Yüzey Araştırması
Hamur Rengi : 7.5 YR 3/2 (Dark Brown)
Hamur Katkısı : Yoğun iri taşcık, az kireç ve saman katkılı
Astar Rengi : 5 YR 5/4 (Reddish Brown)
Pişme Durumu : Kötü
Yapım Tekniği : El Yapımı
Form : Dik ağızlı, açkısız
Bezeme : -

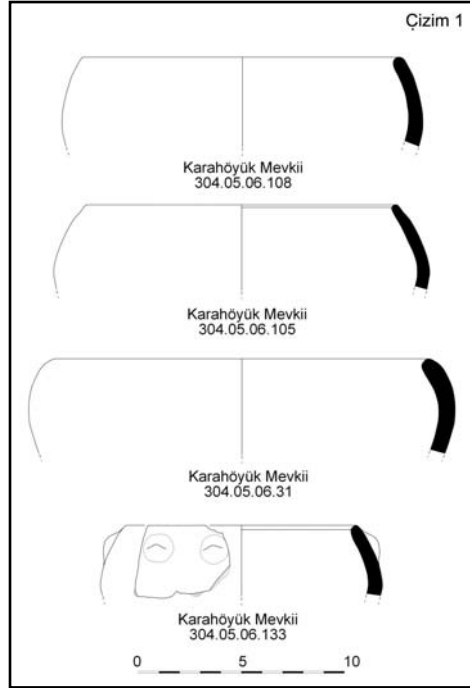
Envanter No : 304.11.06.22
Buluntu Merkezi : Akseyret
Buluntu Adı : Çanak
Buluntu Durumu : Yüzey Araştırması
Hamur Rengi : 7.5 YR 6/4 (Light Brown)
Hamur Katkısı : Yoğun taşcık, kireç ve mika katkılı
Astar Rengi : 2.5 YR 5/6 (Red)
Pişme Durumu : Kötü
Yapım Tekniği : El Yapımı
Form : Dik ağızlı, açkısız
Bezeme : -

KAYNAKÇA

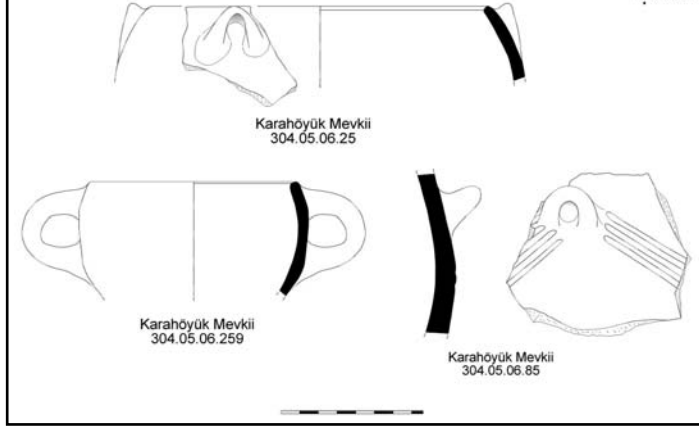
- BAHAR, H.-Ö. KOÇAK (2003), "Western Links of the Lykaonia Plain in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolia Antiqua*, XI, 21-51.
- BAHAR, H.-Ö. KOÇAK (2004), *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2 (Neolitik Çağdan Roma Dönemi Sonuna Kadar)*, Konya.
- EFE, T.-D. Ş. M. AY (2001), "Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu'da Bir İlk Tunç Çağ Kenti", *TÜBA-AR*, 4, 43-78.
- KOÇAK, Ö. (2004 a), "Afyon-Bolvadin Yüzey Araştırmaları 2002 (Neolitik Çağdan İlk Tunç Çağına Kadar)", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXI-1, 173-184.
- KOÇAK (2004 b), *Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri*, Konya.
- KOÇAK, Ö. (2005), "Bolvadin-Çay ve Sultandağı Yüzey Araştırmaları 2003", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXII-1, 19-28.
- KOÇAK, Ö. (2006), "Afyon İli ve İlçeleri Yüzey Araştırmaları 2004", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXIII-1, 83-94.
- KOÇAK, Ö.-M. BİLGİN (2005), "Taşlı Höyük: An Important Early Bronze Age Settlement and Necropolis in Bolvadin-Dişli Village", *Anatolia Antiqua*, XIII, 85-109.

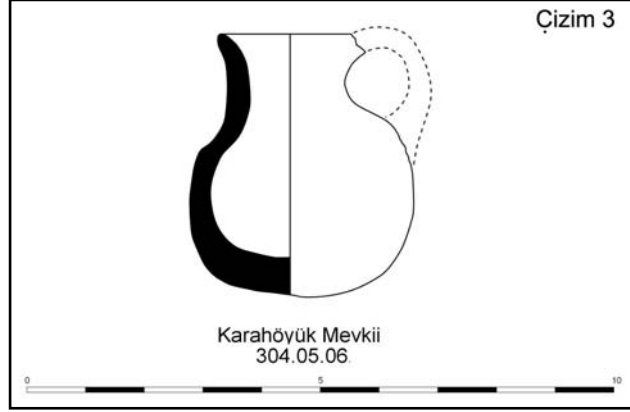
Harita: 1

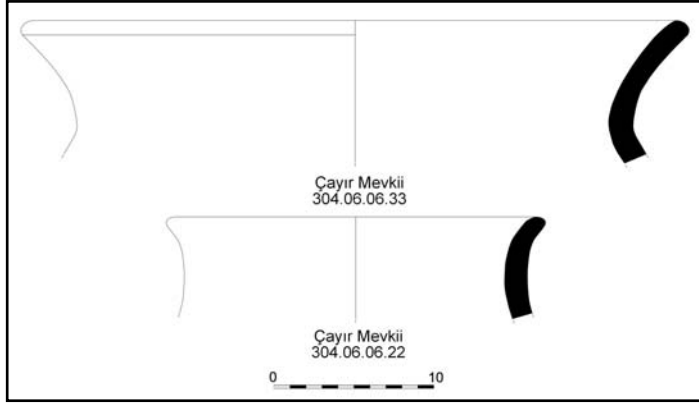
Çizim: 1

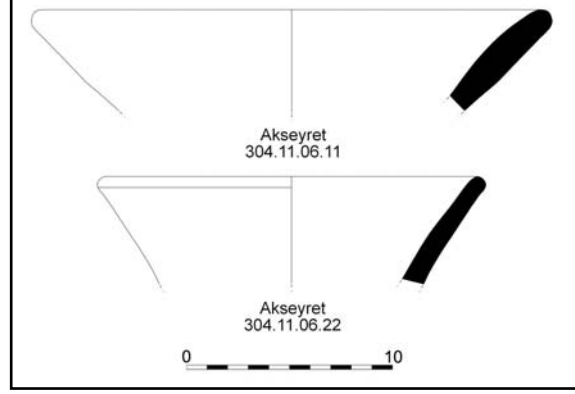
Çizim: 2

Çizim: 3

Çizim: 4

Çizim: 5

Resim 1: Çalışlar Höyük

Resim 2: Çayır 1 Höyük

Resim 3: Çayır 1 Höyük keramikleri

Resim 4: Kırkpınar Karahöyük

Resim 5: Kırkpınar Karahöyük keramikleri

Resim 6: Kırkpınar Karahöyük keramikleri

THE GRANICUS RIVER VALLEY SURVEY PROJECT, 2006

Charles Brian ROSE*
Reyhan KÖRPE

Abstract/Özet

2006 yılı yüzey araştırması alanımız Gönen Nehri havzasında, doğuda yoğunlaşmıştır. Pers Dönemine tarihlenen tahkimatlı kaleler nehir boyunca stratejik açıdan önemli yerlerde saptanmıştır. Hatta bir tanesinde kitabeli *horos* taşı ele geçirilmiştir, bu olasılıkla Zeleia şehrinin güney sınırını göstermelidir, ayrıca Greko-Pers Dönemi oldukça iyi korunmuş *anthemion* da hemen yakınında bulunmuştur.

En önemli yerleşim yerlerinden biri Gönen'e 5 km. güneydoğuda yer alan Babayaka'da kiremit ve taş ile inşa edilmiş olan İ.S. 5. veya 6. yüzyıla tarihlenen yapıdır. Yapı 3 apsisi odaya sahiptir, dıştaki vestibule ise iki apsisi nartekse sahiptir. Radar ölçümleri tüm yapının planını ortaya çıkarmıştır, Troad bölgesindeki en büyük eklesiastik yapılardan biridir.

Kaletepe, Şirin Çavuş Köyü'nün hemen dışında yer alan yerleşim olup, 13. yüzyıla ait Marmara Denizi'nin güney kıyılarını Karabiga yanındaki Priapos gibi koruyan başka bir kaledir. Çınarköprü'nün doğusundaki alanda yapılan paleocoğrafi araştırmaları bu bölgenin daha önceleri öne sürüldüğü gibi İskender'in savaş alanı olarak seçtiği alan olamayacağını, zeminin savaş alanı olamayacağını göstermiştir, çünkü İ.Ö. 4. yüzyılda bu alan bataklıktır.

Granicus Nehri vadisinde antik yol güzergâhı ile ilgili de yeni bilgiler elde edilmiştir. Gümüşçay'da 5 kitabeye sahip olan miltaşında III. Gordian, Valerian,

* Prof. Dr. Charles Brian ROSE, Room 351, Mediterranean Section, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia, PA 19104, USA
Reyhan KÖRPE, Onsekiz Mart Üniversitesi, Tarih Bölümü, TR-17100, Canakkale/TÜRKİYE.
The 2006 staff included Doç. Dr. Billur Tekkok (ceramics), Prof. Dr. William Aylward (surveying/photography), Gabriel Pizzorno (surveying), Dr. Stefan Giese (remote sensing), Dr. Christian Häubner (remote sensing), Dr. Compton James Tucker (remote sensing), Prof. Dr. İlhan Kayan (geomorphology), Doğukan Yavaşlı (geomorphology), Mehmet Doğan (geomorphology), Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih Yavuz (site survey), Gökür Bektas, Murat Dinç, Olcay Turan, Aytun Yazgi (ceramics), Donna Strahan (conservation), Christina Kolb (illustration), Reyhan Körpe (assistant director), and Brian Rose (director). Our work during the 2006 season was made easier due to the energetic support of our temsilci, Ms. Funda Körpe of the Canakkale Archaeological Museum.

Gallienus, Licinius, I. Constantine ve iki oğlu ile I. Valentinian'ın adları saptanmıştır. Biga'nın 10 km. güneydoğusundaki Taşoluk Köyü'nde yaklaşık 100 m. uzunlukta ve 2 m. genişlikte antik bir yol bulunmuştur.

Yüzey araştırması sırasında alanın hemen tümünde kaçak kazılar ve yapı tahribatları gözlenmiştir. Dedetepe ve Kızöldün tümölüsleri yakınında yer alan Bozlarstepe Tümölüsü'nde çok geniş kaçak kazı çukurları saptanmıştır. Çanakkale Müzesi ile burada kurtarma kazısı yapılmış ve gömüye rastlanmamıştır, ancak İ.Ö. 5. yüzyıla tarihlenen olasılıkla lahdin etrafına koruyucu olarak konmuş mezar kiremitleri ele geçirilmiştir. Mezar Hadrian döneminde soyulmuştur.

This was the third year of the Granicus River Valley Archaeological Project, the goal of which is to survey and map all of the settlements and tumuli that lie on or between the Granicus (Kocabas) and Aesepus (Gönen) rivers (Figs. 1, 2)¹. The survey's borders are defined by the Sea of Marmara at the north, and the cities of Biga and Gönen at the south. This area encompasses a significant portion of the satrapy of Hellespontine Phrygia, whose capital was located at Daskyleion (Ergili). Although the most dominant features of the landscape are tumuli dating to the period of Persian control, there is abundant evidence for habitation from the Bronze Age through the Ottoman period².

Surface survey focused primarily on the areas adjacent to the Granicus and Aesepus rivers and their tributaries. Remote sensing, both magnetometry and radar, was also conducted at four sites, and we continued a program of core sampling along the Granicus River with the goal of determining its course in the early Hellenistic period, and thus, the location of Alexander's first major battle with the Persians. This year we investigated thirteen new areas, the majority of which are in the eastern part of our survey zone, along the Gönen Çay (Fig. 1).

In the course of our work during the 2006 season, it became clear that the area around the Aesepus River contained a significant number of forts or settlements, much more than one finds in the area around the Granicus river. This increase in

1 For the first year's report, see C. Brian Rose-Reyhan Körpe, The Granicus River Valley Survey Project, 2004, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 23 (2005) 323-332. Some sites within this region are briefly described in John Cook *The Troad: An Archaeological Study* (Oxford, 1973), in Walter Leaf, *Strabo on the Troad* (Cambridge 1923), and in F. W. Hasluck *Cyzicus* (Cambridge 1910).

2 For the earlier reports, see C. Brian Rose-Reyhan Körpe, The Granicus River Valley Survey Project, 2005, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 24 (2006), 67-78; The Granicus River Valley Survey Project, 2004, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 23 (2005), 323-332. A detailed report of the 2004 and 2005 seasons is forthcoming in *Studia Troica* 17, 2007.

the number of settlements around the Aesepus is probably due to the presence of larger cities in the region, especially Zeleia and Cyzicus. Bronze Age pottery and worked stone, undoubtedly the remains of settlements, were discovered at Arnavutkorusutepe, adjacent to the Aesepus River, and at Kaletepe-Şirin Çavuş, which lies on the south shore of the Sea of Marmara. Most of the pottery from the latter site dates to the Early Bronze Age, and the most impressive find was a serpentinite hand axe. It is worth noting that the amount of Bronze Age pottery discovered within the boundaries of our survey is still extremely limited, less than 1% of the total.

We uncovered an extensive amount of evidence relating to occupation in the region during the period of Persian domination, especially at Bostancı, Taşoluk, and Dereköy. All of these were hill forts constructed at strategic points along the Granicus and Aesepus rivers, and from which one can view the Sea of Marmara. The pottery suggests that occupation had begun here by the middle of the sixth century –in other words, more or less contemporary with the establishment of Persian control in the Troad. Their importance would have increased during the Persian wars, as well as in the early fourth century B.C. during the Spartan invasion of this area. On the banks of one of the streams located near the base of Dereköy we found an inscribed boundary stone still in situ with the word: ΟΡΟΣ (Fig. 2). This may signal the southern border of Zeleia; if so, the fort of Dereköy would have been under its control.

In 2005 we completed a surface survey of the volcanic mound outside of Sarıköy, traditionally identified as Zeleia (Fig. 3)³. In 2006 we surveyed the top of the mound and the lower slopes with both magnetometry and radar. The top of the mound appears to have been covered with structures, but since so much andesite was used in construction in the lower part of the mound, magnetometry did not produce good results. Nevertheless, the pottery on top of the mound clearly indicates the presence of a settlement during the late Classical period.

Although we were unable to identify any tumuli in the immediate area, some must have existed: in one of the houses of Dereköy we discovered a well-preserved marble anthemion stele of Graeco-Persian type, measuring 1.20 m. in height (Fig. 4), while in the center of the village was a terminal stone or “phallos” which would

3 Appian 1.17; F. W. Hasluck, *Cyzicus* (Oxford, 1910), 101-103; Walter Leaf, *Strabo on the Troad* (Cambridge, 1923), 64-67. The city was reportedly founded prior to the Trojan War, during which its inhabitants fought under the command of the Lycian Pandarus: *Iliad* 2.827.

have topped one of the tumuli. A few of these forts, such as those at Taşoluk and Dereköy, were revived in the late second century B.C., during the last phase of Pergamon's control of this area. But they are among the only sites for which we have evidence during the Hellenistic period. Early and Mid Roman settlements are barely detectable in this region, although there was a wealth of evidence for late Roman occupation, primarily fifth and sixth century.

Our most important discovery was Babayaka, which looks out on the Aesepus River and lies about 5 km. southeast of Gönen (Figs. 5-7). Here we found a well-preserved building constructed of brick and stone, measuring 20x15 m. Most of the first floor is still standing, and it appears never to have been recorded or published (Fig. 5). The plan of the building features a triconch or three-apsed room, with each of the apses flanked by semicircular niches, while the outer vestibule is in the form of a double-apsed narthex. This is probably the mausoleum of an important member of the community. Judging by the plan of the building, and the pottery found around it, a date of construction in the fifth or sixth century seems likely.

We used remote sensing, primarily radar, in the area to the north and south of the building, and this revealed the existence of a large structure with an apse at the east, probably a church, which is linked to a courtyard, each side of which contained five rooms of equal dimensions (Fig. 6). Further to the north is another structure with an apse at the east and an additional set of rooms. This is one of the largest Early Byzantine ecclesiastical complexes in the Troad, and it is especially remarkable in that there is no major ancient settlement in the vicinity, as far as we know (fig. 7)⁴.

Our best results regarding the late Byzantine period came from Kaletepe, which is located just outside the village of Şirin Çavuş (Fig. 8). This was a fort that guarded the southern shore of the Sea of Marmara, like Priapus near Karabiga. Judging by the pottery on the surface within the fort, both Kaletepe and Priapus were in operation at the same time, during the thirteenth century A.D.⁵ Kaletepe is situated close to the ancient city of Cyzicus, which was probably responsible for the construction of the fort.

4 There is nothing comparable in A. Grabar, *Martyrium: recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique* (Paris, 1943-46).

5 For a summary of our work at Priapus/Pegae, see now William Aylward, The Byzantine Fortifications at Pegae (Priapus) on the Sea of Marmara, *Studia Troica* 16 (2006), 179-203.

If we assemble the evidence from the sites surveyed in 2006, nearly all are hill forts, which is not surprising considering the mountainous topography of the Aesepus River area. The forts began to be established with the advent of Persian control in the sixth century B.C., and occupation continued through the Spartan invasions of the early fourth century B.C. Only a few lasted into the Hellenistic period, when Pergamon controlled the area. The late Roman settlers of the region were apparently more concerned with agriculture than defense, and none appears to have been refortified in the fifth or sixth century. The situation was reversed, however, during the late Byzantine period, when the wars between the Latin occupiers of Constantinople and the rulers of Nicaea necessitated a new series of fortified settlements to guard the rivers and the southern coast of the Sea of Marmara.

Paleogeographical work was carried out by Prof. İlhan Kayan of the Geography Department of Ege University (İzmir) and two of his students, Mehmet Doğan and Doğukan Doğu Yavaşlı. The intention was to elucidate geographical-environmental changes in the Biga area, with particular focus on the region where the battlefield of Granicus was supposedly situated. Several core-drillings were made in the Granicus river flood-plain between Çınarköprü and Çeşmealtı, north of Biga, some of which reached a depth of 20 m.

Geophysical investigations have demonstrated that, at least in this region, there was no change in the river's course in antiquity, as some military historians have argued⁶. Moreover, it is now clear that the area to the east of Çınarköprü, which is traditionally regarded as the site of Alexander's battle, was a very marshy area in the fourth century B.C., and completely inappropriate for warfare of any kind. The actual battlefield must be located further to the south of Gümüşçay, where the ground was solid and the course of the Granicus has remained stable.

We recovered a considerable amount of information relating to the ancient road system in the Granicus River Valley. In Gümüşçay we discovered a milestone that bears five inscriptions (Fig. 9). These are, in chronological order, Gordian III; Valerian and Gallienus; Licinius; Constantine I with his sons; and Valentinian I. This is an especially important discovery in that no other milestones from this

6 N. G. L. Hammond, The Battle of the Granicus River, *Journal of Hellenic Studies* 100 (1980), 73-88.

area have been discovered, even though they have appeared on the west coast of the Troad and in the region around Cyzicus⁷. We know from the ancient sources that there was a road that crossed the Granicus in the vicinity of Didymateiche (Gümüşçay), not far from the modern bridge near Çınarköprü, which would have been used by the Persian army. Our new milestone probably belonged to this road.

Near the village of Taşoluk, 10 km. southeast of Biga, we actually discovered part of an ancient road (Fig. 10). The remains measure nearly 100 m., with a width of 2 m., and they had never been mapped before. From here one can see Gümüşçay, Biga, and Priapus on clear days, as well as the region around the Kizöldün tumulus. The road has been cut between the natural rocks on the high crest of a hill. There are also wheel ruts and, occasionally, steps that have been cut in the stone. In its current form it most closely resembles roads of Roman date. But it was constructed in the vicinity of a late Classical hill fort, and it may originally have been created during the period of Persian domination.

We also surveyed the remains of a relatively well-preserved bridge that crossed the Aesepus river, near Misakça and Ulukır (Fig. 11)⁸. The bridge is traditionally dated to the early Ottoman period, but similar construction techniques can be observed in the citadels at Priapus and Kaletepe, and the majority of the bridge is more likely to date to the period of the empire of Nicaea, in the first half of the thirteenth century. The foundations of the bridge, however, were clearly laid in the late Roman period. Moreover, an inscription had been discovered in this area several decades ago, and it records the construction of a bridge by Constantine I. This bridge and this inscription have never been connected in scholarship, but they must go together⁹.

7 For a survey of the milestones in this region, see David H. French, *Roman roads and milestones of Asia Minor* (Oxford, 1988). Our milestone is closest to two others from Asia Minor. One was found in the Manisa region (French 1988, no. 694), and featured inscriptions of the Tetrarchs, with the name of Maximinus erased; Constantine I and his sons; and Valentinian I. The other, from Sinop (French 1988, no. 921), contained the names of the Tetrarchs, with those of Maximinus and Severus II erased; Constantine I and his sons; and Valentinian I with Valens and Gratian, among others.

8 F. W. Hasluck, *Cyzicus*, (Cambridge, 1910), 127-130.

9 For the Constantine inscription, dated to 314 A.D., see Julia Sünskes, Ein Brückenbauinschrift unter Konstantin und Licinius aus der Umgebung von Cyzicus, *Epigraphica Anatolica* 2 (1983), 99-105. H.: 1.11; Dia.: .70. Sünskes did not connect the inscription with the remains of the bridge near Misakça.

Robbing activities were evident at the majority of sites we surveyed. Most were relatively small-scale attempts at plundering, but extensive digging was in evidence at the Bandırma tumulus, where a kepçi had removed a section of the tumulus exterior, and new robber tunnels had been dug. At Dedetepe, looters had ripped away a section of the floor and dug beneath it¹⁰. At Bozlar-tepe we found a robbing shaft at the center of the tumulus measuring 1.5x4 m., within which was an even deeper trench that extended down for about four meters (Fig. 12). Bozlar-tepe is near the tumuli of Dedetepe and Kızöldün, which produced the Polyxena sarcophagus, and all three were undoubtedly part of the same estate¹¹.

Nurten Sevinç, Director of the Çanakkale Museum, requested permission from the Ministry of Culture and Tourism for a rescue excavation. This was granted, and the excavation took place during the first week in August, in tandem with our team.

In the course of radar prospection on Bozlar-tepe in 2005, our remote sensing specialists, Christian Huebner, Stefan Giese, and Compton Tucker, had detected an anomaly on the northwestern side of the robber pit measuring 3.5 by 2 m. This seemed likely to have been the burial, and our trench was placed around it (Fig. 13). Nearly three meters of earth was removed before we reached virgin soil throughout the trench.

We discovered no burial per se, although at a depth of between 1.40 and 2.10 m. we did uncover a large pile of fifth century B.C. tiles that were probably the cause of the anomaly (Fig. 14)¹². Altogether we retrieved over thirty pieces of tiles, seven of which could be reconstructed, and they are among the largest tiles of Classical date to have been found¹³. Each of the tiles was fired differently, but all appear to have been of approximately the same size, with a length of .78 and a width of .45. These tiles must have been used to protect the burial, but it is unlikely that they were simply placed over the body of the dead person. We are

10 Nurten Sevinç–Ch. Brian Rose–Donna Strahan–Billur Tekkök, The Dedetepe Tumulus, *Studia Troica* 8 (1998) 305-327.

11 Nurten Sevinç, A New Sarcophagus of Polyxena from the Salvage Excavations at Gümüşçay, *Studia Troica* 6 (1996) 251-264; Carola Reinsberg, Der Polyxena-Sarkophag in Canakkale, in: *Sepulkral-und Votivdenkmäler östliches Mittelmeergebietes, 7 Jh. V. Chr.- 1 Jh. N. Chr. Kulturbegegnungen im Spannungsfeld von Akzeptanz und Resistenz* (Mainz, 2004), 199-217; Suat Ateslier – Emre Öncü, Gümüşçay Pollyksena Lahti Üzerine Yeni Gözlemler: Mimari ve İkonografik Açısından Bakış. Olba. Publications of the Research Center of Cilician Archaeology, Mersin University 10 (2004) 45-87.

12 Inv. Nos. CE002-001-002, 006, 007, 014, 015.

13 CE 002-001-002.

dealing here with elite burials, and the body would surely have been placed either in a sarcophagus or a tomb chamber. It seems likely that the tiles had originally been set around a sarcophagus, as in the case of the Polyxena sarcophagus from the Kızöldün tumulus. They would then have been cast to the side when the sarcophagus was robbed.

The tiles are curved, and they look at first as if they had come from a roof. But the undersides are decorated with a red slip, and they are lightly fired. Consequently, they could never have been used on a roof, and were probably made specifically for the burial. The other tile fragments and pottery discovered around the tumulus of Bozlar-tepe date to the fifth and early fourth century B.C., as at the tumuli of Tepeağıllıtepe (Rüzgârlıtepe) and Dedetepe, and all of them must have been constructed during the period of Persian domination.

At the southwest side of the main robbers' trench of Bozlar-tepe, we unearthed a lamp of Hadrianic date, imported from Italy, and a water pitcher and cup also of Hadrianic date¹⁴. We can therefore date the principal robbery of the trench to the early second century A.D. Judging by the tiles that were found on the western side of the trench, ca. .50 m. below the surface, there may also have been an attempted robbery of the trench during the Late Ottoman period. The other discovery of note here was a simple bronze bracelet, probably of late Roman date, that was found on the surface¹⁵. Only two small bones were discovered in the excavation, so it seems likely that nearly all of the bones were taken along with the sarcophagus, or discarded at the time of robbery.

14 SF 002-001-001.

15 SF 002-001-003.

Fig. 1: Plan of sites surveyed during the 2006 season

Fig. 2: Horos stone at Dereköy

Fig. 3: The mound of Zeleia, outside Sarıköy

Fig. 4: Anthemion stele at Dereköy

Fig. 5: The ruins of the Early Byzantine ecclesiastical complex at Babayaka

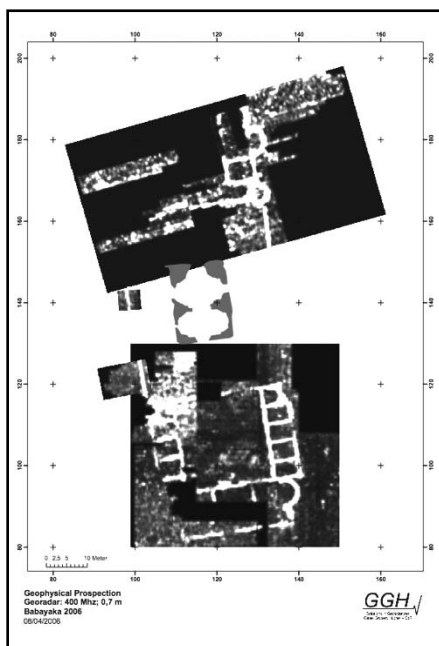

Fig. 6: Radar prospection results of the Babayaka complex

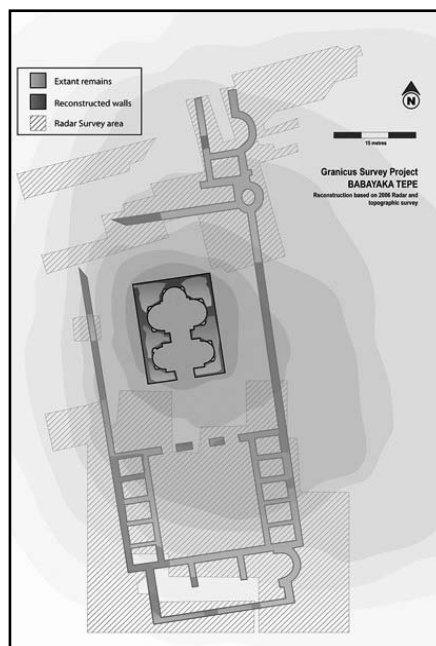

Fig. 7: Reconstruction of the Babayaka complex

Fig. 8: The mound of Kaletepe, near the village of Şirin Çavuş

Fig. 9: Milestone of Gordian III, Valerian and Gallienus, Licinius, Constantine I with his sons, and Valentinian I, from Gümüşçay

Fig. 10: Remains of a Graeco-Roman road near the village of Taşoluk

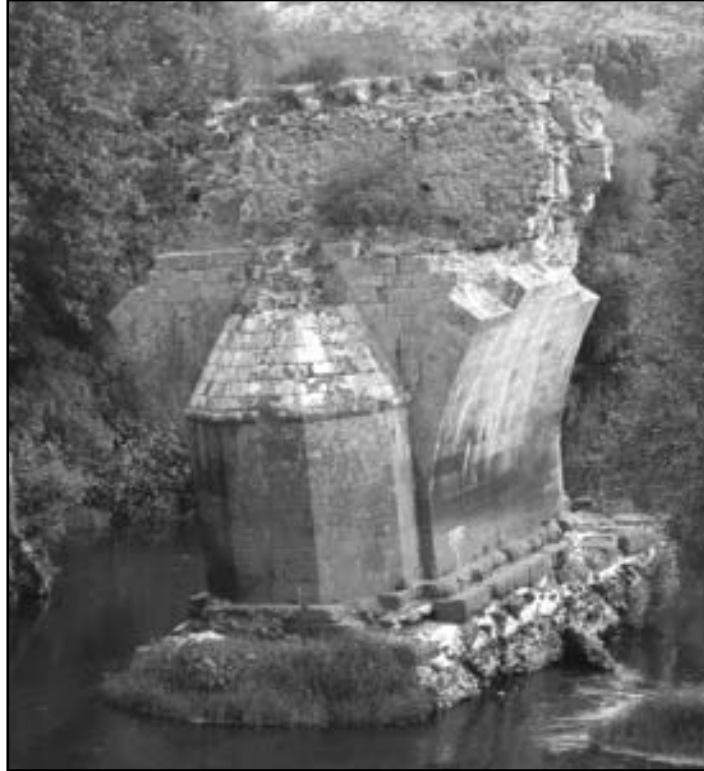

Fig. 11: Remains of a bridge across the Aesepus River, near Misakça and Ulukir, which was originally constructed by Constantine I

Fig. 12: The mound of Bozlar-tepe, near the village of Çeşmeali

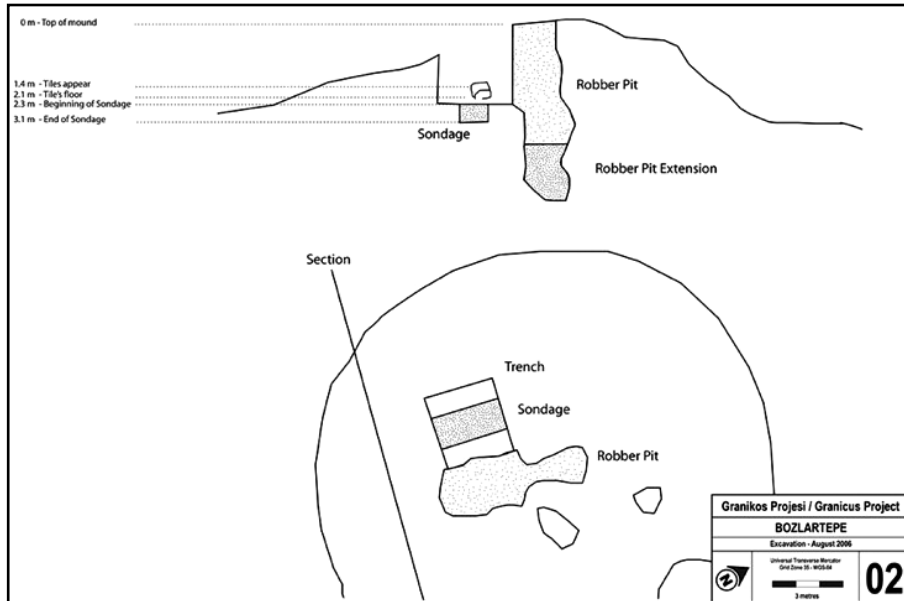

Fig. 13: Plan of robbing activity and salvage excavation at the mound of Bozlar-tepe

Fig. 14: Classical tiles that originally surrounded a sarcophagus within the mound of Bozlar-tepe

ST. SOPHIA MUSEUM PROJECT 2006: THE MARBLE SCULPTURES OF THE MIDDLE-BYZANTINE PERIOD

Alessandra GUIGLIA*
Claudia BARSANTI

The project of a *corpus* comprising all the Byzantine sculptures in the collection of the Ayasofya Müzesi at İstanbul began about two years ago in the Department of Art History at the University of Rome “La Sapienza”, under the direction and co-ordination of Alessandra Guiglia and Claudia Barsanti, with authorization from the Ministry of Tourism and Culture of Ankara and the full collaboration of the Museum authorities, to whom we express our gratitude¹.

The rich collection of marble sculptures situated in the garden of the Ayasofya Müzesi consists largely of Early Byzantine pieces, mainly of the 5th and 6th centuries, amongst which the group coming from the excavation of Basilica A of Beyazıt is of prime importance. In 2005, this group was the object of a research campaign whose results were presented during last year's symposium at Çanakkale².

It is important to stress that, as of this year (2007), our research project will enjoy two years' financing of the Italian Ministry of Universities and Research as a Project of National Importance³: the national co-ordinator is our colleague Eugenio Russo of the University of Bologna, while the Research Units involved are that of the Sapienza University of Rome, represented by Alessandra Guiglia, and that of Roma Tor Vergata, represented by Claudia Barsanti⁴; Asnu Bilban Yalçın of

* Prof. Dr. Alessandra GUIGLIA, Sapienza Università di Roma, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Storia dell'Arte, Piazzale Aldo Moro 5, 00185 Roma/ITALY; e-mail: alessandra.guiglia@uniroma1.it

Doç. Dr. Claudia BARSANTI, Università di Roma “Tor Vergata”, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Beni Culturali, Musica e Spettacolo, via Colombia, 00133 Roma/ITALY; e-mail: claudia.barsanti@uniroma2.it

1 We should like to record our gratitude to Mustafa Akkaya, the present Director of Ayasofya Müzesi, for the help he gave us in the course of our work.

2 A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, A. Paribeni, A. B. Yalçın, “Ayasofya Müzesi Projesi, 2005: Beyazıt Bölgesi Mermer Buluntuları”, 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Çanakkale 29 Mayıs–2 Haziran 2006, Ankara 2007, 311-324.

3 The title of the project is: *The Byzantine Sculpture of Constantinople (4th-14th): the Complex of St. Sophia Museum – Ayasofya Müzesi in Istanbul*.

4 Dr. Roberta Flaminio, Dr. Silvia Pedone, and Dr. Alessandro Taddei will collaborate with us in this project.

the University of İstanbul also forms part of the Research Unit of Rome. Thus, already during the survey, it will be possible to articulate the work in the three nuclei indicated in the project, that is to say that of the complex of the monumental prothyron of St. Sophia of Theodosius II (408-450), that of all the other pieces (more than 600) consisting of capitals, chancel slabs, ambos, cornices etc in the lapidary museum, and, lastly, all the sculptures belonging to the marble decoration of St. John Studios (İmrahor Camii) that pertains to the same Ayasofya Müzesi.

Let us come, however, to the research of 2006, which concentrated on another of the important groups of the Museum, which is that of the Middle Byzantine marbles.

We are dealing here with a discrete number of pieces, amongst which pride of place is held by the homogeneous core of fragments coming from the complex of the Fenari İsa Camii, the former monastery of Constantine Lips, and in particular from the dome cornice of the north church⁵.

Other materials come from the area of the monastery and church of St. George in the Mangana region⁶. Yet others have come to light in urban or suburban archaeological excavations or were re-employed in Ottoman buildings. Lastly, there are even others whose provenance is simply not known. For the most part, these are elements that have an architectural and liturgical function and which have only in part been the object of any particular publication. Leaving by the wayside for the time being the homogeneous core of Constantine Lips, which is perhaps better known⁷, we would like to focus our attention, instead, upon certain of these marbles that frequently appear important even with regard to the few marbles still in use in the contemporary buildings of Constantinople.

5 The assembly of Middle Byzantine materials coming out of the restorations performed in 1929 by Macridy Bey and, subsequently, in 1947 and once more in 1963-64, jointly by the American Byzantine Institute, the Archaeological Museum, and the Ayasofya Müzesi, is presently divided between these museums. See Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul. A Photographic Survey*, University Park-London 1976, 322-345; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, Tübingen 1977, 126-131. The pieces that are today to be found within the Ayasofya Müzesi (most of them arrived there in 1967), are rather fragmentary and small in dimension, and have the following inventory numbers: 526, 546, 547, 548, 551, 552, 553, 554, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 563, 564, 573, 574, 575, 576, 577, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592.

6 R. Demangel, E. Mamboury, *Le quartier des Manganes et la première Région de Constantinople*, Paris 1939.

7 For a recent review of the sculptural assembly of the northern church, see C. Barsanti, "La scultura mediobizantina fra tradizione e innovazione", *Bisanzio nell'età dei Macedoni. Forme della produzione letteraria e artistica, a cura di F. Conca, G. Fiaccadori, Atti dell'VIII Giornata di Studi Bizantini*, Milano 15-16 marzo 2005, Milano 2007, 5-49: 24-31, where references can be found to earlier bibliography.

It is important to note, first of all, that virtually none of the churches of the Middle Byzantine period of the type of an inscribed Greek cross preserves at the base of its cupola the original four capitals, seeing that they were removed together with their columns in the Ottoman period. In this context it is worth recalling, for example, the same north church of the monastery of Lips⁸, that of the Myrelaion⁹, of the Christ Pantepoptes, of the complex of the Pantocrator and of the Kilise Camii¹⁰. In some instances, moreover, the capitals employed in the narthex or in the windows belong to the 5th to 6th centuries, and therefore have been re-employed as, for example, in the Kalenderhane Camii¹¹ and Kilise Camii¹². For this reason, the capitals yet in use in the windows of the northern churches of Lips and of the Pantocrator are exceptions¹³.

Therefore, in order to round out this meagre panorama, we must turn to those examples that are today to be found in the heterogeneous collection of the Museum of the Hagia Sophia.

A truly monumental piece (Fig. 1), one of only two within the museum to be published by Dennert¹⁴, is the impost capital (Inv. 217) decorated with a crown of large leaves, which almost resemble palm-leaves, and which open out upwards in a fan-like movement with their fine lobes etched; the high abacus presents a stylized frieze of palmettes which, interweaving with one another, create a motif of slightly pointed arches. The decorative structure still recalls that of the capitals of

8 The columns were removed and substituted by arcades in the course of restorations performed in 1636: W. Müller-Wiener, *Bildlexikon*, 127.

9 C. L. Striker, *The Myrelaion (Bodrum Camii) in Istanbul*, Princeton 1981, 22, 32.

10 For the three buildings mentioned, see Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches*, respectively 59-70, 71-101, 386-401.

11 U. Peschlow, "Architectural Sculpture", *Kalenderhane in Istanbul. The Buildings, their History, Architecture, and Decoration*, ed. by C.L. Striker, Y.D. Kuban, Mainz am Rhein 1997, 101-111: cat. n. 9-14, p. 102, pls 76-79 (the Corinthian capitals employed in the windows), n. 19-20, 103, pls 82-83 (the fold capitals upon the columns that frame the door of the narthex).

12 In this case the capitals were re-employed in the Palaeologan portico: Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches*, figs 40-12, 40-13, 40-15, 40-16.

13 Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches*, pls 35-14, 35-20, 35-25; M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle. Studien zu Typologie und Chronologie* (Asia Minor Studien 25), Bonn 1997, cat. nr. 263, 122-123, 210, pl. 44.

14 M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle*, cat. nr. 245: 116, 208, pl. 44, with a dating to the 11th century. The large capital is 63 cm high and 100 cm on the side of the abacus. The present western face of the capital is damaged in the zone of the kalathos and presents upon the abacus a portion of unfinished frieze. Until 1941, it was kept in the Archaeological Museum. In the inventory of the Ayasofya Müzesi, its provenance is indicated as being an excavation for canalization at Küçük Mustafa Paşa.

the sixth century, but offers a version of it that is decidedly stylized and possessed of an ornamental effect that has more than one parallel in the examples from Constantinople and Anatolia that have been dated to the eleventh century¹⁵. The refined carving and the noteworthy dimensions of the piece provide cause for thinking of a building of great prominence that should probably be dated to the height of the Comnenian period.

Manifestations of a different stylistic climate are the other two capitals on which it will be worth our while to spend some time, however briefly. The first of these (Inv. 153)¹⁶ belongs to a well-documented category of the Justinianic age which is known by its definition as "Pinienzapfenkapitell"¹⁷ (Fig. 2), and it enjoys a renewed diffusion in the Middle Byzantine period as is demonstrated first and foremost by the examples of Preslav, which belonged to the residence of the czar Samuel I (893-937) and therefore to the beginning of the tenth century¹⁸. It is in fact the striking similarities between these latter and the unpublished piece of the Museum of the Hagia Sophia that offer important confirmation of the plausible hypothesis that views as active in the royal Bulgar workshop artisans coming from the Byzantine capital and at the same time indicate a dating to the first part of the Macedonian age.

Even though the capital's state of preservation is far from good, one has the impression that the workmanship was not carried to completion. For one thing, there is a lack of decoration upon the astragal and upon the abacus. For another it presents a series of holes that underline the edges of the angular leaves that frame the large vine leaves carved upon the four surfaces of the capital.

15 Amongst the examples typologically related that were examined by Dennert (*Mittelbyzantinische Kapitelle*) there appears quite close, for the rendering of the large leaves that unite at an acute angle, a capital in the museum of Aydın (cat. nr. 231: 112, 206, pl. 42); an analogous treatment of the vegetal elements, with sharp edges that form quite similar abstract figures, is displayed by a capital previously employed in the İpek Bodrum in Istanbul (cat. nr. 230: 112, 206 pl. 42).

16 The capital comes from Davut Paşa Camii and was located in the Archaeological Museum until 1939. Partially damaged on two sides, the piece measures 22 cm in height and 30/31 on the side of the abacus.

17 For a recent analysis of the typology: K. Krumeich, "Spätantike Kämpferkapitelle mit Weinblatt- und Pinienzapfen-Dekor", *Istanbuler Mitteilungen*, 47, 1997, 277-314.

18 M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle*, cat. nr. 200: 94-95, 202, pl. 36; Idem, "Zum Vorbildcharakter justinianischer Bauplastik für die mittelbyzantinische Kapitellproduktion", *Spätantike und byzantinische Bauskulptur*, Hrsg. U. Peschlow, S. Möllers, Stuttgart 1998, 118-131: 122, pl. 40, fig. 9.

Likewise mutilated, but of an elegant and precise craftsmanship, is the the third capital (Inv. 289) that we present here (Fig. 3). It comes from Erenköy, located upon the opposite Asiatic bank, and is also attributed to the tenth century¹⁹. It is adorned on every side with coufles of cornucopiae that, in a rather original manner, come together on the angles into a single mouth from which emerge vegetal vines. The characteristic element of its decoration is provided by the palmettes that have been disposed two by two on the four sides of the capital. These are closely related to the exotic repertoire of orientalising taste that was widespread in illuminated manuscripts, sumptuary *objets d'art* and decorative ceramics of the tenth century. It is a taste that also occurs in the previously mentioned sculptures of Preslav and above all in the northern church of Lips, with which these share also that peculiar type of carving which confers upon the relief a metallic effect²⁰.

Lastly, worthy of brief mention is an early Byzantine impost (Inv. 169)²¹, found in Bakırköy, that is decorated with crosses and leaves and which was resculpted (Fig. 4) in the Middle Byzantine period so as to replicate the very same symbolic theme, but with a formal outcome that is completely new²².

A small nucleus of sculptures constitutes an important documentation for one of the more famous monuments of Constantinople in the late Macedonian period, viz. that of St. George in the Mangana region, which was founded by Constantine

19 The capital acceded to the Museum in 1944. It is 45 cm high and cm 52/53 on each side of the abacus; it is damaged on two touching angles. M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle*, cat. nr. 274: 117, 211, pl. 49; Idem, "Zum Vorbildcharakter justinianischer Bauplastik", 126-127, pl. 41, fig. 18, with previous bibliography.

20 A. Grabar, *Sculptures byzantines de Constantinople (Ive-Xe siècle)*, Paris 1963, 100-122, pls LIII, LXI, 3, LXXII, LXXIV. For an example of enamel, compare the chalice of the Patriarchs in the Treasury of San Marco in Venice: M. E. Frazer, in *Il Tesoro di San Marco*, Milano 1986, 169.

21 The impost was located within the Archaeological Museum until 1939; in the inventory of the Ayasofya Müzesi its provenance is specifically indicated as the church of St. John at the Hebdomon. It measures 31 cm in height and 78x60 cm for the sides of the abacus. Th. Zolt, *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr.* (Asia Minor Studien, 14), Bonn 1994, cat. nr. 187: 78.

22 Comparable, for example, always at Constantinople, with the composition carved on the front of an impost of the church of St. John in Trullo (Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches*, pl. 16-7) and on an impost-capital coming from the Mangana region (R. Demangel, E. Mamboury, *Le quartier des Manganes*, cat. nr. 15: 115, fig. 139; H. Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul 1989, fig. 71). An important predecessor can be identified in an impost-capital belonging to the church of the Theotokos at Hosios Lukas: L. Bouras, *The sculptural decoration of the church of the Virgin in the Monastery of Saint Luke* (in greek), Athena 1980, 80, fig. 132. As regards the particular rendering of the leaves, compare also a fragment that came to light at Amorium and dated to the 10th century: C. and M. Lightfoot, *Amorium*, İstanbul 2007, 176.

IX Monomachus (1042-1055). In question are two architraves of diverse form and function that came to attention as a consequence of the historical archaeological investigations conducted in the 1920s by Demangel and Mamboury. The first is an overhanging architrave (Inv. 207)²³, adorned with a dense series of acanthus leaves that have accentuated geometric forms and, on its sides, by a braid with two strands and by a large palmette (Fig. 5). The second (Inv. 178)²⁴ is perhaps, in view of its dimensions, to be identified as an architrave for a doorway (Fig. 6). This latter displays on three sides a composition of twisting acanthus vines that emanate from an abstract motif in the form of a double-edge cantharus, which is outlined by two half palmettes leaning against it. The modelling yet appears to recall, at a distance, the style that characterized the decoration of the north church of Lips, but a century later. However, this version is perhaps less refined and its realization may be linked to that of the sculpted bas-relief frieze, probably in the eleventh century, in the lower part of a sarcophagus with jewelled wreath and angels in the Archaeological Museum²⁵.

A part of the collection of marbles of the Museum of the Hagia Sophia is today displayed within the quadriporticus of St. Irene, together with several mosaic pavements and panels of *opus sectile* that were previously located in the exonarthex of the Hagia Sophia and in the Mosaic Museum.

They are all slabs of great interest, such as that (Inv. 337)²⁶, unpublished, with *à jour* decoration and intensive drillwork (Figs: 7, 8), which seems to reproduce a

23 The architrave is 150 cm long, 27 cm high, and 50/37 cm wide. R. Demangel, E. Mamboury, *Le quartier des Manges*, cat. nr. 27: 123-124, fig. 157; the unusual presence of more ancient elements, such as the soffitt with a rhombus inscribed within a rectangle, gives cause for believing that the piece was probably sculpted anew at a later period. H. Tezcan, *Topkapı Sarayı*, 91, fig. 93; A. B. Yalçın, "I soffitti decorati degli architravi delle finestre", in A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, *Santa Sofia di Costantinopoli. L'arredo marmoreo della Grande Chiesa giustiniana*, Città del Vaticano 2004, 235-289: 273, 275 fig. 145.

24 Preserved at the Archaeological Museum until 1939, the architrave is 150/125 cm long, 38/29 cm high, and 49/37 cm wide. R. Demangel, E. Mamboury, *Le quartier des Manges*, cat. nr. 22: 119-120, figs 149-150. It has not proved possible to check the mason's mark that was noticed upon the upper part, for the piece presently lies upside down upon the ground.

25 N. Fıratlı, *La sculpture figurée au Musée Archéologique d'Istanbul*. Catalogue revu et présenté par C. Metzger, A. Pralong, J.-P. Sodini, Paris 1990, cat. n. 83: 47-48, pl. 31, where the reworking of the more ancient sarcophagus is attributed to the 11th-12th century. With regard to the vine that ends at its extremities in large five-lobed leaves, see the small arch in the narthex of Küçük Ayasofya Camii, the former church of Sts. Sergius and Bacchus, over the stairs to the galleries: Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches*, 251, pl. 29-12.

26 The slab acceded to the Museum in 1955, but its provenance is unknown. It measures 129x80 cm, and has a thickness of 7.5/9 cm. The backside is smooth.

coffered ceiling. This slab is truly extraordinary and constitutes the transcription in marble of a decorative scheme with a grid-pattern of large and small interlaced circles, which is well known within the repertory of ancient mosaic pavements and Middle Byzantine *opus sectile*²⁷. However, it seems without parallels in the field of sculpture, so that it is difficult to contextualize chronologically. Perhaps it is to be placed in the advanced twelfth century, if not in fact even later.

The other slabs, on the other hand, have been published, albeit in abbreviated format. For instance, there is a fragmentary slab (Inv. 336)²⁸ with a most singular geometrical composition –an eight-pointed star whose cardinal points intersect with circles and half-circles-that encloses an elephant in a medallion²⁹ (Fig. 9). This has rightly been brought into comparison with analogous creations that were widespread in textiles during the tenth to eleventh centuries³⁰.

Other animal figures, no less unusual, perhaps a bear and a lynx, adorn a fragmentary slab (Inv. 276)³¹ coming from the mausoleum of Beyazıt (Fig. 10), where it was probably re-employed, with consequent loss of a significant portion of the original decoration, and re-worked on the other side with a moulded cornice. Previously assigned to the sixth century³², the slab was later correctly dated to the

27 For the mosaic, see *Le décor géométrique de la mosaïque romaine, II, Répertoire graphique et descriptif des décors centrés*, Paris 2002, pl. 404c; for the *opus sectile*, see Y. Demiriz, *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri*, İstanbul 2002.

28 The slab is part of the collection of the Ayasofya Müzesi as of 1958. It measures 115 x 73 cm and has a thickness of 9 cm. The backside is smooth.

29 A. Erder, "Relief Plate in Ayasofya", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, 4, 1962, 53-54 (with attribution to the 10th century); A. Grabar, *Sculptures byzantines du Moyen Age (XIe-XIVe siècle)*, Paris 1976, cat. nr. 5: 38, pl. IV (attributed to the 11th century); P. Sanpaulesi, *La chiesa di S. Sofia a Costantinopoli*, Roma 1978, 125-126, fig. 181 (with an improbable dating to the Theodosian phase of St. Sophia). An analogous geometrical solution may be indicated by a fragment of a cornice from the Mangana region (R. Demangel, E. Mamboury, *Le quartier des Manges*, cat. nr. 32: 127, fig. 161) and in another that is yet unpublished, but surprisingly similar to it, which was discovered during the recent work of restoration done in the Küçük Ayasofya Camii.

30 See the celebrated example of silk that is preserved in the Treasury of the cathedral of Aachen, upon which is written the name of Petros, chief of the workshop of Zeuxippos (A. Grabar, "Le succès des arts orientaux à la cour byzantine sous les Macédoniens", *Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst*, 3, II, 1951, 32-60: 34-38; A. Muthesius, "A Practical Approach to the History of Byzantine Silk Weaving", *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 34, 1984, 235-254, figs 8-9) and the silk coming from the monastery of Santa Maria de l'Estay in Catalunya (D. Walker, in *The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-1261*, ed. by H. C. Evans, W. D. Wixom, New York 1997, cat. nr. 271: 414-416).

31 The slab is 158 cm high, 77.5 cm wide, and 9.5/12.5 cm thick. It acceded to the Museum in 1943.

32 A. Erder, "Relief Slab exhibited in the Ayasofya Museum", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, 5, 1963, 68-69.

end of the eleventh century thanks to a series of comparisons, as regards the type of leaves and the vine-shoots, that are characterized by a naturalistic taste, with the style of those sculptures which are to be attributed to the Contarini workshop for the basilica of S. Marco in Venice. Such echoes, which are manifest, could suggest that sculptors active at Venice possessed an up-to-date knowledge of contemporary fashions in Constantinople³³. As regards the particular rendering of the leaves, which are fleshy and have veins in relief, other parallels in the production of Middle Byzantine capitals are to hand, both in the capital and in Greece.

Protagonists of another slab (Inv. 277)³⁵, perhaps the best known of the series, are two elegant peacocks facing one another at the sides of a stylized fountain that is topped by a slender pine-tree and from which there shoot forth symmetrical vines with large, fleshy leaves having rounded lobes (Fig. 11). The symbolic theme of the “fountain of life” has been rendered here on the bright background with an abstract elegance and with perfect compositional equilibrium. Up until 1943, together with other Middle Byzantine fragments that are today lost, the slab was a part of a wall in the fountain of Kırkçeşme, that disappeared for the new Atatürk Bulvarı³⁶. It is apparently to this re-use that are to be attributed the two circular holes that are present in the lower part of the slab. The combination of winding vegetal vines with animals occurs frequently in the decoration of Middle Byzantine slabs, but only few examples can be compared to the fine quality of our slab, that can suggest a date in the late tenth century³⁷.

33 H. Buchwald, “The Carved Stone Ornament of the High Middle Ages in San Marco, Venice”, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 13, 1964, 137-170: 162, fig. 58.

34 M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle*, cat. n. 201 (Tarnovo), 204 (Mystra, Museum), 205 (Hosios Meletios), 206 (Venice, San Marco), 207 (Istanbul, Archaeological Museum): 95-97, 203 pls 36-37.

35 The slab acceded to the Ayasofya Müzesi in 1943. It measures 150 x 110 cm, and has a thickness of 9 cm. A. Erder, “Relief Slab in Outer Narthex of Saint Sophia”, *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, 3, 1961, 62-63 (with dating to the 6th-7th centuries).

36 J. Strzygowski, “Der Pinienzapfen als Wasserspeier”, *Römische Mitteilungen*, XVIII, 1903, 185-206: 194-195 fig. 10; J. Ebersolt, *Constantinople byzantine et les voyageurs du Levant*, Paris 1919, figs 56-57; S. Eyice, *Eski İstanbul'dan Notlar*, Istanbul 2006: 158.

37 For example, the slabs within the Archaeological Museum of Istanbul: N. Fıratlı, *La sculpture figurée*, cat. n. 322 (from Gebze), 323 (from Cemberlitaş), 324 (perhaps from Konya): 163-164, pls 98-99. Perhaps of Constantinopolitan provenance are also a slab today within the Museums of Berlin (A. Grabar, *Sculptures byzantines*, cat. n. 80: 95-96, pl. LXIV; A. Effenberg, H.-G. Severin, *Das Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst Berlin*, Mainz 1992, cat. n. 141, 237-239) and another at Genoa, within the Diocesan Museum, formerly in the church of San Siro (A. Fronzoni, “Tra Bisanzio e l'Occidente. Scultura e plastica a San Siro, San Tommaso e San Fruttuoso a Capodimonte”, *Genova e l'Europa mediterranea*, a cura di P. Boccardo, C. Di Fabio, Milano 2005, 17-19).

Between the tenth and the early eleventh century is better placed as well the composition on the backside (Fig. 12), which is outlined by a broad tape that –by means of knots– links the medallion inscribed in the central lozenge to those smaller ones in the corner. The composition is enriched by different vegetal motifs. Less frequent is the central figure, a sort of large flower formed by four palmettes with pointed lobes. This flower has very few parallels, as, for example, in two fragments of slabs, in fact similar in typology, the one in St. Apollonia at Venice³⁸ and the other in the Archaeological Museum of Istanbul³⁹.

Amongst the infinite variants elaborated on this basic scheme in the Middle Byzantine period, it seems possible to isolate interesting parallels in a slab belonging to the Archaeological Museum of Istanbul⁴⁰, but especially in two parapets in the *phiale* of the Great Lavra at Mount Athos⁴¹.

Finally, our brief review concludes with a large slab (Inv. 305)⁴² that was previously to be found, like the others today at St. Irene, within the exonarthex of St. Sophia (Fig. 13). It comes from the baths known as Küçük Ayasofya Hamamı, which were founded near the church of Sts. Sergius and Bacchus at the beginning of the sixteenth century. There, on the western wall, is still to be found yet another re-employed slab (Fig. 14) that is completely similar, albeit partially damaged and in a rather precarious condition since it is ever more detached from the wall. Both slabs are more than two meters high and present a decorative composition that is outlined by a strip that creates two parallel rows of five quadrilobes that are united amongst themselves and along the edges. The quadrilobes host large flowers formed by four elements with lilies in the form of a Greek cross. The edges carry two different stylized vegetal friezes: one with palmettes enclosed within heart-shaped stelae, while the other (lost within the slab of the *hamam*) is in the form of festoons that move in opposite directions.

38 F. Zuliani, *I marmi di San Marco* (Alto medioevo, 2), Venezia 1971, cat. nr. 84: 110-111 (10th-11th centuries); S. Minguzzi, "Frammenti scultorei nel chiostro di Sant'Apollonia a Venezia. Lastre e transenne", *Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina*, XLII, 1995, 585-625: 601, pl. VIII, n. 10 (with the same dating).

39 N. Fıratlı, *La sculpture figurée*, cat. nr. 334b: 167, pl. 102 (from Küçükayalı, attributed to the 10th-11th centuries).

40 See F. Zuliani, *I marmi di San Marco*, fig. XXXIX (from the Arap Camii).

41 A. Grabar, *Sculptures byzantines*, cat. nr. 62: 68-69, pl. XXXIX (11th century).

42 The monumental slab measure 235 x 85 cm and is 5 cm thick; its backside is smooth. U. Peschlow, "Decorative Plastik aus Konstantinopel an San Marco in Venedig", *Essays in memory of St. Pelekanides*, Thessaloniki 1983, 406-417: 414-417, pls 7-8, for all three slabs in question.

A third slab, rightly compared by Peschlow to those that we have just described, is to be found in Venice, where it has been reused in the baptistery of S. Marco. In the past, it was possible to document the other side as well, upon which is sculpted a high Latin cross set atop three stairs and a large globe⁴³. As of the present, this cross is missing from the two examples of Constantinople. The form and the dimensions of the three slabs together indicate that they should be identified as monumental “fake doors”. For parallels one can point to the Justinianic Hagia Sophia, both for the well-known example in use in the southern gallery and for the less known panel that has been re-employed to the south of the *bema*⁴⁴.

The quadrilobed composition was clearly inspired by ancient, early Byzantine models, such as the two transennae re-used in the Sultan’ Lodge (always within St. Sophia) that have recently been discovered, those of the National Museum of Ravenna, of Gaza, and the fragmentary pseudo-transenna of Basilica A at Nea Anchialos⁴⁵. However, the stylistic rendering of the three slabs in question, together with that of the sole cross that survives, indisputably indicates the Middle Byzantine epoch. Perhaps an indication in favour of the early Macedonian period could come from a comparison between the vegetal elements of the frieze with festoons and those elements of similar taste that decorate (ever within St. Sophia) the famous bronze door of the southwestern vestibule, in the panels that have hypothetically been referred to restoration work under the emperors Theophilus and Michael III⁴⁶.

Time does not allow us to continue our analysis of these pieces, nor does it permit us to take into consideration the other, numerous examples that will be included in the Middle Byzantine section of our projected catalogue. This is the case, for example, with a small capital (Inv. 157) adorned with the figures of two eagles with their wings outspread⁴⁷. There is also an impost-capital (Inv. 148) that

43 A. Guiglia Guidobaldi, “Una ricerca coordinata sull’arredo marmoreo di età giustiniana della Santa Sofia di Costantinopoli”, *Atti del VI Congresso Nazionale dell’Associazione Italiana di Studi Bizantini*, Catania-Messina 2000, Catania 2004, 397-428: 418, fig. 18.

44 R. Flaminio, “Gli elementi marmorei di reimpiego”, in A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, *Santa Sofia di Costantinopoli*, 533-648: 559-561, 638-645.

45 C. Barsanti, “Le transenne”, in A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, *Santa Sofia di Costantinopoli*, 489-529: 499-508, figs 273, 275, 277, 278, 294, 297, 299.

46 L. Vlad Borrelli, “La porta dell’orologio di S. Sofia a Istanbul: riesame dopo un restauro”, *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente*, LVII-LVIII, n.s. XLI-XLII, 1979-1980 (1986), 375-419.

47 Coming from the area of Yedikule, the capital was maintained in the Archaeological Museum until 1939. The piece is much damaged and only one of the two eagles remains intact. On this side, it measures 30 cm in height and 37 cm on the front of the abacus. For a brief description, see L. Akin, “Figured column capitals”, *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, 4, 1962, 57-58, fig. 3, with a hypothetical dating to the 6th century.

reproduce the ancient proto-Byzantine typology of panels and decorated with crosses on globes amid vegetal decoration and crosses within knotted circles⁴⁸ (Fig. 15). Finally, there is a fragment, probably of an epistyle (Inv. 151)⁴⁹, which is decorated on the front with an 'S'-motif in contrast and on the ceiling by a grid-pattern filled with vegetal decoration.

However, what has been said up to this point cannot do other than demonstrate the very considerable interest of the marble collection of the Ayasofya Müzesi, a collection which really deserves to be better known.

48 The capital comes from the Archaeological Museum and acceded to the Ayasofya Müzesi in 1939. It is 30 cm high and measures 34.5 cm on the side of the abacus.

49 The piece comes from Koca Mustafa Paşa Camii and was also preserved in the Archaeological Museum until 1939. It is 58 cm high, 61,5 cm long, and 7 cm thick.

Fig. 1: Ayasofya Müzesi, impost capital, Inv. 217

Fig. 2: Ayasofya Müzesi, impost capital, Inv. 153

Fig. 3: Ayasofya Müzesi, impost capital, Inv. 289

Fig. 4: Ayasofya Müzesi, impost, Inv. 169

Fig. 5: Ayasofya Müzesi, architrave, Inv. 207

Fig. 6: Ayasofya Müzesi, architrave, Inv. 178

Fig. 7: Ayasofya Müzesi, slab in Aya Irini, Inv. 337

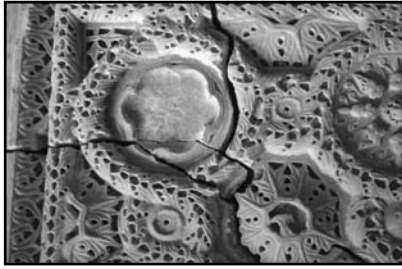

Fig. 8: Ayasofya Müzesi, slab in Aya Irini, Inv. 337

Fig. 9: Ayasofya Müzesi, slab in Aya Irini, Inv. 336

Fig. 10: Ayasofya Müzesi, slab in Aya Irini, Inv. 276

Fig. 11: Ayasofya Müzesi, slab in Aya Irini, Inv. 277, front side

Fig. 12: Ayasofya Müzesi, slab in Aya Irini, Inv. 277, back side

Fig. 13: Ayasofya Müzesi, slab in Aya Irini, Inv. 305

Fig. 14: Küçük Ayasofya Hamamı, slab on the west wall

Fig. 15: Ayasofya Müzesi, impost capital, Inv. 148

SİNOP PROVINCE ARCHAEOLOGICAL PROJECT: REPORT ON THE 2006 FIELD SEASON

Owen DOONAN*
Aksel CASSON
Alex GANTOS

Introduction

The Sinop Regional Archaeological Project conducted a two-week field season of archaeological survey from 26 July to 12 August 2006. This research included mapping out of surface features and ceramic clusters at the sites of Tingirtepe (Tingir koy, Sinop mkz.), Mezarlıktepe (Keçioğlu mah., Sinop mkz.) and Maltepe-Hacıoğlu (Hacıoğlu Köyü, Sinop mkz.). Undiagnostic ceramic samples of ware types from these and three other sites (Maltepe-Tepealtı, Tepealtı mah., Sinop mkz.; Abdaloğlu mah., Gerze İlçe; Nohutluk-Karapınar, Nohutluk mvk., Sinop mkz.) were removed to the US for further physical characterization and luminescence dating at Boston University and the University of Washington Luminescence labs respectively.

The main goals for the 2006 season were the following:

- 1) To obtain ceramic and soil samples for luminescence dating that would enable us to clarify two major chronological problems: the earliest settlement of the region and the apparent gap in settlement from the early-second to the early-first millennia BCE noted by Isin (1998).
- 2) To study materials from previous surveys by our team housed in the Sinop Museum in support of the investigation of these same two problems.
- 3) To map the existing evidence for the important indigenous settlement of Tingirtepe and to document conditions at the site.

* Owen DOONAN, Program in Art History, Department of Art California State University Northridge, 18111 Nordhoff St. Northridge, CA 91330-8300, USA
e-mail owen.doonan@csun.edu.
Aksel CASSON, Luminescence Lab, Department of Anthropology, University of Washington/ USA
Alex GANTOS, Department of Archaeology, Boston University/USA

Ceramic Sampling and Studies

In order to clarify our present evidence for the early Holocene settlement of Sinop promontory ceramic and soil samples were taken from the sites of two of the earliest settlements documented by SRAP to-date: Mezarlıktepe and Maltepe-Hacıoğlu (Doonan et al. 2000). Body sherds of ware types that could be tied to known ware types and forms were taken together with small (ca. 100 g) soil samples of the soil matrix from which they were obtained (Fig. 2) to be analyzed by Mr. Aksel Casson (Univ. of Washington Luminescence lab). Please see below for a detailed discussion of the luminescence analytical process.

The location and context of each sample was noted and the samples were photographed for surface characteristics and interior paste. The characteristics (color, coarseness, temper, hardness) of each ware were noted in relation to the samples selected for dating.

Site 1: Maltepe-Hacıoğlu (Fig. 2)

Maltepe is a large and complex Chalcolithic site in the foothills between the east coast of Sinop promontory and the Karasu river valley. Samples were taken from two main areas of the site: (1) the upper mound which has turned up evidence of an extensive limestone bracelet industry and (2) the lower terrace, which contains most of the evidence for a settlement (Doonan et al. 2001). Two of the samples from the 2006 season have been tentatively dated (see below). Together with the previously dated sample from the site (U 1516: 4886 +/- 561 BCE) a 5th/4th millennium date may be tentatively suggested for early occupation here, slightly earlier than conventional dating based on typological factors.

Maltepe-Hacıoğlu samples tentative dates:

U 1570 Sample 06 Maltepe-Hacıoğlu 2-2 5313 +/- 873 BCE

U 1571 Sample 06 Maltepe-Hacıoğlu 2-3 2209 +/- 191 BCE

Site 2: Nohutluk-Karapınar Sample Areas (Map 2)

Karapınar-Nohutluk encompasses two adjacent settlements: to the west an (prehistoric?) indigenous-Hellenistic settlement and to the east a Roman farmstead including domestic and industrial areas and a cemetery (total ca. 8 ha). This was considered a key site for luminescence dating because it included some material that could be typologically dated (4th c. BCE–1st/2nd c. CE) and other ceramics

in a handmade indigenous ware that is not typologically datable. Analysis of these samples is still underway but a tentative date has been obtained for a sample from the Roman farmstead at Karapınar (see below).

Karapınar-Nohutluk Samples 2006

Karapınar (tract 99-65) 1 sample area; 4 samples

Sample area 1: 1st-2nd c. CE Roman farmhouse domestic context

U1574 Sample 06 Karapınar 1-4 13 +/- 88 CE

Nohutluk (Locus 98-20-22) 5 sample areas; 15 samples

Sample area 1: mixed downslope context, many sherds displaced by ploughing

Sample area 2: center of the site, primarily Hellenistic pottery

Sample area 3: cluster of daub and handmade sherds; little historical pottery

Sample area 4: mostly daub and handmade sherds; some admixture of Hellenistic tile

Sample area 5: eastern edge of the site; primarily mid-1st millennium BC–Hellenistic

Site 3: Mezarlıktepe

Mezarlıktepe has been suggested to be one of the earliest sites in the Sinop region, with typological parallels drawn to some ceramics as early as the 5th millennium BCE (Doonan et al. 2001). The chronology of this site is problematic in light of the diverse pottery assemblages (Doonan et al. 2001, Isin 1998). Samples were taken from five areas in order to clarify whether different parts of the site might fall into significantly different chronological periods. Results are still tentative but suggest a somewhat later date (mid-3rd millennium BCE) than previously estimated. Closer observations of the distribution of pottery and other evidence on the surface suggest that continued plowing there is significantly threatening what remains of the site. On the north side of the site large pieces of floor plaster have been plowed up suggesting that the ancient floor surfaces are being destroyed.

Mezarlıktepe

- U 1542 Sample 06 Mezarlıktepe 1-1 2248 +/- 237 BCE
- U 1545 Sample 06 Mezarlıktepe 4-1 1712 +/- 237 BCE
- U 1546 Sample 06 Mezarlıktepe 5-1 2602 +/- 462 BCE
- U 1563 Sample 06 Mezarlıktepe 2-3 2913 +/- 727 BCE
- U 1564 Sample 06 Mezarlıktepe 4-2 8936 +/- 3811 BCE*
- U 1566 Sample 06 Mezarlıktepe 5-2 2297 +/- 307 BCE
- U 1567 Sample 06 Mezarlıktepe 5-3 1628 +/- 180 BCE

Site 4: Tingirtepe 4 Sample Areas (Map 3); 13 samples

Tingirtepe is a site that has been known for some time (Isin 1998) but which was shown to be a considerable kale (Fig. 6) and lower settlement by the survey in 2006. Our survey documented standing walls (Fig. 7), a central stone tower, an extensive (ca. 6 ha) ceramic scatter and several illegal excavation pits (Fig. 8). Ceramics were sampled from four sample areas; luminescence dates are still tentative but suggest a late 2nd/ early 1st mill. BCE through Hellenistic occupation.

Sample Area 1: Lower fields to the NE of the kale; handmade, limited pyroxene tempered wares (Hellenistic ware from Boztepe area)

Sample Area 2: Burnt terrace NE of kale; handmade wares

U11579 Sample 06 Tingir 2-3 1055 +/- 254 BC

Sample Area 3: Illegally excavated pit, SE side of kale; handmade+Hellenistic amphorae

Sample Area 4: N slopes of kale; burnt soils

U1555 Sample 06 Tingir 4-1 1498 +/- 164 BCE

Site 5: Maltepe-Tepealtı 1 Sample Area; 3 samples

Maltepe-Tepealtı is an indigenous settlement thought to date from the first half of the first millennium BCE (Isin 1998). There is very little evidence visible on the surface so it is difficult to determine the size of the site. Three samples were removed for luminescence dating in 2006, of which one is now dated (see below). The luminescence date corresponds closely with estimates of the date based on typological factors.

Sample area 1: 1st mill BCE local settlement; some admixture of pyroxene-tempered wares (Hellenistic-Roman)
U1552 Sample 06 Tepealtı 1-1 650 +/- 271 BCE

Abdaloğlu (Locus 03-07) 2 sample areas; 6 samples

The site at Abdaloğlu is a large (5+ha) scatter of Hellenistic and Roman pottery with a smaller (ca. 0.5 ha) scatter of prehistoric ceramics at the northeastern edge of the site. Typological estimates of the pottery placed it in the early third millennium based on parallels with İkiztepe, 60 km to the east (Doonan and Bauer 2005). Two of the three luminescence dates obtained for the handmade pottery from the site in 2006 agree with this chronological assessment, along with another sample from the 2003 season (Doonan and Bauer 2005). A fifth sample from 2006 (U 1573) may reflect medieval activity at the site.

Sample area 1: N edge of prehistoric scatter
U 1549 Sample 06 Abdaloglu 1-1 2907 +/- 837 BCE
Sample area 2: S side of prehistoric scatter; some Hellenistic mixture
U 1572 Sample 06 Abdaloğlu 2-3 3136 +/- 436 BCE
U 1573 Sample 06 Abdaloğlu 2-4 862 +/- 108 CE

Luminescence Discussion (A. Casson)

Fifty ceramic sherds were analyzed for luminescence dating from the Sinop Regional Archaeological Project. The sherds, from surface surveys of the Sinop Promontory, had typological estimates of age ranging from the Neolithic to the Hellenistic periods. A provenience and an estimate of age based on stylistic typology were recorded for each sample.

Radioactivity was measured on both the sherds and the sediments associated with each sherd. The associated sediment radioactivity of some sherds is represented by an average value from the locus, as indicated. The beta dose rate was calculated in two ways, one by direct beta counting and one by derivation from the alpha counting, assuming secular equilibrium, and also taking into account the K content from flame photometry. These are in statistical agreement for most samples; those samples not in agreement (UW1122, UW1488, UW1490, UW1516, UW1567, UW1568, UW1570, UW1572, UW1575, UW1579, and UW1603) are

likely the result of disequilibrium conditions. The direct beta counts were used to determine the beta dose rate for those samples, while the sample in agreement used the more precise alpha counting/flame photometry. Moisture contents, reflecting the arid environment, were assumed to be 70 ± 30 % of saturated value for the ceramics and 20 ± 6 % for the sediments.

Equivalent dose was determined by thermoluminescence (TL), optically stimulated luminescence (OSL), and infrared stimulated luminescence (IRSL) (Doonan, Casson et al. in progress). To account for lower alpha efficiency, a b-value was also determined for all three, being much lower for OSL than for the others, as is commonly the case. The TL yielded good data in terms of having broad plateaus and low scatter in the growth curves. A test for anomalous fading was conducted for TL on all sherds with sufficient material. The majority of the measured sherds showed evidence of fading, although some sherds did not have significant fading. The OSL signal, which is not affected much by fading, therefore provides a better age. The IRSL may also fades (though this was not measured); and is considered an underestimation of the age when appropriate. The equivalent dose and b-value for each sherd was measured, in addition to some other TL parameters, including plateau and fading values Doonan, Casson et al. in progress).

Provenience, estimated age and derived ages are given in Figures 5a-5k. Under ideal circumstances, ages derived from TL, OSL, and IRSL for any given sample will be equivalent (within error terms) and thereby amenable to the use of weighted averaging. Weighting averaging produces an age wherein the statistical areas of overlap are most likely to be the 'true' age, reducing the error terms associated with the age value. Samples U1121, U1487, U1488, U1491, U1516, U1545, U1563, U1573, U1603, and U1604 represent a weighted average of TL, OSL, and IRSL, though no fading test was done for U1129, U1603 and U1604. For U1120, U1124, U1125, U1127, U1128, U1129, U1485, U1542, U1544, U1549, U1555, U1557, U1564, U1567, U1568, U1571, and U1575 the age is based only on OSL and/or IRSL. The TL for these samples is either spurious or fades demonstratively, and attempts to correct for the fading produce an age that is unreasonably old. For U1122, U1132, U1483, U1489, U1490, U1549, U1566, U1569, U1576, and U1579 the OSL age agrees with that from the uncorrected TL, suggesting fading for these samples is not significant. For U1126, U1130, U1131, U1546, U1559, U1572, and U1581 the age is based on a weighted average of OSL and the TL corrected for fading. The age for U1517 is also based on the weighted average of OSL and TL, but no fading test was done. Such agreement suggests

that any fading in this sample is probably not significant either. For U1484, U1552, and U15770 the TL age agrees with the IRSL, without significant fading. Lastly, four samples have ages derived only from TL (U1123, U1486, U1574, and U1590) which are currently viewed as preliminary ages.

Convergence (i.e. agreement) between the luminescence and typological ages, when present, is an outcome of independent methods of analysis; no weighting (i.e. bias) of typological age was used in the derivation of luminescence age. Table 6 provides the justification for each derived age. The samples range in age from 9.3 to 1.2 ka.

Each sample is also assigned a qualitative grade based on a series of quantitative tests of the luminescence data for empirical sufficiency. Eight aspects of the luminescence data are evaluated: the inclusion in radioactivity analysis of an associated sediment, the relative sorting of b-values (high to low) from IRSL to TL to OSL, an error of less than 15% for the OSL equivalent dose, an error of less than 15% for the TL equivalent dose, a TL plateau of greater than 90 degrees Celsius, correction for TL fading (if possible), agreement between the OSL and TL ages, and equivalency of beta dose-rate calculations from alpha and beta measurement. Those samples that receive full marks, i.e., pass each of the eight standards, are given a grade of A, those that pass all but one (or two related measures) are given a B, etc. In this way, when discussing the age of a site based on several luminescence dates with varying grades, one can give greater credence to those ages that have qualitatively better luminescence data. Derived ages presented in Tables 2a-2k are sorted by grade.

Discussion

Any discussion of the comparison of luminescence to typologically derived dates must begin with the acknowledgement that both methods represent an effort to learn the true age of an artifact. Luminescence dating offers a quantitative approach; typological methods are often more qualitative. In discussing the luminescence ages described in this paper, there are five alternatives for each site: the luminescence and typological ages are in full agreement, the luminescence ages are older than the expectation from typology, the luminescence ages are younger than the expectation from typology, the luminescence ages suggest a multi-component site, or the situation is ambiguous. In assessing each site, samples with the best grades are given substantially more weight in the final interpretation.

Those sites for which the luminescence and typological ages are in agreement include Karapınar and Maltepe Tepealtı. Those sites for which the luminescence ages are older than expected are Kocagöz, Köşk Höyük, Maltepe Hacıoğlu, Nohutluk, and Tıngır Tepe. The luminescence ages are younger than expected at Mezarlıktepe. Kayanın Başı has luminescence ages that suggest a multi-component occupational history, with nodes of occupation during the 8th millennium BC, the 5th millennium BC, and the 5th century AD. Interestingly, typologically the expectation was that Güllüavlu would be a multi-component site; the luminescence ages cluster very tightly in the 3rd millennium BC. Lastly, the Abdaloğlu luminescence ages appear ambiguous. While there is some tendency toward agreement with the typology, the agreement comes from the samples with the poorest grades. The sherds with the two best grades bracket the typological expectation by roughly 2000 years.

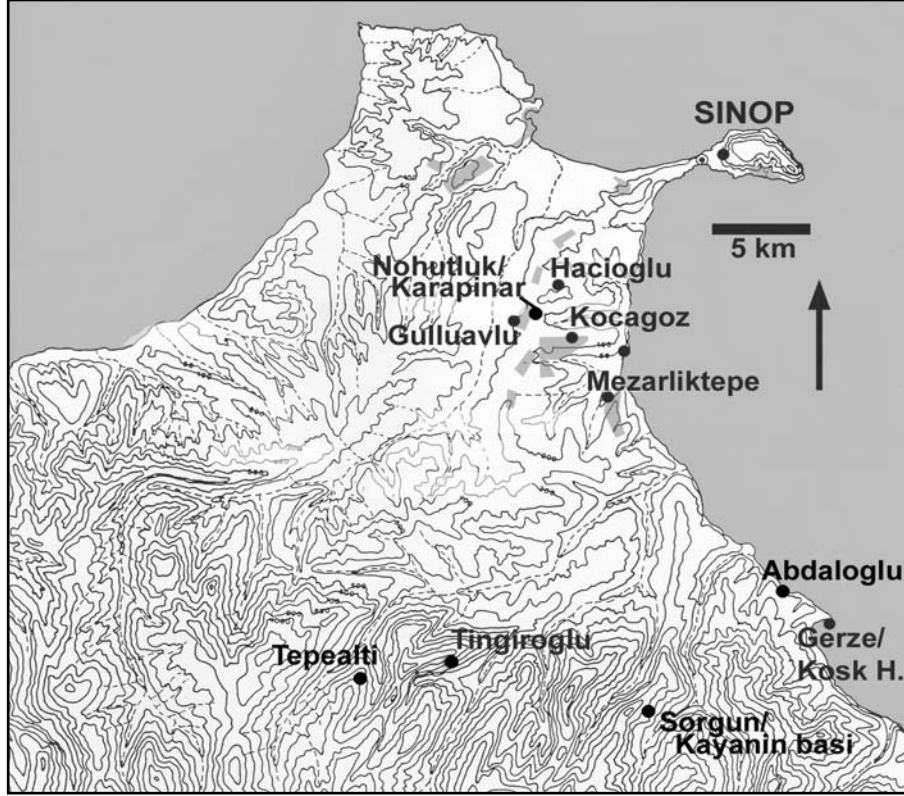
In sum, five sites present as older than expected, two sites agree with the typological expectation, and the remainder are either multi-component or require additional data. These results suggest that the use of luminescence dating –an absolute dating technique that provides accurate calendar dates– has significant utility in revising regional ceramic chronologies in areas with inadequately developed typological methods. As we continue to gather more data (from the continued compilation of data for samples listed in this paper and from the inclusion into the study of additional samples) greater resolution will result.

Conclusions

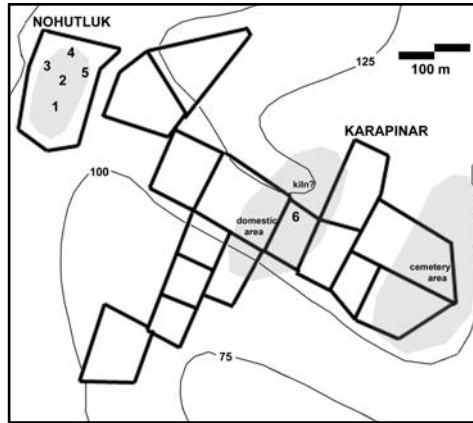
The tentative results of the 2006 season suggest several important new chronological dimensions to settlement in the Sinop region. First, the continued interpretation of Mezarlıktepe as a sixth/fifth millennium Neolithic settlement is problematic based on the luminescence dating of the ceramics to this point. Second, we need to consider the late second and pre-Greek first millennium as a period that had potentially significant settlements like Tıngırtepe. Combined with other evidence it is becoming increasingly difficult to support the model of a depopulated Dark Age in Sinop during this period. Both of these suggestions are tentative since they are based on a growing set of luminescence dates. But they suggest tremendous potential for the technique as we establish a non-typologically based absolute chronology for the region.

Bibliography

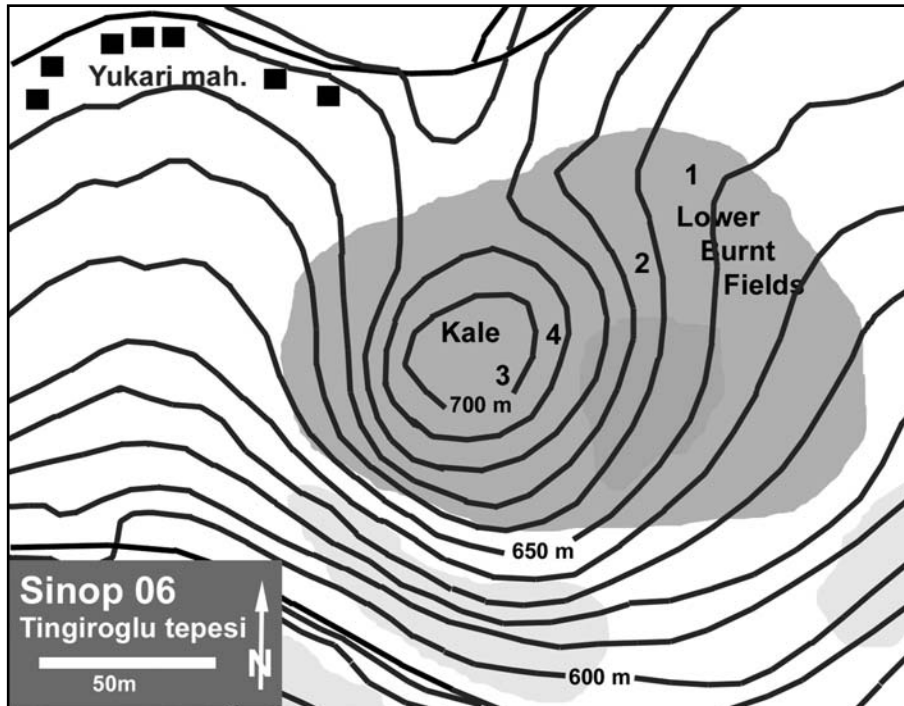
- Aitken, M. J., 1985, *Thermoluminescence Dating*, Academic Press, London.
- Burney, C., 1956. Northern Anatolia before Classical Times," *Anatolian Studies* VI: 179-203.
- Doonan, O. 2004. "Sampling Sinop: Putting together Pieces of a Fragmented Archaeological Landscape," in Wansnider and Athanassopolis (Eds.), *Recent Developments in Mediterranean Survey Archaeology* (University of Pennsylvania Museum Press): 37-54.
- Doonan, O. 2004. *Surveying Sinop: Exploring Connection in the Hinterland of a Black Sea Port* (Philadelphia, University of Pennsylvania Museum Press).
- Doonan, O. et al., 2001. "Systematic Survey of the Karasu River Valley (Sinop province), 1998-99," *TÜBA-AR IV* (Journal of Turkish Academy of Sciences) (2001): 113-35.
- Doonan, O. and A. Bauer, 2004. "Sinop Province Archaeological Project: Report on the 2003 Field Season," *Araştırma Sonuçları Toplantısı XXII* (2005).
- Doonan, O., Casson, A., Bauer, A. and Gantos, A. in progress. "Dating and Typology of handmade wares from Sinop Province Regional Survey, 2003 and 2006 Field Seasons."
- Feathers, J. K, 2003, Use of luminescence dating in archaeology. *Measurement Science and Technology* 14:1493-1509.
- İşin, M. A., 1998. "Sinop Region Field Survey," *Anatolica Antiqua* VI: 95-139.

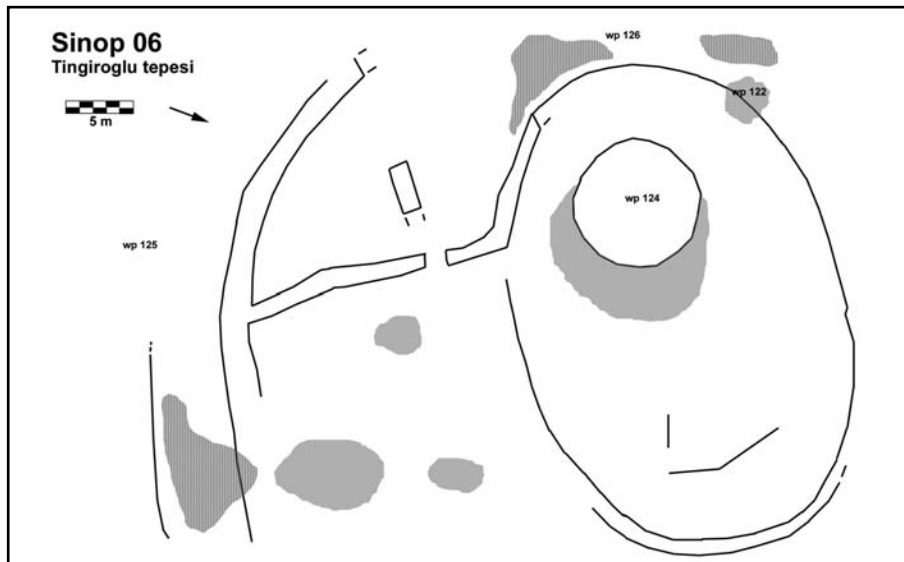
Map 1: Places mentioned in the text. Sites sampled in 2006: 1) Maltepe-Hacıoğlu; 2) Nohutluk-Karapınar (Sinop mkz.); 3) Mezarlıktepe (Keçiözü-Sinop); 4) Maltepe-Tepealtı (Tepealtı-Sinop); 5) Tıngirtepe (Tıngir Köy-Sinop mkz.); 6) Abdaloğlu (Gerze ilçe)

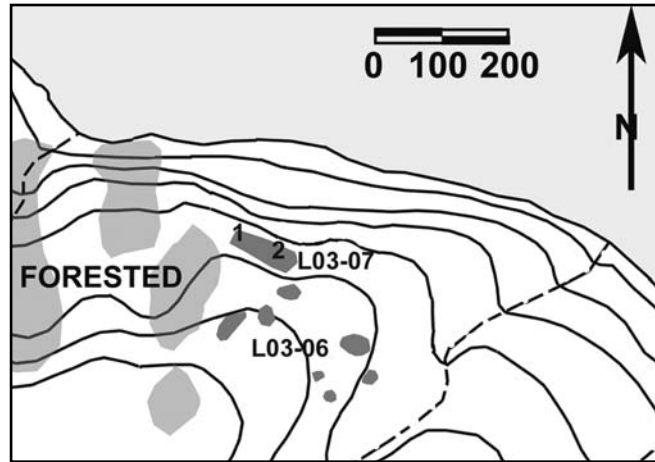
Map 2: Plan of samples from Karapınar-Nohutluk

Map 3: Plan of the sample locations at the site of Tingirtepe

Map 4: Plan of the kale at Tingirtepe

Map 5: Plan of samples from Abdaloğlu

Fig. 1: Typical sherd and soil sample removed for analysis; another sherd of the same ware type from the same context was drawn to establish a typological context for the analyzed sherds

Fig. 2: The site of Maltepe-Hacıoğlu showing the locations of sample areas 1 and 2

Fig. 3: Walls on the south side of Tingirtepe

Fig. 4: Looters have dug a large pit into the prehistoric settlement at Tingртеpe

Figure 5a-c: Derived Ages for Abdaloğlu, Gulluavlu and Karapınar. Abdaloğlu: Expected age (based on typology) during the 3rd millennium BC or the 4th century BC.

Sample	Basis for age	Age (ka)	% error	Calendar years	Agreement with Typology	Grade
UW1126	TL, OSL	6.366 ± 0.372	5.8	4360 ± 372 BC	Lum. Earlier	A
UW1573	TL, OSL, IRSL	1.164 ± 0.108	9.3	862 ± 108 AD	Lum. Later	A
UW1549*	TL, OSL	4.441 ± 0.247	5.6	2437 ± 247 BC	Statistical agreement	B
UW1572	TL, OSL, IRSL	5.142 ± 0.423	8.2	3136 ± 423 BC	Statistical agreement	B
UW1127	OSL	5.242 ± 0.394	7.5	3236 ± 394 BC	Statistical agreement	C
<i>*Date is preliminary; additional analyses in progress</i>				<i>b-values used in age calculation are statistical estimates</i>		

Güllüavlu. Expected age (based on typology) during the Middle Bronze Age (2100-1700 BC) for U1603 and the 4th millennium BC for U1604.

Sample	Basis for age	Age (ka)	% error	Calendar years	Agreement with Typology	Grade
UW1603*	TL	4.574 ± 0.214	4.7	2568 ± 214 BC	Lum. Earlier	C
UW1604*	TL, OSL, IRSL	4.317 ± 0.214	5.0	2311 ± 214 BC	Lum. Later	C
<i>*Dates are preliminary; additional analyses in progress</i>				<i>Samples lack associated sediments for radioactivity measurement</i>		

Karapınar. Expected age (based on typology) during the Late Chalcolithic to Early Bronze Age, 3rd to 4th millennium BC.

Sample	Basis for age	Age (ka)	% error	Calendar years	Agreement with Typology	Grade
UW1130*	TL, OSL	5.196 ± 0.538	10.4	3192 ± 538 BC	Statistical agreement	A
UW1574	TL	5.335 ± 1.249	23.4	3329 ± 1249 BC	Statistical agreement	C
<i>*Date is preliminary; additional analyses in progress</i>				<i>b-values used in age calculation are statistical estimates</i>		

Figure 5d-e: Derived Ages for Kayanın Başı and Kocagöz. Kayanın Basi: Expected age (based on typology) during the Early Bronze age, 3rd millennium BC.

Sample	Basis for age	Age (ka)	% error	Calendar years	Agreement with Typology	Grade
UW1121	TL, OSL	4.394 ± 0.230	5.2	2388 ± 230 BC	Statistical agreement	B
UW1122*	TL, OSL	8.975 ± 0.670	7.4	6969 ± 670 BC	Lum. Earlier	B
UW1124	IRSL, OSL	9.306 ± 0.804	8.6	7300 ± 804 BC	Lum. Earlier	B
UW1487*	TL, OSL, IRSL	1.363 ± 0.082	6.0	643 ± 82 AD	Lum. Later	B
UW1488*	TL, OSL, IRSL	1.428 ± 0.087	6.1	576 ± 87 AD	Lum. Later	B
UW1120	TL, OSL, IRSL	2.039 ± 0.334	16.4	35 ± 334 BC	Lum. Later	C
UW1125	OSL	4.136 ± 0.456	11.0	2130 ± 456 BC	Statistical agreement	C
UW1486*	TL	2.504 ± 0.395	15.8	498 ± 395 BC	Lum. Later	C
UW1123*	TL	4.430 ± 0.349	7.9	2426 ± 349 BC	Statistical agreement	C
*Dates are preliminary; additional analyses in progress				b-values used in age calculation are statistical estimates		

Kocagöz: Expected age (based on typology) during the Early Bronze Age, ca. 2800-2200 BC.

Sample	Basis for age	Age (ka)	% error	Calendar years	Agreement with Typology	Grade
UW1491	TL, OSL, IRSL	5.883 ± 0.266	4.5	3877 ± 266 BC	Lum. Earlier	A
UW1128	OSL, IRSL	4.374 ± 0.231	5.3	2368 ± 231 BC	Statistical agreement	B
UW1129	OSL, IRSL	5.371 ± 0.319	5.9	3365 ± 319 BC	Lum. Earlier	B
UW1483	TL, OSL	4.520 ± 0.228	5.0	2514 ± 228 BC	Statistical agreement	B
UW1485	IRSL, OSL	4.498 ± 0.186	4.1	2492 ± 186 BC	Statistical agreement	B
UW1489*	TL, OSL	2.797 ± 0.143	5.1	791 ± 143 BC	Lum. Later	B
UW1484	TL, IRSL	4.099 ± 0.378	9.2	2093 ± 378 BC	Statistical agreement	C
UW1490*	TL, OSL	3.102 ± 0.215	6.9	1096 ± 215 BC	Lum. Later	C
*Dates are preliminary; additional analyses in progress				b-values used in age calculation are statistical estimates		

Figure 5f-h: Derived Ages for Köşk Höyük, Maltepe Hacıoğlu and Maltepe Tepealtı . Köşk Höyük, expected age (based on typology) during the Late Bronze Age to Early Iron Age, ca. 1600 – 700 BC.

Sample	Basis for age	Age (ka)	% error	Calendar years	Agreement with Typology	Grade
UW1132	TL, OSL	4.439 ± 0.210	4.7	2433 ± 210 BC	Lum. Earlier	B
UW1517	TL, OSL	5.903 ± 0.249	4.2	3897 ± 249 BC	Lum. Earlier	B
UW1131*	TL, OSL	5.107 ± 0.470	9.2	3101 ± 470 BC	Lum. Earlier	B
*Date is preliminary; additional analyses in progress				b-values used in age calculation are statistical estimates		

Maltepe Hacıoğlu. Expected age (based on typology) during the Late Chalcolithic, ca. 4th millennium BC.

Sample	Basis for age	Age (ka)	% error	Calendar years	Agreement with Typology	Grade
UW1516*	TL, OSL, IRSL	6.892 ± 0.561	8.1	4886 ± 561 BC	Lum. Earlier	B
UW1568	IRSL, OSL	7.379 ± 0.364	4.9	5373 ± 364 BC	Lum. Earlier	C
UW1569	TL, IRSL	7.181 ± 0.315	4.4	5175 ± 315 BC	Lum. Earlier	C
UW1570	TL, IRSL	7.319 ± 0.845	11.5	5313 ± 845 BC	Lum. Earlier	C
UW1571	IRSL, OSL	4.215 ± 0.191	4.5	2209 ± 191 BC	Lum. Later	C
*Date is preliminary; additional analyses in progress				b-values used in age calculation are statistical estimates and sample lacks associated sediment for radioactivity measurement		

Maltepe Tepealtı. Expected age (based on typology) during the early 1st millennium BC.

Sample	Basis for age	Age (ka)	% error	Calendar years	Agreement with Typology	Grade
UW1552	TL, IRSL	2.656 ± 0.271	10.2	650 ± 271 BC	Statistical agreement	B
UW1575*	IRSL	3.351 ± 0.516	15.4	1345 ± 516 BC	Statistical agreement	C
*Poor data				IRSL only, no OSL, poor TL data		

Figure 5i-k: Derived Ages for Mezarlıktepe, Nohutluk, Tıngır Tepe. Mezarlıktepe: expected age (based on typology) during the 5th millennium BC.

Sample	Basis for age	Age (ka)	% error	Calendar years	Agreement with Typology	Grade
UW1545	TL, OSL, IRSL	3.718 ± 0.237	6.4	1712 ± 237 BC	Lum. Later	A
UW1546*	TL, OSL	4.608 ± 0.462	10.0	2602 ± 462 BC	Lum. Later	A
UW1563	TL, OSL, IRSL	4.311 ± 0.159	3.7	2304 ± 159 BC	Lum. Later	A
UW1544	OSL	4.129 ± 0.226	5.5	2123 ± 226 BC	Lum. Later	B
UW1566*	TL, OSL	4.088 ± 0.251	6.1	2081 ± 251 BC	Lum. Later	B
UW1542	OSL, IRSL	4.254 ± 0.237	5.6	2248 ± 237 BC	Lum. Later	C
UW1564*	IRSL, OSL	3.997 ± 0.470	11.8	1990 ± 470 BC	Lum. Later	C
UW1567	OSL, IRSL	3.634 ± 0.180	5.0	1628 ± 180 BC	Lum. Later	C
UW1590**	TL	3.843 ± 0.270	7.0	1837 ± 270 BC	Lum. Later	D
*Dates are preliminary; additional analyses in progress				b-values used in age calculation are statistical estimates		
**Poor data				Treat date as a minimum age		

Nohutluk. Expected age (based on typology) during the early 1st millennium BC.

Sample	Basis for age	Age (ka)	% error	Calendar years	Agreement with Typology	Grade
UW1559*	TL, OSL	6.169 ± 0.712	11.5	4163 ± 712 BC	Lum. Earlier	A
UW1581	OSL, TL	5.862 ± 0.500	8.5	3856 ± 500 BC	Lum. Earlier	A
UW1557	OSL, IRSL	2.194 ± 0.125	5.7	188 ± 125 BC	Statistical agreement	B
*Date is preliminary; additional analyses in progress				b-values used in age calculation are statistical estimates		

Tıngır Tepe. Expected age (based on typology) during the 7th – 4th century BC.

Sample	Basis for age	Age (ka)	% error	Calendar years	Agreement with Typology	Grade
UW1576	TL, OSL	3.981 ± 0.182	4.6	1975 ± 182 BC	Lum. Earlier	B
UW1579	TL, OSL	3.061 ± 0.254	8.3	1055 ± 254 BC	Statistical agreement	B
UW1555	OSL, IRSL	3.504 ± 0.164	4.7	1498 ± 164 BC	Lum. Earlier	C

2006 İSTANBUL SUR İÇİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Ferudun ÖZGÜMÜŞ*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle İstanbul Üniversitesi adına yapılan İstanbul arkeolojik araştırmalarının 9. sezonu olan 2006 yılı çalışmaları İstanbul'un Eminönü İlçesi'nin şu mahallelerinde gerçekleştirilmiştir: Mesih Paşa, Katip Kasım, Mimar Kemalettin, Nişanca, Muhsine Hatun, Saraç İshak, Mimar Hayrettin, Şehsuvar, Emir Sinan (Harita).

17-28 Temmuz tarihleri arasında başkanlığım altında yapılan çalışmaya İstanbul Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vefa Çobanoğlu, Ayşe Denkinalbant, Sevgi Parlak, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu'ndan Esra Güzel Erdoğan, Bursa Uludağ Üniversitesi'nden Hayri Fehmi Yılmaz, Yusuf Kartal, Zeki Boleken, Bolu İzzet Baysal Üniversitesi'nden Özgen Kadioğlu, Sorbonne Üniversitesi'nden Özlem Dağoğlu ve Anais Lamesa katılmışlardır. Genel Müdürlüğünüzden Sayın Arkeolog Zeynep Karakoyun Bakanlık temsilcisi olarak görev yapmıştır

Çalışmalarımız sırasında 66 adet daha önce bilinmeyen veya kayıtlara geçmemiş Roma ve Bizans Dönemine ait eser tespit edilmiştir. Bunlardan 25'i mimari buluntu, 13'ü sütun başlığı, 15'i sütun gövdesi, 4'ü sütun kaidesi, 4'ü figürlü kabartmalı levha, 1'i korkuluk levhası, 4'ü muhtelif dekoratif parçadır. Hepsinin ölçüleri alınmış, fotoğraflanmış ve hepsi için tek tek envanter fişi doldurulmuştur. Bu buluntulardan önemli olanları daha önceki senelerde olduğu gibi "Sütun Başlıkları", "Mimari Buluntular" ve "Kabartmalı Levhalar" olarak anlatılacaktır.

Sütun Başlıkları

Sütun başlıklarından Erken Bizans Dönemine ait olup en sağlam kalanlardan bir tanesi Katip Kasım Mahallesi, Sepetçi Selim, Sok. No. 7'de bulunan Orient Miatur Otel'i'nin giriş kapısı önündedir. Korinth düzeninde olan başlık beyaz mermerden yapılmıştır ve üst tabanı oldukça zarar görmüştür. Alt taban çapı 0,50

* Dr. Ferudun Özgümüş, İstanbul Üniversitesi, Güzel Sanatlar Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE

m., üst taban 0,99x0,73 m. olup h. 0,58 m.dir¹. Daha sağlam durumda ve aynı malzemeden yapılmış bir paye başlığı da Kumkapı Çifte Gelinler Caddesi'ndeki Rum Ortodoks Aya Kriaki Kilisesi avlusunda bulunmuştur. Kesik piramit biçimindeki bu başlığın tabanı 0.35x0.37 m., h.037 m.; üst kısmının ölçüleri 0.72x0.37 m.dir. Uzun kenarlarında stilize haç motifi bulunmaktadır².

Aynı kilisenin ayazmasında daha geç döneme ait gayet iyi durumda bulunan bir sütünce başlığı vardır. Üst kısmının ölçüleri 0.30x0.30m., h. 0.23 m. olarak ölçülmüştür. Marmara mermerinden yapılmış olup bununda üzerinde bir haç bulunur³.

Burada anlatılacak son başlık çok daha geç bir döneme, Orta Bizans'ın (842-1204) sonuna ait olmalıdır. Kesik koni biçiminde olup koyu renkli gri mermerden yapılmıştır. Üst kısmının ölçüleri 0.30x0.30 m. olup h. 0.35 m. olarak ölçülmüştür. Tabanı ise 0.20x0.20'dir. Üzerinde stilize bir çiçek motifi bulunur (belki lotus çiçeği?). Muhsine Hatun Mahallesi, Sevgi Sok. (Eski Şarapnel Sokak)'ta bulunan Ermeni Patrikhanesi'ne ait Meryem Ana Kilisesi'nin bahçesindedir⁴. Tabandan ve üst kısımdan bazı bölümler oldukça tahrip olmuştur, buna rağmen stilize çiçek motifinin bulunduğu yüzü gayet iyi durumda korunarak günümüze gelmiştir.

Mimari Buluntular

Gedikpaşa Yokuşu, Surp Hovhannes Kilisesi Altındaki Bizans Kilisesi Kalıntısı

Kumkapı, Gedikpaşa, Sarayıçi Sokak'ta bulunan 19. yüzyıla ait Ermeni Surp Hovhannes Kilisesi'nin alt yapısı, doğu ucu eski bir Bizans kilisesi kalıntısının oldukça tahrip olmuş apsis bölümüdür. İçeriden ve dışarıdan ağır bir şekilde restore edilmiştir. Ayrıca apsise (Bizans Kilisesi apsisinde) bir de kapı açılmıştır. Sıvalar yüzünden dışarıdan bakıldığı zaman bu kalıntıların eski olduğuna dair hiçbir şey görülememektedir. 20.7.2006 günü yaptığımız tespit sırasında bu alt yapının çizimi için elimizde Ermeni Patrikliği'nin izni yoktu. Bu yüzden kalıntının ithafı ve rölövesi için çalışmalarımız devam etmektedir.

- 1 Benzerlerini karşılaştırmak için Bkz. R. Kautzsch, Kapitellstudien, Berlin-Leipzig (1936) T12/159. Burada Bodrum Camii-Mirelaion Manastırı'ndaki başlıklarla kıyaslama yapılabilir. Ayrıca Y. Ötügen; Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien, Tübingen (1996), Lev. 29/3, Gölyazı'daki başlık için.
- 2 İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Süleymaniye'den gelme başlık için Bkz. Th. Zoltt; "Kapitellplastik Konstantinopel vom 4. bis 6. Jahrhundert nach Chrs", *Asia Minor Studien* 14, Bonn (1994), s. 59, Taf. 28/134. Bu tip paye başlığı için 6. yüzyıl denilmiştir, gene Ayasofya'da bizim başlığımıza çok benzeyen bir diğer başlık için Th. Zoltt, *a.g.e.*, Taf. 31/156 s. 60.
- 3 Karşılaştırma için M. Dennert, "Mittelbyzantinische Kapitelle", *Asia Minor Studien*, 25 Bonn (1997), s. 41, Taf. 13/73, Taf. 15/85, Gebze Orhan Camii'ndeki benzerleri için.
- 4 Bir benzeri Bergama tiyatro terasındadır, R. Kautzsch, *a.g.e.*, s. 207 Taf. 42/713a. M. Dennert, *a.g.e.*, s. 197, Taf. 29/161.

Mimar Hayrettin Mahallesi'ndeki Yapı (Çizim: 1, 2; Resim: 1)

Aynı adlı mahallede Tiyatro Caddesi, No. 10'da bulunan Aydın Saray İşhanı'nın kalorifer dairesi olarak kullanılan bölümü tahminlerimize göre 5. veya 6. yüzyıllara ait bir kalıntının çok iyi korunmuş hâlidir. Bugüne kadar hiçbir kayda geçmemiş bu muazzam eser yaklaşık 10x10 m. ölçülerinde olup mekân bölümleri tuğla ve beşik tonozla örtülüdür. Oldukça iyi durumda günümüze ulaşan kalıntının üzeri kireç badana ile boyanmıştır, ancak oldukça iyi durumda muhafaza edilmiştir. Badana dışında yapılan bir diğer uygulama ise alt yapının zemininin modern seramiklerle orijinal hâlden iz bırakılmayacak şekilde kaplanmış olmasıdır. Bu da yapının zemin yüksekliği hakkında ve üst yapıyı taşıyan ayakların modern seramik zemin altında sütun olarak mı yoksa paye olarak mı devam ettiğine dair fikir edinmemizi engellemektedir. Kalıntıdaki dönen yuvarlak kemerler, bunun Aydın Saray İşhanı'nın dışında da devam ettiğini göstermektedir, ama etrafta yapılan çalışmalarda bitişik binaların altında başka yapı kalıntılarına rastlanmamıştır. Yapının içine yerleştirilen büyük depoların arkasında kalan bölümler badana ile kapatılmış olduğu için yapının ana malzemesi olarak tuğla ve pembe renkli sıva kullanılmış olduğu görülmektedir. Yapının bu kısımlarından anlaşıldığı üzere tuğla sıraları kalın derzler ayırmaktadır. Ancak gene aynı bölümlerde duvarlarda kullanıldığı görülen büyük taş blokların arasında derzin olmadığı ya da varsa da oldukça ince bir sıra hâlinde konmuş olduğu düşünülebilir. Yapı ayaklarla ayrılmış kare biçimli bölümlerden ve bunun üzerini örten yuvarlak beşik tonozlarla oluşmuştur. Bir alt yapı olarak oldukça düzenli ve planlı bir yapı oluşu üst yapının önemini vurgulamaktadır, fakat üst yapının mahiyeti hakkında şu an için kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

Mimar Kemalettin Mahallesi'ndeki Bizans Kalıntısı (Çizim: 3-6; Resim: 2)

Soğanağa Camii Sokak, No. 9'daki Soğanağa İş Merkezi'nin altında çok büyük ölçülerde, tahminlerimize göre 6. yüzyıla ait hypokaustlu bir Bizans kalıntısı mevcuttur. Yapıda kullanılan İonik-impost başlıklar tarihlememizde çok yardımcı olmuştur. Dıştan dışa ölçülebilen boyutları 11x7 m.dir ve bulunduğu parselin diğer tarafındaki Star İş Merkezi'nin altında devam etmektedir. Bugüne kadar yaptığımız sur içi araştırmalarının(9 senelik) en büyük buluntusudur. Buraya giriş ancak yukarıda sözü edilen Star İş Merkezi'nden olabilmektedir. Görülebilen kısımları

çok sağlam olarak günümüze gelebilmiştir, beşik tonozlu mekânlar hâlinde olan bu muazzam alt yapının kemer ayakları yukarıda sözü edilen 6. yüzyıla ait başlıklarla desteklenmektedir.Yapının fonksiyonunu ortaya çıkartmak için çalışmalarımız devam etmektedir.

Mimar Hayrettin Mahallesi'ndeki Bizans Sarnıcı (Çizim: 7; Resim: 3)

Adı geçen mahallenin Yeniçeriler Caddesi, Divanı Ali Sokak, No.16'daki iş hanının altında çok iyi korunmuş durumda Erken Bizans Dönemi sarnıcı mevcuttur. 6 adet sütuna ve duvar payesine oturan bu sarnıç, çapraz tonozla örtülü 11 bölümden oluşmaktadır. 12. bölüm muhdes merdivenin yapılabilmesi için tahrip edilmiştir. Tüm kalıntının ölçüleri 12.26x9.78 m.dir. Tonoz yüksekliği 3.5 m. olarak ölçülmüştür. Zemin çok yükseltilmiş olup sütunlar 1.3 m. yüksekliğe kadar açıkta kalabilmiştir. Bunların üzerinde 0.50 m. yüksekliğinde impostlar mevcuttur, onlarında üzerinde 0.75 m.lik kemer ayağı bulunur. Bazı sütun başlıkları üzerinde graffiti Grekçe yazılar vardır. Bugün sarnıcın üzerinde bulunan terlikçi dükkânının deposu olarak kullanılmaktadır⁵.

Mimar Hayrettin Mahallesi, Gedikpaşa Caddesi'ndeki Tonozlu Yapı (Çizim: 8; Resim: 4)

Adı geçen caddede, No. 16'da bulunan Yüceller İş Merkezi'nin altında, 9.4x7.05 m. ve h. 3.71 m. olan, tahminlerimize göre Orta Bizans Dönemine ait (842-1204) beşik tonozlu bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Tuğla kalınlıklarından ve inşaat tekniğinden yola çıkarak bu kalıntının tarihini 12. yüzyıl olarak düşündük. Buna rağmen kesin bir sonuç için rölöve ve tuğla çalışmalarımız devam etmektedir. Beşik tonozun orta bölümü oldukça tahrip olmuştur. Bu bölgede bazı önemli Bizans kiliseleri bilinmekle beraber bizim kalıntımızla bu kiliseler arasındaki ilişki konusu hâlâ çalışma aşamasındadır.

Ayazma Kalıntıları

2006 yılı çalışmaları sırasında Eminönü İlçesi, Şehsuvar Bey Mahallesi'nde ilk ayazma Kadirga Liman Caddesi, No. 60'taki apartmanın bodrum katında tespit edilmiştir. 1930'lu yıllarda bölge halkı tarafından fark edilmiştir. 1985 yılından beri

5 Enis Karakaya, "Divanı Alide'ki Sarnıç", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3 (1994), s. 71.

ayazmanın ithaf edildiği Vaftizci Yahya'nın isim günü olan 29 Ağustos'ta kıdemli bir rahip tarafından burada ayin yapılmaktadır. 1991 yılında bu yapının üzerine modern bir bina yapılmıştır ve Koruma Kurulu kararıyla ayazma restore edilmiştir. Ayazma dikdörtgen planlı olup beşik tonozla örtülüdür, 3.60x2.15 m. ölçülerindedir ve tonoz yüksekliği 3.25 m.dir. Yegâne bezemesi dikdörtgen kısa kenarı oluşturan duvarda yer alan kristogramdır. Çapı 0.57 m.dir ve muhtemelen bir korkuluk levhasının tekrardan kullanılmış hâlidir. Çok iyi korunmuş durumdadır.

Diğer iki ayazma aynı ilçede, Yenikapı Senti'nde, Katip Kasım Mahallesi, Sepetçi Selim Sokak, No. 14'te bulunmaktadır. Tamamen yok olmuştur, yalnızca ayazmanın suyunun çıktığı yer kurumuş olarak kalmıştır. Burasının Bizans'a ait olduğunu gösteren üzerinde haç kabartması bulunan bir parça bulunmuştur.

Üçüncü ayazma aynı sokağın 10 numaralı binasında bulunmaktadır. Bahçe içerisinde yer alır ve oldukça tahrip olmuş durumdadır. Dikdörtgen planlıdır ve üstü tonoz örtülüdür. 5.30x6.30 m. ölçülerindeki bu binanın tonozu hemen hemen yok olmuş durumdadır⁶. Günümüzde ayazmanın suyundan faydalanılamamaktadır. Tahrip edilen ve metruk durumda bulunan ayazma, tonoz kısmında bulunan çatlaklar sebebiyle yıkılma ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Nişanca Mahallesindeki Bizans Sarnıcı (Çizim: 9; Resim: 5)

Nişanca Mahallesi, Soğanağa Camii Sokağı, No. 4'deki Turkuaz İş Merkezi'nin altında bir Bizans sarnıcı mevcuttur. Koruma Kurulu kararıyla gayet iyi durumda günümüze kadar gelebilmiştir. Düzensiz bir plan gösteren sarnıç kabaca 3x3 m. ölçülerindedir. İçerisinde belli bir seviyeye kadar su bulunmaktadır. İlk yapılan taş tuğla incelemeleri, sarnıcın Erken Bizans Dönemine ait olduğunu göstermektedir.

Beyazıd Antik Otel'in Altındaki Yapı Kalıntıları (Resim: 6)

Mimar Kemalettin Mahallesi, Sekbanbaşı Sokak, No. 10'da bulunan Antik Otel'in temellerinde Erken Bizans Dönemi yapı kalıntıları mevcuttur ve otel bu kalıntıların üstüne yapılmıştır. 18x12.90 m. ölçülerindeki bu kalıntılar, taş tuğla incelemelerine göre 6. yüzyıla ait olmalıdır ve otel yapılırken çok iyi korunmuştur. Bugün var olan kolonlar *in situ* olup duvarlara paraleldir. Beşik tonozlu örtü sistemi tahrip olmuştur, fonksiyonunun anlaşılması ve rölöve çalışmaları devam etmektedir.

6 Enis Karakaya, "Bizans Ayazmaları", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16 (2001-2002) s. 36.

Kabartmalı Levhalar

2006 yılında bulunan kabartmalı levhalardan birincisi Yenikapı'nın Eminönü kısmında, Katip Kasım Mahallesi'nde, Hayriye Tüccarı Sokağı'nda bulunan Rum Ortodoks Aya Teodoros Kilisesi'ndedir⁷. 19. yüzyıl başına ait basilikal planlı bu kilisenin güney duvarının dışında, çatıya yakın bir yerde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Yüksek bir yerde olduğundan dolayı ölçülerini almak mümkün olmamıştır. Bir zamanlar oval biçimli olduğu anlaşılan mermer bir levhanın ortadan kırılmış sağlam üst tarafında iki elini yana açmış yakarır vaziyette bir kadın figürü günümüze gayet sağlam olarak gelebilmiştir. Çok aşınmış olduğundan kimliği tespit edilememektedir. Bu tip "orans" duruşlar için genellikle Meryem Ana söz konusudur ve ilk akla gelen Meryem Ana kabartması olup olmadığıdır. Şu anda kesin bir şey söylenemez.

2006 çalışmaları sırasında tespit edilen ve kayıtlara geçmemiş bir mezar steli mevcuttur. Alt kenarı 0.39 m., üst kenarı 0.31 m., h. 0.52 m'dir. Beyaz mermerden yapılmıştır, üzerinde 6 satırlık Grekçe kitabe mevcuttur. Tahminlerimize göre 1. yüzyıla aittir. Üzerinde ölüyü tasvir eden figür uzanmış vaziyette sakallı bir erkektir, ayak ucunda bir kanepede karısı oturmaktadır, erkek figürünün önünde üç ayaklı bir sehpa vardır, sol dirseğinin altında bir yastık mevcuttur. Kumkapı, Muhsine Hatun Mahallesi'nde, Sevgi Sokak (Eski Şarapnel Sokak)'taki Ermeni Patrikhanesi'nin kilisesinde çok iyi korunmuş vaziyettedir.

Tespitler

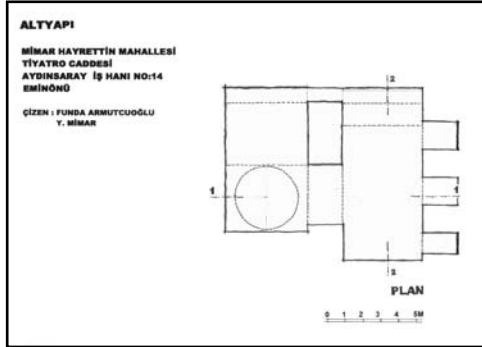
Eminönü, Mesihpaşa Mahallesi, Sait Efendi Sokak, No. 20 ve 23'te bulunan iş hanları (Aras Han ve Müze Apartmanı) altlarında İst. 1 Numaralı Koruma Kurulu'nun 810 ada 6 parselde tespit ettiği kalıntılar mevcuttur. 3468-13.5.1967 kurul toplantısında alınan kararla koruma altına alınmışlardır. K.K.K kararına hilafen bina yapılmıştır ve bugün bu kalıntılar görülememektedir

Mimar Kemalettin Mahallesi, Soğanağa Camii Sokak, No. 5, Kennedy Apt. bulunan ve 1.3000 ölçekli İstanbul Büyükşehir Belediyesi haritalarında işaretlenen Bizans kalıntıları önceden koruma altına alınmış olmalıydı. İşyeri sahibi tarafından (Anzi Tekstil-Epik Dış Ticaret) tahrip edildiğinden tesqit çalışmalarına müsaade edilmemiştir. Durum T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne saygı ile arz olunur.

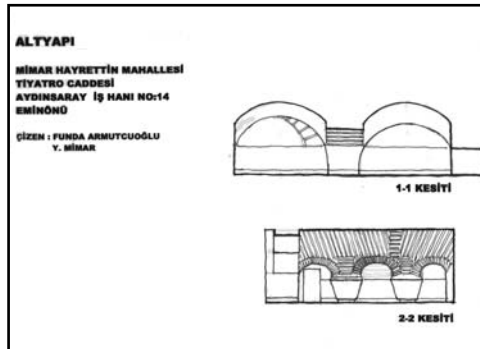
⁷ Zafer Karaca, "Theodoros (Ayios) Kilisesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7 (1994) s. 245-246.

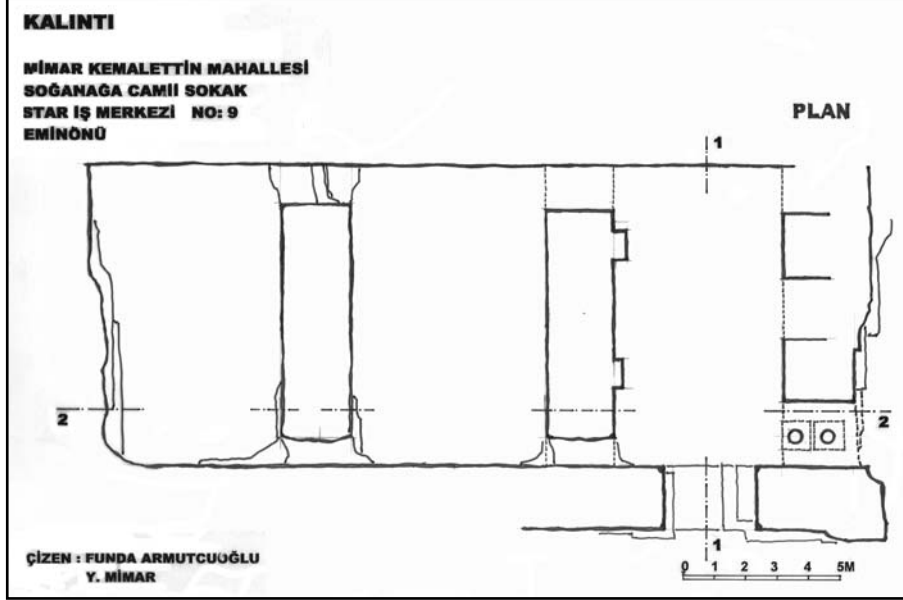
Harita 1: 2006 yılı araştırma bölgesi haritası

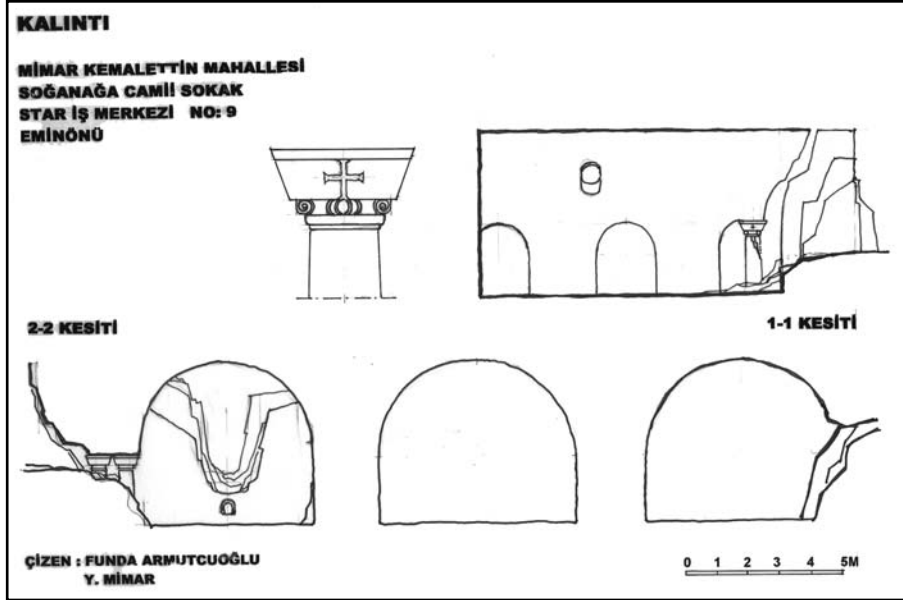
Çizim: 1

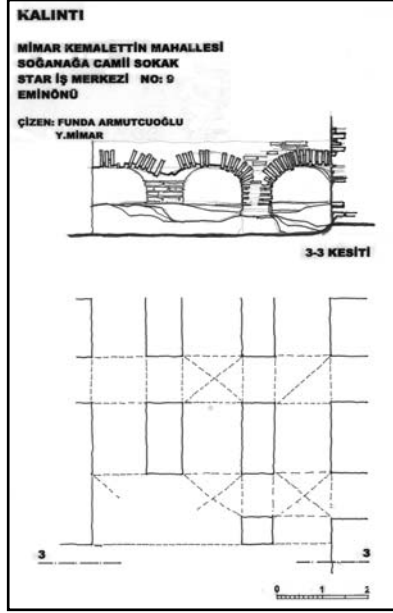
Çizim: 2

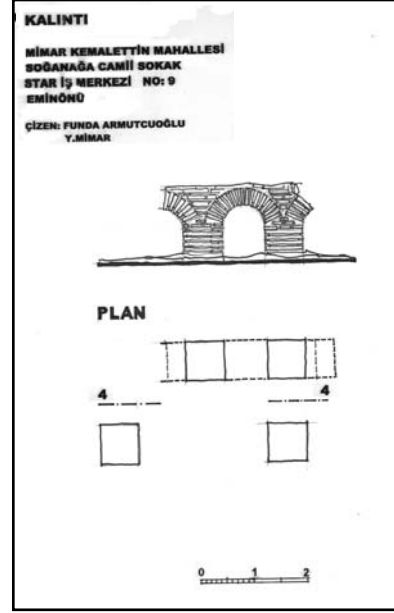
Çizim: 3

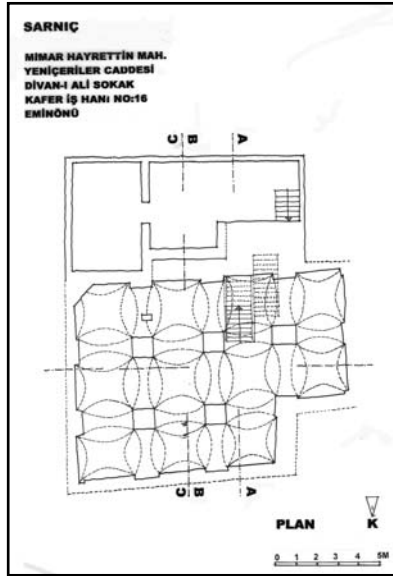
Çizim: 4

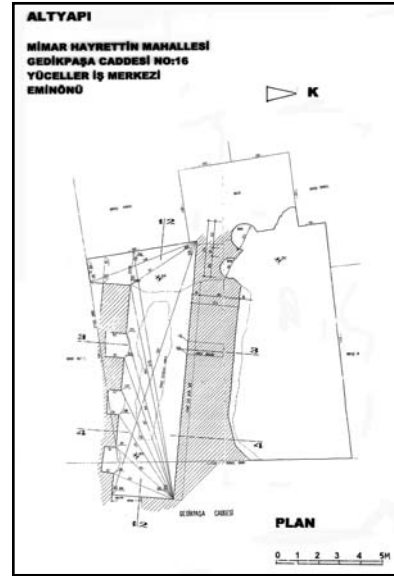
Çizim: 5

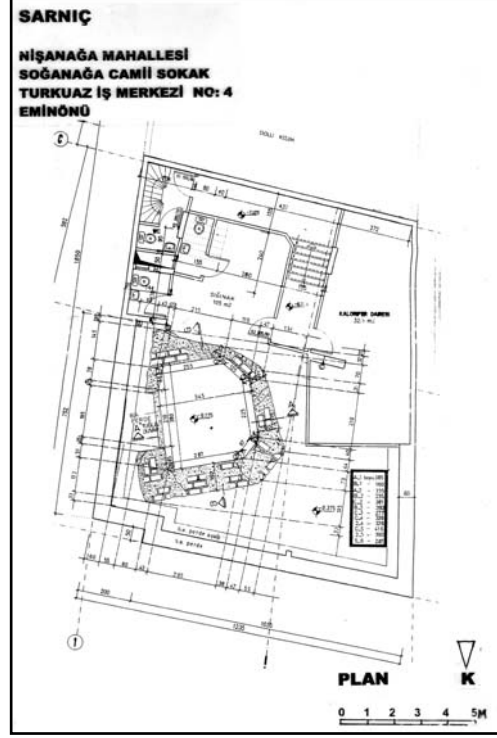
Çizim: 6

Çizim: 7

Çizim: 8

Çizim: 9

Resim 1: Gedikpaşa Aydın Saray İşhanı altındaki Bizans yapısı

Resim 2: Soğanağa Mahallesi Star İşmerkezi altındaki kalıntı

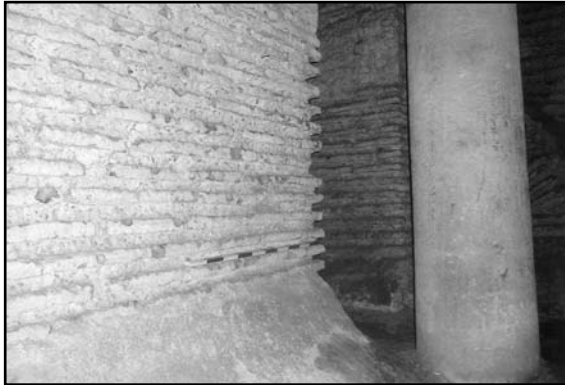
Resim 3: Divanı Ali Caddesi'ndeki Bizans sarnıcı

Resim 4: Gedikpaşa Yüceller İşmerkezi altındaki tonozlu yapı

Resim 5: Nişanca Turkuaz İşmerkezindeki Bizans sarnıcı

Resim 6: Beyazıt Antik Otel altındaki Bizans kalıntısı

ROCK PAINTINGS OF CAPPADOCIA: IMAGES, MATERIALS AND STATE OF PRESERVATION

Maria ANDALORO*

The 2006 survey took place between October 23th and November 6th. The campaign is part of a wider project called *Towards a databank of Byzantine wall paintings and mosaics in Asia Minor: images, materials, techniques (1996-2010)*, and follows the first phase carried out from 1996 to 2005 in Turkey in the sites of Küçük Tavşan Adası, Latmos, Gölköy, Manastır Dağ, İsasos, Kara Ada, Kisebükü and İznik¹.

* Maria ANDALORO, Full Professor of History of Medieval Art and Dean of the Faculty of Conservazione dei Beni Culturali in the University of Tuscia, ITALY
Viterbo. The members of the research team that contributed to the 2006 campaign are: Prof. dr. Maria Andalaro, prof. Ulderico Santamaria, Gaetano Alfano, Giulia Bordi, Manuela Mencherini, Paola Pogliani, Sara Scioscia, Daniela Sgherri, Domenico Ventura, Manuela Viscontini.

Università degli Studi della Tuscia, Facoltà di Conservazione dei beni culturali, Largo dell'Università snc, 01100 Viterbo–Italy, tel. 0761357145; fax. 0761357017; andalaro@unitus.it.

* See M. Andalaro, "Küçük Tavşan Adası 1996 the Wall-Paintings: Chronological Sequence, Technique and Materials" in *The XV International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 26-30 May 1997) Ankara 1998, pp. 183-200; Eadem, "Küçük Tavşan Adası: 1997 Report" in *The XVI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Tarsus, 25-29 May 1998) Ankara 1999, pp.183-201; Eadem, "Küçük Tavşan Adası: 1998 Report" in *The XVII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 24-28 May 1999), Ankara, 2000, pp.109-122; Eadem, Küçük Tavşan Adası: 1999 Report in *The XVIII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 22-26 May 2000), Ankara, 2001, pp.87-102; Eadem, "Küçük Tavşan Adası Fifth Campaign Balance and Perspectives" in *The XIX International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 8 May- 1 June 2001), Ankara 2002, pp. 125-136; Eadem, "Küçük Tavşan Adası: 2001 Report" in *The XX International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 27-31 May 2002), Ankara, 2003, pp. 153-168; Eadem, "Küçük Tavşan Adası: 2002 Report" in *The XXI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 26-31 May 2003), Ankara, 2004, pp.211-224; Eadem, *Le pitture della chiesa di Küçük Tavşan Adası in Asia minore*, in *Le vie del Medioevo* a cura di A. Quintavalle (Atti del Convegno Internazionale di Studi, Parma, 28 maggio- 1 ottobre 1998), Milano 2000, pp. 73-87; Eadem, "Küçük Tavşan Adası: 2003 Report" in *The XXIII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, Ankara, 2006, pp. 41-44; Eadem, "Küçük Tavşan Adası: 2004 Report" in *The XXIII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Antalya, 30 May-3 June 2005), Ankara, 2006, pp. 44-56; Eadem, "Küçük Tavşan Adası: Final Report 1996-2005", pp. 1-14.

The second phase involved the study and the analytic plan of the pictorial decorations in the region of Ürgüp in the sites of: Avcılar, Çavuşin, Kızıl Çukur, Cemil, Göreme, Güllü Dere, Şahinefendi, Ürgüp, Soğanlı (Fig. 1).

The success of the 2006 campaign was only possible thanks to the helpfulness of the General Direction of Monuments and Museums of the Turkish Republic; in particular, we are greatly indebted to the deputy of the Cultural Ministry Murat Gülyaz of Nevşehir Archeological Museum for his interest in our research (Fig 2).

Local population and institutions have generously welcomed our work on the territory².

The purpose of the 2006 campaign has been to analyse a series of sixteen churches -selected with the aim of following the chronological development of Byzantine painting in Cappadocia between the VI and XIII centuries- with particular emphasis on its iconographic and stylistic changes, as well as its technical modes.

Among the most ancient churches decorated with painted crosses, ornamental motives, and, in some cases, figurative panels or cycles, we selected the following ones: the Karşıbecak kilise (Avcılar)³, the church of Nicéas or Üzümlü kilise (Kızıl Çukur) (Fig. 3)⁴, the church of St. Joachim and Anne (Kızıl Çukur)⁵, Hagios

2 We gratefully acknowledge the support of the Governor of Nevşehir, M. Asım Hacımustafaoğlu, the Mayor of Ürgüp Bekir Ödemiş, the Mayor of Göreme Fevzi Günel, and the Director of Nevşehir Archeological Museum.

3 G. de Jerphanion, «Inscriptions byzantines de la région d'Ürgüp», in *MéIUSJ*, 6 (1913), pp.342-348; G. de Jerphanion, *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce*, I, Paris 1925, pp. 504-510; N. Thierry, «Matériaux nouveaux en Cappadoce» (1982), in *Byzantion*, 54 (1984), pp. 318-320; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines de Cappadoce: le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Paris 1991, pp. 70-71; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale. Images et spiritualité*, St. Léger Vauban 2001 (ed.it. *L'arte della Cappadocia*, Milano 2001), pp.35-36; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité au moyen âge*, Turnhout 2002, f. 17; p. 119, p. 130, p. 138.

4 G. P. Schiemenz, *Die Kapelle des Styliten Niketas in den Weinbergen von Ortahisar*, in *Jahrbuch für Antike und Christentum*, 18 (1969), pp. 239-258; N. Thierry, *L'église peinte de Nicéas, Stylite, et Eustrate, clisurarque ou fils de clisurarque*, in *Congrès International d'Etudes Byzantines*, III, Bucarest 1971, pp. 451-455; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 53-56; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 30, p. 37, p. 56, p. 131; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 16; pp. 126-127, p. 202.

5 N. Thierry, M. Thierry, *Eglise de Kızıl Tchoukour, chapelle iconoclaste, chapelle de Joachim et Anne*, in *Monuments et Mémoires publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 50 (1958), pp. 105-146; M. Restle, *Byzantine Wall-painting in Asia Minor*, I, Greenwich 1967, pp. 25-26, 144-145; A. Wharton Epstein, «The iconoclast churches of Cappadocia», in *Iconoclasm. IX Symposium of Byzantine Studies*, Birmingham 1975 (1977), pp. 108-110; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 47-50; Nicole Thierry, «L'iconographie cappadocienne de l'affront fait à Anne», in *Apocrypha*, 7, 1996, pp.261-272; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 56, p. 160, p. 305, p. 306; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 14; pp. 122-123.

Stephanos (Cemil)⁶, the church of St. John Baptiste (Çavuşin)⁷ and the Süslü kilise (Güllü dere)⁸.

In the group of the so called 'archaic' churches, dating back to IX-XI centuries, and characterized by *Maiestas Domini* in the apse and Life of Christ cycles, we chose the church of the Great Pigeon-House or Nicephorus Phocas (Çavuşin)⁹, the Haçlı kilise (Kızıl Çukur) (Fig. 4)¹⁰, the church of St. Agatangelo (Güllü Dere)¹¹, the Ayvalı Kilise (Güllü Dere)¹², the Pancarlık kilise¹³, the St. Barbara (Soğanlı)¹⁴, and the Karabaş kilise (Soğanlı)¹⁵.

- 6 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, Paris 1932, pp. 146-155; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, pp. 16-17, 156-157; N. Thierry, *Haut Moyen Age en Cappadoce. Les églises de la région de Çavuşin*, I, Paris 1983, pp. 1-33; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 161-163; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 35, p. 335; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f.15; 124-125.
- 7 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, I, pp. 511-518; N. Thierry, *Haut Moyen Age* pp. 59-104; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 23-26; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 34, p. 254; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 7; pp. 81-82, p. 97, pp. 115-118, pp. 120-121.
- 8 M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, p. 142; N. Thierry, *Haut Moyen Age* pp. 182-189; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp.44-46; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, p. 119.
- 9 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, I, pp. 520-550; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, pp. 30-36, 135-138; C. Jolivet-Lévy, «La glorification de l'empereur à l'église di Grand pigeonier de Çavuşin», in *Histoire et Archéologie. Les Dossiers*, 63 (1982), pp. 73-77; L. Rodley, «The Pigeon House church, Çavuşin», in *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 33 (1983), pp.301-339; N. Thierry, *Haut Moyen Age* pp. 43-57; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 15-22; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 28, p. 33, pp. 71-72, p. 159, p.175, p.192, p. 196, p. 203, pp. 220-221, pp. 246-247, p. 254, pp. 255-258; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 36; pp. 173-177.
- 10 N. Thierry, M. Thierry, *Haçlı kilise, l'église à la croix, en Cappadoce*, in *Journal des Savants*, 1964, pp. 241-254; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, p. 145; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 50-53; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 21, p.138, p. 339, p. 343; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, p. 139, p. 144, p. 150, p. 167.
- 11 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, I, pp. 592-594; J. Lafontaine-Dosogne, «L'Eglise aux trois croix de Güllü Dere en Cappadoce et le problème du passage du décor iconoclaste au décor figuré», in *Byzantion*, 61 (1968), pp. 291-301; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, pp. 69, 130-140; N. Thierry, *Haut Moyen Age*, I, pp. 117-133 ; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 31-36; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, p.102.
- 12 N. Thierry, M. Thierry, «Ayvalı kilise ou pigeonier de Güllü Dere», in *Cahiers Archéologiques*, 15 (1965), pp. 97-154; N. Thierry, «Un atelier de peintures du début du Xe siècle: l'atelier de l'ancienne église de Tokali», in *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, 1971, pp. 170-178; N. Thierry, *Haut Moyen Age*, I, pp. 135-181; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, pp. 140-141; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 37-43; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 24, 25; pp. 152-154.
- 13 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, Paris 1932, pp. 17-47; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, pp. 67-68, 148-149; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 219-222; G. Kiourtzian, «Le Psaume 131 et son usage funéraire dans la Grèce, les Balkans et la Cappadoce à la haute époque byzantine», in *Cahiers archéologiques*, 45 (1997), pp.33-35 ; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 28, pp. 34-35, p. 56, p. 58, pp. 95-96, p. 188, p. 192, p. 194, p. 200, p. 214, p. 255, p. 301, p. 339; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 30.

Among the examples of the mature phase (XIII century), we studied the Yusuf Koç (Avcılar)¹⁶, the Catholicon St. Michael (Cemil)¹⁷, and the Church of Forty Martyrs of Sebaste (Şahinefendi) (Fig. 5)¹⁸.

The 2006 campaign has fulfilled the following objectives:

- the study of the methods of execution and materials used in the rock paintings included in the analysed contexts

- the setting up of a monitoring system which gives information on the state of preservation as starting point for the future restoration project,

on the basis of the following phases and methods:

- a) mapping of the method of execution and state of preservation

- b) analytic investigations on constitutive materials of the Forty Martyrs of Sebaste in Şahinefendi and other churches

in connection with the future conservation planning project of the Forty Martyrs' church

14 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, pp. 307-322; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, pp. 42-45, 160-161; L. Rodley, *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge University press 1985, pp. 203-207; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 258-262; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 73, p. 99, p. 137, p. 142, pp. 146-147, p. 160, p. 175, p. 189, pp. 198-199, p. 217, p. 221, p. 250, p. 340, p. 342, p. 346, p. 383; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 37; pp. 179-181.

15 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, Paris 1932, pp. 333-360; N. Thierry, «Etude stylistique des peintures de Karabaş kilise en Cappadoce, 1060-1061», in *Cahier Archéologiques*, 17 (1967), pp. 161-175 ; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, pp. 46-49, 162-164; L. Rodley, *Cave Monasteries*, pp. 193-202; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 266-270; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 23, p. 30, p. 69, pp. 74-75, p. 92, p. 144, p. 158, p. 161, p. 177, pp. 194-195, p. 199, p. 217, p. 221, pp. 254-255, p. 340, p. 384; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 47; pp. 187-190.

16 N. Thierry, «Yusuf Koç Kilisesi, église rupestre de Cappadoce», in *Mansel'e Armagan*, I, Ankara 1974, pp. 193-206; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, pp. 192-193; L. Rodley, *Cave Monasteries*, pp. 151-157; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 72-75 ; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 21, p. 24, p. 34, p. 42, p. 78, p. 125, p. 133, p. 173, p. 342, p. 347, p. 388 ; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 43, pp. 196-197.

17 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, Paris 1932, pp. 128-145; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, p. 155; L. Rodley, *Cave Monasteries*, pp. 157-160; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 157-160; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 137, p. 139, p. 143, p. 147, p. 158, pp. 201-202, p. 255, p. 304, p. 339, p. 342; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 15.

18 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, Paris 1932, pp. 156-174; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, pp. 64-65, 158-160; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 205-207; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, pp. 44-45, p. 85, pp. 127-128, p. 142, pp. 194-195, p. 200, p. 274, pp. 338-339, pp. 341-342, p. 347; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 49b; p. 110, p. 215, p. 216.

Mapping of the Method of Execution and State of Preservation

The sixteen pictorial contests selected have been studied and analysed.

Technical survey of the rock paintings pointed out the presence of different techniques: a secco or fresco painting, which might be found coexistent if different phases overlap one another.

The churches, characterized by the overlapping of two distinct pictorial phases, show different methods of execution:

- the overlapping of two layers of plaster probably both using fresco or mixed techniques;
- a first layer of plaster probably using a fresco technique to which is added a decoration applied in secco technique

The analysis has pointed out the presence of preparatory drawing in red earth pigment, the use of the compass to draw the halos and circular decorative patterns.

As concerns the chromatic range, in all these cases, there is considerable use of earths (red, yellow, and green ochre); for the backgrounds, instead, a mixture of black and white colours is usually employed. Moreover, the use of blue colour is quite rare, it is limited to the example of the Great Pigeon-House in Çavuşin (narthex) (Fig. 6).

In all the churches, the mapping of the state of preservation has revealed several types of decay phenomena.

Deterioration phenomena in the structural support:

- strong structural instability, transverse cracks also observed in walls and ceilings (Fig. 7)
- lack of cohesion of the structural support
- biological contamination of the structural support

The main causes of alteration are closely related to the processes depending on the interaction phenomena between rock (with or without the painted plasters) and water.

Deterioration phenomena in the *painted surfaces*:

- chromatic alterations of the pictorial layer
- candle burning and wax deposits
- superficial deposits of particled carbon produced by combustion processes that are attributed to a domestic use of the rock churches.

- localized blackening
- painted surface erosion (Fig. 8)
- deposit of clayey material

Deterioration phenomena connected with *anthropic factors*:

- the transformation of the churches into dovecotes or multi-purpose areas has brought about the realization of new entrances or small windows, gaps and abrasions
- detachment of portions of pictorial decoration
- attempts of removing juxtaposed layers and stucco
- application of plasters

The vandalism phenomenon is also widespread. The rock paintings have been damaged by graffiti, inscriptions and gaps caused by the impact of blunt objects and stones.

Conservation Planning Projects: the Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi

UNESCO and ICCROM have conducted systematic restoration projects in the Göreme area since 1970¹⁹. These works have been focused on a relevant rock churches complex, as a homogeneous group which later became an 'Open air museum', the Tokalı Kilise²⁰ and the Karanlık (Dark) Church²¹. It is increasingly important today to set up long lasting projects which include restoration campaigns and developments plans grounded on historical-critical and technical knowledge, investigation system, and analytical-scientific data.

In this perspective, the church of Forty Martyrs of Sebaste in Şahinefendi was the first building we analysed and proposed for the restoration of its paintings (Fig. 9).

19 See R. Ozil, *The objective of the International Mural Painting conservation project (Göreme, 1973-1990)*, in *The safeguard of the rock-hewn churches of the Göreme valley. Proceedings of an International Seminar* (Ürgüp, 5-10 September 1993), Rome 1995, pp. 163-170; P. M. Schwartzbaum, *The ICCROM project for conservation of Mural Painting in the rock churches of the Göreme valley (1971-1983)*, *ivi*, pp. 187-202.

20 P. M. Schwartzbaum, *The conservation of the Mural Paintings in the Rock-Cut Churches of Göreme*, in A. Wharton Epstein, *Tokali Kilise. Tenth-century metropolitan art in Byzantine Cappadocia*, Washington D. C. 1986, pp. 52-57.

21 I. Dangas, *Conservation of Mural paintings of the Karanlik church, Göreme*, in *The safeguard*, pp. 171-180.

The church is part of a new pole of development, and is going to become an important tourist attraction. It is situated on the road from Ürgüp to Soğanlı, close to the site of Sobessos, where an important floor mosaic has been found, and to the monastery of Keşlik, with the churches of Sts. Michael and Stephan.

Guillaume de Jerphanion, who gave an account of his travel in 1911, considered the church one of his main discoveries²². He provides a detailed description of the building's architectonic qualities, pictorial decoration, and plant (Fig. 10), including a great amount of graphic and photographic data²³. It is a church consisting of two parallel naves with apses and barrel vault, separated by two arcades.

The plan shows the church structures as they were in occasion of their discovery (Fig. 10)²⁴. The pillars, which divided the naves and the apses, were intentionally destroyed in order to use the building differently. Today, compared with the plan, the entrance and the window, situated on the southern side, are wider.

The photographs by Jerphanion and Joannès Gransault make the pictorial surface -although full of gaps- seem like it was lighter in the past²⁵.

The church contains two pictorial phases.

The first phase includes only few pictorial fragments²⁶. They are in the niches excavated in the wall of the right nave, and are characterized by geometric elements and flower motives.

The second phase includes a wide figurative cycle which covers the whole surface of the church²⁷. The church dedication to the Forty Martyrs of Sebaste also belongs to this period, according to the dedicatory inscription preserved at the end of the southern nave, which indicates the giver's name, the hieromonk Makaris, the painter's name, Etios, and the date of the paintings, 1216-1217²⁸.

The figurative cycle of the second phase progresses around both naves. In the southern nave, together with the medallions showing the busts of the martyrs sacrificed on 13th December, it is possible to see a small Christological cycle

22 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, I, p. IX

23 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, pp. 156-174 ; pl., III, Paris 1934, 160.1, 161-163, 164.1.

24 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, pl., III, 160.1.

25 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, pl., III, 161-162.

26 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, Paris 1932, p. 157; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, p. 158.

27 G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, Paris 1932, pp. 156-174; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 205-207.

28 The inscription was copied by G. de Jerphanion in 1911 and, successively, in 1912, transcribed into scale 1:1. See G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, Paris 1932, p. 158.

consisting of four scenes and two figures of not yet identified saints. On the western wall, only few traces of a *Dormitio Virginis* remain. The Ascension of Christ decorates the upper part of the southern apse, while the figures of the Cappadocian Fathers: Basil, John Chrysostom, and Gregory of Nyssa cover the lower one (Fig. 11).

In the back vault and tympanum, the northern nave is characterized by a vast composition displaying the martyrdom of the Forty Martyrs of Sebaste immersed in the frozen lake, an unicum in Cappadocia where these martyrs are commonly portrayed as isolated figures²⁹; in the upper part of the apse, *Deesis* is sided by two archangels, and in the lower one by four bishops: they are again John Chrysostom and Basil, with Gregory of Nazianzus, Nicholas and five figures whose only halos are still discernible. On the northern wall, in a large niche, there is the Crucifixion³⁰.

The whole pictorial surface is today covered by deposits of particled carbonaceous, generated by the lighting of fires; the presence of signs of vandalism, such as graffiti, inscriptions and gaps, also affects the paintings condition (Fig. 12).

The mapping of the state of preservation pointed out the following types of deterioration caused by environmental phenomena: fractures, localized detachments of plaster, gaps of preparatory layers, abrasion and fall of pictorial film, as well as some areas affected by washing away and deposit of clayey material.

Thanks to the closing of specific points of water infiltration and the containment of the air fluxes, the architectonic restoration work, conducted by the Nevşehir Museum in 1997, has almost entirely removed the causes of deterioration of the paintings. Moreover, the couple of pillars dividing the two naves has been rebuild and the original entrance of the church has been recreated.

Analytic investigations on constitutive materials: Şahinefendi and other sites

During the 2006 campaign one hundred and seven microsamples of plasters, pigments and other materials were collected. The microsamples were examined in the Laboratory of Diagnostics for Conservation and Restoration 'Michele

29 C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, p. 206.

30 In the past, this scene was attributed to a third decorative phase of the church. See G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, Paris 1932, p. 156-158; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, p. 159.

Cordaro' of University of Tuscia by means of polarizing microscope, DRIFT FTIR (Fourier Transform Infrared) and μ -FTIR analyses. The pigments samples were also analyzed by SEM-EDS (Scanning Electron Microscope – Energy Dispersive Spectroscopy) in a private laboratory for the elemental characterization. At last, in order to characterize some organic pigments observed through the microscope examination, two microsamples of pigments were analyzed by micro-Raman Spectroscopy.

The overall results of the analyses are reported in table 1. As regards the pigments, haematite, goethite, green earth, charcoal black and red lead are used, mixed with organic dyes (perhaps indigo and red lakes). The most important result is that in many cases the carbonatic plaster receives the pigments probably through the use of a proteinaceous binding material (animal glue). The SEM-EDS analysis also showed the presence of sulphur in almost all examined samples, often with high counts, suggesting the presence of gypsum (Fig. 13). In some of the examined samples gypsum is the main component compared to calcium carbonate (samples nn. 75-06, 92-06, 95-06 and 107-06).

The stratigraphic analysis was carried out through the study of the cross sections of the painted plaster microsamples by means of reflected light observation in white and UV illumination. The mortars are constituted by lime with limonitic materials and some quartz grain. The observed light blue fluorescence, under UV illumination, suggested the presence of proteinaceous materials. The mineralogical analysis, carried out on the thin sections of the mortar samples, confirmed the inorganic components of the plaster (calcite, quartz and limonite). In only one case volcanic tuff was used as aggregate to support the plaster. The surfaces are often covered by a carbon black layer that hides the real colours of the paintings (Fig. 14). To a better understanding of the materials distribution, some of the cross sections were analyzed by micro- FTIR spectroscopy and histochemical tests. In particular, the acid fuchsin staining method suggested the presence of proteins in the mortars and in the painting layers of the examined samples. Further analyses will confirm the presence of proteins. The micro-FTIR analysis, carried out on small areas of the cross sections, showed the presence of gypsum in all the mortar with a greater concentration in the area under the painting layer (Fig. 15). The gypsum seems to be used in the composition of the mortars together with lime and proteinaceous materials. In some of the examined samples gypsum is the main component of the setting layer probably used as a surface to paint with organic binding media over a partially or completely carbonatate plaster.

The analyses results, showing the presence of gypsum and protean substance in pigments and mortars, allow us to have a better and upgraded knowledge of Cappadocian wall paintings materials than the one made in the past by UNESCO and ICCROM. This knowledge will made us to choose the best methodologies to clean and consolidate the Forty martyrs wall-paintings in Şahinefendi.

In conclusion, manifold reasons drive us to propose the restoration project of the Forty Martyrs of Sebaste wall paintings:

- the presence of a pictorial palimpsest
- the extension and quality of the paintings belonging to the second phase (1216-1217)
- the particular development of the Forty Martyrs iconography
- and the area's tourism potential.

The paintings' restoration allows us to fully appreciate images and colours that now appear blackened.

CHURCH	RED	YELLOW	GREEN	BLACK	BLUE	OTHER MATERIALS
AVÇILAR Karşıbecak Kilise	haematite lead red	goethite				calcite, gypsum, organic materials
AVÇILAR Yusuf Kog Kilise	haematite	goethite		charcoal black		gypsum, calcite
ÇAVUSIN Grande Piccionaia	haematite		green earth	carbon black	ultramarine	calcite, gypsum, proteinaceous materials
ÇAVUSIN S. Giovanni Battista	haematite		green earth	carbon black		gypsum, calcite, proteinaceous materials
CEMIL Monastero dell'Arcangelo, Chiesa dell'Arcangelo	haematite	goethite		carbon black	ultramarine	calcite, gypsum, proteinaceous materials

GEMİL Monastero dell'Arcangelo, Chiesa di S. Stefano	haematite	goethite		carbon black		calcite, gypsum, organic materials
GÜLLÜ DERE Ayvalı Kilise n°4	haematite	goethite		carbon black		limonite, gypsum, calcite
GÜLLÜ DERE Chiesa n°5, Süslü Kilise			green earth		perhaps indigo	gypsum, calcite
KIZIL ÇUKUR Haçlı Kilise	haematite, lead red	goethite	green earth	charcoal black		calcite, gypsum, organic dye, limonite
KIZIL ÇUKUR SS. Gioacchino e Anna	haematite, lead red	goethite	green earth	charcoal black		calcite, gypsum, proteinaceous materials
KIZIL ÇUKUR Üzümlü	haematite	goethite				gypsum, calcite
ŞAHİNEFENDİ Chiesa dei quaranta martiri	haematite	goethite	green earth	charcoal black, carbon black		calcite, gypsum, proteinaceous materials, tuffaceous rock fragments
SOĞANLI Karabas	haematite		green earth			gypsum, calcite
ÜRGÜP Pancarlık Kilise			green			organic materials, gypsum, calcite

Table 1: Overall results of the analytical investigations

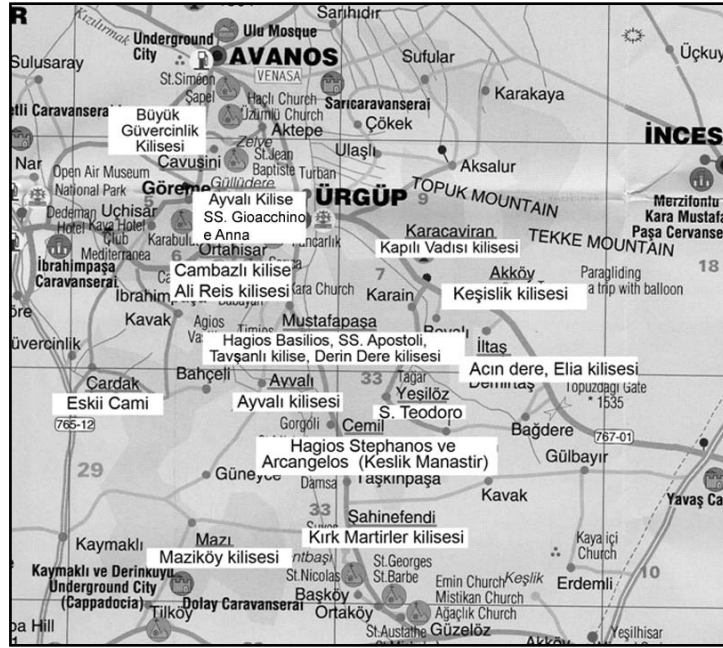

Fig. 1: Map of the sites

Fig. 2: 2006 survey's team

Fig. 3: Kızıl Çukur, church of Nicetas or Üzümlü Kilise

Fig. 4: Kızıl Çukur, the Maiestas Domini in the apse of the Haçlı Kilise

Fig. 5: Şahinefendi, church of Forty Martyrs of Sebaste, particular of the martyrdom of the Forty Martyrs of Sebaste in the northern nave vault

Fig. 6: Çavuşin, church of Great Pigeon-House, the use of blue colour in the narthex

Fig. 7: Avcılar, church of Yusuf Koç, structural instability in walls

Fig. 8: Avcılar, church of Yusuf Koç, painted surface erosion

Fig. 9: Şahinefendi, church of Forty Martyrs of Sebaste, exterior view

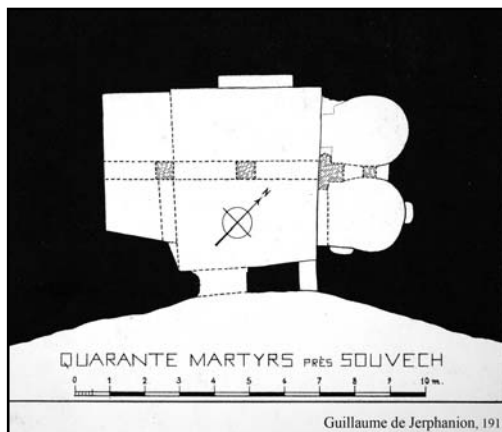

Fig. 10: Şahinefendi, church of Forty Martyrs of Sebaste, plan edited by Guillaume de Jerphanion

Fig. 11: Şahinefendi, church of Forty Martyrs of Sebaste, southern apse, particular of the Ascension of Christ

Fig. 12: Şahinefendi, church of Forty Martyrs of Sebaste, the pictorial surface covered by deposits of particled carbonaceous, of signs of vandalism, inscriptions and gaps

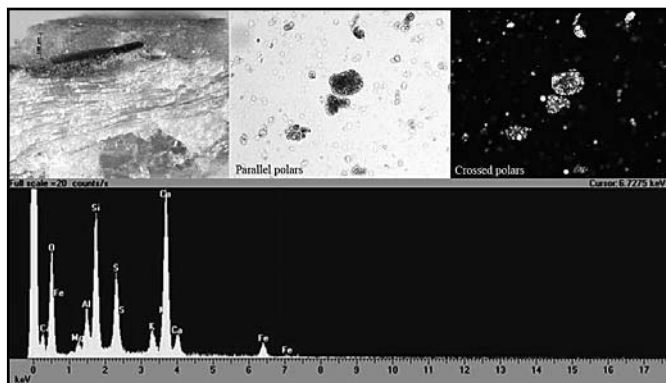

Fig. 13: Sample No. 2-06, Güllü Dere, Church N. 5, Süslü Kilise. Cross section with a light blue colour of the painted layer. Some grains of green earth crystals mixed with a blue pigment, under polarizing microscope in transmitted light, are showed in the image. In the lower part of the image the SEM-EDS elemental analysis shows the presence of gypsum (S, Ca and O), calcite (C, Ca and O), green earth (Fe, Al, Si)

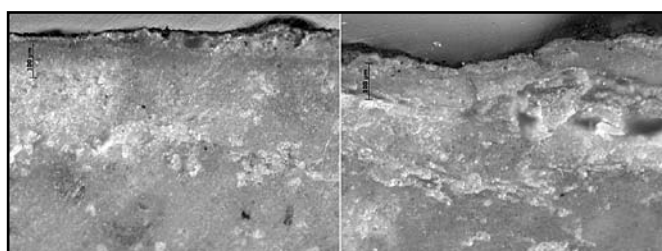

Fig. 14: Cross sections of the sample No. 107-06, Şahinefendi, Forty Martyrs Church. A carbon black layer covers the yellow painting layer. Between the yellow painting layer and the carbon black layer a white layer is visible, constituted by calcite

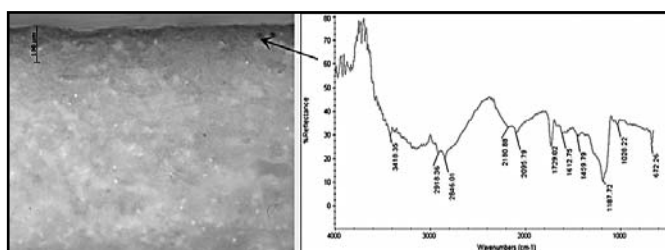

Fig. 15: Cross section and μ -FTIR spectrum of the sample No. 75-06, Kızıl Çukur, Uzümlü. The μ -FTIR spectrum shows that the main component of the area under the paint layer is gypsum (main bands at 2180.88, 2095.79 and 1187.72 cm^{-1})

DIE 2006 - KAMPAGNE DER ARCHÄOLOGISCHEN OBERFLÄCHENUNTERSUCHUNGEN IN TYMION UND PEPOUZA

Peter LAMPE*

Die Surveyarbeiten in den Gebieten von Tymion und Pepouza begannen am 1.8.2006 mit dem Eintreffen der Regierungskommissarin, Candan Konzanlı, die in fachkompetenter und dankenswerter Weise die Kampagne begleitete. Während der Kampagne wurde der Gouverneur der Provinz Uşak besucht, der uns beeindruckenden Pläne für ein neues und größeres archäologisches Museum in Uşak vorstellte, das alle archäologische Arbeit in der Provinz Uşak entscheidend erleichtern würde, ja angesichts des akuten Platzmangels im Depot ein dringendes Desiderat darstellt. Die Kampagne endete am 10.8.2006 mit der Übergabe der Kleinfunde an die Museumsdirektorin von Uşak, Sabiha Pazarcı, die das Projekt hilfreich begleitete.

Gearbeitet wurde auf zwei Ebenen: (a) Vermessung und Kartographie, (b) archäo-logische Dokumentation von Oberflächenstrukturen und Kleinfunden. Folgende Lokalitäten wurden mit diesen Methoden bearbeitet:

1-Auf der Suche nach der genauen Lage der antiken Kolonen-Siedlung *Tymion*, die auf der Tymioninschrift¹ vom Beginn des 3. Jahrhunderts n. Chr. erwähnt wird, identifizierten wir bereits im Jahre 2004 4,8 km südwestlich des Inschriftenfundorts eine antike Siedlung beim Dorf Şükraniye als das antike Tymion². Die antike Siedlung, die sich über eine größere Fläche als das jetzige Dorf erstreckte, liegt unter und neben der Bebauung des heutigen Dorfes. Westlich und innerhalb des Dorfes förderten die einheimischen Bauern zahlreiche antike marmorne

* Prof. Dr. Peter LAMPE, director of the Pepouza and Tymion archaeological surface survey, University of Heidelberg, WTS Kisselgasse 1, D - 69117 Heidelberg/GERMANY (p@uni-hd.de).

1 Peter Lampe, Die montanistischen Tymion und Pepouza im Lichte der neuen Tymioninschrift, in: *Zeitschrift für antikes Christentum* 8 (2004) 498-512. Die Inschrift gibt ein kaiserliches Reskript von Septimius Severus und Caracalla aus dem Jahre 205 an die Kolonen von Tymion und Simoe wieder, die sich über unrechtmäßige Abgaben beschwert hatten und aus Rom Rückendeckung bekamen.

2 Siehe ebd.

Architekturfragmente ans Tageslicht, die sie in Şükraniye in ihren Häusern und Grundstücken als Spolien wiederverwenden.

Aus dem erwähnten Inschriftenfund ist zu schließen, dass Tymion zu Beginn des dritten Jahrhunderts auf einer Hochebene ca. 18 km südlich des römischen Temenothyrai (=Uşak) auf einer ausgedehnten kaiserlichen Domäne lag, deren Ländereien an Kolonen verpachtet waren. Noch heute dehnen sich auf der Hochfläche endlose Getreidefelder.

Wir sichteten in 2006 in einer ersten Bestandsaufnahme die zahlreichen vor allem marmornen antiken Architekturfragmente im heutigen Dorf Şükraniye: zum Beispiel Säulenstümpfe, Kapitelle, behauene Quader, Mühlsteine aus Kalkstein, eine Basaltmühle, das marmorne Relief eines Pan, zahlreiche mit einem Kreuz markierte Steine; obendrein die frühchristliche Marmorgrabstele eines Ehepaares vom Beginn des 3. Jahrhunderts n.Chr., die rechts einen Spiegel für die Frau, links eine stilisierte Schriftrolle für den Mann zeigt, der augenscheinlich lesen und schreiben konnte; in die beiden Bögen darüber wurde jeweils ein Kreuz eingemeißelt. Die Keramikfunde zeigen, dass die antike Siedlung kontinuierlich *von der späten Bronzezeit bis in spätbyzantinische und islamische Zeit* besiedelt war. Die spätbronzezeitlichen und früheisenzeitlichen Spuren finden sich bislang nur auf einem Hügel nördlich und nordwestlich des Dorfes; die zahlreichen römisch-byzantinischen dagegen im Dorfbereich und auf umliegenden Feldern.

Unsere Vermessungsarbeiten konzentrierten sich im Jahre 2006 auf die angesprochene Hügelkuppe (Höyük) am nordwestlichen Ortsrand, die bereits im Jahre 2001 in dankenswerter Weise von der Türkischen Regierung zu einer schützenswerten archäologischen Zone erklärt worden war; sie blieb deshalb unbebaut. Ein Wall umgibt den Höyük, so dass zu fragen ist, ob hier, wie die Keramik nahelegt (s.u.), in der Spätbronzezeit oder frühen Eisenzeit eine Burganlage genutzt wurde, die später zugunsten einer Siedlung am Fuße des Höyük aufgegeben wurde. Der Wall war ursprünglich eine Bruchsteinmauer, die im Laufe der Jahrtausende sich zu diesem Wall verschliff. Er schließt etwa anderthalb Hektar ein und läuft im Nordwesten über den Hügelkamm hinweg. Dort, auf der Spitze des Höyük, sind Mauerspuren eines Baues erhalten, der sich mit der Ringmauer verband. Außerhalb des Walls liegen im Nordwesten fünf Gräber unweit am Hang, nördlich eine antike Zisterne. Anders als im Dorf fanden sich im Festungsbereich nur wenige behauene Architekturfragmente.

Das heutige Dorf erstreckt sich südlich und südöstlich am Fuß des Hügels. Unser Vermessungsergebnis ist eine topographische Karte des gesamten Höyüks;

in der digitalen Version stellt die Karte sich mehrfarbig dar. In den folgenden Jahren wird die Karte als Grundlage für großflächige geomagnetische Prospektionen dienen.

Die einheimische Bevölkerung behauptet, vor ein paar Jahrzehnten sei noch ein unterirdischer Tunnel vom Dorf auf die Spitze des Höyük sichtbar gewesen. Heute ließen sich keine Spuren entdecken, jedoch sollte auch an diesem Punkt die Geophysik weiter-helfen können. Möglicherweise deuteten die Einheimischen antike Zisternen als Teile eines Tunnels.

2-Im Felsenkloster von *Pepouza*, etwa 8 km südlich von Tymion, wurden die archäo-logischen Vermessungen und Zeichnungen der Wohnbereiche fortgesetzt und fertiggestellt. Vor allem nach Norden und Nordwesten wurden unsere bisherigen Pläne erweitert, aber auch südliche, nur mit Bergsteigerausrüstung zugängliche Räume wurden erfasst. Doku-mentationen aller Räume des Klosters liegen nun vor. Die Feldzeichnungen werden im Computer ausgearbeitet und später in 3D-Modelle integriert. Auch der in 2004 begonnene Keramik-Survey am Klosterabhang wurde in 2006 beendet. Leider stellten wir fest, dass unbekannte Täter zwischen 2004 und 2006 auf der mittleren Ebene B des Klosters Zerstörungen angerichtet hatten. Um die Felsenwohnungen des Pepouza-Klosters vergleichen zu können, besuchten wir auf der Rückfahrt nach Istanbul die Felsenwohnungen von Ajazini.

3-Eine Begehung des *Tekhöyük* bei Avgan blieb ohne nennenswerte archäologische Resultate. Eine antike Siedlung lag hier nicht³.

4-Signifikante *Kleinfunde* der Kampagne 2006, vor allem aus Şükranıye und vom Felsenkloster in Pepouza, wurden registriert und dem Museum übergeben. Auch wurden die Kleinfunde von 2004 noch einmal gesichtet, neu gelistet und im Depot des Museums von Uşak verwahrt.

Im höchst gelegenen Bereich des Höyük von Şükranıye konzentriert sich vor allem *spätbronzezeitliche und früheisenzeitliche Keramik*. Unter den Kleinfunden seien neben Glas ein Spinnwirtel (Nr. 3 in der Karte), ein prähistorischer Handmühlstein (Nr. 5 in der Karte) oder ein menschengestaltiger Keramikfuß (7,2 cm hoch) erwähnt, der einst einmal zusammen mit drei anderen derartigen Füßen

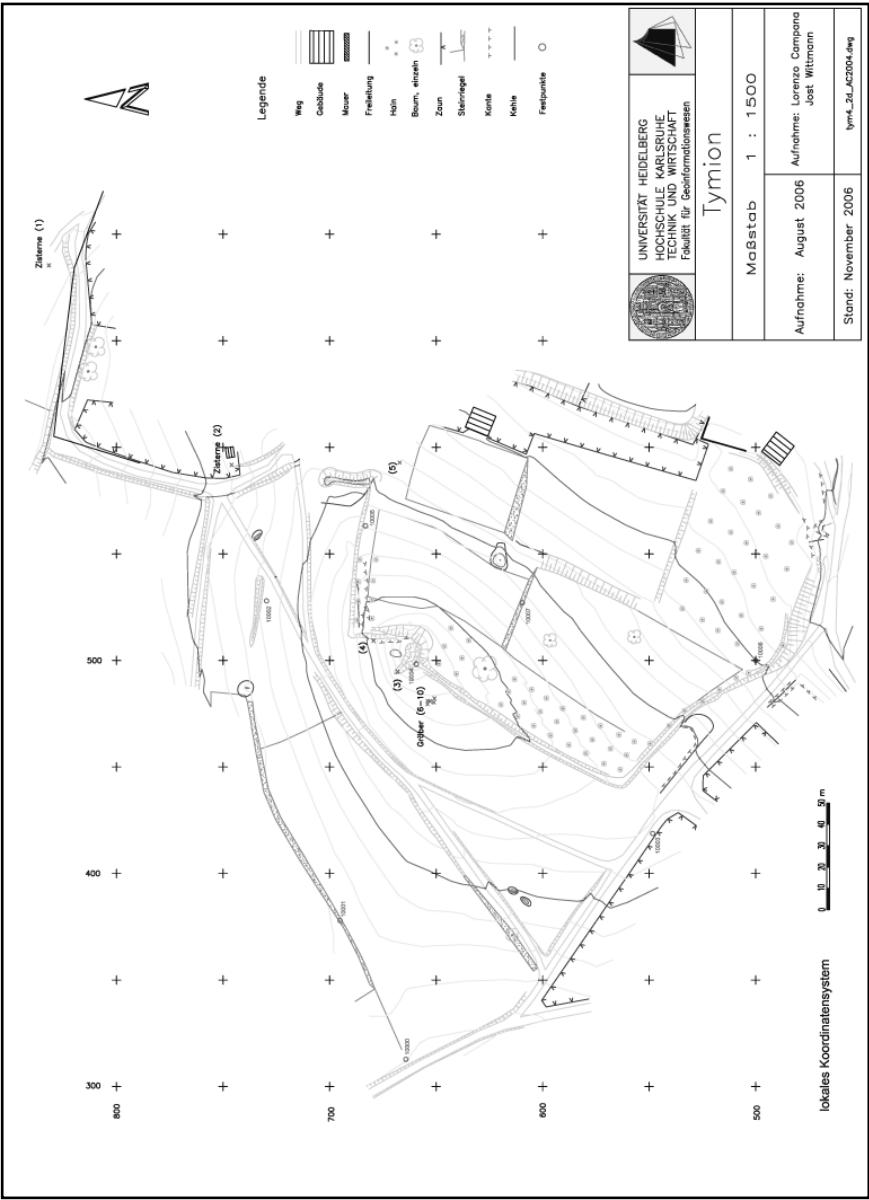
3 Allenfalls (ein kleines Höhenheiligtum oder) ein ausgeraubter Tumulus?

einem rechteckigen oder ovalen Gefäß Stand verlieh (Nr. 4 in der Karte). Die spätbronzezeitliche und früheisenzeitliche Keramik zeigt sich ornamentiert und braunlasiert oder schwarz.

5-Im Museum wurden die Fundbücher noch einmal systematisch nach allen Fundorten durchgegangen, um Museumsbestände aus dem näheren Bereich von Pepouza und Tymion zu identifizieren und einen noch besseren Eindruck von der Fundlage der gesamten Region zu gewinnen.

6-Im Jahre 2007 publiziert der Walter deGruyter-Verlag in Berlin und New York den ersten Band über unser Projekt: William Tabbernee/Peter Lampe, *Pepouza and Tymion: The Discovery and Archaeological Exploration of a Lost Ancient City and an Imperial Estate*. Die Monographie dokumentiert die bisherigen Resultate mit zahlreichen Karten, Plänen und Abbildungen. Der Text wird auf Türkisch, Englisch und Deutsch geboten.

7-Besonderer Dank für mannigfaltige Unterstützung gilt nicht nur der lokalen Bevölkerung, sondern auch der türkischen Antikendirektion in Ankara, ihrem Generaldirektor und der Regierungskommissarin Frau Candan Konzanlı, die fördernd dem Projekt zur Seite standen. Dasselbe gilt für das Deutsche Archäologische Institut in Istanbul und die Direktorin des Museums von Uşak, Frau Sabiha Pazarcı. Dem Team des Jahres 2004 gehörten an: Jost Wittmann, Lorenzo Campana, Dr. Vera Hirschmann, Dr. Richard Petrovzky, Dr. Bärbel Hanemann, Prof. Dr. William Tabbernee, als Logistikmanager Hüsam Süleymangil, als Projektleiter Prof. Dr. Peter Lampe.

Map 1: Topographische Karte vom Festungsbereich/Höyük von Şükraniye

Fig. 1: Grabstele eines Ehepaares, Beginn des 3. Jahrhunderts n. Chr.

Fig. 2: Anthropomorpher Keramikfuß eines Gefäßes

A SURVEY OF OBSIDIAN SOURCES IN THE PROVINCES OF ERZURUM, ERZINCAN, RİZE AND BİTLİS, 2006

Katsuji KOBAYASHI*
Antonio SAGONA

1. Introduction¹

Owing to its mechanical properties, especially regular and predictable fractures, obsidian is one of the best materials for stone tool making, and thus highly prized in antiquity. Turkey has many obsidian sources concentrated in its central and eastern regions. So valued was obsidian that a far-flung prehistoric trade network developed in the Near East, which endured without interruption for millennia. Well known is the trade network during the Neolithic period, dating from the 7th and 6th millennia BC, and the somewhat different situation in the later period (5000–3000 BC), which saw obsidian from the outcrops in Eastern Turkey find its way to the Persian Gulf and southern Levant. We are far less informed, however, on the procurement and distribution systems of obsidian during the Bronze Age, when the exploitation of the material appears to have continued unabated, at least in the eastern regions of Turkey.

It is well known that obsidian shows different chemical composition at each source, reflecting the result of the magma evolution that differs at every volcano. Thanks to this characteristic it is possible to match obsidian sources with artefacts excavated at archaeological sites. Subsequent to the innovative work carried out by Colin Renfrew and his colleagues in 1960s, obsidian characterisation has

* Katsuji KOBAYASHI, Centre for Classics and Archaeology, School of Historical Studies, The University of Melbourne, Victoria 3010, AUSTRALIA. Email: k.kobayashi@pgrad.unimelb.edu.au

Antonio SAGONA, Centre for Classics and Archaeology, School of Historical Studies, The University of Melbourne, Victoria 3010, AUSTRALIA. Email: a.sagona@unimelb.edu.au

1 We would like to thank to the Turkish Ministry of Culture and Tourism for granting us permission to conduct this survey. Our gratitude is also extended to our government representative, Mr. Cumali Ayabakan (Antalya Museum), for his support. Our thanks also go to all who kindly helped us and provide us with useful suggestions: Mr. Mustafa Erkmen (Director of Erzurum museum) and his staff, Assoc. Prof. Janet Hergt (University of Melbourne), Assoc. Prof. Dr. Aynur Özfirat (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), and Dr Claudia Sagona (University of Melbourne). This project was financially supported by the Faculty of Arts PhD Field Work Scheme at the University of Melbourne.

played a significant role in both materials analysis, and in defining prehistoric procurement and exchange patterns².

The outcrops in eastern highlands have not enjoyed the level of investigations accorded to sources in central Turkey, and consequently our understanding of many aspects of eastern Turkish obsidian lack detail. This survey forms part of a broader project that seeks to address that gap. The primary purpose of the survey, carried out between 29 August to 4 September, 2006, was to collect and document in detail obsidian samples from sources in four provinces in Eastern Turkey: Erzurum, Erzincan, Rize and Bitlis in Eastern Anatolia.

2. Survey Methodology

To locate obsidian sources, we relied on three sets of information, namely previous research, information provided by local residents, and geological maps. Previous studies are especially helpful in locating known outcrops.

At each outcrop, we first collected at random at least 20 samples at a specific point of the source; we repeated this a number of times over extensive sources, so that the number of samples we collected per source is quite extensive and representative. Then, we photographed the outcrop, and recorded its latitude, longitude and altitude, using a portable GPS (Geko 201, Garmin Ltd.). We also confirmed with local residents the name of location and the name of the nearest village from the outcrop.

3. Obsidian Source Survey

Map.1 shows the locations of obsidian sources visited during this survey. We visited six sources -Pasinler, Güzelyurt, Ömertepe, İkizdere, Erzincan and Nemrut Dağı.

3-1. Erzurum Province

Three deposits have been confirmed in this region so far. One deposit is located about 20 km north of the town of Pasinler. Another one lies south-west of Erzurum, near Güzelyurt village. The third is west from Erzurum and in the vicinity of the village of Ömertepe.

Pasinler

At the Pasinler source, an obsidian bed covers a plateau that extends over a

2 Cann and Renfrew 1964; Renfrew, Dixon and Cann 1966; Renfrew, Dixon and Cann 1968.

vast area. Within this source, three different types of formation can be identified. One is located at the edge of the plateau and a few kilometres north of the Büyükdere village. At this outcrop, the obsidian is embedded within a grey to pale brown, soft matrix (Fig. 1). Obsidian artefacts also can be found scattered around this outcrop (Fig. 2), providing clear evidence of expedient tool manufacture. The obsidian nodules are both black and grey, and angular. The blocks vary in size from 10 to 50 cm. This outcrop is located in N40° 04.134' and E41° 37.313', and its altitude is 2102 m.

The second outcrop we visited is situated on top of the plateau and is located between the villages of Kotandüzü and Calyazı. The colour of obsidian collected here is black, grey and red. Likewise the matrix colour is also different, and mostly red. This outcrop is located at N40° 06.565' and E41° 39.483', and its altitude is 2353m.

Finally, we recorded another outcrop further north, near Calyazı village. Here obsidian is not located within any matrix, but lies scattered across the ground in large numbers (Fig. 3). There is also a clear evidence of tool manufacture in the form of blades and flakes at this outcrop. It is situated at N40° 06.716' and E41° 39.656' at an altitude of 2356 m.

Obsidian also can be collected as an alluvial deposit on the river bed of Büyükdere River, a tributary of Aras River. This river runs through the Malikom Gorge, which defines the west side of Pasinler Plateau. Even within the town of Pasinler large cobbles up to 15 cm can be collected along the banks of the Aras River.

Güzelyurt

Güzelyurt is the name of a village that is located off the main Erzurum to Bingöl road; its old name is Tambura, which has been used by some researchers³. Obsidian outcrops south of the settlement. Although it is recognised as one of the obsidian sources in Eastern Turkey, only poor-quality, small-grained obsidian can be found here (Fig. 4). This type of obsidian is not suitable for stone tool making because of its non-vitrified status and small grain size. Its location is N39° 47.217' and E41° 02.319', and its altitude is 1944 m.

3 For example, Bigazzi, Yeğingil, Ercan, Oddone and Özdoğan 1997.

Ömertepe

Bigazzi and his colleagues have reported the Ömertepe outcrop, and it is also known as the 'west of Erzurum' obsidian source⁴. It is located a few kilometres west of the village of Ömertepe, which is built around the ancient mound of Pülür investigated by H. Z. Köflay. Obsidian is scattered on the eastern slope of Güney Dağı Mountain (Fig. 5), but not densely (approximately 5–6 pieces per square metre); no outcrop was located. The colour of obsidian at Ömertepe is black and opaque. It is well-vitrified, good quality obsidian. The scatter is situated in N39° 53.527' and E41° 06.167', and at an altitude of 1848 m. Obsidian from this source is transported by the Ömertepe Suyu down stream, where it has formed an alluvial deposit near the village, containing cobbles up to 10 cm in length.

3-2 Erzincan Province

Boztepe

There is an obsidian source at Boztepe, which is located near Karakaya village, about 30 km south-east of Erzincan (Fig. 6). This volcanic dome is typical for north-eastern Anatolia and others are strung along its fault line. Obsidian outcrops can be found at the bottom of the knoll at Boztepe. Here obsidian is greyish black in colour and opaque, and contains much crystal. Hence, it does not show regular cleavage and seems not to be suitable for stone tool production. Its location is N39° 41.161' and E39° 43.753', and its altitude is 1339 m.

3-3 Rize Province

İkizdere

Only one source has been confirmed in this region. It is located near the İkizdere village, 25 km SSE of Rize, in a high mountain range, rising over 2000 m. There are two villages near the source, Büyük Yayla and Çağırankaya Yayla. Obsidian protrudes from the slope of Tekem Tepe. This source is poorly known, and only a few chemical characterisation and dating studies have been conducted so far⁵.

The obsidian formation does not seem to be homogeneous. Several different ones were documented, varying in altitude. At the lowest part of the source, along

4 Bigazzi, Yeğingil, Ercan, Oddone, and Özdoğan 1997.

5 Heide, Sadıklar, Gerth, Völksch, and Hartmann 1996; Taner 1977; Taner, Delaloye, and Vuagnat 1979; Yeğingil, Boztuğ, Er, Oddone, and Bigazzi 2002.

a dirt road from the İkizdere village to the Büyük Yayla village, a massive outcrop with red and black, and red-black banded obsidian can be found at a road cutting. At this deposit, obsidian can be found embedded in a pale brown, hard matrix (Fig. 7). Its location is N40° 48.475' and E40° 39.806'; its altitude is 2002 m.

Further up to the road, there is another formation on the gentle, western slope of the mountain, just south of the Büyük Yayla village. Although the appearance of obsidian between the previous outcrop and this point is very similar, we were unable to find the matrix. Obsidian was densely scattered across the surface of the slope. The outcrop is situated at N40° 48.682' and E40° 40.386', and its altitude is 2116 m.

By passing through Büyük Yayla, another outcrop close to the top of mountain can be found on the road to Çağırankaya Yayla. At this outcrop, we found no matrix. More importantly, the appearance of obsidian has changes markedly. Although red obsidian is still abundant, its colour is much less vivid than those from lower deposits. This outcrop is located in N40° 49.261' and E40° 42.359'; the altitude is 2360 m.

Despite the area covered by this source -it is quite massive and produces large amounts of obsidian- there is no evidence of stone tool manufacture. As Chataigner pointed out, owing to its location in the high mountainous region, the İkizdere source was difficult to access and might not have been exploited for tool manufacture. Obsidian can be collected as an alluvial deposit on the bed of Anzer River, near İkizdere (500 m above sea level), but only tiny pieces (up to a few centimetres) are represented. No large cobbles suitable for stone tools were found.

3-4 Bitlis Province

Two major and well known obsidian sources from Bitlis-Nemrut Dağı and Süphan Dağı. The former is located north of the town of Tatvan and west of Lake Van. Süphan Dağı is situated on the north shore of the lake and its nearest town is Adilcevaz. We visited only Nemrut Dağı during the survey.

Nemrut Dağı

Nemrut Dağı is one of the most important obsidian sources in Near East, and often cited in literature. It is well known that obsidian from this outcrop was distributed long distances to such regions as Mesopotamia and the Southern

Levant⁶. Nemrut Dağı is a huge stratovolcano. On top of the mountain there is a caldera with lakes. Obsidian from this source can be divided into two outcrop types based on location-outside and inside of the caldera.

Large lava flows can be seen on the slope of the mountain and obsidian exists in the flows (Fig. 8). Obsidian at this point is black and semi-transparent, but of a very poor quality with a large amount of crystal. Hence it is fragile when it is knapped and it is not ideal material for the manufacture of tools. Its location is N38° 34.325' and E42° 15.99'; and its altitude is 2216 m.

Another trachytic obsidian outcrop is located inside the southern part of the caldera and has been reported by Bigazzi and his team⁷. Although some obsidian can be found, it is not vitrified at all and again does not seem to be suitable for lithic production. Located: N38° 36.084' and E42° 16.122'; altitude: 2373 m.

Obsidian also outcrops at the edge of the caldera. This obsidian layer was probably created around the volcanic pipe as the magma evolved. We collected obsidian from a talus deposit, which descends from the layer. Obsidian in this outcrop is not homogenous in texture, and, like the other Nemrut outcrops, contains a lot of crystal. We collected samples at N38° 36.609' and E42° 16.856'; altitude is 2426 m above sea level.

During the survey, we tried to locate an outcrop where the reputedly good quality obsidian originates. But we could not find any such source. Some local residents suggested that good quality is located on the western shore of the largest lake in the caldera. Unfortunately, there is no access road to this area, nor was any boat available; so we could not confirm this information. Further detailed survey will be carried out at this source.

4. Issues

Some significant issues have arisen from this survey. First, is that while all sources are geological, some were clearly not exploited in antiquity and thus have no bearing on the archaeological record. Since geologists have conducted most obsidian source surveys in Eastern Turkey, its quality as a lithic material has not been well documented. Hence, some obsidian sources, such as Güzelyurt or trachytic obsidian at Nemrut Dağı bear no significance to archaeology. This suggests that we should distinguish between 'geological' and 'archaeological'

6 Cauvin and Chataigner 1998.

7 Bigazzi, Yeğingil, Ercan, Oddone and Özdoğan 1997.

obsidian sources, and we may need to establish a gazetteer of obsidian sources of specific use to archaeologists.

Second, some obsidian sources have been ascribed several names. For example, Güzelyurt is known also as Tambura. Such a situation is a little confusing and we should make clear the nomenclature of obsidian sources in Eastern Anatolia, noting all is possible variants.

Third, the information we have on lithic workshops at obsidian sources in Eastern Turkey is poor, virtually negligible, when compared to the situation in Central Anatolia. Turkish-French archaeologists, for instance, have investigated the workshops at Kaletepe, in East Göllü Dağ, and at Nenezi Dağı⁸, but no comparable work has as yet been carried out in the eastern provinces. Clearly, more attention needs to be focused on the Eastern Anatolian sources, which played such a key role in the obsidian exchange systems of Near East.

Bibliography

- Balkan-Atlı, N. and Aprahamian, G. D., 1998 “Les nucléus de Kaletepe et deux Ateliers de Taille en Cappadoce”, in *L’obsidienne au Proche et Moyen Orient: du Volcan à l’outil*, edited by M.-C. Cauvin, A. Gourgaud, B. Gratuze, N. Arnaud, G. Poupeau, J.-L. Poidevin and C. Chataigner, pp. 241–257. Oxford: Archaeopress.
- Bigazzi, G., Yeğingil, Z., Ercan, T., Oddone, M., and Özdoğan, M., 1997 “Age determination of obsidian bearing volcanics in eastern Anatolia using the fission track dating method”. *Türkiye Jeoloji Bülteni* 40 (2): 57–73.
- Cann, J. R. and Renfrew, C., 1964 “The characterization of obsidian and its application to the Mediterranean region”. *Proceedings of the Prehistoric Society* 30:111–131.
- Cauvin, M.-C. and Chataigner, C., 1998 “Distribution de l’obsidienne dans les sites archéologiques du Proche et du Moyen Orient (par phase chronologique)”, in *L’obsidienne au Proche et Moyen Orient: du Volcan à l’outil*, edited by M.-C. Cauvin, A. Gourgaud, B. Gratuze, N. Arnaud, G. Poupeau, J.-L. Poidevin and C. Chataigner, pp. 273–324. Oxford: Archaeopress.
- Heide, K., Sadiklar, B., Gerth, K., Völksch, G., and Hartmann, E., 1996 “Obsidian from Büyüksulata and Sirikli Tepe, east Pontides, Turkey: A glass-chemical study”. *Chemie der Erde* 56: 313–22.

8 For example, Balkan-Atlı and Aprahamian 1998.

- Renfrew, C., Dixon, J. E., and Cann, J. R., 1966 "Obsidian and early cultural contact in the Near East". *Proceedings of the Prehistoric Society* 32: 30–72.
- 1968 "Further analysis of Near Eastern obsidian". *Proceedings of the Prehistoric Society* 34: 319–331.
- Taner, M. F., 1977 *Etude geologique et petrographique de la Region de Güneyde İkizdere, Situee au sud de Rize (Pontides Orientales, Turquie)*. Genève: Université de Genève.
- Taner, M. F., Delaloye, M., and Vuagnat, M., 1979 "On the geochronology by K-Ar method of the Rize Pluton in the region of Eyce-İkizdere, eastern Pontids, Turkey". *Schweizerische mineralogische und petrographische Mitteilungen* 59: 309–317.
- Yeğingil, Z., Boztuğ, D., Er, M., Oddone, M., and Bigazzi, G., 2002 "Timing of neotectonic fracturing by fission track dating of obsidian in-filling faults in the İkizdere-Rize area, near the Black Sea region, Turkey". *Terra Nova* 14 (3): 169–174.

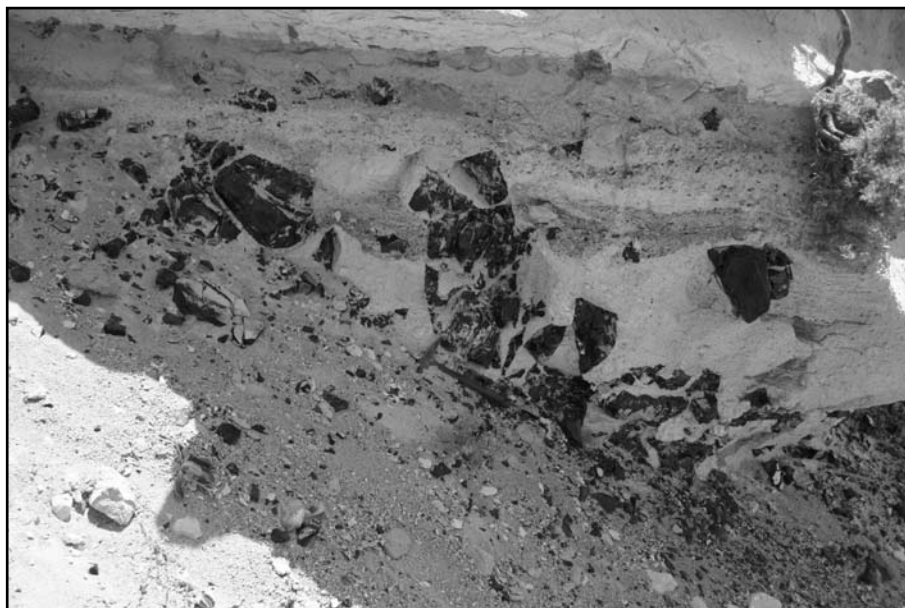
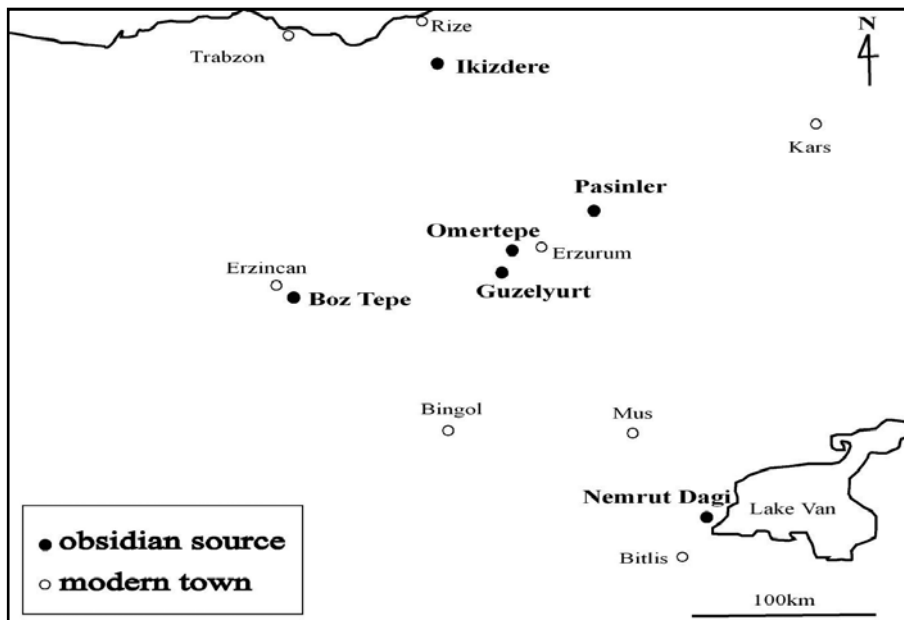

Fig. 1: Obsidian in a grey to pale brown, soft matrix

Fig. 2: Obsidian stone tools found at Pasinler

Fig. 3: Obsidian outcrop near the Calyazı village

Fig. 4: Small particle obsidian at Güzelyurt

Fig. 5: Obsidian scatter on the eastern slope of Güney Dağı Mountain

Fig. 6: Boztepe in Erzincan province

Fig. 7: Lower part of obsidian formation at İkizdere

Fig. 8: Obsidian lave flow on the southern slope of Nemrut Dağı

Fig. 9: Obsidian layer at the edge of the caldera at Nemrut Dağı

TOKAT İLİ KOMANA ANTİK KENTİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2006

Burcu ERCİYAS*
Emine SÖKMEN
Tuna KALAYCI

Tokat İli, Komana antik kenti ve çevresinde yapılan yüzey araştırmasının bu yılki amacı 2005 araştırma döneminde belirlenmiş alanlarda jeomanyetik çalışmayı gerçekleştirmek ve Komana yerleşiminin batıya doğru olan sınırlarını belirlemektir. Çalışmalar 11 Eylül-30 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu dönem çalışmalarımız Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak Sivas Müzesi'nden Adem Bedir, Doç. Dr. D. Burcu Erciyas (proje yöneticisi), Emine Sökmen (tarihçi/doktora öğrencisi), Ahmet Çinici (mimar/doktora öğrencisi), Tuna Kalaycı (istatistik/doktora öğrencisi), Deniz Erdem (arkeolog/doktora öğrencisi), Kübra Şahin (arkeolog/yüksek lisans öğrencisi), ve Umut Devrim Eryarar'dan (arkeolog) oluşan ekip tarafından yürütülmüştür. Çalışmalarımıza destek veren Tokat Valiliği'ne, Tokat Müzesi çalışanlarına ve DSI çalışanlarına teşekkürlerimizi sunarız.

Bu seneki çalışmaları:

1. *Arkeolojik Yüzey Araştırması*: Hamamtepe'nin batısında bulunan alanın (Ballıdere, Bakışlı ve Kılıçlı köyleri ve etraflarındaki tarlalarda arkeolojik yüzey araştırması,
2. *Hamamtepe Arazi Modeli*: Hamamtepe'nin arazi modelinin çıkarılması,
3. *Jeofizik Araştırma*: Hamamtepe'nin kuzeyindeki tarlada ve Bula Köyü'nün güneyinde, altıgen havuzun batısında kaçak kazılarla yüzeye çıkarılmış Bizans yapısının bulunduğu arazide jeofizik araştırma olarak üç gruba ayırabiliriz.

1-Arkeolojik Yüzey Araştırması

Emine SÖKMEN

2004 ve 2005 yıllarında Hamamtepe'nin kuzey, doğu ve güneyinde yaptığımız alan araştırmasına 2006 yılında batı tarafta devam edilmiştir (Resim: 1).

* Doç. Dr. Burcu ERCİYAS, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yerleşim Arkeolojisi Anabilim Dalı, İnönü Bulvarı ODTÜ Ankara/TÜRKİYE 06531.

Batı bölgesi araştırması Bakışlı Köyü ile sınırlandırılmıştır. Yüzey araştırması yöntemi olarak ekibin arazide belirli aralıklarla yürüyerek arkeolojik malzeme toplaması ve belgeleme yapması seçilmiştir. Çalışmaların eylül ayında yapılması yüzeyde görülebilirliği arttırmıştır çünkü gezilen alanların bir çoğu ekin, pancar vs. tarlası olup, hasat mevsimi bu dönemde sona ermektedir.

Bu bölümdeki ilk çalışmalar Tokat-Almus yolunun güneyinde yer alan Ballıdere Köyü ile batısındaki Bakışlı Köyü arasında kalan alanda gerçekleştirilmiştir. Bu alanda bulunan Orta Tepe'nin batı yamacında, yoğun olarak Roma Dönemi seramiğine rastlanmıştır. Seramik ve kiremitlerin, karşı tepenin yamaçlarında da devam ettiği gözlenmiştir. Buradan batıya doğru devam edildiğinde, özellikle Bakışlı Köyü'nün kuzey tarlalarında, az miktarda kiremit parçasına rastlanmış ve seramik yoğunluğunun oldukça azaldığı tespit edilmiştir. Bakışlı Köyü içerisinde arkeolojik buluntu olmamasına rağmen, köyde bulunan evlerden birinin bahçesindeki yapı taşları ilgi çekicidir.

Bunlara ek olarak köy evlerinden birinin kapı girişinde İngilizce yazıtlı (..... WHO DIED IN THE FIRST OF FEBRUARY 1917 ONE OF THE UNNUMBERED INNOCENT VICTIMS OF THE GREAT WAR) bir mezar taşı görülmüştür.

Çalışmalar daha sonra Hamamtepe'nin kuzeyinden geçen Tokat-Niksar yolunun kuzeyinde bulunan Kılıçlı Köyü'nde ve batı kesimindeki alanda devam etmiştir. Burada da ekip üyeleri mesafeli şekilde yürüyerek alanı taramış ve tespitlerde bulunmuştur. Köy girişinin hemen karşısında bulunan Jandarma Karargâhı'nın bahçesinde, tamamlanmamış ve iki parçaya ayrılmış bir adet lahit kapağı ve heykel kaidesi görülmüştür (Resim: 2).

Jandarma personeli ayrıca Hamamtepe'nin güneydoğu tarafında bulunan okulun doğusunda kanal çalışması sırasında blok taşlara rastlandığını ve üzerlerinin örtüldüğünü belirtmiştir. Kılıçlı Köyü'nün Yukarı Mahallesi'nin hemen girişinde, köylüler tarafından tarlalardan getirilmiş kırık durumda iki adet Dor sütun başlığına ve bazı mimari yapı elemanlarına rastlanmıştır.

Bu bölgede geçen yıllarda da taşların biriktirildiği gözlenmiştir. Yine Kılıçlı Yukarı Mahalle'de, Faruk Sarı'nın evinin bahçesinde Grekçe yazıtlı bir mezar steli, başka bir olasılık mezar steli parçası, haç işaretli bir kaide ve bir kapı eşiği parçası bulunmuştur.

Aynı bahçede Jandarma'nın bahçesinde de gördüğümüz lahit kapağı parçalarının benzerlerine rastlanmıştır.

Faruk Sarı bize bu stellerin toprağı sürerken yüzeye çıktığını bildirmiş ve söz konusu tarladaki çalışmalara eşlik etmiştir. Bu tarlada yüzeyde herhangi bir kalıntı görülmezken, biraz güneyinde bulunan şeftali bahçesinde yüzeyden yaklaşık 60-70 cm. derinlikte harçlı duvar kalıntısına rastlanmıştır.

Aynı zamanda bu tarlada bol miktarda seramik ve kiremit parçaları görülmüştür. Bu arazideki çalışmalar, seramik yoğunluğunun sınırlarını belirlemek amacıyla yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. Tüm tarla yüzeyi boyunca yoğun miktarda kiremit parçalarına, tuğla kırıklarına ve künk parçalarına rastlanmış olması bu alanın muhtemel bir yerleşim alanı olabileceğine işaret etmektedir.

Aynı arazinin doğusundaki şeftalilik alanda, sulama kanalının üst kısmında yine yoğun miktarda kiremit, pithos ve dolium parçaları da bir yerleşimin varlığını önermektedir.

Kılıçlı Köyü'nün içinden geçen yolun batısında kalan ve kuru dere yatağının sınırladığı alanda yapılan çalışmalar neticesinde az yoğunlukta Bizans Dönemine tarihlenebilecek çanak-çömlek ve kiremit parçalarına rastlanmıştır. Bu kuru dere yatağından batıya doğru olan alanda yani dere yatağının üst kısmındaki arazilerde az miktarda seramik gözlenmiştir. Kılıçlı Köy yolundan 525 No.lu poligon noktasına kadar olan arazi üzerinde yüzey araştırmasına devam edilmiştir. Bu bölgede ana kayaya oyulmuş, 165x65 cm. ölçülerinde bir kaya mezarına rastlanmıştır (Resim: 3).

Bu kaya mezarının hemen kuzeyinde bulunan şeftali bahçesinde oldukça yoğun miktarda Bizans Dönemine ait seramik ve kiremit parçaları görülmüştür.

Çalışmalarımızın ilk yılında Niksar yolu üzerindeki kaya mezarının batısında bulunan eğimli arazinin batı bölümünde, Erken Tunç Çağına ait seramik parçalarına rastlamıştık. Bu yıl da aynı alanın yüzeyi tekrar gözden geçirildi ve aynı tip malzemenin yayılım alanı anlaşılmaya çalışıldı. Kuzeye doğru bu dönem malzemesinin hemen hemen hiç görülmediği sadece batıda yoğun olduğu tespit edilmiştir. Türbe ile kaya mezarı arasındaki alan kuzeye doğru araştırılmış ve seramik yoğunluğunda azalma gözlemlenmiştir. Kaya mezarının kuzeyinde, yukarıya doğru olan arazi üzerinde yapılan araştırma sırasında künk parçalarına ve az miktarda geç dönem çanak-çömlek parçalarına rastlanmıştır.

2004 yılında tespit edilen ve tarla içerisinde kaçak kazı ile ortaya çıkarılmış olan Bizans yapısının çevresindeki jeomanyetik araştırma sırasında bu alanda da olasılıkla yapının mimarisinde yer almış olan palmetli ve çeşitli bezemeli kiremit parçaları bulunmuştur (Resim: 4).

Yine geçen araştırma yılında bu yapının çevresinde bulunmuş *fyalostomialar*, bu araştırma döneminde de karşımıza çıkmıştır (Resim: 5). Orta Bizans Dönemine tarihlenen *fyalostomiaların* kilise mimarisinde kullanıldığı bilinmektedir.

Çalışma alanı kuzeydeki tepelerden incelendiğinde Bizans yapısının üzerinde bulunduğu terasın oldukça geniş bir teras olduğu tespit edilmiş ve Kılıçlı ve Bula köyleri arasındaki arazinin doğu-batı yönünde 2 ila 3 terastan oluştuğu görülmüştür. Bu teraslama doğal süreçler sonucu değil, insan yapımı olmalıdır, ancak teraslamanın en erken ne zaman başladığına dair bir bilgi şimdilik edinilememiştir. Yine de Komana antik kentinin yerleşim alanının Hamamtepe'nin kuzeydoğusunda bulunan bu teraslanmış bölge olması mümkündür. Bu önerinin doğrulanabilmesi için ileride jeoarkeolojik bir çalışma (erozyon tespiti, dere yatakları-yerleşim ilişkisi gibi) ve sondaj denemeleri yapılmalıdır.

2006 yılı itibariyle Komana antik kenti yakın çevresinde yapılan yüzey araştırması tamamlanmıştır. Önümüzdeki yıl Komana antik kentinin Roma Dönemindeki sınırlarını kapsayan çapı yaklaşık 30 km. olan alanda, daha geniş çaplı bir araştırma yapılması ve bugüne kadar yüzey araştırmalarında tespit edilen ve Komana kenti ile ilişkilendirilen alanlarda kazı çalışmasına başlanması uygun olacaktır.

2-Hamamtepe Arazi Modeli

Tuna KALAYCI

Giriş

"Hamamtepe Topografik Yüzey Araştırması" 2006 yılı eylül ayında 5 çalışma günü içinde küçük bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın asıl amacı Hamamtepe'nin topografik planını oluşturmak olup çalışma sonunda elde edilen bilgilerin diğer arkeolojik ve jeolojik çalışmalara yardımcı olacağı ümit edilmektedir. Bunlar kısaca aşağıda belirtilmiştir.

- Hamamtepe'nin arazi modelini oluşturmak ve genel fiziksel yapısı hakkında bilgi sahibi olmak (Resim: 6),
- Hamamtepe'nin sınırları hakkında bilgi sahibi olmak (Resim: 7),
- Belgelenmiş ve daha sonra belgelenecek olan yapıların topografya ile olan ilişkisini incelemek
- Kontur ve eğim haritası oluşturmak (Resim: 8),

- Yapılmış ve yapılacak olan jeofizik yüzey araştırma sonuçlarını topografik perspektifte incelemek (Resim: 9),
- Elde edilecek olan uydu görüntülerini topografya üzerine bütünlemek.

Yöntem

“Hamamtepe Topografik Yüzey Araştırması”, Nikon DTM-310 Total Station kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada 700’e yakın nokta toplanmış (EK-1) ve bunlar arazi modelinin yaratılmasında kullanılmıştır. Temel olarak, noktalar ASCII formatında tutulmuş ve gerekli yazılımlar ile arazi modeli oluşturulmuştur.

Modelin oluşturulmasında höyük üzerinde daha önceden var olan 154 kodlu Ulusal Koordinat Sistemine ait nirengi noktası ve bu noktanın yetersiz kaldığı yerlerde oluşturulan 4 adet geçici nirengi noktası kullanılmıştır. Geçici nirengi noktalarının oluşturulması höyüğün fiziksel yapısı nedeniyle zorunlu olup bu noktalar modele belirli miktarda hata eklemiştir, ancak bu hata, höyüğün büyüklüğü noktaların okuma sıklıkları göz önüne alındığında ihmal edilebilir boyuttadır.

Sonuçlar

Topografik yüzey araştırması sonuçları höyüğün genel yapısının aydınlatılmasının yanında çeşitli parametrelerin hesaplanmasında da yardımcı olmuştur. Toplanan veri iki şekilde işlenmiştir. Birinci yöntem olarak veriden ArcGis 9.1 3D Analyst yardımı ile TIN oluşturulmuş ve daha sonra TIN, Grid veri hâline dönüştürülmüştür. İkinci yöntemde veri Surfer 8.0 ortamında Grid olarak kaydedilmiş ve daha sonra bu işlenmiş veriden yüzeyler oluşturulmuştur.

Höyük, daha sonra Yaz Tepesi olarak adlandırılan bölge de dikkate alınırsa üçgensel bir yapıya sahip olup birbirine en uzak iki noktası yaklaşık 270 metredir. En yüksek noktası 640 m.de ve tabanı 617 m.de bulunmaktadır. Höyük alanı 2 boyutlu düzlemde 30783.75 m² ve 3 boyutlu düzlemde 32233.25 m² dir. Höyüğün hacmi 438906 m³ olarak hesaplanmıştır.

Yüzey araştırması sırasında toprak üzerinde kalmış duvar parçaları belgelenmiştir. Kabaca ölçülen bu duvarlar sadece genel bir fikir vermesi için model üzerine yerleştirilmiştir. Höyük üzerinde ana kaya yer yer toprak üzerine çıkmıştır. Bu çıkmanın belirgin olduğu yerlerde ana kaya formu verilecek şekilde belgelenmiş ve model üzerine yerleştirilmiştir.

Höyüğün kontur haritası oluşturulan modelden elde edilmiştir. Oluşturulan bu haritalar 2004 yılında toplanan jeofizik verisinin ve topografik haritanın daha iyi yorumlanmasına yardımcı olacaktır. Toplanan noktaların aralıkları nedeniyle kaba bir yapıda olan kontur verisi daha iyi yorumlama için yumuşatılmıştır.

Arazi modeli oluşturulduktan sonra eğim haritası CBS üzerinde elde edilmiştir.

3-Jeofizik Araştırma

Tuna KALAYCI

Giriş

2006 yılı arkeolojik amaçlı jeofizik yüzey araştırması eylül ayında gerçekleştirilmiştir. Küçük bir ekibin gerçekleştirdiği çalışma yaklaşık iki hafta sürmüştür. Araştırma iki farklı bölgede gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında Hamamtepe Höyüğü üzerinde gerçekleştirilen çalışma 2006 yılında bölgenin hemen kuzeyinde yer alan düzlük alana kaydırılmıştır (Resim: 10). Çalışmanın burada yapılmasının iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki güneyde Yeşilırmak tarafından kesilen yerleşimin kuzey yönündeki uzanımını (eğer varsa) tespit etmektir. İkinci sebep ise 2006 yılında ekilmeyen tarlanın araştırma için oldukça uygun olmasıdır. Höyük ve tarla arasından bir toprak yol geçmektedir ve tarlanın yerleşime yakın olan kısımlarında seramik yoğunluğu uzak kesimlerine göre daha fazladır.

Araştırılan bir diğer bölge, geçen sene de jeofizik yüzey araştırması yapılan Bula Köyü'nün güneybatısındaki alandır. Altıgen havuzun batısında, dere yatağının üzerinde yapılan kaçak kazılar, Geç Antik Çağa ait bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Tahrip olan bu yapıyı daha iyi anlamak ve daha fazla tahrip edilmeden belgelemek amacıyla kazı çukurları etrafında araştırma genişletilmiştir. Bu bölgede araştırma yapılan bir diğer yer seramik yoğunluğunun oldukça yüksek olduğu ana bölgenin 40 m. doğusunda, geç yapı ve dere yatağı arasında kalan bir tarladır.

Yöntem

Jeofizik yüzey araştırması FM36 Fluxgate Gradiometer ile yapılmıştır. Verilerin bilgisayara aktarımı Geoplot v1.2 ile gerçekleştirilmiştir. Yazılımın eski olması verinin görüntülenmesinden işlenmesine kadar birçok sorunu beraberinde getirmiştir.

Yüzey araştırması 20x20 m.lik kareler (grids) üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuna kadar 56 kare çalışılmış olup toplamda 22.5 dekar alan taranmıştır.

Bir karede uygulanan ilerleme sıklığı (traverse interval) 1 m. ve okuma sıklığı (sample interval) 0.25 m. olarak belirlenmiştir. Karelerdeki İlerleme Modu (Grid Traverse Mode), topografyanın yumuşaklığı göz önüne alındığında zaman kaybının en az düzeyde olacağı tahmin edildiği için ve daha sorunsuz bir veri kümesi elde etmek amacıyla paralel olarak düzenlenmiştir. İlerleme yönü bütün yüzey araştırması boyunca kuzeye doğrudur. Veri çözünürlüğü FM36 kurulurken 1nT ve yüzey araştırması süresince 0.1nT olarak girilmiştir.

Çalışma

10 işgünlük çalışma süresinin ilk yarısı Hamamtepe'nin kuzeyinde yer alan düz tarlanın ve geri kalan 5 gün ise Bula'da yer alan bölgelerin taranmasına ayrılmıştır. Taranan karelerin topografik yapıları benzer olsa da, fiziksel ve insani sebeplerden dolayı birim başına düşen standart bir çalışma süresi saptanamamıştır.

Heriki bölgede alanlar çalışmaya oldukça elverişli olsada işlenmemiş verilerde, özellikle Hamamtepe bölgesi için, kare başına farklılaşmalar görülmektedir. Bunun iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki, ve en önemlisi, yüzey araştırmacılarının deneyim eksikliğidir. Fluxgate gradyometrelerin en büyük handikapı çalışma sırasında makinanın sabit tutulmasının diğer yöntemlere göre daha büyük önem kazanmasıdır. İkinci farklılaşma sebebi ise yüzey araştırmacılarının fiziksel yapılarının birbirinden farklı oluşudur. Kol uzunluklarındaki farklılıklar verileri kendi içlerinde tutarlı, ancak aralarında farklı kılmıştır.

Hamamtepe

Bu bölgede 25 kare taranmıştır ve höyüğün bu bölgeye doğru devam ettiğine dair bir bulguya rastlanmamıştır (Resim: 11). Veride ilk göze çarpan en az 4 adet yüksek değerli dairesel öbekleşmedir. Bunun yanında tarla sürüm izinden ya da yapı sebebiyle oluşan çizgisellikler verinin bir diğer karakterini oluşturur.

Dairesel okumalar iki gruba ayrılabilir: İlk grup yüksek okumaların merkezde odaklandığı ve etrafını kaplayacak şekilde düşük okumaların elde edildiği formlar ve ikinci olarak etrafında düşük okumaların olmadığı ve daire şeklinin daha az belli olduğu formlar. En temel şekliyle ilk grubun bir çukur ve etrafına döşenmiş manyetizması düşük taşlardan oluştuğu söylenebilir (mezar?). Diğer grup ise sıradan bir çöp çukuru olarak nitelendirilebilir. Ancak bu ayrımın yapay olma ihtimali yüksektir.

Ayrıca görüntüde çizgisel oluşumlar da gözlenmektedir. Bunlardan veri kümesinin kuzeydoğu köşesine yerleşeni aslında su aktarmak için açılmış yapay bir kanaldır ve oldukça derindir. Kümenin kuzey merkezinde yer alan çizgisellik ise daha az bellidir ve büyük bir ihtimalle yine aynı iş için kullanılmış eski bir kanaldır. Bu bölgedeki çalışma sona erdikten birkaç gün sonra bölgede yaşayanlar tarafından açılan diğer kanallar bu işlemin sıklıkla yapıldığının bir göstergesidir. Buna rağmen merkezde yer alan çizginin etrafında başka anomaliler de olduğu göz önünde bulundurulursa bu çizgiselliğin bir yapının parçası olabileceği ihtimali de değerlendirilmelidir. Tarla sürme izlerinin yönü yine güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda olup, bu çizginin eskiden kalma tarla sürme izi olarak algılanması da mümkündür.

Güneyde yer alan ve diğer çizgiselliklerle aynı karakterde ancak daha uzun olan bir diğer oluşum için iki yorum yapılabilir. Bunlardan ilki diğer iki çizgisellikte olduğu gibi eskiden açılmış bir kanalın varlığıdır. Bir diğer yorum ise burasının iki karenin arasında kalması dolayısıyla yapay bir çizgisellik olması olasılığıdır. Bilindiği gibi yüzey araştırmasının farklı günlerde farklı araştırmacılar tarafından yapılması yüzünden böylesi farklılaşmalar oluşmaktadır. Ancak bu çizgiselliğin doğu yönünde bir miktar güneye dönüyor olması ilk yorumun daha doğru olduğunun bir göstergesidir.

Bir diğer ilgi çekici okuma, veri kümesinin kuzey batısında görülmektedir. Yüksek değerli okumaların kuzeydoğu-güneybatı hattındaki kesik kesik uzanımı rastlantıdan uzaktır. Buna benzer bir başka grup ise daha önce tartışılan dairesel okumaları içine alan bir diğer gruptur. Turuncu Daire içerisinde güneybatı-kuzeydoğu yönünde yerleştirilmiş en azından 30x36 m. boyutlarında çok odalı bir yapı görülebilmektedir¹. Yapı içerisindeki kırmızı alanlar yangın geçirmiş odalar olabileceği gibi, daha küçük daireler ocakları gösteriyor olabilir. Ayrıca büyük dairelerin daha düşük anomali yaratanları daha derinde yer alabileceği gibi, daha az yanmış alanlar da olabilir.

Alanda farklı bölgelerde genel olarak Kuzeydoğu-Güneybatı yönündeki düşük değerli okumalar dizisi çok büyük bir ihtimalle tarlanın sürülme izleridir. Ancak bu izleri kesen yüksek okumalar dizisi geçmişe ait parçalar olabilir. Bunların bütünsellikten uzak olmaları dolayısıyla haklarında yorum yapmak oldukça spekülatif olacaktır.

1 Dr. David Monsees'e yorumlamalarından dolayı teşekkür ederiz.

Bula

Buradaki araştırmalar mekânsal olarak ikiye ayrılmıştır. Doğudaki 8 karelik küçük araştırma bölgesini kaçak kazıların gerçekleştiği ana araştırma bölgesinden büyük olasılıkla yapay olan alçak bir sırt ayırır.

Doğudaki bölgede modern tarla izleri jeofizik verisi üzerinde oldukça açık bir şekilde okunmaktadır (Resim: 12). Bu izler üç farklı şekilde okunabilir. Oldukça belirgin olan izler yüzeyden de izlenebilmektedir ve muhtemelen tarla sınırları ya da teraslama çizgileri olarak kullanılmışlardır ya da kullanılmaktadırlar. Bir diğer grup veri oldukça güçlükle okunmakta ve olasılıkla toprağın sürölmesi sonucu ortaya çıkmıştır. En ilginç grup ise diğer iki gruba paralel ve adı geçen belirgin tarla sınırlarının arasında uzanan doğrusal uzanımdır. Muhtemelen bu ve eğer varsa diğer benzerleri geçmiş döneme ait teraslama izleridir. Bu alt bölgenin kuzeybatı ucunda yüksek okuma değerleriyle karşılaşılmıştır. Yüzeyde herhangi bir müdahaleye rastlanmasa da değişken toprak yapısı ve ekim tarzı bu farklılığın sebebi olabilir. Bunun yanında, ağaçların sık dokusu veri toplama işlemine oldukça güçleştirmiş, zaman zaman da imkânsız kılmıştır. Buna rağmen kuzeybatı köşede yangın geçirmiş bir takım yapıların varlığı önerilebilir.

Ana bölge veri kalitesi ve farklılığı açısından ikiye ayrılabilir. Bu ayrım yüzeyde ortaya çıkan yükseltiyle oldukça belirginleşmiştir. Sınırın kuzeyinde kalan kısım veri bütönlüğü açısından güneyde kalan bölgeye göre oldukça homojendir. Bu farklılık güneyde seramik yoğunluğunun yüksek olmasıyla da kendini hissettirir.

Bula'da doğal oluşumun dışına çıkan çeşitli bulgulara rastlanmıştır. Bunlardan en dikkat çekici olanı ana bölgede dağılmış farklı büyüklöklere sahip yuvarlaklardır. Bunlardan ikisi diğerlerine göre belirgin derecede büyük olup içlerinde çok büyük bir ihtimalle yanmış dolgu barındırmaktadır. Ancak bu iki oluşumu diğer yuvarlaklardan ayrı tutmak daha sağlıklı sonuç verecektir.

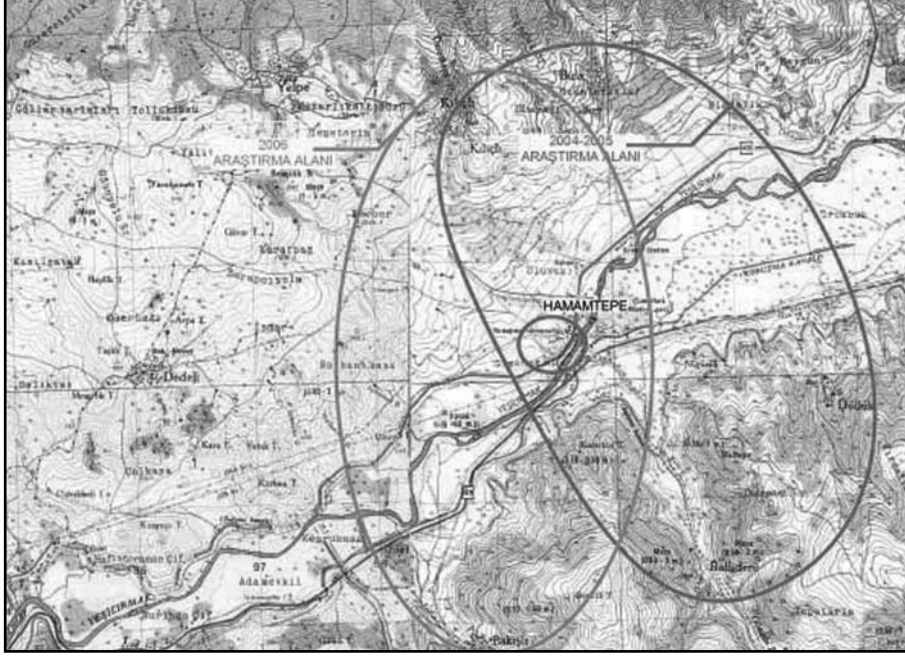
Kaçak kazı çukurundan elde edilen bilgilere göre toprağın hemen altında duvarlar vardır ve bunların boyutları dikkate alındığında yapı ya da yapılar büyük ölçeklidir. Fakat bu bilgi jeofizik verisine yansımamıştır. Ancak kırmızı elipsler içine alınan çizgisel oluşumlar (yüzeyden belli olmayan) muhtemel duvarlardır ve bunlar mor elips içinde, oldukça belirgin bir şekilde hem jeofizik verisinde hem de yüzeyde okunan bir başka çizgisel yapı ile kesilmişlerdir. Bu yorumun doğru olduğu varsayılırsa, bu üç duvar arasındaki dörtgensel yapı anlam kazanır. Ayrıca kazı çukurunun bulunduğu yerin jeofizik verisi incelendiğinde veri olmayan yerin etrafında bulanıklık tespit edilebilir. Aynı durum bahsi geçen dörtgensel yapı için

de geçerlidir. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, bu yapının sınırları belli olmasa da içindeki dolgunun dağılımı dörtgensel bir form vermektedir. Yapının tarlanın sürülmesi esnasında dağılmış olduğu düşünülebilir.

Ana bölgenin güneybatı köşesinde de dörtgen şeklinde bir yapı görülmektedir. Ayrıca kuzeybatıda bulunan yanık alan batıdaki ve küçük bölgenin kuzeybatısındaki yanık alanlarla benzerlik göstermektedir. D. Monsees sarı ve morla gösterdiği çizgileri duvar olarak yorumlayarak yukarıdaki tespitlere iki tane daha duvar eklemiştir.

Özet olarak Bula'da yapılan jeofizik çalışma kaçak kazı çukurunda da tespit edildiği gibi yoğun yapılaşmanın bu alanda görüldüğünü kanıtlamaktadır. Bulunan pişmiş toprak mimari bezemeler Orta Bizans Dönemine tarihlenmiş olup kullanım alanı dinî mimari olarak önerilmiştir. Dolayısıyla bu alanda en azından bir kilise bulunduğu düşünülmektedir.

Komana'da 2006 yılında sürdürülen yüzey araştırması ile Komana kentinin yerleşim alanını kapsadığı tahmin edilen yaklaşık 2,5 km²lik alandaki çalışmalar tamamlanmıştır. Bu çalışmaların sonucunda Komana'da yerleşimle ilişkilendirilebilecek iki önemli alanda kalıntılara rastlanmıştır. Bunlardan bir tanesi olan Hamamtepe'nin Komana'nın tapınak alanı olması olasıdır. İkinci alan ise Kılıçlı ve Bula köyleri arasında bulunan ve teraslanmış olan alandır. Bu bölgede Roma Döneminde ve özellikle de Geç Antik Çağda yerleşim olduğu önerilebilir. Bu yerleşim alanlarının kuzey ve güney tarafını çevreleyen yüksek tepeler ise Komana'nın nekropol alanları olarak kullanılmış olmalıdır. Gelecek yıldan itibaren Komana'da bir kazı çalışmasının başlatılması uygun olacaktır.

Resim 1: 2006 araştırma alanı

Resim 2: Kılıçlı Köyü Jandarma Karargâhı bahçesindeki lahit kapağı parçaları

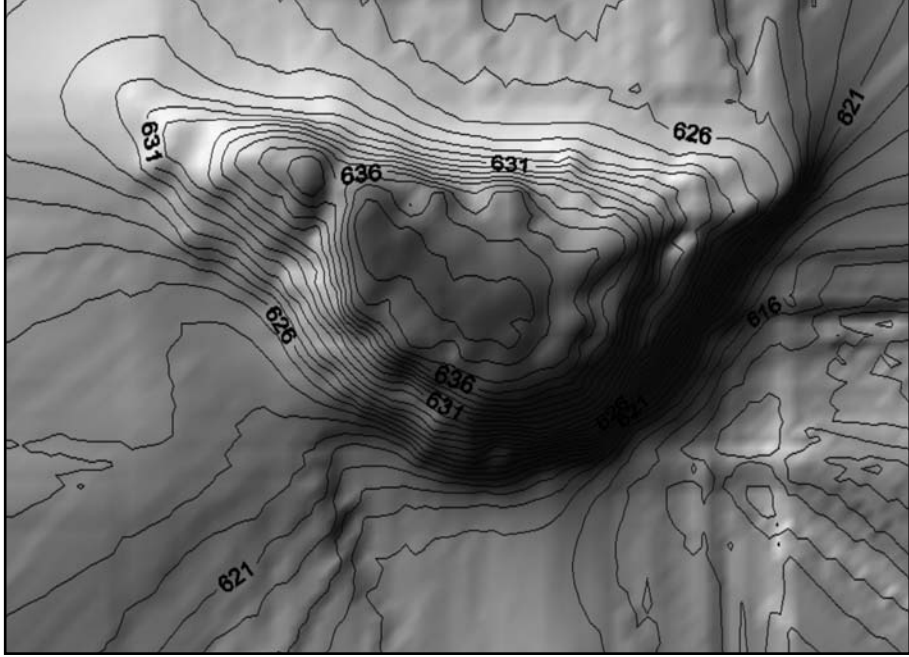
Resim 3: Kılıçlı Köyü tarlalarında tespit edilen Kaya Mezarı 2

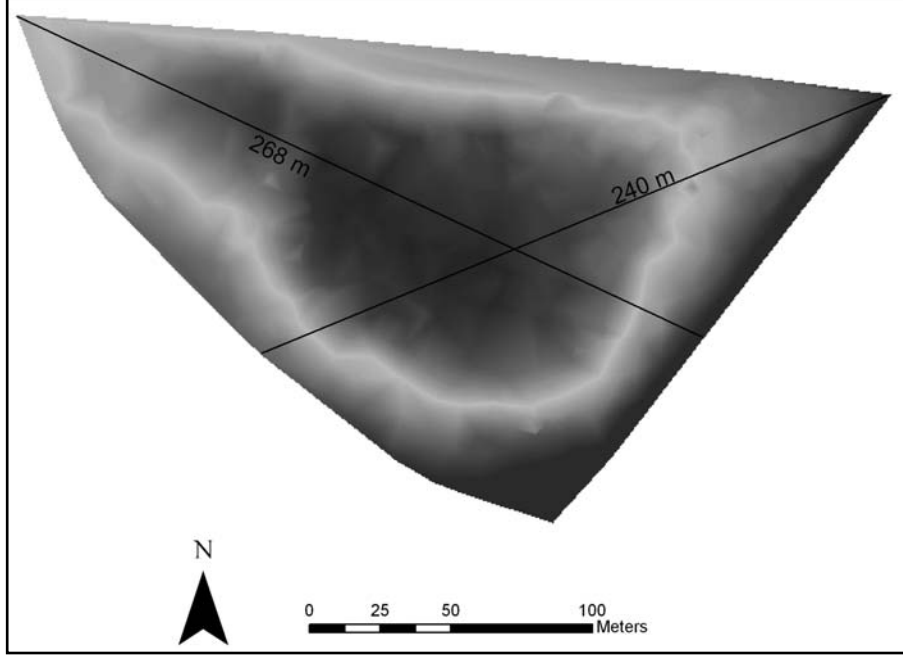
Resim 4: Kılıçlı-Bula köyleri arasındaki Bizans yapısı çevresinde bulunan kabartmalı kiremitler

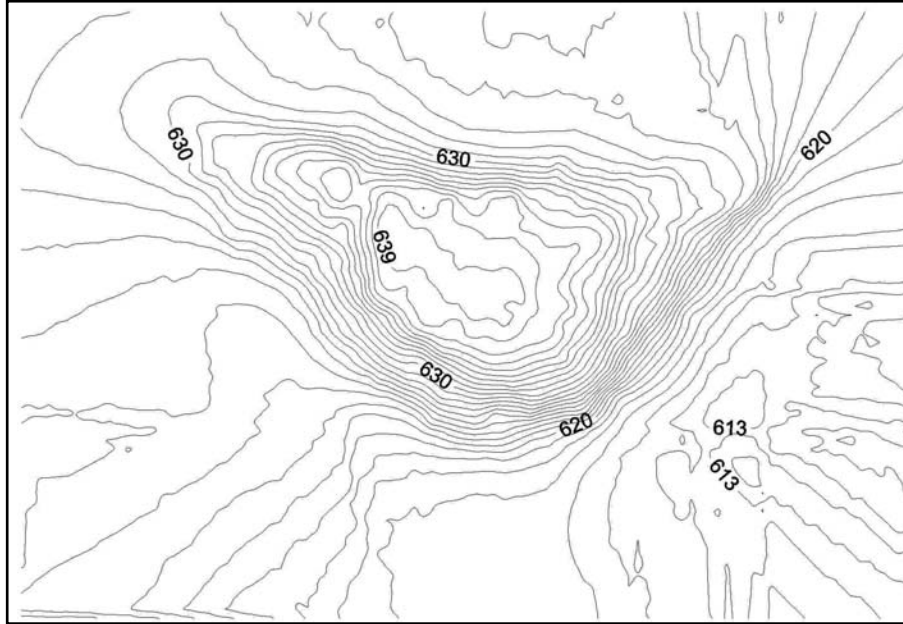
Resim 5: Pişmiş toprak çiçekler (Fyalostomia)

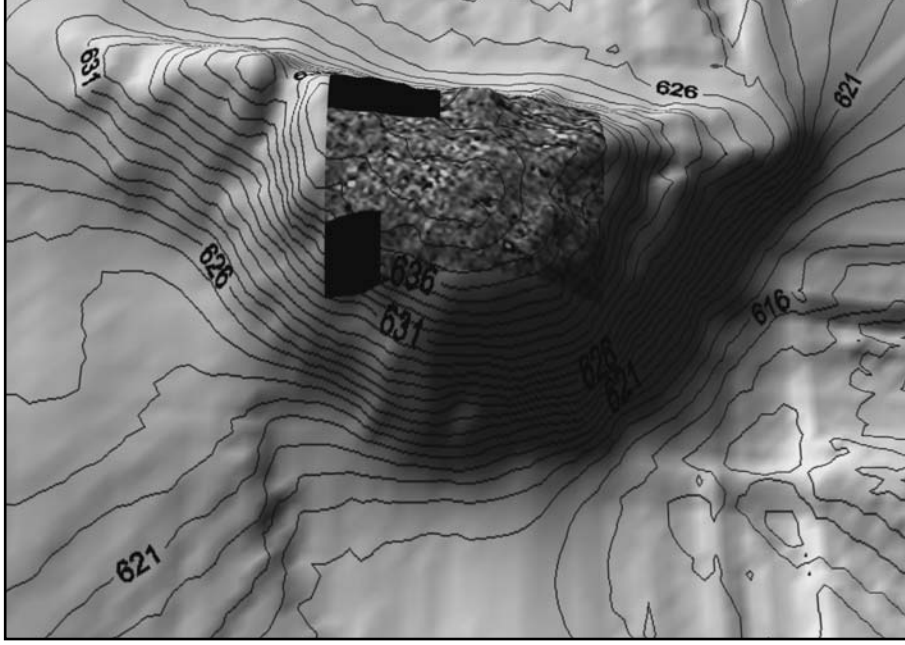
Resim 6: Hamamtepe, arazi modeli

Resim 7: Hamamtepe'nin boyutları

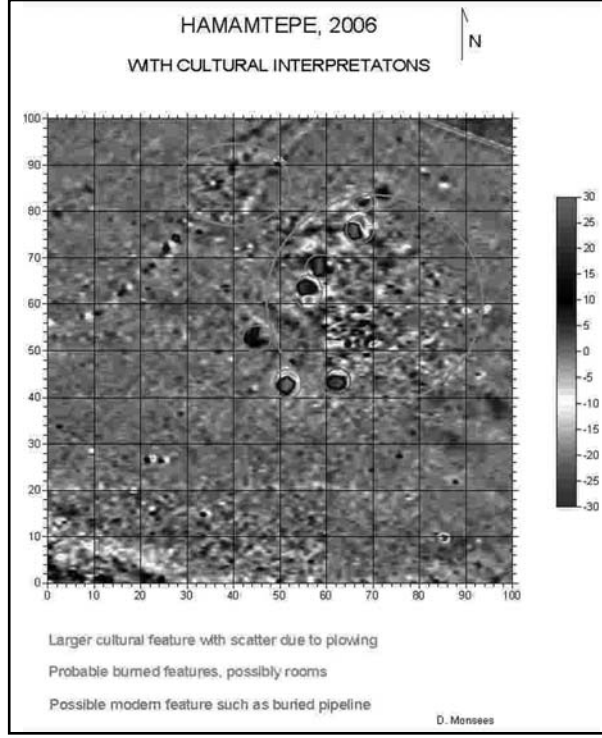
Resim 8: Hamamtepe'nin kontur haritası

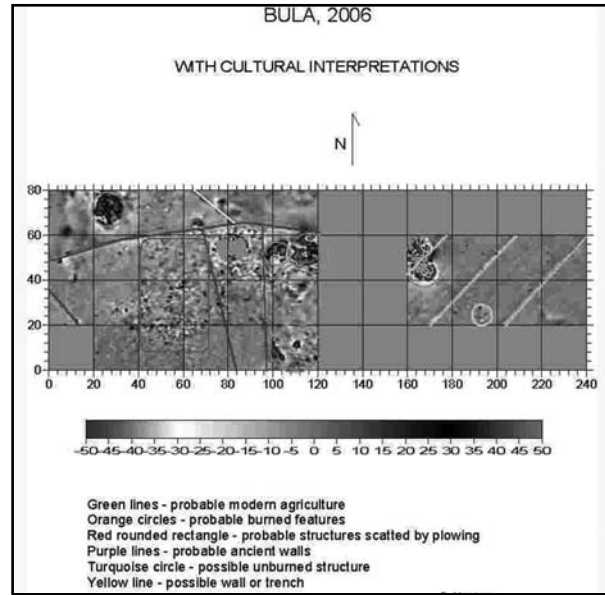
Resim 9: Arazi modeli üzerine jeofizik çalışma

Resim 10: Hamamtepe yanında jeofizik yapılan tarla

Resim 11: Hamamtepe
jeofizik bulguları

Resim 12: Bula, Bizans yapısı
jeofizik bulguları

2003-2006 YILLARINDA İÇ ANADOLU'DA YAPILMIŞ OLAN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Sachihiro OMURA*

2003-2006 yıllarında İç Anadolu'da yürütülmüş olan yüzey araştırmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 5 Ekim-5 Kasım 2003, 12 Ekim-4 Kasım 2004, 23 Ekim-11 Kasım 2005, 10 Ekim-23 Kasım 2006 tarihleri arasında Kırşehir, Konya, Ankara ve Kırıkkale il sınırları içinde sürdürüldü.

1-Yüzey Araştırmalarının Amacı

1986 yılında başlayan yüzey araştırmalarının genel amacını üç noktada özetleyebiliriz

1. İç Anadolu sınırları içinde, henüz incelenmemiş höyükleri tespit etmek, bilinenleri de harita üzerinde yerlerine oturtmak.
2. 1986 yılında başlayan Kaman-Kalehöyük kazılarında sağlanan verilere göre, yeni görülen höyüklerden derlenen malzemeyi değerlendirmek ve kültür çevrelerini izlemek, karşılaştırmak.
3. Daha eski yıllarda tespit edilmiş höyükleri ve düz yerleşim yerlerini tekrar ziyaret ederek onların bugünkü durumlarını belirlemek.

Araştırmalara, Kaman-Kalehöyük kazı heyeti üyelerinden Dr. Sachihiro Omura, Dr. Masako Omura, Mamoru Yamashita ve bazı üniversitelerden ilgililer katıldı. Bakanlığı, Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nden Nevin Soykaya (2003), Çanakkale Arkeoloji Müzesi'nden Ömer Özden (2004), Amasya Arkeoloji Müzesi'nden Celal Özdemir (2005) ve Konya Arkeoloji Müzesi'nden Yusuf Benli (2006) temsil etti.

2-2003 Yılı Yüzey Araştırmaları

2003 yılı yüzey araştırmalarında Ankara İli, Şereflikoçhisar ve

Evren ilçeleri sınırları içerisinde bulunan 58 sit alanı araştırılmıştır (Tablo: 1, 2; Harita).

* Dr. Sachihiro OMURA, Middle Eastern Culture Center in Japan, 3-10-31,Ohsawa, Mitaka-shi, Tokyo 181-0015 JAPONYA

3-2004 Yılı Yüzey Araştırmaları

2004 yılı yüzey araştırmaları alanı olarak Ankara İli, Bala İlçesi, Konya İli, Kulu İlçesi'ni kapsamaktadır. Burada 47 sit alanı araştırılmıştır (Tablo: 2-4; Harita).

4-2005 Yılı Yüzey Araştırmaları

2005 yılı yüzey araştırmaları alanı olarak Ankara İli, Bala İlçesi, Konya İli, Kulu İlçesi'ni kapsamaktadır. Burada 46 sit alanı araştırılmıştır (Tablo: 4, 5; Harita).

5-2006 Yılı Yüzey Araştırmaları

2006 yılı yüzey araştırmaları Ankara İli, Şereflikoçhisar, Bala İlçesi, Gölbaşı, Haymana ilçeleri, Konya İli, Kulu İlçesi'ni kapsamaktadır. Burada 40 sit alanı araştırılmıştır (Tablo: 6,7; Harita).

6-2003-2006 Yılları Araştırmalarının Sonuçları

2003-2006 yılı yüzey araştırmalarında, Neolitik Çağ yerleşim yerlerine hiç rastlanmamıştır. Kalkolitik Çağ yerleşim yerlerine Kızılırmak kavsi ile Tuz Gölü arasında çok sayıda rastlanmıştır. Bu alanda iki tür Kalkolitik seramik tespit edilmiştir. Birincisi Alishar Höyük'ün Kalkolitik katında bulunan tek renkli, iyi pişmiş, çok iyi perdahlı ve ağız kenarlarına doğru incelenmiş seramiklerdir. İkincisi Kaman-Kalehöyük'ün 200 m. kuzeydoğusunda yer alan Hacı Evrasim Tarlası (01-01)'dan derlenen yivlerle süslenmiş seramikler, Karakuyu 2 (03-50), Kuyulu Çukur (03-30), Yalnız Ağıl (03-31), Çopuroğlanın Çukur (03-38) Höyük'te ele geçirilmiştir. 2005, 2006 yıllarında, Konya makasının batısında araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu iki tür Kalkolitik seramiklere hiç rastlanmamıştır. Buna göre, Kalkolitik Çağda, Konya makasının batısında kalan alanın, Alishar Kalkolitik kültürünün dışında kaldığını söyleyebiliriz.

Eski Tunç Çağı, Kaman-Kalehöyük'ün IV katını temsil eder. Bu dönemin seramikleri, 2003-2006 yılları arasındaki araştırmalarda, Külhöyük 2 (03-04), Çöpler Höyük (04-13), Şirin Şehri (04-42), Gökçe Höyük (04-45), Küçük Hüseyin Tepesi 2 (06-04), Canımana (06-11), Yağlı Ören (06-12), Mezarlık (06-28) gibi

konik höyüklerde bol miktarda bulunmuştur. Bunlar el yapımı, tek renkli, saman veya kum katkılıdır. Kaman-Kalehöyük'te bulunan ve Kızılırmak kavisinde, özellikle Kayseri'den Yozgat'a doğru uzanan bölgede bulunan Eski Tunç Çağının son safhasına tarihlenen III. Alişar ve intermedie, Çiradere ve Delice gibi boya nakışlı seramiklere hiç rastlanmamıştır.

Orta Tunç Çağı, Kaman-Kalehöyük'ün IIIc katı, Assur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Dönemine tarihlendirilmektedir. Orta Tunç Çağının iyi pişmiş, kırmızı astarlı çok iyi perdahlanmış seramikleri, son 4 yılda Büyük Höyük (03-14), Yayla Höyük (03-18), Varavan Höyük (03-20), Külhöyük (03-43), Karakuyu 1 (03-49), Moryokuş Höyük (03-47), Aşağı Çeşme (04-34), Soğutlu (04-35), Höyük-Kutluhan (05-34), Höyük-Durupınar (05-42), Höyük Tepesi (05-44), Gence Höyük gibi konik höyüklerde çok sayıda ele geçirilmiştir. Assur Ticaret Kolonileri Döneminde Kültepe-Karum Ib katlarında üretilen bulunan boya ile nakışlı seramiklere bu yerlerde hiç rastlanmamıştır. Buna karşılık Gence Höyük (06-20), Gök Höyük (06-33), Yavaşlar (06-34) gibi konik höyüklerde çok sayıda ele geçirilmiştir. Kızılırmak kavis ve Tuz Gölü ile Kızılırmak arasında, özellikle son bölgede 2003-2004 yıllarında derlediğimiz Kalkolitik Çağa ait seramik parçalarına göre, bu bölgenin, Alişar Höyük'ün etkisinde kaldığını söyleyebiliriz. Karakuyu 2 (03-50), Kuyulu Çukur (03-30), Yalnız Ağıl (03-31), Çopuroğlanın Çukur (03-38) höyüklerinde yivlerle süslenmiş seramik parçaları tespit edilmiş ve bu tür seramiklere Kaman-Kalehöyük yakınındaki höyükte ve hatta Samsun'daki İkiztepe'de rastlanmıştır. Bu bölgede, en çok Eski Tunç Çağından başlayarak Roma Dönemine kadar olan zamanın malzemeleri ele geçirilmektedir.

Geç Tunç Çağını, Hitit İmparatorluk Dönemi temsil eder. Kaman-Kalehöyük IIIa katı bu devreye rastlar. Bu döneme ait seramikler konik höyüklerde az da olsa vardır. Geç Tunç Çağının merkezi olarak Taşlı Höyük (05-20) ve Bükülükale (06-37)'yi saptadık. Taşlı Höyük'ten derlenen seramik parçaları, yalnız Geç Tunç Çağına aittir. Aynı şekilde Bükülükale'de de Hitit İmparatorluk Dönemine ait malzeme boldur.

Demir Çağının malzemelerini, hemen hemen her höyükte topladık. Özellikle Höyük-Elmacık (06-23), Külhöyük (06-26) gibi yayvan höyükler bu yönden çok zengindir. Kaman-Kalehöyük IIc katına ait stilize geyik motifli boyalı seramikler ve IIa katında bol miktarda tespit edilen gri seramikler, Kızılırmak kavisinde çok görüldüğü hâlde, Kızılırmak geçildikten sonra birden bire büyük ölçüde azalır.

Bibliyografiya

Omura, S.,

2004 "Preliminary Report of the General Survey in Central Anatolia (2003)",
Anatolian Archeological Studies (AAS) XIII, pp. 37-86.,

2005, "Preliminary Report of the General Survey in Central Anatolia (2004)",
AAS XIV, pp. 55-96.

2006, "Preliminary R of the General Survey in Central Anatolia (2005)", AAS
XV, pp.63-109.

	Adı	İl	İlçe	Grid	Enlem	Boylam	K-G	D-B	Y	Tip	N	K	ET	OT	GT	D	R	B	O
03-01	Kuru Höyük	Ankara	Bala	L-30	39° 12' 27"	33° 26' 40"	121	107	10.0	höyük									
03-02	Şanlıkişla	Ankara	Şereflikoçhisar	L-30	39° 09' 29"	33° 26' 12"	250	350	-	düz yerleşim									
03-03	Külhöyük 1	Ankara	Şereflikoçhisar	L-30	39° 08' 12"	33° 25' 33"	200	250	5.5	höyük									
03-04	Külhöyük 2	Ankara	Şereflikoçhisar	L-30	39° 08' 02"	33° 25' 18"	300	350	2.5	düz yerleşim									
03-05	Sivrikölez	Ankara	Şereflikoçhisar	L-31	39° 08' 16"	33° 32' 25"	250	250	33.0	höyük									
03-06	Kaleiz	Ankara	Şereflikoçhisar	L-31	39° 08' 00"	33° 32' 24"	550	400	-	düz yerleşim									
03-07	Külhöyük	Ankara	Şereflikoçhisar	L-31	39° 07' 08"	33° 35' 23"	157	162	15.0	höyük									
03-08	Süt Çeşmesi	Ankara	Şereflikoçhisar	L-31	39° 07' 24"	33° 34' 47"	200	150	-	düz yerleşim									
03-09	Hamzanın Kenarı	Ankara	Şereflikoçhisar	L-31	39° 07' 28"	33° 34' 55"	300	275	-	düz yerleşim									
03-10	Hoca Bali	Ankara	Şereflikoçhisar	L-31	39° 06' 52"	33° 34' 48"	200	175	-	düz yerleşim									
03-11	Uyurdum	Ankara	Şereflikoçhisar	L-31	39° 03' 20"	33° 31' 08"	300	300	-	düz yerleşim									
03-12	Cömert Kan Tepesi	Ankara	Şereflikoçhisar	L-31	39° 03' 11"	33° 32' 10"	500	400	-	düz yerleşim									
03-13	Kale	Ankara	Şereflikoçhisar	L-31	39° 03' 23"	33° 35' 15"	200	250	29.0	höyük									
03-14	Büyük Höyük	Ankara	Evren	L-31	39° 04' 18"	33° 44' 43"	45	75	10.0	höyük									
03-15	Küçük Höyük	Ankara	Evren	L-32	39° 03' 50"	33° 45' 06"	79	62	9.3	tümülüs									
03-16	Kara Küçük	Ankara	Evren	L-31	39° 02' 55"	33° 43' 45"	300	180	-	düz yerleşim									
03-17	Semizbağ Höyük	Ankara	Evren	L-32	39° 01' 14"	33° 49' 51"	76	96	14.0	höyük									
03-18	Yayla Höyük	Ankara	Şereflikoçhisar	M-30	38° 57' 43"	33° 29' 12"	86	120	9.0	höyük									
03-19	Yapık Tepe	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 58' 45"	33° 30' 23"	140	250	-	düz yerleşim									
03-20	Varavan Höyük	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 54' 57"	33° 31' 23"	650	400	10.0	höyük									
03-21	Acemi Höyüğü	Ankara	Şereflikoçhisar	M-30	38° 55' 47"	33° 29' 32"	350	250	6.0	höyük									
03-22	Kör Ahmedin Höyüğü	Ankara	Şereflikoçhisar	M-30	38° 57' 08"	33° 27' 41"	123	95	3.0	höyük									
03-23	Höyük-Hanımkuşu	Ankara	Şereflikoçhisar	M-30	38° 56' 42"	33° 27' 18"	420	400	3.0	höyük									
03-24	Köseli Höyüğü	Ankara	Şereflikoçhisar	M-30	38° 53' 20"	33° 28' 08"	135	146	7.0	höyük									
03-25	Elementli Höyüğü 1	Ankara	Şereflikoçhisar	M-30	38° 54' 24"	33° 26' 41"	270	300	11.0	höyük									
03-26	Elementli Höyüğü 2	Ankara	Şereflikoçhisar	M-30	38° 54' 27"	33° 26' 47"	111	107	3.0	höyük									
03-27	Melez	Ankara	Şereflikoçhisar	M-30	38° 58' 00"	33° 28' 16"	83	76	1.0	höyük									
03-28	Elementli Höyüğü 3	Ankara	Şereflikoçhisar	M-30	38° 54' 37"	33° 26' 56"	125	200	1.0	höyük									
03-29	Kuyusuz Çukur	Ankara	Şereflikoçhisar	M-30	38° 54' 46"	33° 28' 22"	200	220	1.5	höyük									
03-30	Kuyulu Çukur	Ankara	Şereflikoçhisar	M-30	38° 54' 24"	33° 28' 12"	75	70	2.0	höyük									

Tablo: 1

	Adı	İl	İlçe	Grid	Enlem	Boylam	K-G	D-B	Y	Tip	N	K	E	T	O	T	G	T	D	R	B	O
03-31	Yalnız Ağıl	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 53' 10"	33° 30' 03"	450	200	2.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-32	Celayir Höyük 1	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 52' 03"	33° 32' 14"	90	110	7.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-33	Celayir Höyük 2	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 51' 57"	33° 32' 15"	45	55	2.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-34	Celayir Höyük 3	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 52' 01"	33° 32' 21"	40	65	0.5	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-35	Celayir Höyük 4	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 52' 04"	33° 32' 22"	120	50	0.5	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-36	Celayir Höyük 5	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 52' 09"	33° 32' 16"	88	84	1.5	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-37	Kale	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 50' 16"	33° 31' 20"	150	200	10.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-38	Çopuroğlanın Çukur	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 53' 50"	33° 31' 50"	425	300	2.3	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-39	Tilki Deligi	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 52' 45"	33° 31' 40"	145	160	0.5	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-40	Küh Höyük	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 54' 46"	33° 33' 34"	175	235	8.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-41	Kara Höyük(Mustafacık)	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 53' 23"	33° 33' 48"	110	140	7.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-42	Kumkeli	Ankara	Şereflikoçhisar	M-30	38° 55' 04"	33° 28' 43"	270	250	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-43	Hanhöyük	Ankara	Şereflikoçhisar	N-31	38° 43' 47"	33° 38' 45"	225	300	12.5	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-44	Kötü Höyük	Ankara	Şereflikoçhisar	N-31	38° 42' 47"	33° 40' 05"	85	100	2.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-45	Burhan Köpüsü	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 51' 01"	33° 34' 53"	270	250	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-46	Höyük-Çalören	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 46' 37"	33° 42' 38"	200	150	19.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-47	Moryokus Höyük	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 47' 58"	33° 45' 16"	125	175	25.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-48	Kadı Höyük	Ankara	Şereflikoçhisar	M-31	38° 57' 30"	33° 35' 47"	120	150	-	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-49	Karakuyu 1	Ankara	Şereflikoçhisar	L-30	39° 09' 59"	33° 19' 34"	145	100	17.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-50	Karakuyu 2	Ankara	Şereflikoçhisar	L-30	39° 10' 09"	33° 19' 42"	270	170	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-51	Çatal Höyük 1	Ankara	Şereflikoçhisar	L-30	39° 08' 33"	33° 17' 15"	230	200	8.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-52	Çatal Höyük 2	Ankara	Şereflikoçhisar	L-30	39° 08' 30"	33° 17' 21"	145	165	6.5	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-53	Karatani	Ankara	Şereflikoçhisar	L-30	39° 12' 39"	33° 20' 48"	300	200	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-54	Höyük-Akın	Ankara	Şereflikoçhisar	L-30	39° 07' 26"	33° 15' 48"	150	200	7.5	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-55	Tobe 1	Ankara	Şereflikoçhisar	L-29	39° 09' 38"	33° 11' 24"	100	130	10.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-56	Tobe 2	Ankara	Şereflikoçhisar	L-29	39° 09' 40"	33° 11' 22"	70	100	6.0	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-57	Karakuyu 3	Ankara	Şereflikoçhisar	L-30	39° 09' 58"	33° 19' 22"	250	200	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
03-58	Höyük-Büyükkışla	Ankara	Şereflikoçhisar	L-30	39° 12' 03"	33° 15' 43"	150	125	20.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-01	Mudancılar Pınarı	Konya	kulu	L-29	39° 09' 08"	33° 05' 42"	83	117	5.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-02	Gürücü	Konya	Kulu	L-29	39° 07' 35"	33° 06' 30"	83	139	5.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°

Tablo: 2

	Adı	İl	İlçe	Grid	Enlem	Boylam	K-G	D-B	Y	Tip	N	K	E	O	T	G	T	D	R	B
04-03	Kül	Konya	Kulu	L-29	39° 07' 04"	33° 07' 56"	156	119	7.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-04	Höyük-Bahadırılı	Konya	Kulu	L-29	39° 02' 27"	33° 07' 48"	119	152	16.0	höyük										
04-05	Çağlayan	Konya	Kulu	L-29	39° 02' 39"	33° 07' 28"	250	300	-	düz yerleşim										
04-06	Höyük-Fevziye	Konya	Kulu	L-29	39° 00' 41"	33° 08' 01"	135	80	8.5	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-07	Hoda Üstü	Konya	Kulu	L-29	39° 00' 33"	33° 08' 59"	600	900	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-08	Küçük Göl	Konya	Kulu	L-29	39° 03' 20"	33° 08' 10"	400	250	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-09	Mezarlık	Konya	Kulu	M-29	38° 55' 34"	33° 08' 45"	200	175	12.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-10	Çatalıyol	Konya	Kulu	M-29	38° 55' 36"	33° 06' 11"	150	100	-	düz yerleşim										
04-11	Höyük-Aşağı Balçasar	Konya	Kulu	L-29	39° 01' 09"	33° 04' 17"	85	126	13.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-12	Havuz	Konya	Kulu	L-29	39° 02' 54"	33° 04' 18"	325	225	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-13	Çöpler Höyük	Konya	Kulu	L-29	39° 08' 44"	33° 02' 47"	118	137	6.5	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-14	Çöpler Yaylası 1	Konya	Kulu	L-29	39° 08' 49"	33° 02' 52"	175	125	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-15	Çöpler Yaylası 2	Konya	Kulu	L-29	39° 09' 00"	33° 02' 55"	200	175	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-16	Mıranın Kül 1	Konya	Kulu	L-29	39° 07' 02"	33° 00' 58"	325	300	5.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-17	Gökmere 1	Konya	Kulu	L-29	39° 04' 17"	33° 01' 29"	162	172	14.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-18	Höyük-Altılar	Konya	Kulu	L-28	39° 10' 47"	32° 58' 30"	500	450	12.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-19	Mezarlık	Konya	Kulu	L-28	39° 11' 42"	32° 58' 12"	122	112	6.0	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-20	Değimen Özü Yolu Üzeri	Konya	Kulu	L-29	39° 06' 24"	33° 02' 40"	200	350	-	düz yerleşim										
04-21	Höyük-Değimenözü	Konya	Kulu	L-29	39° 06' 14"	33° 02' 35"	200	200	4.5	düz yerleşim										
04-22	Mıranın Kül 2	Konya	Kulu	L-29	39° 07' 00"	33° 00' 35"	250	425	-	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-23	Boztepe	Konya	Kulu	L-29	39° 07' 52"	33° 00' 22"	200	300	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-24	Mera	Ankara	Bala	L-29	39° 13' 48"	33° 02' 30"	1100	1350	-	düz yerleşim										
04-25	Tümülüs 1-Altılar	Konya	Kulu	L-28	39° 11' 48"	32° 59' 56"	30	35	4.5	tümülüs										
04-26	Tümülüs 2-Altılar	Konya	Kulu	L-28	39° 11' 49"	32° 59' 55"	20	25	1.5	tümülüs										
04-27	Zibar Özü	Konya	Kulu	L-28	39° 11' 56"	32° 58' 25"	200	150	-	mezarlık										
04-28	Köstengil 1	Konya	Kulu	L-28	39° 07' 21"	32° 56' 03"	157	143	6.5	höyük	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-29	Köstengil 2	Konya	Kulu	L-28	39° 07' 26"	32° 55' 49"	150	100	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-30	Çayrık	Konya	Kulu	L-28	39° 08' 31"	32° 53' 08"	225	250	-	düz yerleşim	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-31	Tümülüs 1-Yaraşlı	Konya	Kulu	L-28	39° 10' 09"	32° 56' 09"	50	68	7.0	tümülüs										
04-32	Tümülüs 2-Yaraşlı	Konya	Kulu	L-28	39° 10' 10"	32° 56' 07"	52	52	1.6	tümülüs										
04-33	Tümülüs 3-Yaraşlı	Konya	Kulu	L-28	39° 10' 12"	32° 56' 04"	50	55	2.0	tümülüs										

Tablo: 3

	Adı	İl	İlçe	Grid	Enlem	Boylam	K-G	D-B	Y	Tip	N	K	ET	OT	GT	D	R	B	O
04-34	Aşağı Çeşme	Konya	Kulu	L-28	39° 04' 54"	32° 57' 01"	175	200	-	tümülüs	°	°	°	°	°	°	°	°	°
04-35	Söğütü	Konya	Kulu	L-28	39° 02' 21"	32° 55' 57"	216	147	14.0	höyük									
04-36	Eski Mezarlık	Konya	Kulu	L-28	39° 02' 51"	32° 58' 00"	225	150	-	düz yerleşim	°								
04-37	Gökmen 2	Konya	Kulu	L-29	39° 04' 08"	33° 01' 22"	250	275	-	düz yerleşim								°	
04-38	Çelebi Sami Yaylası	Konya	Kulu	L-28	39° 01' 30"	32° 58' 06"	400	250	4.0	düz yerleşim								°	
04-39	Kuşuk Hüseyin Tepesi 1	Konya	Kulu	L-29	39° 12' 29"	33° 04' 44"	168	115	3.0	höyük	°							°	
04-40	Yaylapınar	Konya	Kulu	L-29	39° 13' 00"	33° 05' 30"	175	125	-	düz yerleşim								°	
04-41	Eski Mezarlık	Konya	Kulu	L-29	39° 13' 24"	33° 05' 25"	125	225	-	düz yerleşim								°	
04-42	Şirin Şehri	Konya	Kulu	L-29	39° 13' 36"	33° 05' 07"	275	300	-	düz yerleşim	°							°	
04-43	Kaletepe	Konya	Kulu	L-28	39° 03' 37"	32° 48' 55"	500	250	40.0	höyük								°	
04-44	Şahın Höyük	Konya	Kulu	L-28	39° 02' 48"	32° 48' 45"	170	113	11.0	höyük	°							°	
04-45	Gökçe Höyük	Konya	Kulu	L-28	39° 03' 30"	32° 45' 50"	93	318	20.0	höyük	°							°	
04-46	Tümülüs 1-Kalealtı	Konya	Kulu	L-28	39° 03' 06"	32° 45' 31"	52	43	4.0	tümülüs								°	
04-47	Tümülüs 2-Kalealtı	Konya	Kulu	L-28	39° 03' 03"	32° 45' 31"	38	45	3.0	tümülüs								°	
05-01	Demirçeşme	Konya	Kulu	M-29	38° 58' 22"	33° 01' 57"	60	124	5.0	höyük	°							°	
05-02	Yayla Çeşme	Konya	Kulu	M-29	38° 57' 46"	33° 04' 09"	208	172	4.0	düz yerleşim								°	
05-03	Hocanın Pınarı	Konya	Kulu	M-29	38° 58' 47"	33° 03' 44"	120	83	2.0	höyük								°	
05-04	Karakuyu Yayla	Konya	Kulu	M-29	38° 57' 41"	33° 05' 28"	280	80	-	düz yerleşim	°							°	
05-05	Bahçehisar	Konya	Kulu	L-29	39° 01' 09"	33° 04' 17"	85	126	13.0	höyük	°							°	
05-06	Çelebinin Çeşme	Konya	Kulu	L-29	39° 01' 10"	33° 05' 48"	170	150	-	düz yerleşim	°							°	
05-07	Çoraklık Mevkii	Konya	Kulu	L-29	39° 00' 01"	33° 06' 31"	275	475	-	düz yerleşim								°	
05-08	Tümülüs 1-Çiftlik Mevkii	Konya	Kulu	M-29	38° 59' 27"	33° 06' 35"	18	17	1.0	tümülüs								°	
05-09	Tümülüs 2-Çiftlik Mevkii	Konya	Kulu	M-29	38° 59' 19"	33° 06' 40"	20	21	1.0	tümülüs								°	
05-10	Çiftlik Mevkii	Konya	Kulu	M-29	38° 59' 20"	33° 06' 38"	250	200	-	düz yerleşim	°							°	
05-11	Körçeşme 1	Konya	Kulu	M-29	38° 57' 56"	33° 06' 35"	156	176	6.0	höyük	°							°	
05-12	Körçeşme 2	Konya	Kulu	M-29	38° 57' 48"	33° 06' 44"	200	175	-	düz yerleşim	°							°	
05-13	Gire Yunak	Konya	Kulu	M-29	38° 56' 45"	33° 10' 05"	258	208	6.0	höyük	°							°	
05-14	Tümülüs-Zincirlikuyu	Konya	Kulu	M-29	38° 55' 16"	33° 07' 35"	15	17	1.0	tümülüs								°	
05-15	Halip Yaylası 1	Konya	Kulu	M-29	38° 57' 11"	33° 13' 50"	166	142	-	düz yerleşim								°	
05-16	Halip Yaylası 2	Konya	Kulu	M-29	38° 57' 09"	33° 14' 03"	51	54	-	düz yerleşim								°	

Tablo: 4

	Adı	İl	İlçe	Grd	Enlem	Boylam	K-G	D-B	Y	Tip	N	K	E	T	O	T	G	T	D	R	B	O
05-17	Mezarlık-Hatip Yaylası 3	Konya	Kulu	M-29	38° 57' 08"	33° 14' 12"	225	125	-	mezarlık												o
05-18	Hasret	Konya	Kulu	M-29	38° 55' 30"	33° 12' 24"	111	87	6,0	tümülüs												o
05-19	Kuruhöyük	Konya	Kulu	M-29	38° 58' 45"	33° 11' 07"	170	165	10,0	höyük												o
05-20	Taşlı Tarla	Konya	Kulu	M-29	38° 57' 09"	33° 11' 53"	179	172	3,0	höyük												o
05-21	Tümülüs 1-Kozanlı	Konya	Kulu	L-28	39° 03' 33"	32° 48' 17"	78	64	5,0	tümülüs												
05-22	Tümülüs 2-Kozanlı	Konya	Kulu	L-28	39° 03' 15"	32° 47' 56"	30	68	3,0	tümülüs												
05-23	Tümülüs 3-Kozanlı	Konya	Kulu	L-28	39° 03' 14"	32° 47' 47"	48	32	2,0	tümülüs												
05-24	Höyük Sanyayla	Konya	Kulu	L-28	39° 08' 54"	32° 45' 44"	296	186	12,0	höyük												o
05-25	Tümülüs 4-Kozanlı	Konya	Kulu	L-28	39° 04' 55"	32° 47' 00"	74	76	7,0	tümülüs												o
05-26	Tümülüs 5-Kozanlı	Konya	Kulu	L-28	39° 04' 53"	32° 47' 02"	64	58	5,0	tümülüs												
05-27	Tümülüs 6-Kozanlı	Konya	Kulu	L-28	39° 04' 47"	32° 47' 03"	46	50	3,0	tümülüs												
05-28	Tümülüs 7-Kozanlı	Konya	Kulu	L-28	39° 04' 54"	32° 47' 05"	24	24	1,0	tümülüs												
05-29	Hacı Baddalın Degirm.-Yeşilköy	Konya	Kulu	L-28	39° 07' 42"	32° 45' 18"	86	80	1,0	höyük												o
05-30	Kızıltoprak	Ankara	Haymana	L-28	39° 08' 04"	32° 45' 14"	120	168	-	düz yerleşim												o
05-31	Mezarlık Üstü	Ankara	Haymana	L-28	39° 09' 41"	32° 45' 27"	142	174	-	düz yerleşim												o
05-32	Höyük-Yergözü	Ankara	Haymana	L-28	39° 09' 51"	32° 45' 18"	134	119	4,0	höyük												o
05-33	Bostan Höyük	Ankara	Haymana	L-28	39° 13' 30"	32° 44' 53"	167	169	9,0	höyük												o
05-34	Höyük-Kutluhan	Ankara	Haymana	L-27	39° 12' 33"	32° 42' 48"	147	146	10,0	höyük												o
05-35	Sivasagil Mevkii	Ankara	Haymana	L-27	39° 12' 34"	32° 42' 58"	104	74	-	düz yerleşim												o
05-36	Mezarlık-Yeşilköy	Ankara	Haymana	L-28	39° 08' 47"	32° 45' 18"	124	90	-	düz yerleşim												o
05-37	Mezarlık Tepesi	Ankara	Haymana	L-28	39° 08' 40"	32° 45' 36"	206	78	4,0	mezarlık												o
05-38	Mezarlık-Balçıkhisar	Ankara	Haymana	K-28	39° 15' 38"	32° 45' 43"	82	198	-	mezarlık												o
05-39	Höyük-Balçıkhisar	Ankara	Haymana	K-28	39° 15' 48"	32° 45' 38"	100	80	20,0	höyük												o
05-40	Pınarbaşı 1	Ankara	Haymana	K-28	39° 15' 06"	32° 45' 22"	212	162	17,0	höyük												o
05-41	Keltepe	Ankara	Haymana	K-28	39° 21' 40"	32° 48' 39"	133	168	19,0	höyük												o
05-42	Höyük-Durupınar	Ankara	Haymana	K-27	39° 20' 41"	32° 44' 38"	202	160	4,0	höyük												o
05-43	Pınarbaşı 2	Ankara	Haymana	K-28	39° 15' 19"	32° 45' 11"	170	198	2,0	düz yerleşim												o
05-44	Höyük Tepesi	Ankara	Haymana	K-27	39° 22' 36"	32° 43' 35"	230	211	9,5	höyük												o
05-45	Tümülüs-Karacaören	Ankara	Haymana	K-28	39° 21' 07"	32° 47' 31"	45	25	3,0	tümülüs												o
05-46	Ağadagi Mevkii	Ankara	Bala	K-28	39° 18' 17"	32° 55' 45"	103	86	7,0	höyük												o

Tablo: 5

Adı	İlçe	İlçe	Grid	Enlem	Boylam	K-G	D-B	Y	Tip	N	K	E	T	O	T	G	T	D	R	B	O
06-01 Çoraklık	Ankara	Şereflikoçhisar	L-29	39° 11' 00"	33° 13' 48"	60	80	7,0	höyük												
06-02 Aksoy Harman Yeri	Ankara	Şereflikoçhisar	L-30	39° 12' 00"	33° 15' 30"	130	85	4,5	höyük												
06-03 Veli Yurdu	Ankara	Şereflikoçhisar	L-29	39° 13' 30"	33° 14' 00"	338	142	39,0	höyük												
06-04 Küçük Hüseyin Tepesi/2	Ankara	Kulu	L-29	39° 12' 30"	33° 04' 23"	56	134	2,0	düz yerleşim												
06-05 Karahanzalı	Ankara	Bala	L-29	39° 13' 43"	33° 02' 35"	1000	1500	-	düz yerleşim												
06-06 Taşlıhöyük	Ankara	Gölbaşı	K-28	39° 20' 30"	32° 53' 30"	88	161	-	düz yerleşim												
06-07 Demirhan	Ankara	Gölbaşı	K-28	39° 22' 00"	32° 50' 30"	107	141	10,0	höyük												
06-08 Yanıkhöyük	Ankara	Gölbaşı	K-28	39° 21' 00"	32° 52' 00"	238	164	-	düz yerleşim												
06-09 Kepenekli Tepesi Altı	Ankara	Gölbaşı	K-28	39° 20' 30"	32° 51' 00"	400	200	-	düz yerleşim												
06-10 Çanak Tepesi Altı	Ankara	Gölbaşı	K-28	39° 21' 30"	32° 53' 30"	330	210	-	düz yerleşim												
06-11 Camımana	Konya	Kulu	L-28	39° 14' 30"	32° 51' 00"	162	187	16,0	höyük												
06-12 Yağlı Ören	Ankara	Gölbaşı	K-28	39° 18' 30"	32° 48' 30"	131	141	7,5	höyük												
06-13 Zelihan	Ankara	Haymana	K-27	39° 15' 00"	32° 41' 30"	109	107	3,0	höyük												
06-14 Ayaz Höyük	Ankara	Haymana	K-27	39° 16' 30"	32° 40' 00"	123	147	5,0	höyük												
06-15 Dikilitaş Höyük	Ankara	Haymana	K-27	39° 17' 00"	32° 40' 30"	116	137	5,5	höyük												
06-16 Sığircık Höyük 2	Ankara	Haymana	K-27	39° 18' 30"	32° 39' 30"	160	161	7,5	höyük												
06-17 Sığircık Höyük 1	Ankara	Haymana	K-27	39° 19' 30"	32° 40' 00"	147	116	6,0	höyük												
06-18 Karasüleymanlı Höyük	Ankara	Haymana	K-27	39° 02' 00"	32° 35' 30"	192	106	6,0	höyük												
06-19 Kale	Ankara	Gölbaşı	K-28	39° 25' 55"	32° 53' 43"	140	170	13,0	höyük												
06-20 Gence Höyük	Ankara	Gölbaşı	K-28	39° 28' 30"	32° 53' 00"	117	107	10,0	höyük												
06-21 Osan	Ankara	Bala	K-29	39° 17' 00"	33° 04' 30"	180	420	-	düz yerleşim												
06-22 Yavşan Özü	Ankara	Bala	K-29	39° 17' 00"	33° 06' 30"	80	75	-	düz yerleşim												
06-23 Höyük-Elmacık	Ankara	Bala	K-29	39° 05' 30"	33° 08' 30"	360	220	13,0	höyük												
06-24 Kınkınar	Ankara	Bala	K-29	39° 15' 00"	33° 06' 00"	280	300	-	düz yerleşim												
06-25 Köyöndü	Ankara	Bala	K-29	39° 22' 00"	33° 05' 00"	75	55	1,0	düz yerleşim												
06-26 Külhöyük	Ankara	Bala	K-29	39° 20' 00"	33° 13' 30"	198	184	21,0	düz yerleşim												
06-27 Sanhöyük	Ankara	Bala	K-30	39° 18' 44"	33° 17' 25"	180	150	19,0	höyük												
06-28 Mezarlık	Ankara	Bala	K-30	39° 20' 00"	33° 16' 30"	90	70	4,0	höyük												
06-29 Bostanhöyüğü	Ankara	Bala	K-30	39° 21' 00"	33° 16' 00"	140	170	6,0	höyük												
06-30 Külhöyük 1	Ankara	Bala	K-30	39° 19' 30"	33° 18' 30"	140	175	6,0	höyük												

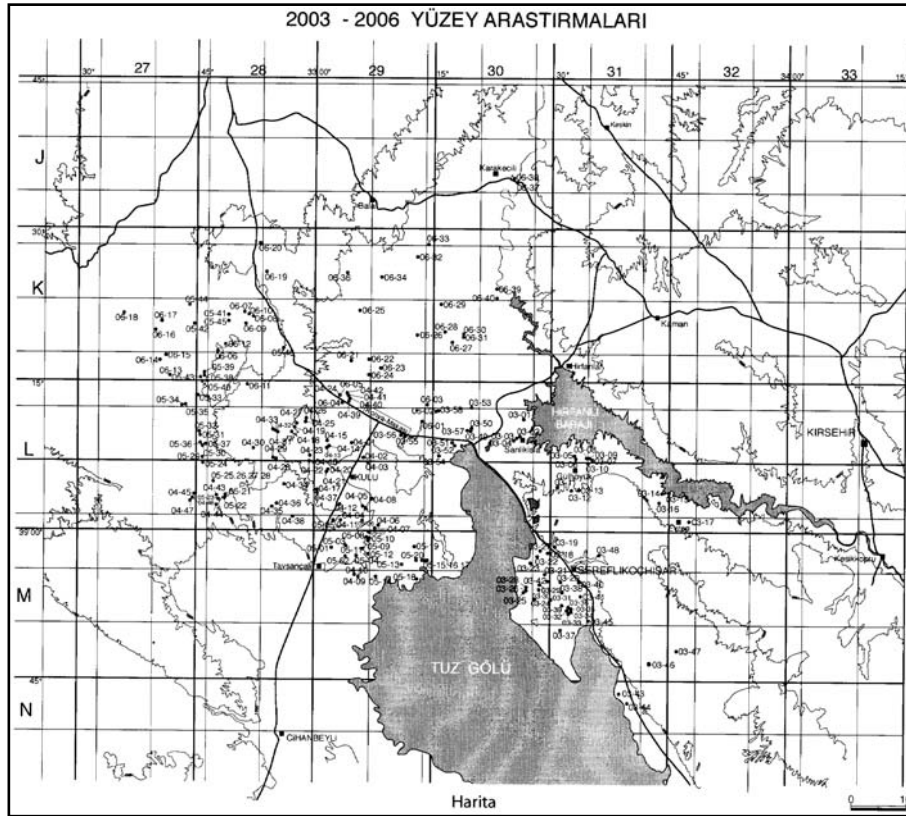
Tablo: 6

Adı	İl	İlçe	Grid	Enlem	Boylam	K-G	D-B	Y	Tip	N	K	ET	OT	GT	D	R	B	O
06-31 Külhöyük 2	Ankara	Bala	K-30	39° 19' 30"	33° 18' 30"	70	77	7,0	höyük						°			
06-32 İğdeli	Ankara	Bala	K-29	39° 27' 30"	33° 13' 00"	40	20	-	düz yerleşim			°		°			°	
06-33 Gök Höyük	Ankara	Bala	K-29	39° 27' 00"	33° 14' 30"	120	170	9,0	höyük			°		°				
06-34 Yavaşlar	Ankara	Bala	K-29	39° 25' 00"	33° 07' 00"	110	100	2,5	düz yerleşim			°		°	°			
06-35 Afsar	Ankara	Bala	K-29	39° 27' 00"	34° 04' 00"	88	90	-	düz yerleşim						°			
06-36 Köle Yayla	Ankara	Bala	K-29	39° 25' 30"	33° 04' 00"	224	142	-	düz yerleşim								°	
06-37 Bükülükale	Kırıkkale	Keskin	J-30	39° 35' 00"	33° 25' 30"	300	200	15,0	höyük			°		°	°			
06-38 Tümülüs-Köprüköy	Kırıkkale	Keskin	J-30	39° 35' 00"	33° 25' 00"	34	26	2,0	düz yerleşim									
06-39 Kızlar Höyük	Ankara	Bala	K-30	39° 24' 30"	33° 23' 30"	180	130	-	düz yerleşim						°	°	°	
06-40 Ankeşe Höyük	Ankara	Bala	K-30	39° 23' 00"	33° 23' 30"	180	155	10,0	höyük			°		°	°			

Kısaltmalar: K-G (Kuzey-Güney) D-B (Doğu-Batı) Y (Yüksekliği)

N (Neolitik Çağ) K (Kaikolitik Çağ) ET (Eski Tunç Çağ) OT (Orta Tunç Çağ) GT (Geç Tunç Çağ) D (Demir Çağ) R (Roma Çağ) B (Bizans Çağ) O (Osmanlı Çağ)

Tablo: 7

Harita: 1

FRİGYA (PHRYGIA) BÖLGESİNDEKİ KAYA KİLİSELERİ 2006 YILI ÇALIŞMALARI

B. Yelda OLCAY UÇKAN*

Eskişehir, Afyon ve Kütahya illerinde yürütülen “Frigya Bölgesi Kaya Kiliseleri” konulu yüzey araştırması 2006 yılı çalışmaları, Dokuz Eylül Üniversitesi’nden Öğr. Gör. Yalçın Mergen, Anadolu Üniversitesi’nden Araş. Gör. Muradiye Bursalı, Selçuk Üniversitesi’nden Araş. Gör. Mete Mimiroğlu ile Bakanlık Temsilcisi Arkeolog Ayşen Anıl Koç’un katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma iznini veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, maddî destek sağlayan Anadolu Üniversitesi Araştırma Fonu ile Afyon Valiliği’ne teşekkür ederim. Bu yıl yapılan çalışmalara Afyon İli yerleşimleri ile devam edilmiş ve arazi çalışması tamamlanmıştır.

Afyon, Alanyurt, Selimiye Köyü, Selimiye Kayalıkları I

Selimiye Köyü’nün 300 m. kuzeybatısında yer alır. Bu alanda iki şapel tespit edilmiştir. Şapeller, tek mekânlı, dikdörtgen planlı, tonoz örtülü, doğusunda birer apsisin yer aldığı örneklerdir. Samanlık olarak kullanılan 1 No.lu Şapel’in tonoz başlangıcındaki trapez kesitli silmelerin mimari plastik taklidi olarak düzenlendiği görülür. Aynı şapelin batı duvarındaki haç motifi ve tavus kuşu figürü bölge için ünik bir örnek olarak değerlendirilebilir (Resim: 1). 2 No.lu Şapel, kayalıkların güneydoğusunda yer alır. Diğeri ile aynı plan özellikleri yansıtır (Çizim: 1). Mevcut izlerden orijinalde resim programına sahip olduğu saptanabilir.

Afyon, Alanyurt, Selimiye Köyü, Selimiye Kayalıkları II

Selimiye Köyü’nün girişinde; III No.lu kayalıkların batısında, tepe üzerinde yer alan kaya oluşumu içinde farklı kotlarda iki ayrı şapel tespit edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tonoz örtülü şapeller, tek mekânlıdır (Çizim: 2). Apsis ve naos arasında templan izleri görülür. Naosta oturma sekileri ile birlikte düzenlenmiş yuvarlak kemerli ikişer niş kuzey ve güney duvarda simetriktir. 1

* Doç. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 26470-Eskişehir/TÜRKİYE

No.lu Şapel'in batı duvarında kırmızı boya ile yapılmış bezeme ikonografik olarak henüz çözümlenememekle birlikte, olasılıkla hayat ağacı ve bununla bağlantılı çeşitli hayvan figürleri içermektedir. Şapelin kuzeybatısından bir kapıyla geçilen mezar mekânı duvarındaki kitabesiyle dikkati çeker. Kırmızı aşı boya ile yazılmış kitabe büyük ölçüde okunmaktadır.

2 No.lu Şapel, I No.lu Şapel'in yer aldığı tepenin altında yola yakın bölümündedir. Benzer mimari özelliklere sahip şapel, depo olarak kullanılmaktadır. Duvarlarında çok net seçilemeyen kırmızı boya dekorasyon izleri mevcuttur.

Afyon, Alanyurt, Selimiye Köyü, Selimiye Kayalıkları III

Selimiye Köyü'nün 600 m. kuzeydoğusunda yer alan kaya oluşumları içinde iki şapel saptanmıştır. Her iki şapel de doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek mekânlı, tonoz örtülüdür (Çizim: 3). Apsis ile naos arasındaki temponun varlığı mevcut izlerden saptanabilir. 1 No.lu Şapel'in naos duvarlarında kırmızı boya ile yapılmış haç tasvirleri, bölgede sıklıkla rastlanan özelliktedir.

Afyon, Alanyurt, Selimiye Köyü, Başören İnleri

Selimiye-Bostanlı yolunun Selimiye çıkışında sağa ayrılan toprak yoldan ulaşılır. Frig Döneminden beri yerleşim gördüğü anlaşılan alanda oldukça tahrip olmuş bir şapel yer alır (Çizim: 4). Tek mekânlı, doğu-batı doğrultusunda tonoz örtülü şapelin apsisi tahrip olmuştur.

Afyon, Alanyurt, Selimiye Köyü, İbrahim İnleri

Selimiye Köyü'nün güneybatısındadır. Günümüze geldiği şekliyle düzgün plan yansıtamayacak kadar tahrip olmuştur. Buna rağmen bölgenin en özgün yapısı olduğu söylenebilir.

Biri diğeri ile bağlantılı mekânlardan oluşan kompleks niteliğindeki yerleşimin ilgi çekici ve bölge için ünik mekânını, tümü günümüze gelememiş kilisesi oluşturur (Çizim: 5, 6). Kilise, kaya yüzeyine oyulmuş, Orta Bizans Dönemi motiflerine sahip mimari plastik taklidi bezemeleri ile dikkati çeker (Resim: 2). Doğu duvarın kuzeyinde yer alan yüksek kabartma ise bölge için üniktir. Detayları seçilemeyecek kadar kötü durumda olan kabartmanın insan figürü olduğu saptanabilir (Çizim: 7). Daha öncesinde değerlendirildiği gibi Ana Tanrıça Kybele figürü olmasının yanı

sıra Hristiyanlığa özgü bir figür de olabilir. Bu bölgedeki Hristiyan mezheplerin, dinî farklı yorumlayışlarından kaynaklı, alışılmışın dışında uygulamalarla karşılaşmamız olasıdır.

Afyon, İscehisar, Olukpınar, Sarıçayır İleri

Selimiye Köyü'nün 2500 m. güneydoğusunda Selimiye-Olukpınar yolunun doğusunda yer alır. Alandaki kaya oluşumları iki şapel ve düzensiz planlı mekânlar içerir. Düzensiz planlı mekânlar sonraki kullanımda açılmış olmalıdır.

1 No.lu Şapel, doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Doğudaki yuvarlak kemerli, apsis nişi derin değildir. Apsis ve bema arasında tempon ayrımı izi yer alır. Naosun kuzey ve güney duvarlarında eş boyut ve yükseklikte düzenlenmiş simetrik, yuvarlak kemerli nişlerin içinde oturma sekileri yer alır. Mekânın üstü beşik tonoz biçiminde şekillendirilmiştir.

2 No.lu Şapel, 1 No.lu Şapel'in güneyindeki kaya kütleşi içinde yer alır. Boyut olarak daha büyük olan şapel, özellikle definecilerin tahribatına uğramıştır. Yapının orijinal girişi kapatıldığı için günümüzde narteksin güney duvarına sonradan yapılmış bir açıklıktan ulaşılır. Diğer şapelle benzer mimari özellikler gösteren mekânın içinde kırmızı aşı boya ile bezenmiş haç tasvirleri yer alır. Mekândaki bir diğer süsleme öğesi, naos giriş kapısı kuzeyindeki tahrip olmuş haç motifidir.

Afyon, İhsaniye, Döğ, Memeç Kayalığı

Döğ Beldesi'nin yaklaşık 4 km. güneydoğusunda, Emre Gölü'nün kuzeybatısında yer alır. Kilise, mezar odaları ve yaşam mekânları içeren bir yerleşimdir. Kilise, E. Haspels tarafından planı ile birlikte yayınlanmıştır.

E. Haspels tarafından Çifte Kilise olarak adlandırılan biri diğeri ile bağlantılı iki mekân mevcuttur. Kaya kütleşi kısmen çöktüğü için güneydeki mekân yıkılmış; dıştan algılanabilen nişleriyle tanımlanmakta ancak düzgün bir plan yansıtmamaktadır. Kuzeydeki mekân ise üç nefli bazilikal planlıdır. Doğusunda üç apsisin yer aldığı mekânın üzeri beşik tonozludur. Apsis önünde dört sütunce üzerinde, üst örtüye bağlanan kubbeli kiborium kuruluşu dikkati çeker.

Afyon, İhsaniye, Döğ, Kızkaparı / Kayalığı

İhsaniye'den Döğ'e girişte, beldenin güneyinde yer alır. Günümüzde İhsaniye-Döğ karayolu Kızkaparı Kayalığı'nı fizikî olarak ikiye ayırmıştır.

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı şapel, tonoz örtülüdür (Çizim: 8). Tonoz başlangıcı, trapez kesitli silme biçiminde düzenlenmiştir. Templon ayrımı diğer örneklerden farklıdır. Apsis önünde, tonoz biçimini devam ettiren yuvarlak kemerli alınlık gibi düzenlenmiştir. Bu bölümün altında görülen sütun izleri orijinalde templonun üç bölümlü düzenlendiğini vurgular. Naosun kuzey ve güney duvarlarında eş boyut ve yükseklikte yuvarlak kemerli üçer niş yer alır. Güneydoğudaki niş derinleştirilerek içine dikdörtgen biçimli pencere açılmıştır. Mekânın batı duvarından eksenden kuzeye kayık dikdörtgen biçimli giriş kapısı yer alır. Kapının üstünde eksende yer alan dikdörtgen biçimli pencere, üst kattaki düzensiz kare planlı mekânın naos ile bağlantısını sağlar. Kilise ile bağlantılı küçük ek mekânlar burada bir kaç kişilik bir dinî grubun yaşadığını düşündürür.

Afyon, Bolvadin, Kemer kaya, Yedikapılar Kaya Yerleşimi

Bolvadin-Emirdağ karayolunda, Aşağıkurudere yol ayrımının yaklaşık 500 m. güneydoğusunda yer alır. Kemer kaya Beldesi'ndeki yamaçta yer alan yerleşim halk arasında Yedikapılar olarak isimlendirilmiştir (Resim: 3). Mimari kuruluş, mekânsal düzenleme ve anıtsallığı ile bölge için ünkittir. Alanda 2000 yılında Afyon Müzesi tarafından kazı çalışmaları yapılmıştır.

Cephede yükseklikleri yaklaşık 5.00 m. olan yedi kapı açıklığı vardır. Bunlardan altısı bir koridora açılır. Koridorun diğer tarafı, yaklaşık kapılarla aynı eksende anıtsal boyutlu dikdörtgen planlı mekânlar içerir. Tonoz örtülü mekânların tonoz başlangıcında dikdörtgen kesitli silmeler yer alır. Duvarlarında nişlerin olduğu bu mekânların işlevi ileride yapılacak detaylı çalışmalarla netleşebilir. Öte yandan bu kompleksdeki mimari üslup ve özellikle de mekân boyutları Erken Bizans Dönemine ait olabileceğini düşündürür.

Kompleksin kuzeydoğusunda yer alan şapel, bölgedeki diğer örneklerle aynı özelliktedir. Şapelin işleniş biçiminde farklılık, yerleşimde iki ayrı dönemin izlerini vurgular niteliktedir.

Afyon, Bayat, Eyerli Dağı, Eyerli Kaya Kiliseleri

Bayat-Doğlat karayolunun yaklaşık 1 km. güneydoğusundaki yerleşim Eyerli Dağı'nın batı yamacında yer alır. Sel ile birlikte tesadüfen ortaya çıkan kiliseler alt ve üst kilise olarak tanımlanabilir. Üst kilise doğa etkisiyle tahrip olmuş, yalnızca apsisi günümüze gelebilmiştir (Çizim: 9). Alt Kilise ise bölgede insan eliyle

tahrip edilmemiş tek örnektir (Çizim: 10). Ancak ne yazık ki mekânın içi su dolu olduğundan doğal tahribat söz konusudur. Mekânın içine güçlükle girilmesi ve su nedeniyle tahrip olmaması bölgede tek sağlam templon örneğini de saptamamızı sağlar. Mekân doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı beşik tonoz örtülüdür. Doğusundaki yarım daire apsisi ile naos arasındaki templon üçlü açıklıkla düzenlenmiştir. Ortada dikdörtgen biçimli kapı iki yanında simetrik iki pencere yer alır. Kuzey ve güney duvarlardaki eş boyut ve yükseklikte yapılmış yuvarlak kemerli ikişer niş içinde oturma sekileri yer alır. Nişlerin kemerleri kırmızı boya ile yapılmış çift çizgi ile vurgulanmıştır.

Afyon, İhsaniye, Kıyır Köyü, Böcü İni Yerleşimi

Kıyır Köyü'nün Kaynarca mevkiinde, Laleli Tepesi olarak adlandırılan alanın içindeki vadide yer alan kaya oyma mekânlar Böcü İni olarak adlandırılır. Yerleşimde Böcü İni, Ali'nin İn, Karanlık İn, Çakak İni, Çamlı İn, Küçük İn ve Faden'in İn olmak üzere yedi farklı kaya oyma mekân yer alır. Bunlar arasında Ali'nin İn ve Karanlık İn'de, bölge ölçeği düşünüldüğünde anıtsal kabul edilebilecek kiliseler yer alır. Özellikle Karanlık İn'in ulaşılması zor olması nedeniyle fazla tahrib olmadığı görülür.

Ali'nin İn

Kıyır Köyü'nün batısında yer alır. Altı serbest destekli kubbeli bazilika ve buna bağlı ek mekânlardan oluşur. İbadetin yanı sıra küçük bir grubun yaşamını sürdürebileceği mekânlar içeren komplekse güneyden girilir. Girişin doğunda başlayan koridorla kiliseye ulaşılır. Kilise, doğu-batı doğrultusunda altı serbest destekli, üç nefli, kubbeli bazilika plan tipine sahiptir. Doğusunda üç apsis yer alır. Orta apsis yuvarlak kemerli, yaklaşık yarım daire biçimlidir. Kuzey ve güneyindeki apsis nişleri ise yerden yaklaşık 1.00 m. yükseklikte dikdörtgen biçimli, yuvarlak kemerlidir. Bema ile naos arasında orijinalde templon olduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Mekânın içi yoğun is tabakasıyla kaplı olduğundan süsleme programı tam anlaşılmamakla birlikte paye üzerlerinde kazıma haçlar ile apsis kemerinde aşı boya ile yapılmış haç motifleri tespit edilebilir.

Karanlık İn

Kıyır Köyü'nün kuzeydoğusundadır. Karanlık İn, narteksli anıtsal bir kilisenin yanı sıra batısında ve güneyinde iki katlı mekânların yer aldığı bir kompleksdir.

İbadetin yanı sıra yaşam mekânları da içeren, bölge için alışılmışın dışında anıtsal kilisesi ile dikkat çeker. Kilise, serbest haç planlıdır. Kiliseye batısındaki narteksten giriş sağlanır. Narteks kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Güneydeki girişi yıkılmıştır. Kuzeyinde mezar nişi yer alır. Narteksin doğu ve batı duvarları yuvarlak kemerli nişlerle düzenlenmiştir (Resim: 4). Narteksin doğu duvarından geçilen naos serbest haç planlıdır. Yuvarlak kemerli, yarım daire biçimli apsis, doğu haç koluna açılır. Doğü haç kolunun kuzey ve güney duvarlarında birer niş yer alır. Mevcut izlerden orijinalde templonu olduğu saptanabilir. Güney ve kuzey haç kollarının doğu duvarlarında nartekste olduğu gibi tonoz başlangıcına kadar yükselen yuvarlak kemerli dikdörtgen nişler yer alır. Güney haç kolunun güney duvarında dışarıya açılan pencere ile mekân ışık almaktadır. Batı haç kolunun güney duvarında arkosolium biçimli mezar nişi yer alır. Merkez mekân kubbe, haç kolları beşik tonoz olarak biçimlendirilmiştir.

Afyon, Bayat, Ağzığüzel İnleri

Bayat-Derbent Köyü yolu üzerinde, Bayat'ın 2200 m. kuzeybatısında yer almaktadır. Alanda mezar odalarının yanı sıra yoğun tahribata uğramış bir şapel vardır. Şapel, tek mekânlı, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlıdır. Apsisi ile naos arasında üç kemerli templon ayırımı mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Templon üzerinde kırmızı aşı boya ile yapılmış haç motifi, yapıdan günümüze gelen tek bezeme ögesidir.

Afyon, Bayat, Çubuk İçi Mevkii, Kara İn ve Oruç İn

Bayat-Mallica yolundan ulaşılan , Çubuk İçi mevkii, Bayat'ın 3700 m. kuzeybatısında yer alır. Bu mevkide Kara İn ve Oruç İni olmak üzere iki ayrı yerleşim saptanmıştır. Kara İn'in mekânları ağıl olarak kullanılmaktadır ve içinde bir aile yaşamaktadır. Birbiriyle bağlantılı mekânların Ortaçağa ait bir kompleks olduğu görülür. Günümüzdeki kullanım şekli dolayısıyla içinde detaylı araştırma yapılamamıştır.

Oruç İn ise Kara İn'in batısında yer alır ve iki mekândan oluşur. Günümüzde kullanılan giriş, orijinalde şapelin apsisidir. Sonraki bir müdahale ile apsisin yıkılıp giriş işlevini kazandığı görülür. Tek mekânlı dikdörtgen planlı şapel, kuzeybatıdan bir kapıyla diğer mekâna bağlanır. Dikdörtgen planlı yan mekânın doğusunda

orijinal giriş yer alır. Sonradan kapatıldığı anlaşılan girişin tam karşısında, batı duvarda değişik bir düzenleme görülür. Günümüze gelen izlerden ikisi duvar ikisi serbest paye ile üç açıklıklı bir ayırım yapıldığı görülür. Bu ayırımın arkasındaki duvardan kuzeye kayık dikdörtgen biçimli bir kapıyla düzgün plan vermeyen küçük bir bölüme ulaşılır. Bu bölümün küçük bir pencere ile ön taraftaki ayırımla fiziki bir ilişkisi de söz konusudur.

Afyon, Bayat, İnpazarcık Yayla

Bayat'ın 6 km. güneybatısında yer alır. Bayat'ın içinden toprak yolla ulaşılır. Yakın zamana kadar Bayatlılar tarafından yayla olarak kullanılan alanda 1977 yılında sit kararı alınmıştır. Özellikle yetmişli yıllarda yaz aylarında burada kalabalık bir nüfusun yaşadığı, günümüzde bu alanla bağlantılı yöre halkı tarafından dile getirilmektedir. Geçmişi Friglere kadar uzanan kaya mekânlarının tarihî süreç içinde kesintisiz kullanımı, her seferinde ihtiyaca yönelik olarak müdahaleler görmesine neden olduğundan, düzgün plan veren mekân yok denecek kadar azdır. Alanda küçük bir şapel ve Hristiyanlar tarafından kullanıldığına yönelik bazı izler taşıyan mekânlar tespit edilmiştir (Çizim: 11). Bizans Döneminde yaşam mekânları da içeren bir yerleşim olarak kullanıldığı söylenebilir. Bu alana manastır tanımının yapılması için yeterli veri yoktur. Öte yandan Asara Kale'nin eteklerinde yüksek yaylada yer alan İnpazarcık'ın korunaklı konumda olması, alanın Hristiyan cemaatler tarafından tercih edilmesini olası kılar. Yanı sıra kaya mekânları arasında görülen sunaklar, bu alanın bir kült alanı olduğunu ve olasılıkla bu özel konumunu Bizans Döneminde de sürdürdüğünü vurgular.

Afyon, Bayat, İnpazarcık Yayla, Hamam İni

İnpazarcık yayla yerleşiminin 500 m. batısında yer alır. Hamam İni oldukça iyi korunmuş bir şapel içerir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, beşik tonoz örtülü bir şapeldir. Apsis yarım yuvarlağı içindeki altar, bölgede sıklıkla görmediğimiz ölçüde sağlamdır. Bemanın güney duvarında seki, kuzey duvarında ise bir niş yer alır. Apsis ve naos arasındaki temponun üç kemerli düzenlemeye sahip olduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Batı duvardaki dikdörtgen biçimli giriş kapısının güney sövesinde kabartma olarak yapılmış melek tasviri ise bölge için ünikttir.

Afyon, Bayat, İnpazarcık Yayla Alaca İn

İnpazarcık yaylanın 300 m. batısında yer alır. Yapının zemini yaklaşık 2.00 m. dolmuştur. Plan özellikleri okunamayan yapının resim programı içerdiği günümüze gelen izlerden anlaşılmaktadır. Kısmen seçilen tek sahne "İsa'nın Çarmıha Gerilmesi"dir. Ancak üslup özellikleri üzerinde yorum yapılmasını sağlayacak veriler sunmaz.

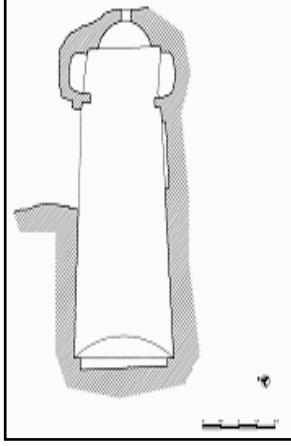
SONUÇ

Gerek doğal gerekse jeolojik oluşum bakımından Anadolu'da özgün yeri olan bölgede define kazıları geçmiş yıllarda olduğu gibi büyük tehdit oluşturmaktadır. Özellikle kaya oluşumları ve barındırdıkları kültürel değerler, bilinçsiz bir yaklaşımla tahrip edilmektedir. Çalışmalarımız sırasında geçen yıllarda olduğu gibi kaya yüzeyine kazınmış motiflerin defineciler tarafından değişik yorumlanması sonucu kırılması ve kazılması şeklinde birçok müdahale izi tespit edilmiştir.

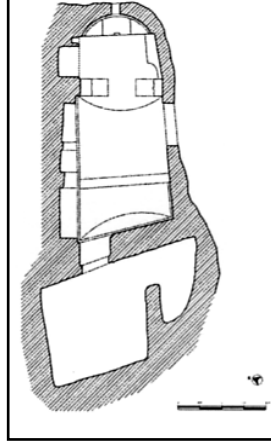
Bölgedeki kaya yerleşimleri fiziksel olarak iki grupta değerlendirilebilir: İlki, günümüz yerleşimlerinin dışındaki kaya mekânlarıdır ve bu tür alanlar ne yazık ki tamamen tahribata açıktır. Define heveslileri tarafından hızla yok edilmektedir. İkinci grup ise kaya yerleşimlerinin günümüzde de yaşamın sürdüğü köylerle iç içe olduğu örneklerdir. Bölgedeki kaya mekânlarının tahrip olmasındaki en önemli unsurun denetimsiz ve yerleşimin olmadığı alanlarda defineciler tarafından yapıldığı göz önüne alındığında bu eserlerin bölge insanı tarafından yaşama katılarak korunması olumludur ve diğer yerleşimler için de bir model oluşturmaktadır.

Kaya mimarisi içeren örneklerin büyük bir kısmı yakın köylerin merası olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım mekânların içinde hayvan barındırılmasına neden olmaktadır. Bu kullanım şekli mekânlara fiziksel olarak zarar vermektedir. Öte yandan sürü sahibi ailelerin sürekli yaşadığı bu tür alanlarda, denetimli izinlerin verilmesi ve aileleri de kazanarak dışarıdan gelen fiziksel müdahalelere engel olacak bir yöntem geliştirmek faydalı olabilir. Denetimli izinler bu bölgede hayvancılıkla uğraşan ailelerin doğal olarak yaşadıkları yeri dış müdahalelere karşı korumalarını olası kılacaktır.

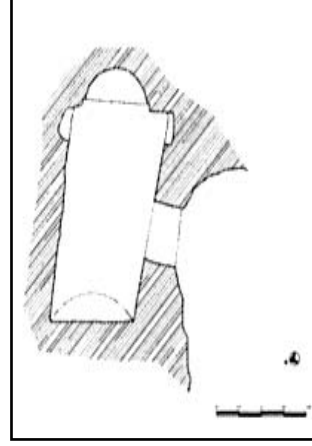
Kültürel birikimlerimizin korunmasındaki en önemli unsur olan yerel birlikteliği gözetecek modellerle Frigya bölgesini ele almanın, Türkiye'nin kültür turizmine önemli bir katkı koyacağı düşüncesini de ayrıca paylaşmak isterim.

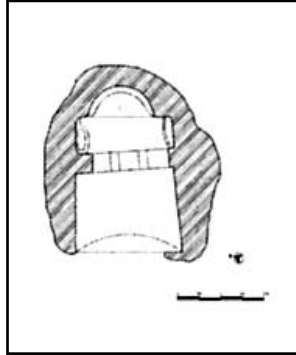
Çizim 1: Afyon, Alanyurt, Selimiye Köyü, Selimiye Kayalıkları I, 2 No.lu şapel, plan

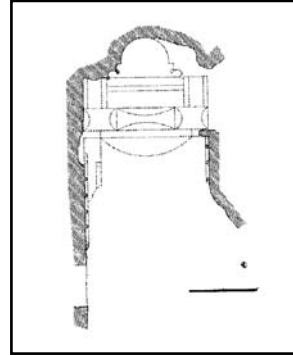
Çizim 2: Afyon, Alanyurt, Selimiye Köyü, Selimiye Kayalıkları II, 1 No.lu şapel, plan

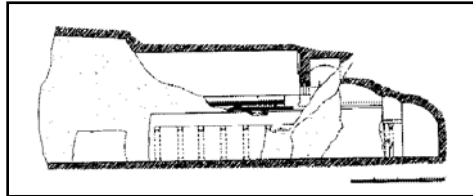
Çizim 3: Afyon, Alanyurt, Selimiye Köyü, Selimiye Kayalıkları III, 2 No.lu şapel, plan

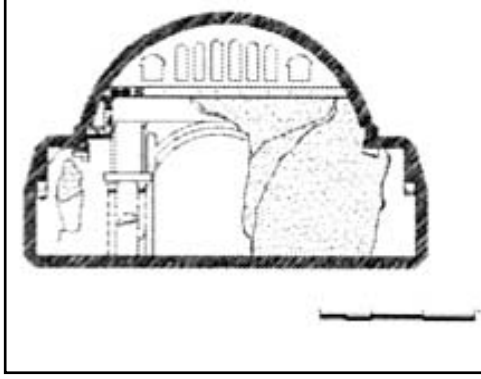
Çizim 4: Afyon, Alanyurt, Selimiye Köyü, Başören İleri, plan

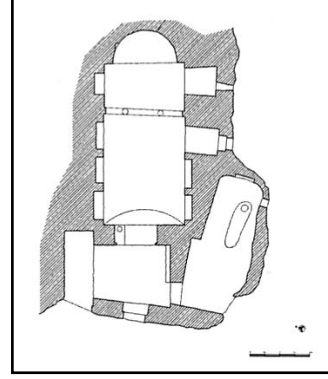
Çizim 5: Afyon, Alanyurt, Selimiye Köyü, İbrahim İleri, plan

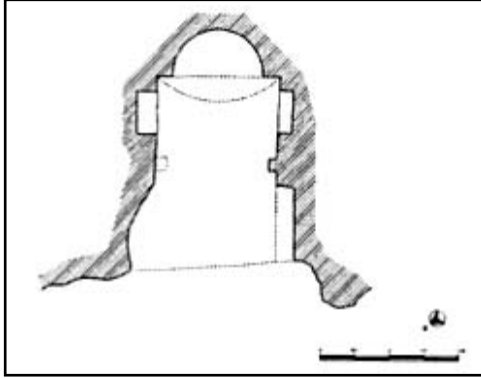
Çizim 6: Afyon, Alanyurt, Selimiye İbrahim İleri, doğu-batı kesiti

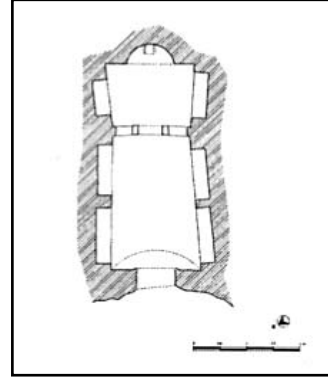
Çizim 7: Afyon, Alanyurt, Selimiye İbrahim İnleri, kuzey-güney kesiti

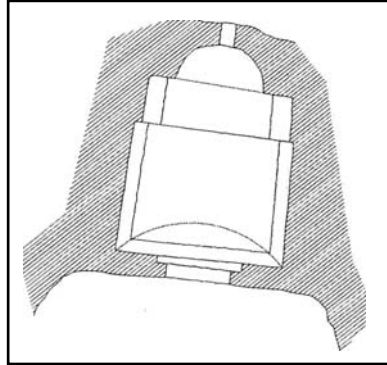
Çizim 8: Afyon, İhsaniye, Döğer, Kızkapanı I Kayalığı, plan

Çizim 9: Afyon, Bayat, Eyerli Dağı, Eyerli Üst Kilise, plan

Çizim 10: Afyon, Bayat, Eyerli Dağı, Eyerli Alt Kilise, plan

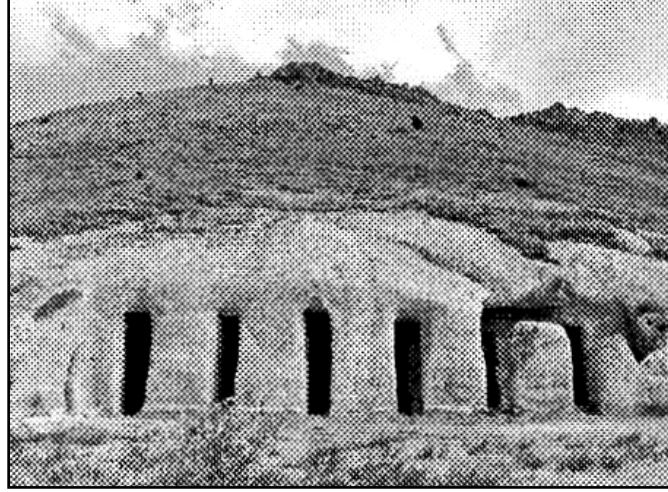
Çizim 11: Afyon, Bayat, İn pazarcık Yayla, şapel, plan

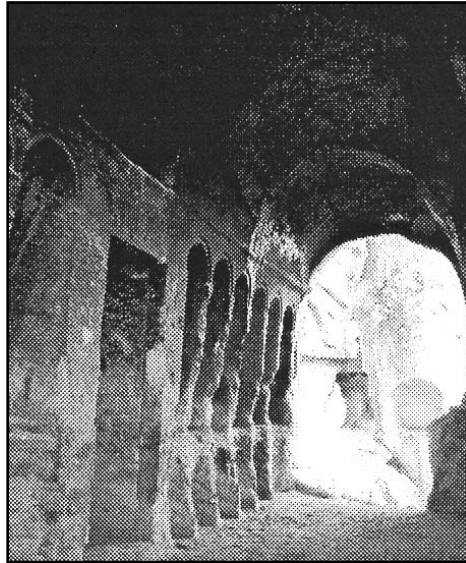
Resim 1: Afyon, Alanyurt,
Selimiye Köyü, Selimiye
Kayalıkları I, batı,
haç ve tavuskuşu
tasviri

Resim 2: Afyon, Alanyurt, Selimiye Köyü, İbrahim İnleri, kuzey, silme detayı

Resim 3: Afyon,Bolvadin, Kemerkaya,Yedikapılar kaya yerleşimi, genel görünüm

Resim 4: Afyon, İhsaniye, Kıyır Köyü, Böcü İni yerleşimi, Karanlık İn, narteks

GÖKSU ARCHAEOLOGICAL PROJECT 2005-2006

Hugh ELTON*

The Göksu Archaeological Project continued to carry out intensive and extensive survey with two seasons in both 2005 and 2006. The survey area in the Taurus Mountains, north of Mut and south of Karaman, is centred on the fifth to sixth century AD Christian buildings at Alahan (Fig. 1). This region (often called Rough Cilicia or Isauria) was a transitional zone lying between central Anatolia and Syria, continually occupied since the Paleolithic. Although the survey has focussed on regional changes in settlement patterns, communications, and economic strategies, extra urgency is given to investigating this area by the planned construction of a dam north of Mut. When built, this will flood large areas of the Upper Göksu Valley to a height of 305 m above sea level. Survey work before the flooding takes place is especially important since little archaeological investigation has taken place (although a previous BIAA Director, Michael Gough, excavated at Aloda, Alahan, and Dağpazarı).

The team members have come from the UK, Turkey, US, Canada, Germany, and Norway, ranging from undergraduates to university professors, supported mostly by grants from the BIAA and the College of Charleston, South Carolina. The work takes place with a permit granted by the Ministry of Culture and Tourism, and with the support of the Silifke Museum. From 2004, an additional spring season has been carried out by students from the College of Charleston, USA, led by Dr. J. Newhard. The work includes exploration and constructing an archaeological map, sherd collection, and building recording. Mapping for both the extensive and intensive surveys is assisted by the use of handheld GPS units. Extensive use has been made of GIS during this work, so that data regarding artefact distribution from the intensive survey has been available for analysis during the field season itself and allows the easy identification of significant concentrations of surface material.

The programme of intensive fieldwalking concentrated on areas below the 305m contour line which will be flooded, though trying to avoid areas of recent deposition of alluvial material. Fieldwork took place in three areas: around the

* Professor Hugh ELTON, Champlain College, Ancient History and Classics, 1600 West Bank Drive Peterborough, ON K91 7B8, ENGLAND

village of Köprübaşı, in the vicinity of Çömlek Tepesi, and near the village of Alahan (Fig. 2). The teams of fieldwalkers surveyed 724 survey units totalling 327 hectares, systematically collecting surface artefacts and recording information about settlement patterns.

Geomorphological Investigation

Geological investigation around Çömlek Tepesi (F0249) focussed on erosion and environmental change in the nearby gullies and ridges (particularly F0269). Special note was taken of clay lenses, boulder trains, bedding orientation, and cobbles in the alluvial deposits. Clay and mineral samples were collected for analysis and exported to a laboratory at the College of Charleston. Samples were also taken of a section of rhythmite deposits immediately to the south of Çömlek Tepesi for ceramic paste analysis and palynology. Analysis of several large undercut banks along the Göksu River in the vicinity of Köprübaşı and gravel flats and channel beds along the river's current course allowed comparison of the current fluvial regime with previous depositional environments. A second phase of work concentrated on the Quaternary sediments along the river itself, particularly the cobbles and boulders found in the current river bed, tributary streams, and in abandoned river channels in order to determine the Göksu's current sediment load. This work showed that there was a sequence of rhythmically bedded silt-clay deposits up to 20 metres thick throughout the valley which had formed at the bottom of a lake. This lake filled the valley in the early Paleolithic and then drained at some point between the middle Paleolithic and the start of the Early Bronze Age. These deposits have been eroded in most of the valley but remain in areas protected from the river by resistant bedrock (Fig. 3).

The Göksu Valley North of Köprübaşı

On the east bank of the Göksu and about 5 km north-west of Köprübaşı, fieldwalking revealed a chert quarry and five processing centres (F0285, F0483, F1208, F1209, F1501) located about 700 m north of the Early Bronze Age site of Çömlek Tepesi. These contained cores, cortical flakes, blocky fragments, crested blades, core rejuvenation flakes, and trimming flakes (Figs. 4, 5). They were preliminarily dated to the Middle Palaeolithic and Early Bronze Periods. Nearby, further evidence for the Palaeolithic was discovered in the form of a flint Mousterian projectile point (F0652) on Çakıllı Tepe, probably deposited during the formation of the river terrace (Fig. 6). A rock shelter (F1502) was also discovered with

possible Palaeolithic implements. Some samples of raw material were exported to Charleston for petrographic and geochemical analyses. Further collections of lithics and ceramics were made at Çömlek Tepesi. The majority of the lithics were chert, including EBA sickle blades (3-4 finds), roughly knapped chert cores, cortical flakes, and trimming flakes. The ceramics from this site clearly indicate an EBA (possibly EB II) date. Red slipped (frequently burnished) and scored finishes are common, though metallic ware is notable by its absence. These are local products though they display strong parallels in form, finish, and production methods to the EBA of the Konya Plain. There were also a few Hellenistic sherds. A foundation cut for a new house suggested only a single phase of occupation. Analysis of the nearby cemetery (F0248) showed that it also dated from the Hellenistic era.

Further north, three more settlements were found on hilltops (F1207, F1601, T1130). T1130 was dominated by coarse wares from three periods, the Hellenistic-Early Roman era, the 7th -11th centuries AD, and a later group from the 13-14th century AD. F1207 had a wide range of material, including Hellenistic and Roman sherds (including some heavily worn fragments of western fine wares), Late Roman red-slipped wares, and cooking pots (some similar in fabric and technique to lowland examples), a few sherds of Arabic ware from the 8th-12th centuries, and medieval glazed material. Some Terra Sigillata was found on the western part of this site, a rare import as this part of the valley is about 100 km from the coast at Silifke. F1601 had a mixture of EBA, Hellenistic, and medieval material. At Kıravga, the western portion of F0096 (whose eastern portion was investigated in 2003) was also surveyed. This was dominated by Late Roman material, though there were small numbers of sherds from the Iron Age to Early Roman periods. Survey on the west bank of the Göksu between Köprübaşı and Işıklar showed that there was no cultural activity in this (to be flooded) region. The extensive survey on the west bank of the Göksu north of Köprübaşı continued. At Topkaya, an additional Roman tomb was recorded, as well as a building dating to the Roman to Byzantine era, a wine press, and some Bronze Age pottery. The Roman village at Horoz (F0251) was revisited and a further collection of material made. Located at 1350 m, Horoz lies about 30 km north-west of Mut. There are no visible remains of the ancient settlement, but on the slopes below the modern hamlet was a large collection of ceramics from the Hellenistic to late Roman eras with continuity into the Byzantine era. These included imported fine wares (Eastern TS) and a kiln waster. At the mountain of Göktepe at the head of the valley, a cave with some heavily damaged painted plaster from the late Roman or Byzantine era was discovered (F1614).

The City at Alahan

Work in 2004 had suggested the presence of a small city at Alahan, based on the presence of a late antique defensive wall with towers, the size and location of the cemeteries, and the presence of numerous architectural fragments¹. Further work was carried out which confirmed these results. The construction of a basement in the village revealed a wall built of ashlar blocks c. 1.25 m thick, as well as an additional late antique Corinthian capital (F0611) and a cornice (F0658) from a late fifth century church. (Fig. 7) Besides numerous ashlars and voussoirs, the village has now produced 13 column capitals, 7 column bases, 2 frieze blocks, and 6 thresholds, one of which is 2.5 m long. Several sections of stone water pipe and an additional tower were also discovered. A visit to Karaman Museum revealed part of a sculpted garlanded sarcophagus with a bucranium originally from Alahan, of the same pattern as F0391 and also dating to the second or third century AD. Intensive sherd collection took place in the village, showing that densities of sherds within the fortification wall circuit were far higher than outside. The ceramic material from the village was overwhelmingly late Roman in date, though there was a Hellenistic and early Imperial Roman concentration in the south-western parts of the city. The number of imported ceramics was small although a number of imitation forms show contact with the coast. Other finds included late Roman cooking pots similar to sixth and seventh century examples from Tarsus, Pompeiopolis, and Sebaste. Most of the ceramic material from the nearby area of Gözenek was medieval (although including some late Roman material) and therefore much later than the majority of material from the Alahan village. A group of samples was exported to University of Newcastle on Tyne for thin section and thermoluminescence analysis.

Further photographic documentation of the sculpture at the Alahan churches also occurred, proving particularly useful in understanding the various pieces of architecture found in the region. Although often attributed to Alahan, this work has shown that they in fact must have originated elsewhere. The approach road to the Alahan churches was confirmed as being along the southern ravine where new discoveries included three additional tombs and a wine press. Work continued on the city's rock cut cemetery below the Mut-Karaman road. All the tombs (approx. 180) have now been recorded in a standard format, drawn to scale, and

1 Elton, H. et al., 'A new late Roman urban centre in Isauria', *Journal of Roman Archaeology* 19 (2006), 300-311.

comprehensively photographed. Several new tombs were recorded during the course of this work. During fieldwork several areas of illegal excavation were noted. The exposed human bone indicates that there were also many burials outside the rock-cut chambers. Previous assumptions that this cemetery is relatively simple compared to those in the surrounding area still hold true, but it is now clear that there is considerable social differentiation between the tombs within the cemetery. The large building discovered in 2003 was cleaned and planned (F0320). This area produced several architectural fragments including two moulded consoles and a column fragment, though the main construction, of roughly cut dry-stone walling, was probably earlier. The ceramics from the cemetery dated mostly from the late Hellenistic/early Roman eras though there were some late Roman sherds.

The extensive survey work helped define the rural settlements associated with this city. At Karacaağaç, Burun, Geçimli, and Karabağ there are numerous tombs, wine presses, oil presses, and other architectural fragments. The numerous wine presses (12 around Karabağ alone) show the importance of wine production in the ancient economy, though they are only preserved because they are cut into bedrock. Other finds included a large cistern at Burun Mahallesi, a large sarcophagus (similar to examples from Adrassus and Kızıkaesi) at Karacaağaç, a large freestanding garlanded sarcophagus (F0743) (Fig. 8), and a smaller number of rock-cut rooms. Intensive survey also took place in this area and a light scatter of ceramics mostly from the late Hellenistic to the late Roman era was collected. (Fig. 9) The major concentration was south of Karacaağaç, though distinctly smaller in quantities than the Alahan city. A damaged equestrian figurine was also found (Fig. 10).

Detailed examination of the slopes above and below Aloda continued, producing a further collection of 18 wine presses. Above Karabağ, a small spring was discovered which may have had religious significance (F0708) and a number of high-quality Late Roman ceramics were collected, including an imported Phocaeen Red Slip bowl (Form 3F, dating from c.500-575 (F0614-24)). The area known as Mezargedigi (F0124) produced a large cistern (F0655) and several other rock-cut features. On the slopes close to the previously known church at Aloda, an extensive series of rock-cut rooms was planned including one with a small rock carving (F0855). The remains of a small farmstead (F1305) were found close to the abandoned village at Stranar. Closer to the river, an ancient village was discovered at Karabucak (F1616), about 1.3 km north-east of the Roman bridge piers over the Göksu (F0105). Finds from here included a stone weight from a

large olive press, three wine presses, and two tombs which suggest the road line running south-east to the bridge and east to traces of a Roman road between Karacaağaç and Geçimli (F0643) (Fig. 11). The ceramics included Hellenistic/Early Roman (including small amounts of Eastern TS A), Roman, and Islamic (8th-12th centuries) wares.

This work now shows that city at Alahan lay at the centre of a spread of cultural material covering an area of approximately 2x2 km with several dependent villages. The local economy was dominated by wine production, a situation that has now changed. There was also olive production at higher altitudes than is now the case. The survey to date has now discovered 71 wine presses and 16 olive presses. The combination of the preserved rock cut material and the combination of intensive and extensive survey allows the creation of a full picture of an ancient countryside and the examination of the relationship of the city at Alahan with its territory².

Other Areas

Extensive survey work was carried out further afield. North-west of Alahan an additional Bronze Age site was located at Kesme Tepesi near Diştaş (F0962). Above the Çoğla Canyon (close to Derinçay where the dam is planned), a large Hellenistic or Late Roman enclosure with a drystone wall circuit and projecting towers was discovered at Höbek Başı (F0656). At the head of the valley at Sertavul, a number of large ashlar blocks and a heavily worn Corinthian capital are evidence of a church (F1609). Further east, sculpture from the Domed Ambulatory Church at Dağpazarı was also documented, now suggesting a date in the early sixth century. On the plateau north of Dağpazarı, three small Roman cemeteries were located at Dört Kesme, Yağlı (with some Bronze Age pottery found nearby), and Köristan. West of Dağpazarı, a multi-period mountain-top site overlooking the Göksu Valley at Kıran Kayası (F0619) included a prehistoric rock shelter. The site was fully investigated with a series of 10 m grids. (Fig. 12) The high location (c. 1350 m), excellent views, and the lack of storage vessels, coarse wares, roof tiles, and structures suggest it may have been a sanctuary. On the lower slopes, coarse and fine wares included Classical, possible Hellenistic, and some

2 Elton, H., 'The Roman Countryside at Alahan, Turkey', in Lewin, A.S. and Pellegrini, P., eds., *Settlement and Demography in the Near East in Late Antiquity. Proceedings of the colloquium, Matera 27-29 October 2005* (Rome, Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, 2006), 63-69.

medieval materials. The collection from the deflated soils on top of the mountain comprised highly abraded, very coarse Late Chalcolithic or Early Bronze Age ceramics with links to the Konya Plain. Several worked shell beads and numerous small fragments of worked stone were also collected, including obsidian and chert microliths (Fig. 13).

Some work also took place at the southern end of the survey area. At the village of Mucuk to the east of Mut, a number of Corinthian column capitals from two late fifth century AD churches were recorded, as well as a second or third century Corinthian capital (F1710) with an animal head and acanthus leaves similar to the friezes from the temple at Uzuncaburç (Fig. 14). A number of features were recorded at the mountain of Kızıl Dağ north of Mut. At its eastern end, a Roman village near Barabanlı (F1630) included a possible small bath complex, decorated with mosaic and marble revetment, as well as three large cisterns. Surface ceramics included a large number of imports from the Late Roman era (including Cypriot Red Slip (Form 2), African Red Slip (Forms 104, 105 and 107? and a body sherd with grille stamp Type 69) and Phocaeian Red Slip (Form 3), very different from the more remote sites like Horoz further up the valley. There were also a number of cooking pot fragments of a type widespread in the lowlands of Cilicia in the fifth to early seventh centuries AD, and small juglets of cream white fabric with flat bases commonly seen in Cilician coastal settlements in late antiquity. A separate church (F1635) was recorded on top of the mountain itself, with traces of walls of ashlar blocks (some decorated with plaster) and a circular cistern accompanied by few ceramics but large numbers of *tegulae*, fragments of marble revetment, *opus sectile*, and a column base. On a promontory at the north-west end of Kızıl Dağ, small quantities of obsidian were recovered. At a cave site on the north face of the mountain, a remote cave site known locally as Boyalı İn or Aloda contained a Byzantine ceiling fresco showing several figures including an angel (F1636) (Fig. 15).

Some work was also carried out in the mountains west of Köprübaşı. Between Mut and Adrassus, the yayla of Çırğa (F1159) was the source of an elaborate silver reliquary given to Michael Gough in 1957³. This previously unlocated site was discovered. Although Gough was told that the church on the top of the hill had arches, these have now disappeared, but there were some ashlar blocks

3 Gough, M., 'A fifth century silver reliquary from Isauria', *Byzantinoslavica* 19 (1958), 244-250.

with traces of painted plaster, some architectural mouldings, large numbers of bricks and roof tiles, and some glass. The ceramics were mostly Late Roman, though there were some Hellenistic and Roman sherds. The site of Damlaçalı was also located. The history of the Göksu valley in the period between the tenth and fifteenth centuries is complex, with successive control by Byzantines, Armenians, Seljuks, Karamanids, and Ottomans. As part of the investigation of communication routes across the mountains between the Köprübaşı area and Ermenek, the türbe of Nure Sofi, father of Karaman, at Değirmen Yaylası was visited. Although the association with Nure Sofi may be genuine, no original materials are present. The twentieth century building on the site now houses two tomb markers built of later materials. Analysis of various medieval sites in the valley revealed imports of Blue and White frit Wares from Syria from the mid-twelfth to mid-thirteenth centuries and Miletus Ware from the fourteenth to fifteenth centuries.

Conclusions

The work carried out in the Upper Göksu Valley in 2005 and 2006 has a number of conclusions. The discovery that a lake filled the basin in early prehistory affects our understanding of the Holocene, while the discovery of Paleolithic materials along the lakeshore indicates a component of Palaeolithic subsistence strategy seldom seen from excavated contexts. The Bronze Age sites illustrate clearly the two different routes into the valley from the Konya plain. Çömlek Tepesi sits on the Göksu River, while Kıran Kayası sits on the route via the Dağpazarı plateau. Kıran Kayası also has obsidian, the first time this has been discovered in the Upper Göksu Valley. Subsequently the upper part of the valley was continuously occupied, with many rural sites showing continuity from the late Hellenistic into the medieval period (eighth to twelfth centuries) with access to imports (whether obsidian or ceramic) though at a low level. The majority of the identifiable ceramics come from the Late Roman (third to seventh centuries) and medieval (eleventh to fifteenth centuries) eras. The scarcity of these imports suggests the lack of development in the region, though it was not out of touch with the Mediterranean. Nor were imports confined to ceramics; marble *opus sectile* fragments were found at both Mahras Dağ and Alahan, and fragments of basalt cereal mills from various sites, either from local basalt sources near Topkaya or imported from the Amanus Mountains to the East or Karaca Dağ to the north.

Earlier conclusions concerning ancient settlement patterns, communication routes, and economic strategies were confirmed. Roman sites spanned most of the available ecosystems, ranging from the valley floor at c. 200 m above sea level to over 1300 m. This suggests that modern practices of using upper parts of the valleys for yaylas may have taken place in the past. Lastly, large numbers of wine and oil presses continued to be discovered, because of the excellent preservation of these features is better here than in many other areas; these were mostly for subsistence, not export. Twelve churches have been identified, in the Alahan village (3), at Yapıntı, Çırga, Sertavul, Karabağ, Karacaağaç, Mucuk (2), Kızıl Dağ, and Gözenek, all except the Gözenek church dating to the late Roman period.

However, the most important conclusion is the discovery of a small classical city underneath the modern village at Alahan, surrounded by a fortification wall in late antiquity. Three cemeteries exist, to the north, east, and west of the city. Ceramic evidence from the site covers the late Hellenistic to the late Roman periods (first century BC to seventh century AD), with a few medieval sherds. There were also suburbs or outlying communities at the Alahan churches, Gözenek, and Aloda. Beyond this core, there was an extensively exploited countryside. This community flourished between the late Hellenistic and late Roman period and then continued in a contracted fashion.

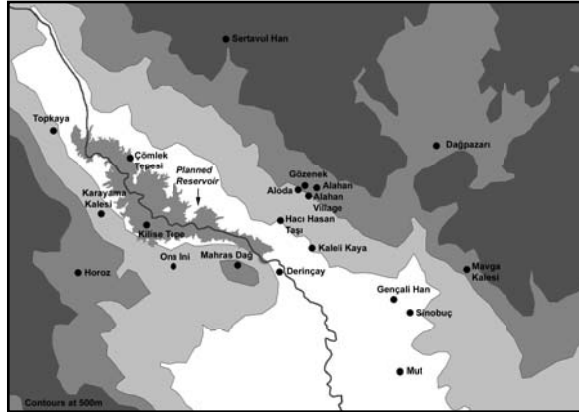

Fig. 1: General map

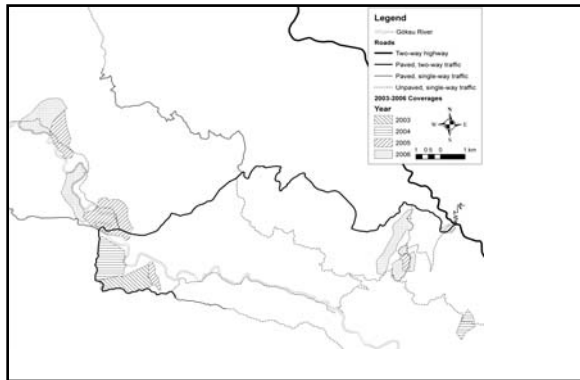

Fig. 2: Map of project area indicating areas fieldwalked from 2003–2006

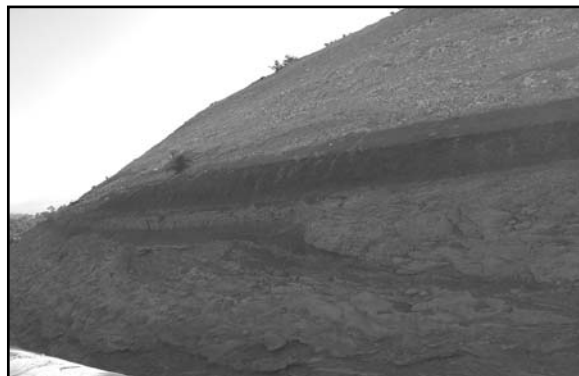

Fig. 3: Varve-like rhythmic deposits laid down in a low energy lake environment (F0270)

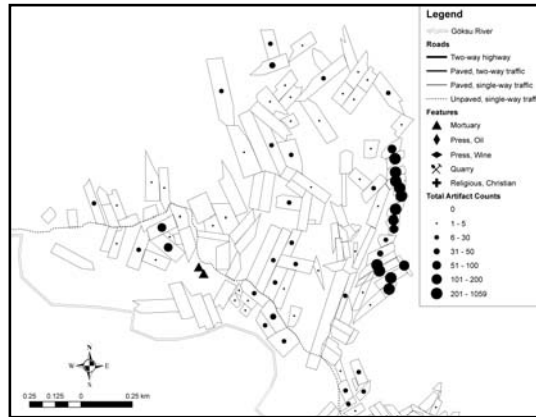

Fig. 4: Çömlek Tepesi area, chipped stone counts

Fig. 5: Blades (F1209)

Fig. 6: Mousterian projectile point (F0652)

Fig. 7: Corinthian capital in Alahan village (F0611)

Fig. 8: Garland sarcophagus (F0743)

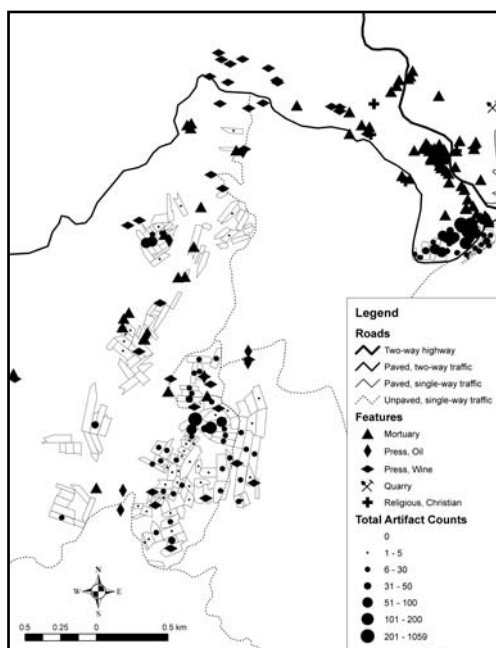

Fig. 9: Karacaağaç area, ceramic counts

Fig. 10: Figurine (T0040)

Fig. 11: Road cut and grave
near Karacaağaç
(F0643)

Fig. 12: Kıran Kayası rock
shelter (F0625)

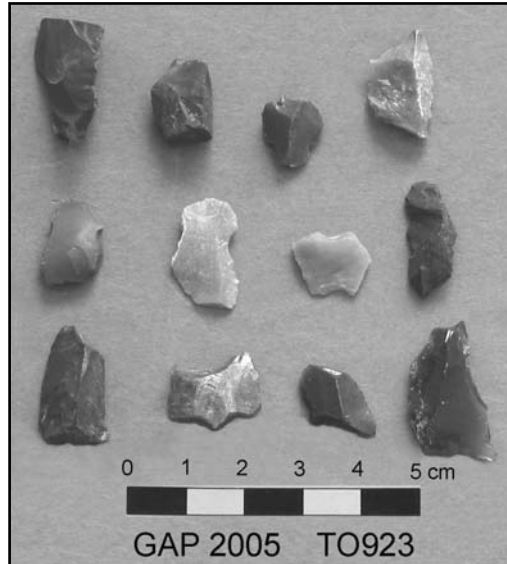

Fig. 13: Microliths from Kıran Kayası

Fig. 14: Imperial Roman (2-3 c AD) capital from Mucuk

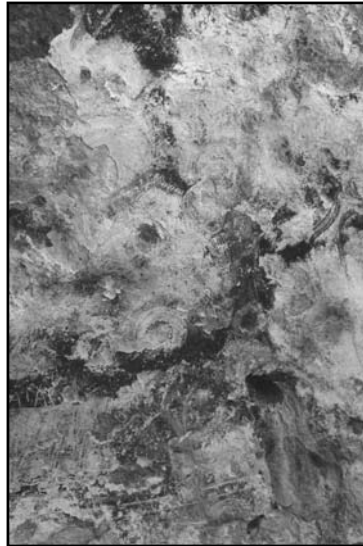

Fig. 15: Byzantine fresco of angel from Boyalı İn (F1635)

KANLIDIVANE 2006

Burcu CEYLAN*

Kanlıdivane yüzey araştırması 2006 Eylül ayında Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğretim görevlileri ve öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kısıtlı bir zaman içinde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmasının amacı Kanytellis örneğinden yola çıkarak Anadolu'da Geç Antik Dönem kırsal yerleşmelerinde kentsel doku ve fiziksel yapının çalışılması üzerine bir altlık hazırlamak olarak belirlenmişti.

Kanytelleis, bugünkü adı ile Kanlıdivane ören yeri Silifke-Mersin arasında kıyıdan yüksekteki platoda yer almaktadır. Günümüzde ören yerine Ayaş Köyü'nün doğu çıkışında, karayolundan ayrılan asfalt döşeli bir yol ile ulaşılmaktadır. Semavi Eyice, kenti kıyıya bağlayan bir antik yolun bu asfaltın altında kalarak yok olduğunu bildirir¹. Dönem kaynaklarında Kanytelleis kentine ait veri yoktur. Kent tarihine ilişkin bilgi veren yalnızca iki önemli kitabe bulunmaktadır. Helenistik kulenin kuzey duvarında bulunan kitabede yapının Teucros isimli bir rahip prens tarafından yaklaşık 200 B.C. de Zeus Olbios'a adandığını bildirir. Bu kitabe ve aynı kulenin girişinde bulunan ve Olba prensliğinin amblemi olan *triskeles* kabartmasına dayanarak kentin Olba prensliğine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. İki mezar kitesesi ise Kanytelleis'in Eleusa-Sebaste'ye bağlı bir kome olduğunu bildirmektedir. Bu veriler Kanytelleis tarihinin bu iki kent ile bağlantılı geliştiğini göstermektedir².

M.Ö. 3. yüzyıl başında Olba Prensliği'nin sınırları dağlık araziden güneye doğru yayılarak Eleusa kentine, hatta denize kadar ulaşmış olmalıdır. Kanytelleis'in de Olba Prensliği'nin sınırlarını geliştirdiği bu dönemde bir uç kale olarak kurulmuş olması olasıdır. Bir diğer teori de Korykos, bugünkü adıyla Cennet-Cehennem'de olduğu gibi Kanytelleis obruğunun da kutsal bir alan olduğu ve yerleşimin yine Olba'ya bağlı yerel Tanrı Zeus-Olbios'la ilişkilendirilen bir kült

* Yrd. Doç. Dr. Burcu CEYLAN, Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Kayseri/TÜRKİYE bceylan@erciyes.edu.tr

1 S. Eyice, "Silifke Çevresinde İncelemeler. Kanlıdivan (Kanytelleis-Kanytellideis) Bazilikaları", *Anadolu Araştırmaları* 4-5, 1976-1977, s. 413.

2 J. T. Bent, "A Journey in Cilicia Tracheia", *Journal of Hellenic Studies* XII, 1891, s. 208-210; R. Heberdey-A. Wilhelm, *Reisen in Kilikien*, Ausgeführt 1891-1892, Viyana 1896, s. 52.

merkezi olarak doğmuş olduğudur³. Nitekim kentte Helenistik Dönem öncesine ait bir yapı gözlenmemektedir. M.S. 72 yılında bölge bir Roma eyaleti hâline gelir⁴. Bir piskoposluk merkezi olmadığı anlaşılan kentin adı konsil kayıtlarında geçmemektedir. II. Theodosius döneminde isminin Neopolis olarak değiştirildiği önerilmişse de bunu destekleyecek bir veri yoktur⁵. Ortaçağ içinde Kilikya bölgesi bir dönem Ermeni Krallığı'na aittir. Ancak kentin adı Ermeni kilisesi kayıtlarında da yer almamaktadır. Türkler 13. yüzyıldan sonra Kilikya bölgesine yerleşir. Ancak tarımsal açıdan çok da elverişli olmayan Dağlık Kilikya daha çok yarığöçer yörük aşiretlerine yurt olmuştur. Yetmişli yıllardan başlayarak Kanlıdivane'ye tekrar yerleşilmiş, ören yerinin sit alanı olarak ilân edilmesinden sonra 1984 yılında boşaltılmıştır.

Kanytelleis üzerine ilk yayın Victor Langlois'in 1852-1853 yıllarında gerçekleştirdiği Kilikya gezisine dair yayındır. Langlois'nın yayınında o zaman daha iyi durumda olduğu anlaşılan 4 numaralı kilisenin yanı sıra obruk duvarlarındaki kabartmaların da gravürleri yer alır. Langlois kentin erken dönemdeki ismini veremese de M.S. 5. yüzyıl konsil kayıtlarında adı geçen Neapolis kentinin burası olabileceğini öne sürer. Kentteki çalışmalarını yayınlayan ikinci araştırmacı 1890 ve 1891 yıllarında bölgede bulunan J. Theodore Bent'tir. Bent mezar kitabesini bularak yerleşimin adının Kanytelleis ya da Kanygelleis olduğunu belirlemiştir. Bent obruğu Olba obruğu olarak adlanır. Güney nekropolündeki anıt mezarlar ve Helenistik kule üzerinde çalışan Bent daha çok kitabeler üzerinde durmuştur. Kanytelleis'te bulunan kitabeleri çalışan diğer araştırmacılar Rudolf Heberdey ve Adolf Wilhelm Kanytelleis adını anıt mezarın yanı sıra bir başka lahit üzerinde de saptarlar. 1905 yılında Kanytelleis'e gelen Gertrude Bell 1, 2 ve 3 numaralı bazilikaların plan eskizlerini ve bütün bazilikaların fotoğraflarını yayınlamıştır. Bell beşinci bir kilisenin hemen hemen yok olmuş kalıntılarından da bahseder⁶. Ancak bu kilise daha sonra gelen hiçbir araştırmacı tarafından saptanamamıştır. Kanytelleis hakkındaki yayınların büyük bölümü kiliseler üzerinedir. Sırasıyla

3 S. Eyice, "Silifke Çevresinde İncelemeler. Kanlıdivan (Kanytelleis-Kanytellideis) Bazilikaları", *Anadolu Araştırmaları* 4-5, 1976-1977, s. 420.

4 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor* I-II, Princeton 1950, s. 376.

5 V. Langlois, *Voyage dans La Cilicie et dans Les Montagnes du Taurus* 1852-1853, Paris 1861, s. 221.

6 G. L. Bell, "Notes on a Journey through Cilicia and Lycaonia", *Revue Archéologique* I, 1906, s. 402-412.

Forsyth, Feld, Eyice, Hild-Hellenkemper-Hellenkemper Salies, Hill, ve Mietke-Westphalen kiliseleri çalışmış ve tarihleri üzerine tartışmışlardır. Mezarlar ise Verzone ve Machatschek tarafından yayınlanmıştır⁷.

Yerleşim 120 metreye 60 metre boyutlarında ve yaklaşık 30 metre derinliğinde bir obruk etrafında yer almaktadır. Kent lahitler, mezar yapıları ve tapınak-mezarlar da bulunan geniş bir nekropolisle çevrelenmiştir. Batıda vadi duvarları boyunca kaya oyma mezarların çoğunluktadır. En erken yapılar obruğun güneybatı köşesinde yer alan Helenistik kule ve aynı duvar tekniği ile yapılmış duvar parçalarıdır. Bu duvarlar daha önce de belirtildiği gibi ya bir uç karakola ya da kutsal alanın yapılarına ait olabilir. İlginç bir şekilde Roma Dönemine ait az sayıda yapı bulunmaktadır. Mezar yapıları dışında bu döneme tarihleyebileceklerimiz obruğun kuzeyinde yer alan duvar parçalarıdır. Bunlardan en büyüğü 3 Numaralı Kilise'nin batı duvarı olarak kullanılmış olan düzgün kesme taş örgülü duvardır. Sütünlü olma ihtimali yüksek olan ana caddenin de bu dönemde oluşmuş olması beklenebilir. Obruğun kutsal bir alan olduğu önerisinden yola çıkarak bu yapı parçalarının kutsal bir yolla ulaşılan bir tapınak kompleksine ait olduğu önerilebilir. Kentte bulunan kiliselerde anıtsal Roma yapılarından devşirilmiş malzemeler bulunması da bu öneriyi desteklemektedir.

Günümüzde kentte görülen yapıların hemen hemen tümü Geç Antik Döneme tarihlendirilmektedir. Bu dönem içinde kent sınırlarının genişleyerek Roma Dönemi nekropolü üzerine yayıldığı anlaşılmaktadır. Yapılar topografyanın yapısına uygun olarak teraslar hâlinde yerleştirilmiştir. Bunların arasında kalan alanlar, bazıları 2 metreye kadar daralan sokakları oluşturmaktadır. Önceden belirlenmiş bir plan olmasa da sokaklar çoğunlukla eğime paralel devam eder. Eğime dik olan

7 G. H. Forsyth, "An Early Byzantine Church at Kanlı Diane Cilicia", *De Artibus Opuscula XL*, New York 1961; O. Feld, "Beobachtungen an spaetantiken und fürhcrstlisceh Bauten in Kilikien", *Romische Quartalshrift* LX, s. 133-134; S. Eyice, "Silifke Çevresinde İncelemeler. Kanlıdivan (Kanytelis-Kanytellideis) Bazilikaları", *Anadolu Araştırmaları* 4-5, 1976-1977, s. 311-441; F. Hild, H. Hellenkemper ve G. Hellenkemper Salies, "Kommagene-Kilikien-Isaurien", *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst* IV, 1984, s. 208-211; F. Hild ve H. Hellenkemper, *Tabula Imperii Byzantini 5, Kilikien und Isaurien*, 1990, s. 205-208, S. Hill, *Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*, 1996, s. 179-193; G. Mietke ve S. Westphalen, "Basilika 3 in Kanlıdivane (Kanytelis)" *Istanbuler Mitteilungen* 49, 1999, s. 517-526; P. Verzone "Citta Ellenistiche e Romane dell'Asia Minore: Hierapolis-Castabala-Tarso-Soli-Pompeiopolis-Kanytelis", *Palladio* II-III, 1957, s. 65-68; A. Machatschek, *Die Nekropolen und Grabmaeler im gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien*, Wien 1967.

sokakların basamaklar hâlinde düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yapıların arasındaki nispeten geniş açıklıklar, sarnıçları da bulunan küçük meydanlar hâlinindedir. Bu özellikleri ile Kanytellisin örneklerini Suriye’de gördüğümüz kırsal yerleşimlerle benzerlikler gösterdiği açıktır⁸.

Helenistik kuleden başlayan bir ana cadde obruğun batı sınırı boyunca kuzeye doğru devam eder. Caddenin doğusunda uzun bir duvar parçası bulunmaktadır. Zeminde toprak seviyesinin hemen üstünde bu duvara paralel bir taş sırası, burada sokağın doğu kenarında devam eden bir yapının varlığını göstermektedir. Yapının ince uzun formu, bir sıra dükkân barındırmış olabileceğini düşündürür. Benzer ticaret yapıları Kuzey Suriye köylerinde de bulunmaktadır. Duvarın doğu yüzünde de döşeme hatıllarına ait izler bulunmaktadır. Ayrıca obruk güney duvarında basamaklar ve hatıl izleri vardır. Bu izler duvarın doğuda da çok katlı bir yapıya hizmet ettiğini gösterir. Obruğun batısındaki teraslara yerleşmiş olan bu bölümün ticari ve üretim işlevi olduğu açıktır. Nitekim kaya zemine oyulmuş preslerin kalıntıları görülmektedir.

Obruğun etrafına yerleştirilmiş olan dört kilise Kanytelis’in anıtsal yapılarıdır. Gertrude Bell’in verdiği isimlerle Bazilika 1 ve 2, caddeden kemerli bir kapı ile ulaşılan geniş bir avlunun iki yanında yer alır ve sarnıcı ve ek yapıları ile bir kompleks oluştururlar. Bazilika 3, kiliseler içinde en tartışmalı olan kilisedir. Ana caddenin üzerine, eski Roma yapılarının duvar parçaları kullanılarak yapılmıştır. Kentin en büyük yapısı olan Bazilika 4, kentin tek Hristiyan kitabesini içerir. Kitabe yapının, kentin yerlisi olan Papylos tarafından yaptırıldığını bildirir. Kiliseler çok sayıda yayında yer alması nedeniyle bu makale içinde detaylı olarak ele alınmayacaktır. Kısaca özetlenecek olursa, dört kilise de bölge kiliselerinin genel özelliklerine sahiptir. Bütün kiliselerde apsis dışarıdan görünmeyecek şekilde düz bir duvarla kapatılmıştır. Buna bağlı olarak apsisin iki yanında düzensiz duvarları olan köşe odaları oluşmuştur. Bütün kiliselerde narteks bulunur ve yapılar üç neflidir. 4 Numaralı Kilise’nin batısında bir atriuma işaret eden duvar kalıntıları bulunmaktadır. 1 ve 4 numaralı kiliselerde gene bölge özelliğine uygun olarak iki sütunlu, kemerli üç açıklıklı bir batı cephesi düzenlemesi görülmektedir. 1 2 ve 4 numaralı kiliselerde kuzey nef daha geniştir ve kuzey cephe boyunca devam eden bir geçide dair izler bulunmaktadır.

8 Tate, G. *Les Campagnes de La Syrie du Nord du Ile Au VIIe siècle*, Paris 1992; G. Tchalenko *Villages Antiques de la Syrie du Nord*, Paris 1953.

Yüzey araştırmasının önemli sonuçlarından biri Gertrude Bell'in söz ettiği beşinci kilisenin yerinin saptanması olmuştur. Bell'in bildirdiğine göre yapı 1905 yılında da oldukça kötü durumdaydı ve sadece apsisin bir bölümü görülebilmekteydi. Bugün apsis de yok olan kilisenin yalnızca zemin kaplamaları ve teras duvarının bir bölümü gözlenebilmektedir. Kaplama taşlarının düzeni bir sütun sırasının olabileceğini gösterir. Ayrıca hemen yakında, sütun parçaları, kemer taşları ve diğer mimari plastik öğelere ait kalıntılar bulunmaktadır. Bu kalıntılar, bu kilisenin de üç nefli bir bazilika olduğunu, nef ayrımının üstte kemerlerle bağlanmış sütunlarla sağlandığını göstermektedir. Kentin güneydoğusunda, belki de bir avlu olan geniş bir açıklığın kenarında yer alan bir şapel bu çalışmanın ortaya çıkardığı bir diğer yeni buluntudur. Yapının küçük ölçeği bunun bir özel şapel olabileceğini ve geniş bir konut yapısının bir parçasını oluşturduğunu düşündürür. Benzer örnekler Geç Antik Dönem konut mimarisinde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Kiliselerin dışında başka bir kamusal yapının varlığına dair bir buluntu yoktur. Yakın Doğu'daki benzer kırsal yerleşimlerde hamamların bulunduğu bilirse de Kanytelis'te hamam olarak tanımlanabilecek bir yapı yoktur. Ancak kentin hemen hemen merkezinde ve ana caddenin başlangıcında tek mekânlı geniş bir yapının bir andron, Türkçe terimiyle bir köy odası olabileceği düşünülebilir. Türk yerleşimciler tarafından değirmen olarak kullanılan yapı çok çeşitli dönemlere ait duvar teknikleri barındırır.

Kanytelleis yapılarının büyük çoğunluğunu konutlar oluşturur. İnceleyebildiğimiz konutların tümünde avlu bulunmaktadır. Mekânlar, bazılarında sarnıçlar bulunan bu avluların bir ya da iki yanında yer almaktadır. İkinci kat yaygındır. Kat döşemeleri kemerler üzerine yerleştirilmiştir. Üst katlarda çoğunlukla güneye bakan pencereler bulunur. İki konutta kule olabilecek dairesel duvarlara rastlanmıştır. Konutlarda iki tip duvar örgüsünün kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan daha erken tarihli olan poligonal duvar örgüsü, diğeri ise küçük dörgen kesme taş duvar örgüsüdür. Konutlarda dekoratif öğeler içeren parçalar çok azdır, ya da günümüze gelememiştir.

Az yağışlı ve yeterli su kaynağının olmadığı bir arazide yer alan kent su sorununu sarnıçlarla çözmüştür. Özellikle merkeze yakın çok sayıda büyük ölçekli sarnıç bulunmaktadır. Sarnıçlar yerli kayaya oyularak hazırlanmış, üzerleri tonozlarla kapatılmıştır.

Yerleşmenin tarıma dayalı bir ekonomisi olduğu anlaşılmaktadır. Tarımsal üretime ait kalıntılar kentin hemen her yerinde gözlenmektedir. Zeytinyağı ve şarap presleri özellikle kentin doğusunda ve obruk teraslarında yoğunlaşmaktadır. Bunların büyüklüğü ve sayısı üretilenlerin yerel halkın ihtiyaçlarının yanı sıra

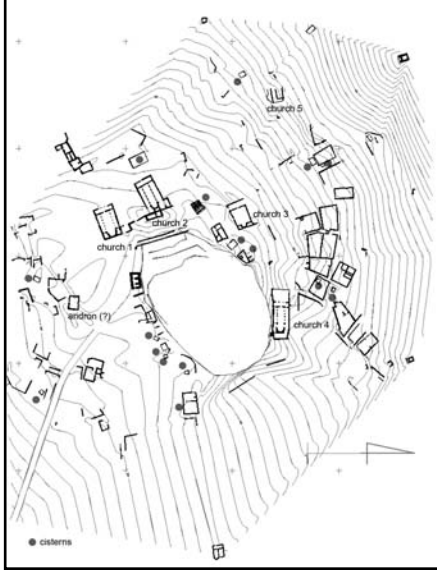
ihraca da yönelik olduğunu düşündürmektedir. Kanytelis aynı zamanda çevredeki diğer kırsal yerleşimler için bir pazar da olmuş olmalıdır.

Kanytellis'in kalıntıları büyük bir kırsal yerleşime işaret eder. Köy yaklaşık olarak 20 hektarlık bir alana yerleşmiştir. Yoğunluk hesapları 100-150 hane ve yaklaşık 700 kişilik bir nüfus verir. Hasat zamanı bu nüfusun mevsimlik işçilerle arttığı düşünülse bile kiliselerin sayısı ihtiyaçtan fazladır. Bu da yerleşimin refah düzeyi hakkında bilgi verir.

Kanytellis'in 5. ve 6. yüzyıllarda en üst seviyede olduğu söylenebilir. Kentin bundan sonraki tarihine dair bir veri yoktur. Genel olarak Kilikya bölgesinin 7. yüzyıldan başlayarak gerilediği bilinmektedir. Pek çok yerleşimin terkedilmesine neden olarak veba, iklim değişimi ve Pers saldırıları verilmektedir⁹. İmparator Heraklius'un Tarsus'un doğusundaki garnizonları boşaltması ile bölge Arap saldırılarına karşı savunmasız kalmıştır. 672'de Tarsus'u alan Araplar Lamas Nehri'ne kadar erişen bir alanda yerleşmiştir¹⁰. Levant ve Mısır'da kırsal yaşamın Arap fetihlerinden sonra da büyük bir gerileme olmadan devam ettiği bilinir. Ancak Kanytellis'in yörükler buraya yerleşmesinden çok önce terkedilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

9 C. Foss, C. "The Near Eastern Countryside in Late Antiquity: a review article", *JRA* suppl 14, 1995; 213-234.

10 J. F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century, the Transformation of a Culture*, Cambridge 1997, s. 130.

Plan: Kanlıdivane (Burcu Ceylan)

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

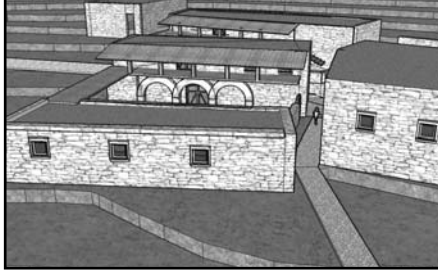
Resim: 5

Resim: 6

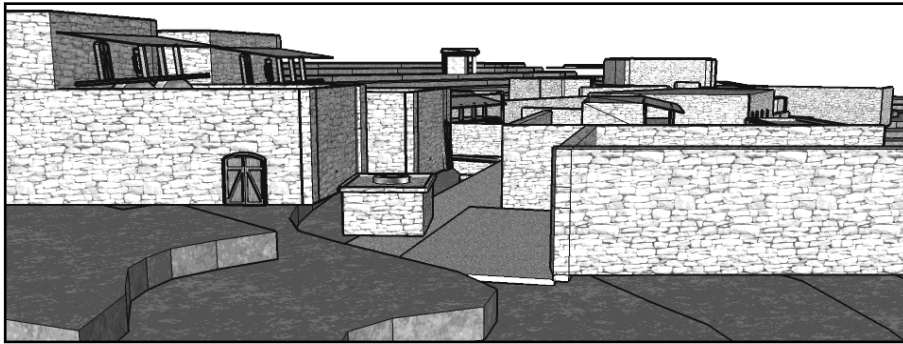
Resim: 7

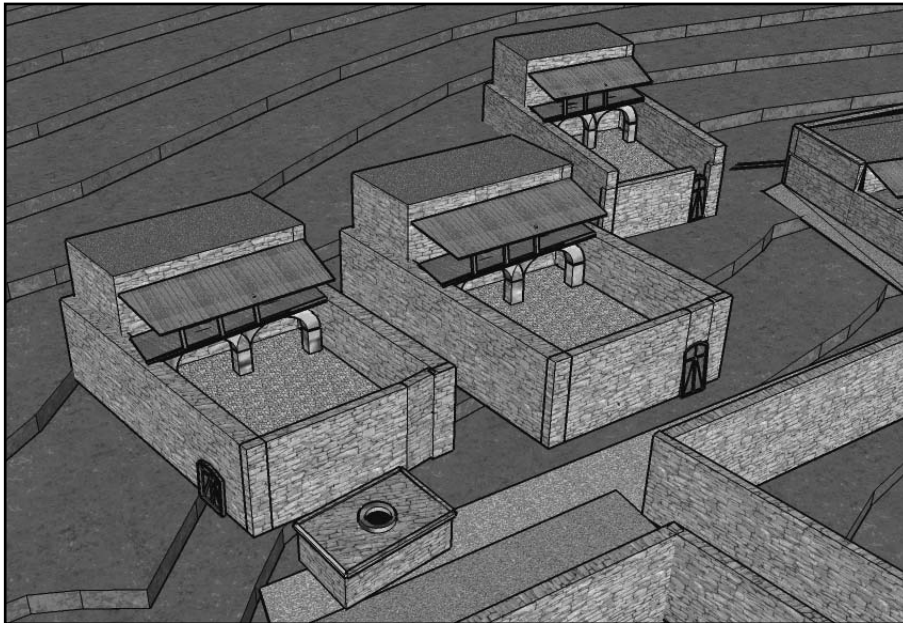
Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

FRİGYA ve PİSİDYA'DA HIRİSTİYANLAR, ASKERLER ve EĞİTİM GÖRMÜŞ KÖYLÜLER

Thomas DREW-BEAR*

2006 yılında yaptığım yüzey araştırması süresince bana gösterilen yakın ilgi ve destek için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Orhan Düzgün başta olmak üzere, tüm genel müdürlük personeline, Afyon Müzesi Müdürü Sayın Mevlüt Üyümez'e, Isparta Müzesi Müdürü Sayın Mustafa Akarslan'a, Kütahya Müzesi Müdürü Sayın Metin Türktüzün'e, Yalvaç Müzesi Müdürü Sayın Ali Harmankaya'ya ve ayrıca ekip üyem İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Sayın Feza Demirkök'e, gösterdiği özveri ve gayretinden dolayı içtenlikle teşekkür ederim. Kültür ve Turizm Bakanlığınca, bu yüzey araştırmamda Bakanlık temsilcisi olarak görevlendirilen Eskişehir Arkeoloji Müzesi uzmanlarından Arkeolog Sayın Mehmet Katkat'a, yüzey araştırması süresince gerek uzmanlık alanı ile ilgili başarılı yaklaşımları, gerekse ekibin uyum içinde çalışmasına yönelik sağladığı özverili katkılarından dolayı, yine burada teşekkür etmek isterim.

I- Kütahya Müzesi Aizanoi Kazıları

Kütahya Müzesi Müdürü Sayın Metin Türktüzün tarafından yürütülen Çavdarhisar tiyatro kazılarında çıkarılan yazıtlar arasında devşirme malzeme olarak kullanılmış (Resim: 1) büyük bir mezar taşının kaidesinde yazıtın sonundan ancak iki kelime kalmıştır (Resim: 2): "mechri hode", yani "buraya kadar". Roma Döneminde bazı mezar anıtlarında kullanılan bu deyim; hayat boyunca uğraşıyoruz, çabalıyoruz, koşuşturuyoruz - ama nereye kadar? 'Buraya', demek ki 'mezara kadar' koşuyoruz, 'bütün çabalarımızın sonu ancak bu' şeklinde çevirebiliriz.

II- Kütahya Hava Er Eğitim Tugayı Müzesi

2006 yılı çalışmalarımız dahilinde Kütahya Hava Er Eğitim Tugayı Müzesi'nin 2007 yılında yayınladığım yazıt kataloğunda yer alan yazıtlar dışında müzeye yeni girmiş olan yazıtlar arasında bir Hristiyan mezar taşı bulunmaktadır. Üst sol tarafı kırık olan bu stel üzerinde yazılmış olan mezar yazıtı, yapraklar ve

* Prof. Dr. Thomas DREW-BEAR, 31 rue Royale, 69001 Lyon/FRANSA

çiçekler ile süslenmiş üzüm salkımları içinde yer almaktadır. Yazıtın altında alçak kabartma olarak betimlenmiş nesneler bu mezarda gömülü kişilerin mesleklerini açıklamaktadır; solda terazi, ortada çekiç ve örs ile penseler, sağda ise açık tablet görülmektedir. Açılıp kapanabilen bu tabletin tahta çerçevesinin içindeki mumla kaplanmış alan üzerine, keskin bir stylus ile yazı yazılabiliirdi ve istendiği zaman harfler, aynı stylusun düz olan diğer ucu ile silindiğinde mum tekrar kullanılabilirdi. Yazıtın metni şöyledir:

“Hristiyanlar Hristiyanlar için. Annesi Aur(elia) Katullina ve kızkardeşi Aur(elia) Nina, Gaiane ve kendileri için (bu mezarı yaptırdı). Aur(elia) Eugenia ve Domna Hristiyanlığını açıklayan oğlum Aur(elius) Dionysios ve çok sevdiğim gelinim Aur(elia) Karterion’un hatıraları için (bu mezarı yaptırdılar.”

Burada: Hristiyanlığın Anadolu’da yayılmaya başladığı erken dönemlerinde özellikle bu bölgedeki yazıtlar üzerinde karşılaştığımız “Hristianoi Hristianois” ifadesi, tek mezarlığı bulunan antik köylerde politeist komşuları ile aynı yere gömülen Hristiyan inancına sahip kişilerin, tipolojik bakımdan polytheist mezar taşlarına benzer kendi mezar taşları üzerinde, inanç farklılıklarını vurgulamak amacıyla ekledikleri bir ibaredir.

Bunun dışında, yazıtlar üzerinde genelleme yaptığımızda, burada karşılaştığımız Hristiyan inancını açıkça bildirmek gerçekten nadir bir olaydır. Hristiyan dininin ilk yayılmağa başladığı dönemlerde Roma devlet makamları ile Yunan şehirlerinde önde gelen üst sınıftan kimseler, Hristiyanların, polytheist din sisteminin tanrı ve tanrıçalarını reddedip yalnızca kendilerinin kabul ettiği tek tanrıya tapınmaları nedeniyle, onlar üzerinde kurdukları baskıyı kimi zaman mezalim derecesine vardırarak bu dini yok etmeğe çalışıyorlardı. Roma devlet makamları, Hristiyanlıktan şüphelendikleri şahısları resmî soruşturmaya alıyorlar ve onları tehdit ederek “Hristiyan mısınız?” diye soruyorlardı. Devlete karşı hainlik oluşturan bu batıl inancından vazgeçmeyenler işkence görüyorlardı, işkence altında hâlen inat edenler ise nihayet anfitiyatrolarda yabani hayvanlara yem olarak atılıyorlar veya resmî törenlerde ateşe veriliyorlardı. Bu şekilde idam edilenlere kendi cemaatleri Hristiyanlar tarafından martyros, yani “şehit” unvanı veriliyordu. Ama bizim yazıtımızda adı geçen Dionysios şehit olarak öldürülmemiştir: Hristiyanlık suçlamasını kabul eden bir şahıs Roma makamlarının önünde, işkence ve ölüm tehditleri ne kadar ağır olursa olsun, “kabul ediyorum, ben Hristiyanım” diyen kişidir. Bu şekilde konuşan insanlar, ancak resmî makamların ölüm cezası vermekten vazgeçmesi durumunda hayatta kalabiliyordu, yoksa martyros olmaya hazırды. Burada, Dionysios’un durumu budur.

Dionysios adı üzerine düşündüğümüzde: Şarap Tanrısı Dionysos'tan esinlenerek anne ve babası tarafından çocuklarına verilmiş olan bu isim, ailenin polytheist inanca mensup olduğunu göstermektedir. Anlaşıldığı üzere, Dionysios yetişkinlik döneminde inancını değiştirmiştir.

III- Afyonkarahisar/Dinar (Apameia)

Her sene olduğu gibi, 2006 yazında da Afyon İli, Dinar İlçesi (yani antik Apameia şehri)'nde yazıt aradım. Strabon'a göre İç Anadolu'nun en önemli ticarî merkezi olan Apameia zengin bir geçmişe sahiptir. Bu nedenle epigrafik buluntular burada sıklıkla meydana çıkarılır. Bulduğum yazıtlar arasında askerî tarih bakımından önemli olan 2 m. uzunluğunda ve yaklaşık 1 m. yüksekliğinde, dikdörtgen şeklinde bir mezar anıtı yer almaktadır (Resim: 3). Apameia'da hazırlanan mezar anıtlarının genellikle büyük boyutlu olmasının nedeni bölgede kaliteli mermer bulunmamasıdır. Apameialılar, mermerde yakalayamadıkları etkiyi eserlerin boyutlarını büyük tutarak sağlamaya çalışmışlardır. Yazıtın tercümesi şöyledir:

“Synnada'daki karargâhın süvari askeri Auxanon bu mezar anıtını babası Isidoros için yaptırdı. Başka yabancı bir kişi buraya gömülemeyecek. Eğer birisi başkasını koymaya cesaret ederse, devlet hazinesine 2500 denarii verecek. Bu yazıtın kopyası arşivlere bırakılmıştır.”

İki sene önce yayınladığım bir makalemde tespit ettiğim gibi, Altıntaş Ovası'ndan (Soa şehrinin toprakları) tüm Akarçay (Kaystros Çayı) Ovası'nı kaplayarak Bolvadin'e (Polybotos), hatta Ladik'e (Lykaonia Laodikeiası) uzanan, dev imparatorluk çiftliği, bu bölgenin en büyük şehri Şuhut'ta (Synnada) oturan bir *procurator*, yani imparatorların kahyası tarafından yönetiliyordu. Bu çiftliğin en önemli özelliği, Dokimeion'da (İscehisar) bulunan ve Bacakale olarak adlandırılan dünyanın en büyük Roma mermer ocağına sahip olması idi. Örneğin, Synnada'da görevli bir *procurator*'un ismi Hesperus da, Aizanoi'da (Çavdarhisar), Zeus Tapınağı'nın dış duvarlarından biri üzerindeki uzun bir yazıtta geçmektedir. Dinar'da bulduğumuz bu yeni yazıt, bir askerî birliğin bu *procurator*'un emri altında olduğunu gösterir. Çok az sayıda askere sahip olan Asya Eyaleti'nde bu süvarilerin Synnada'da görevli olması, söz konusu *procurator*'un önemini açıkça belirtmektedir.

IV- Isparta/Yalvaç Müzesi

Anadolu'nun Roma Dönemi askerî tarihi açısından yine önemli bir diğer yazıt, Isparta İli'nin Şarkikaraağaç İlçesi, Fele Köyü'nden gelen ve Yalvaç (Pisidya Antiocheia'sı) Müzesi'nde sergilenen bir mezar sunağıdır (Resim: 4). Yazıtın tercümesi şöyledir:

“(Burada yatıyor): Attas'ın oğlu Mamas ile oğulları; Voconti alayında onbaşı Iulius Longus ve Flavia Alayı çavuşu Flavius Maximus, torunu III. Ky[renaike] Legionu'nun emekli askeri ve generali tarafından özel görevi için seçilmiş Iulius Maximus, kendi dede ve amcalarının anısına kendi parasıyla (bu mezarı yaptırdı).”

Sıradan halka mensup ve burada Mamas, Attas gibi yerel Pisidia isimleri taşıyan bu askerlerin, meslektaşlarının genel olarak yaptıkları gibi, mezar taşlarına kariyerleri boyunca aldıkları rütbelerin ancak en son ve en yükseğini yazdırmaları bir gelenektir. Görüldüğü gibi bunlar, yüksek bir rütbeye sahip olamamış, ama en azından sonraki kuşak, *auxilia* (yani yardımcı birlikler) yerine daha saygın olan legionda hizmetlerini yapmışlardır. Aynı zamanda bunlar, Pisidialı askerlerin büyük bir kısmında olduğu gibi, imparatorluğun doğu bölgelerinde görev yapmışlardır. Böylece Voconti Alayı ile III. Kyrenaike Legionu Suriye'de hizmet vermişlerdir. Ayrıca, Voconti Alayı Gallia'da (Fransa) bulunan bir *civitas*'dan (aşiretten) her ne kadar ismini almış ise de, ilk Voconti askerlerinin sayısı emeklilik ya da ölümleri nedeniyle azaldığında, muhtemelen görev yeri daha yakın olduğu için, yeni askerlerini dağlık Pisidia'dan toplamayı tercih etmiştir. Benzer bir duruma, konumuz olan dönemden beşyüz yıl önce, Pisidialı paralı askerlerin Lübnan'ın Sidon kentinde (Sayda) hizmet yapmasında rastlarız. Osman Hamdi Bey'in Sidon'da yaptığı kazılarda gün ışığına çıkarılan bu Pisidialı askerlerin boyalı mezar stelleri İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yeniden teşhire açılan salonlarda şu anda sergilenmektedir.

V- Konya/Yunak İlçesi (Philomelion)

Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'ya getirdiği yüzyıllar süren barış ve refah, nihayet nüfusun en alt sınıflarını zenginleştirerek köylülere bile kültüre sahip olma olanağı yaratmıştır. Bu çok ilginç gelişmenin tarafımızdan değerlendirilebilen yönü, şiiir hâlinde düzenlenmiş mezar yazıtlarıdır. Burada vurgulamak istediğim nokta, bu yazıtların şehirlerden değil, köylerden çıkarılmış olduğudur. Yine karşılaştığımız

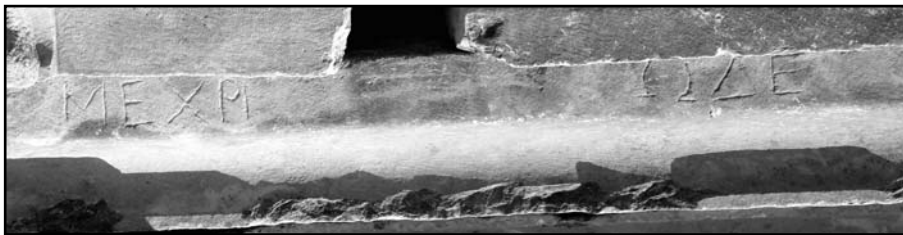
ikinci bir olgu, bu yörede şimdiye kadar bulduğum pek çok Roma Dönemine ait yazıta karşı daha erken Hellenistik veya daha sonra Bizans dönemlerinden çok az sayıda yazıta rastlamamdır. Bu yörede bol miktarda bulduğum, antik köylerden çıkma şiir şeklinde mezar yazıtlarının bir örneği Konya İli, Yunak İlçesi, Turgutlu Köyü'nün bir çeşmesinde süs olarak kullanılmıştır (Resim: 5). Bu yazıtın tercümesi (Grekçe şiir biçimi) şöyledir:

“Yol kenarında bulunan bu anıtı kahya Damas yaptırdı. Burada Matrona yatıyor, kahya Damas'ın eşi. Damas büyük ve sıradışı bir adamdı, tanrı ona bütün kişisel meziyetleri ve uzun bir hayat vermiş. Kahya oğulları ve kızları ile (eşine) parlak hediyeler verdi, anısına bu ebedi evi de inşa ettirdi, ünlü bir kişinin anısı kalsın.”

Her ne kadar bu metnin imlası ve bazı yerlerinde grameri bile standardın altında bir eğitim düzeyini gösterse de, bütün Yunan kültürünün temeli olan Homeros'un etkisi şiirimizin bir çok yerinde karşımıza çıkar. Örneğin: *megaletoros* sıfatı (yani: “cesur yürekli”), *aglaa gera* (yani: “parlak hediyeler”), *oikon eonion* demek ki: “ebedi ev”. Bu en eski ve en ünlü Anadolulu şairin etkisinin yanı sıra, o zamanın (III. yüzyıl) yeni entelektüel akımlarına da rastlıyoruz. Bu dönemde felsefî tartışmalardan kaynaklanan çeşitli inanç görüşlerine örnek olarak *theos hysistos* (“çok yüksek tanrı”) kültü halk arasında yaygınlaşmıştı. Çünkü bu metnin yazarı bize: “Tanrı ona bütün kişisel meziyetleri ve uzun bir hayat vermiş” diye anlatıyor. Hangi tanrıdan bahsedildiği burada kayda değer bir sorudur. Tanrı tek ve isimsiz. Daha erken dönem yazıtlarda hangi tanrıdan bahsedildiği açık olarak belirtilirken III. yüzyıla tarihlenen bu yazıtta aklımıza gelen ilk soru; acaba bu metnin şairi Hristiyan mıydı? Bu soruya cevabı, biraz önce belirttiğim gibi, özellikle daha önce bahsettiğim III. yüzyıldaki entelektüel akımlarla verebiliriz. Böylece, tek ve cinsiz tanrı düşüncesinin, politeist halk arasında dahi yaygınlaştığı sonucunu çıkarırız. Çünkü metnin geneline baktığımızda, bu düşüncenin dışında, Hristiyanlığı çağrıştıran başka hiçbir belirtiye rastlamıyoruz. Bu nedenle, yazıtımızın politeist olduğunu kabul etmemiz gerekir.

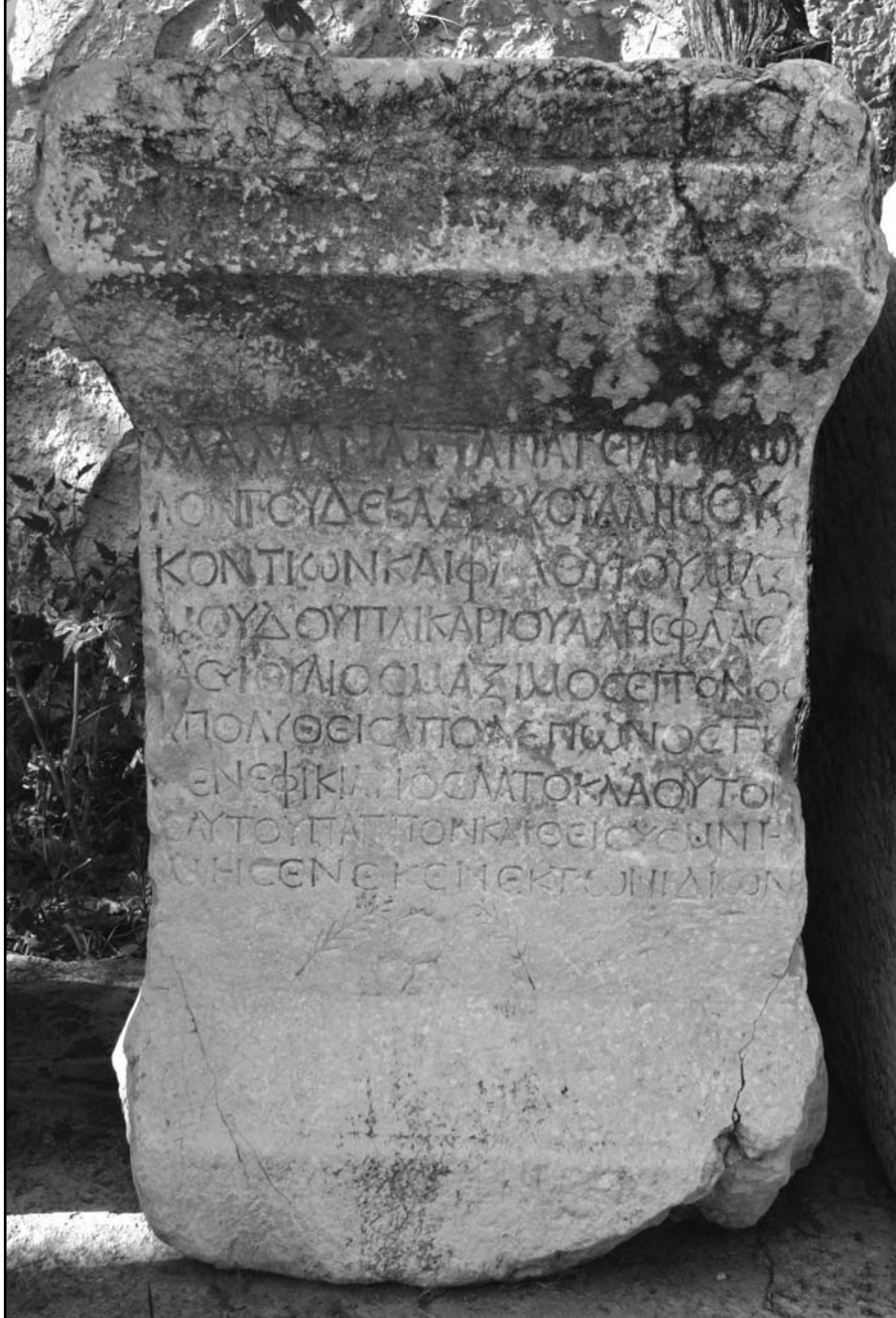
Resim: 1

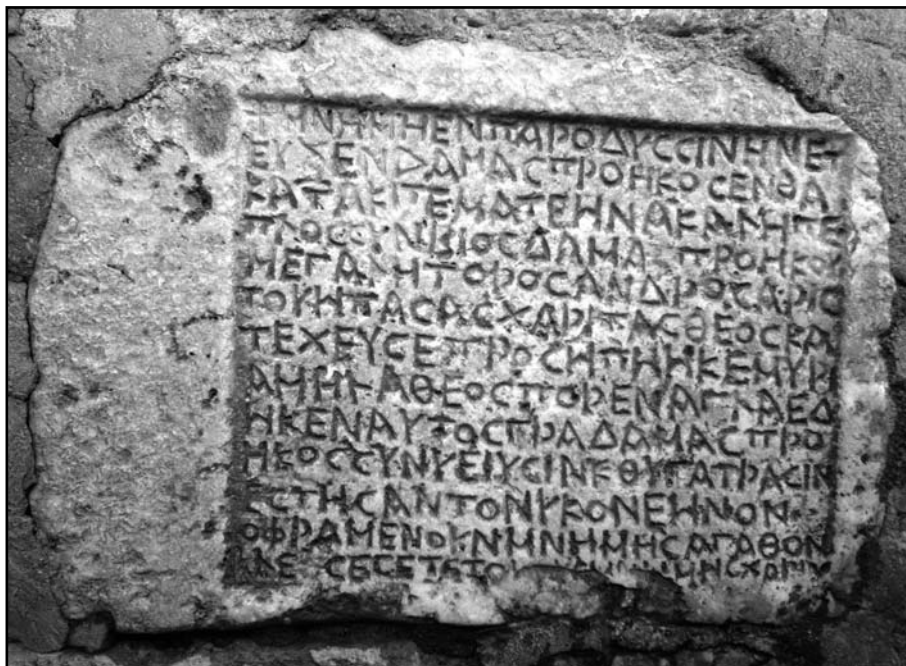
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

DOĞU TRAKYA YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2006

Mustafa H. SAYAR*

Trakya bölgesi 2006 yılı çalışmaları İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı doktora öğrencilerinden Arkeolog Senem Özden ve Mete Aksan'ın katılımlarıyla gerçekleştirilmiş olup söz konusu araştırma kapsamında aşağıdaki iller ve müzelerde çalışılmıştır¹ (Harita: 1).

Tekirdağ İli Çalışmaları

Roma Döneminde Trakya eyaletinin başkenti olan *Perinthos-Herakleia* (=Marmara Ereğlisi) (Harita: 2) ve *Bisanthe* (=Barbaros) antik kentleri tarihî-coğrafyası ve yerleşim arkeolojisini incelemeye yönelik araştırmalar İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi'nin projeleri kapsamında yapılmıştır.

Tekirdağ il merkezinin birkaç km. kuzeyinde Kayı Köyü yakınında bir dere yatağında birbirine paralel konumda, ancak farklı dönemlerde inşa edilmiş olan iki su yolu köprüsünün kemer kalıntıları incelenmiştir (Harita: 3). Köprülerin her ikisi de kaçak kazılar sonucunda tahribata uğramıştır (Resim: 1). Bu su yolunun, Iustinianus tarafından M. S. 6. yüzyılda tamir ettirildiğinden, Prokopios tarafından bahsedilen Rhaidestos su yolu ile özdeş olması olasılığı kuvvetlidir (Prokopios, *peri ktismatvn*, IV, 9).

Perinthos'un lokalize edildiği Marmara Ereğlisi'nde bir evin duvarında kullanılmış olan bir adet Geç Antik Devir mezar yazıtı parçası incelenmiş ve henüz yayınlanmamış olduğu saptanmıştır. Aynı ilçeden Tekirdağ Müzesi'ne getirilmiş bir Roma Devri mezar yazıtı parçası da incelenerek henüz yayınlanmamış olduğu belirlenmiştir.

* Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi Müdürü, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı. Vezneciler. 34459 İstanbul/TÜRKİYE

1 Araştırmalara izin veren T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Bakanlık temsilcisi Adana Bölge Müzesi uzmanı Arkeolog Sevim Yıldız'a, İstanbul Üniversitesi ve ekibim adına teşekkür ederim.

Çanakkale İli Çalışmaları

Çanakkale İli'nde 2006 yılında yapılan çalışmalar Gelibolu ve Eceabat ilçelerinde bulunan antik kentler ve çevrelerindeki küçük yerleşmelerin incelenmesine yönelik olarak İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi'nin projeleri olarak sürdürülmüştür.

(Harita: 4) Bu çalışmalar kapsamında Gelibolu İlçesi'ne bağlı Bolayır Beldesi ve çevresindeki araştırmalar bu belde ve çevresinde lokalize edilen Lysimakheia antik kentine yönelik olarak sürdürülmüştür (Resim: 2). İstanbul Üniversitesi tarafından yapılan yüzey araştırmaları sırasında *Lysimakheia* antik kentinin lokalize edildiği alanda yüzeyde bulunan keramik buluntular sayesinde bu kentin Kral Lysimakhos tarafından M. Ö. 4. yüzyıl sonlarında Saros Körfezi kıyısındaki Bakla Burnu'nda bulunan (Resim: 3) Atina kolonisi Kardias'ın halkının synoikismos yoluyla bugün Bolayır'ın bulunduğu tepeye iskân ettirilerek kurulmasından önce burada daha erken bir yerleşme yeri bulunup bulunmadığına dair ipuçları aranmasına devam edilmiştir. Kentin hem Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı girişine ve hem de Saros Körfezi'ne hâkim en yüksek noktasında tarım faaliyeti nedeniyle ortaya çıkarılan iki geison parçası, bu bölgede bir tapınağa ait temellerin bulunabileceğini belgelemektedir (Resim: 4). Belki de burada bir yazıtta varlığına değinilen Artemis tapınağı bulunmaktaydı. Aynı bölgede bulunan keramik buluntular nedeniyle Lysimakheia'nın M. Ö. 309 yılında kurulmasından da önce burada bir yerleşme yeri olduğu anlaşılmaktadır.

M. Ö. 197 yılında Traklar tarafından ağır bir tahribata uğrayan Lysimakheia, Makedonya Kralı 5. Philippos ile Seleukos Kralı III. Antiokhos'un bu bölgede karşılaşmalarına görgü tanıklığı yapmıştır. Büyük bir olasılıkla V. Philippos'un sikkelerinden esinlenerek yapılmış olan Herakles lobutu kabartmaları ve üzerinde Kral Philippos yazan bir mermer kalkan 20. yüzyılın ortalarında Bolayır civarında bulunarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne getirilmişti (Resim: 5). Ayrıca hâlen Bolayır ve çevresinde bulunan Makedonya yıldızı ve meander motifi kabartmalı çok sayıda tuğla, Lysimakheia'da Makedonya etkisinin çok kuvvetli olduğunu göstermektedir (Resim: 6). Ayrıca Bolayır'ın doğusundaki yamaçlarda tarım faaliyeti sonucunda ortaya çıkarılan ve Makedonya'daki Vergina'da bulunan yapıların döşemeleri ile benzerlik gösteren bir mekânın taş döşemesine ait parçalar bu bölgede çok geniş bir alana yayılan anıtsal yapıların ve belki de Lysimakhos'un sarayının temellerinin bulunabileceği olasılığını güçlendirmektedir (Resim: 7).

Bolayır Beldesi'nin Saros Körfezi kenarındaki limanı niteliğinde olan Bakla Burnu'nda ise *Kardia* antik kenti lokalize edilmektedir. Burada yapılan incelemeler sırasında da bir Atina kolonisi olan bu kentte M. Ö. 5. ve 4. yüzyıl keramiğinin yanı sıra (Resim: 8) Geç Hellenistik ve Erken Roma keramiği de saptanmıştır. Bu buluntular sayesinde Kardia halkının Lysimakhos tarafından Lysimakheia'nın kurulması amacıyla zorla göç ettirilmesinden sonra da Kardia Limanı'nın Lysimakheia'nın Ege Denizi'ne açılan limanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bolayır'ın birkaç km. kadar kuzeyinde, Manastır mevkiinde kaçak bir kazı sonucunda ortaya çıkarılan yazıtlı bir mezar kapağının tespit edildiği alanda geniş bir bölgeye yayılan Bizans Devri tuğla parçaları ve keramik buluntular gözlenmektedir (Resim: 9). Burasının Erken ve Orta Bizans devirlerinde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Gelibolu Yarımadası'ndaki araştırmaların diğer bölümünü ise Eceabat İlçesi sınırlarında bulunan Büyük Anafartalar Köyü arazisindeki Küçük Kemikli Burnu'nda bulunan ören yerinin incelenmesi oluşturmıştır (Harita: 5). Bu antik yerleşmede yüzeyden toplanan keramik buluntular sayesinde kentin Hellenistik Devirden Geç Bizans Devrine kadar aralıksız iskân edildiği anlaşılmaktadır (Resim: 10). Bu ören yerinden Büyük Anafartalar Köyü'ne getirilmiş olan bir lahit tekne parçası üzerindeki yazıttan antik kentin adının *Koila* olduğunu öğrenmekteyiz.

Aynı ören yerinden Büyük Anafartalar Köyü'ne getirilmiş olan diğer bir eser ise üzerinde Mısır tanrılarına adanmış bir kutsal alanı vakfedenlerin adlarının yazılı olduğu Geç Hellenistik Devre tarihlenen bir yapı blokudur. Yine aynı köyde M. Ö. 2. yüzyıla tarihlenen yazıtlı bir mezar steli incelenmiştir.

Harita 1: Trakya antik kentler

Harita 2: Marmara Ereğlisi = Perinthos

Harita 3: Tekirdağ-Rhaidestos

Harita 4: Kardias ve Lysimacheia'nın yerleri

Harita 5: Koila'nın yeri

Resim 1: Tekirdağ su yolu

Resim 2: Bakla Burnu'ndan Bolayır'ın görünümü

Resim 3: Bolayır'dan Bakla Burnu'nun görünümü

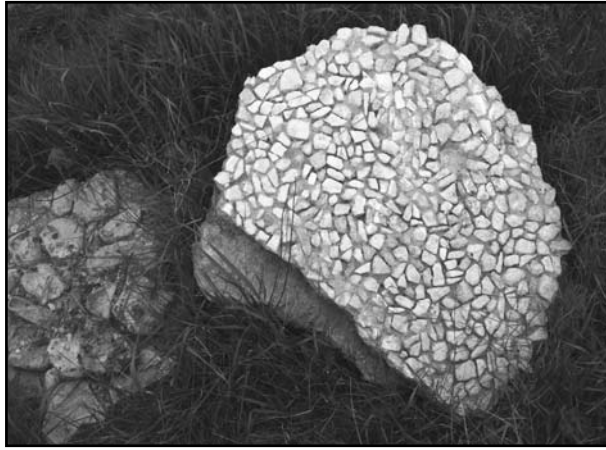
Resim 4: Lysimakheia'daki Artemis Tapınağı'na ait geison parça

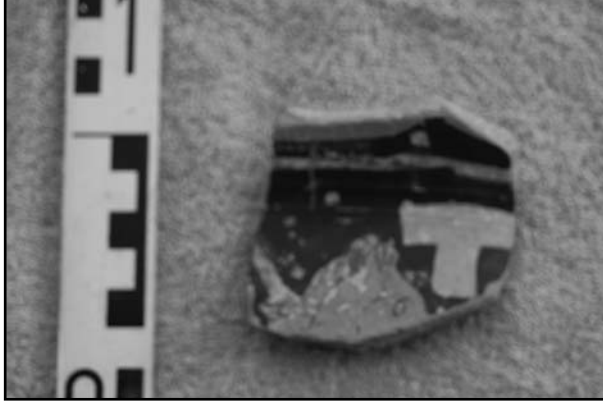
Resim 5: Lysimakheia V. Philip kalkanı

Resim 6: Lysimakheia meander ve Makedonya yıldızlı tuğla parçası

Resim 7: Lysimakheia'dan döşeme parçası

Resim 8: Kardia'dan at resmi içeren vazo parçası

Resim 9: Bolayır'ın kuzeyinde bulunmuş Bizans yazıtlı mezar

Resim 10: Küçük Kemikli = Kolia

KİLİKYA YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2006

Mustafa H. SAYAR*

Adana, Osmaniye, Hatay ve Mersin illeri ve müzelerinde 2006 yılında yapılan yüzey araştırmasının sonuçlarının illere göre dağılımı şöyledir¹ (Harita: 1).

MERSİN İLİ ÇALIŞMALARI

Bu ildeki çalışmalarımız daha çok Silifke ve Erdemli ilçeleri sınırlarında bulunan Seleukeia, Olba-Diokaisareia, Korykos ve Korasion antik kentleri ve çevrelerindeki küçük yerleşmelere yönelik sürdürülmüştür (Harita: 2). Bölgenin yerleşim arkeolojisi ve tarihî-coğrafyasını incelemeyi hedefleyen bu çalışmalarda özellikle Akdeniz kıyısı ile Orta Anadolu'yu birbirine bağlayan antik yolların güzergâhları özellikle dikkate alınmıştır (Harita: 3).

Olba ve Yakın Çevresi

Olba'nın 2 km. kadar güneyinde yer alan Karahüseyin alanında ana kaya üzerinde yer alan kalkan, kerykeion ve yıldırım demeti gibi kült işareti niteliğinde kabartmalar saptanmıştır. Olba'nın 1,5 km. kadar güneyinde Kavmil Ali'nin Kilisesi olarak da adlandırılan yerleşmede bulunan bir yapı dikdörtgen planlı, iki katlı ve yekpare taş tekniği ile yapılmıştır. Yapının içinde birbirine kapılarla açılan 6 adet oda bulunmaktadır. Yapının hemen yanında iki adet zeytinyağı işliği ve 20 metre güneyinde ise küçük boyutlu beş konut bulunmaktadır. Çiftlik evi ve konutları Erken Bizans Dönemine tarihlendirmek mümkün görünmektedir. Olba=Uguralanı Köyü içinde iki satırlık eski Yunanca bir onurlandırma yazıtı saptanmıştır. Yazıt yüzeyinin tahribata uğramış olmasından dolayı, meclis ve halk tarafından onurlandırılan kişinin adı okunamamaktadır. Olba Höyüğü'nün doğu yamacında yapılan kaçak kazılar sonucunda, dikdörtgen bir kalker blok taşın gün ışığına çıkarılmış olduğu görülmektedir. Taş üzerinde iki satırlık Grekçe onurlandırma yazıtı bulunmaktadır.

* Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Vezneciler, 34459 İstanbul/TÜRKİYE

1 Araştırmalara izin veren T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Bakanlık temsilcisi Ankara Etnografya Müzesi uzmanı Murat Demirebilek'e İstanbul Üniversitesi ve ekibim adına teşekkür ederim. Ayrıca araştırmalarımıza destek veren Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'ne ve Türk Tarih Kurumu'na da teşekkür ederiz.

Ancak burada da yazıt yüzeyinin zarar görmüş olmasından dolayı kentin halk ve şehir meclisleri tarafından onurlandırılan kişinin adı okunamamaktadır.

Olba antik kenti arazisinde bulunan Örenköy'ün 4 km. batısında Düstübak mevkiinde 8.20x6.80 m. boyutlarında, dikdörtgen planlı bir konut saptanmıştır. Konutun güney cephesi poligonal, batı cephesi ise monolit taş tekniği ile inşa edilmiştir. Duvarlar en yüksek yerinde 2,50 m. yüksekliğindedir. Konutun doğu duvarında üç satır eski Yunanca mezar yazıtı saptanmıştır.

Küstüllü Köyü'nün 5 kilometre kadar doğusunda Küstüllü Kale'nin 500 metre kadar kuzeyinde mezar yapısı incelenmiştir. 4,10x5,30 metre boyutlarındaki mezar yapısına ait blok taşlar düşerek lahit teknesinin önünü kapattığından dolayı yazıt tam olarak okunamamıştır. Mezar yapısını, mimari özelliklerinden ve yazıtın harf karakterlerini göz önüne alarak M. S. 3. yüzyıla tarihlemek olasıdır.

Keslitürkmenli Köyü'nün 3 km. kadar doğusunda bulunan Ovacıkalanı mevkiinde 30 kadar konut, 2-3 işlikten oluşan Erken Bizans Dönemi yerleşmesi saptanmıştır. Konutların bir tanesinin kapı sövesi üzerinde bir adet phallos kabartması bulunmaktadır.

Ümamlı'nın 3 km. kadar güneyinde yer alan Güvercinlik mevki yerleşmesi üzerinde 30 kadar konut bulunmaktadır. Kapı söveleri üzerinde Herakles lobutu ve phallos kabartmaları saptanmıştır.

Ümamlı'ya bağlı Ayvalı mevkiinde üzerinde 3 adet eski Yunanca yazıt bulunan bir mezar yazıtı saptanmıştır.

Kızılgöçit Köyü, Kestel Deresi, Kabakuz mevkiindeki mezar yapısı incelenmiştir. Buranın hemen 100 m. doğusunda bulunan mezar odası üzerindeki aş renkli boya ile yazılmış iki satırlık yazıt kopyalanmıştır. Mezar odasının içerisindeki duvarlara da yine aş boyası ile çizilmiş üzüm salkımları bulunmaktadır.

Seleukeia Antik Kenti ve Çevresi

Tarafımızdan 2005 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında Seyranlık Köyü'nde ayrıntılı olarak incelediğimiz Roma İmparatorluk Devri köyü 2006 yılında bir kez daha ziyaret edilerek kapsamlı bir şekilde belgelenmiştir. Daha önce Mersin Üniversitesi'nden Sayın Doç. Dr. Ayşe Aydın tarafından Erken Bizans Devri kilisesi incelenen bu yerleşme yerinin Roma ve Geç Antik devirlerinde Seleukeia=Silifke antik kentinin arazisinde olduğu anlaşılmaktadır. Seyranlık Köyü Islata Sırtı mevkiinde ise yaklaşık beş ile yedi konuttan meydana gelen yerleşme

saptanmıştır. Konutların arasında ana kaya oyularak elde edilmiş olan iki adet zeytinyağı işliğı saptanmıştır. Yerleşmenin 20 metre kadar kuzeyinde üzerinde bir erkek ve bir kadın kabartması bulunan bir lahit kapağı saptanmıştır. Yerleşmenin hemen güneybatısında ise bir Erken Bizans Dönemi kilisesi belgelenmiştir.

Seyranlık Köyü'nün 4 km. kadar kuzeydoğusundaki Erdoğası mevkiindeki yerleşme yeri üzerinde 10-15 konut ve bu konutlara ait işlikler saptanmıştır. Monolit taş tekniğı ile yapılmış olan konut yaklaşık 10x14 m. boyutlarında ve iki katlı bir çiftlik evi karakterini göstermektedir. Çiftlik evinin 10 m. kadar güneyinde, çapı yaklaşık 13 m. olan bir harmanyeri bulunmaktadır. Yerleşmenin 200 m. kadar güneyinde bir şarap işliğinin önüne yuvarlanmış olan blok taş üzerinde bir balta kabartması saptanmıştır. Balta sapı üzerinde bir şimşek demeti bulunmaktadır.

Silifke'ye bağlı Göğere Köyü, Gölçük mevkiinde bir Geç Antik Devir yerleşmesi saptanmıştır. Sayıları 80'i bulan tek ve iki katlı konut, 10 sarnıç ve 9 zeytinyağı ve şarap işliğinden oluşan yerleşme yeri kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Konutların arasında ana kaya zeminini tesviye ederek oluşturulan üç adet harmanyeri bulunmaktadır. Yerleşmenin 150 metre kadar kuzeydoğusunda bir adet kaya mezarı saptanmıştır. Mezar odası girişinin sağında bir adet 60x52 cm. boyutlarında bir erkek büstü kabartması bulunmaktadır.

Silifke'nin 22 km. kadar kuzeydoğusundaki Bayındır Köyü Alakilise mevkiinde bir Erken Bizans Dönemi kilisesi saptanmıştır. Kilisenin yaklaşık olarak 150 m. güneydoğusundaki bir tepe üzerinde 30 kadar konuttan oluşan bir Geç Antik yerleşme yeri ve 250 metre güneybatısında bu yerleşmeye ait olan lahit tekneleri ve mezar evleri bulunmaktadır.

Silifke'ye bağlı olan Çaltıbozkır Köyü, Çaltı Mahallesi'nde ana kaya üzerinde 5-6 harflik Grekçe yazıt saptanmıştır. Bu kaya kaçak kazılar sonucunda dinamitlenerek parçalanmıştır. Kabartma ve yazıtın bazı parçaları etraftan toplanıp biraraya getirilerek kopyası alınabilmektedir. 1970'li ve 1980'li yıllarda sık sık başvurulduğu bilinen dinamitle yazıtlı anıtları dağıtma yöntemi son yıllarda tekrar başvurulanan yöntemlerden biri hâline gelmiş olduğu gözlemlenmektedir.

Çaltıbozkır Köyü, Kabısütüğü mevkiinde kapak üzerinde erkek ve kadın kabartmaları bulunan bir lahit incelenmiştir. Kabartmanın altında yer alan 8 satırlık yazıt incelenmiştir. Yazıt soldan kırık olmakla birlikte genellikle harflerin tahrip olmalarından dolayı zor okunmaktadır.

Silifke'ye bağlı Karaböcölü antik yerleşmesi ve Körüsün Vadisi kaya mezarları tarafımızdan bir kez daha incelenmiştir.

Ovacık Köyü'nün 4 km. kadar batısında Baklaların Yıkığı mevkiinde bir Geç Antik Devir yerleşmesi saptanmıştır. Yerleşme 13-15 kadar tek katlı konut, 3-4 adet zeytinyağı ve şarap işlikleri ve sarnıçlardan oluşmaktadır. Konutların arasında çapı yaklaşık 15 metre olan bir harmanyeri bulunmaktadır.

Silifke'ye bağlı Eyiceli Köyü'nün 3 km. kadar kuzeyindeki Ötenkale mevkiinde bulunan mağara incelenmiş ve burada bulunan ve 25 satırdan oluşan M. S. 2. yüzyıla tarihlenen bir onur yazıtı saptanmıştır.

Bu çalışmalar ile hem Seleukeia ve çevresi yerleşim arkeolojisi ile ilgili sorunlarla ilgili belgeler toplanmış ve hem de Seleukeia ve çevresinin antik yazıtlar kataloğunun oluşturulmasında önemli adımlar atılmıştır.

Elaiussa-Sebaste Antik Kenti Arazisi

Erdemli'ye bağlı Veyselli Köyü'nün 3 km. kadar güneyindeki Göllübağ mevkiindeki mezar anıtı üzerindeki 5 satırlık yazıt incelenmiştir.

Tapureli ören yerinin güneyinde Yenyurt Kalesi'nde büyük bir olasılıkla bir mezar evine ait olan bir sütun üzerindeki yazıt kopyalanmıştır.

Korykos Antik Kenti Arazisi

2005 yılında araştırdığımız Erdemli'ye bağlı Kızılen Köyü Serdöğül mevki tekrar sistematik olarak araştırılmış ve kireçtaşı bir blok taş üzerinde yer alan beş satırlık bir yazıt saptanmıştır. Yine Erdemli'ye bağlı Hasanaliler Köyü'nde 500 metre kuzey-kuzeybatısındaki kaya mağaraları incelenmiştir. Mağara içerisinde kırmızı aşı boyasıyla yazılmış olan ve buranın manastıra ait bir mezarlık olduğunu gösteren bir yazıt kopyalanmıştır. Bu mağaranın doğusunda yer alan kaya mezarları incelenmiş ve üç adet yazıt kopyalanmış olup yazıtların tümü M. S. 6. yüzyıla tarihlenmektedir.

Kızılsalı Köyü'nün 1 km. kadar kuzeyindeki Mancınık mevkiinde üç adet sunak görülmüştür.

Bu çalışmalar sayesinde Korykos antik kenti çevresindeki tarihî-coğrafya ve yerleşim arkeolojisi çalışmalarında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Ayrıca Korykos antik kenti yazıtlarının kataloğunun da tamamlanması yönünde önemli adımlar atılabilmektedir.

Korasion Antik Kenti Arazisi

2005 yılında incelediğimiz diğer bir önemli yerleşme yeri Karadedeli'ye bağlı Anakçı Kalesi mezar anıtı olup burasının son bir yıl içinde kaçak kazılar sonucunda tahribata maruz kaldığı saptanmıştır. Mezar anıtının içerisinde yapılan incelemelerde kaçak kazılar sonucu bir bölümü ortaya çıkarılan ve alınlık süslemesi olan bir kalkan kabartması saptanmıştır. Bu kalkan kabartması Demircili'deki anıt mezarların alınlıklarında yer alan örneklerle büyük oranda benzeşmektedir.

Karadedeli Köyü Kültesir mevkiinde antik bir köy yerleşmesi saptanmıştır. Yerleşme yaklaşık 10 kadar konut, zeytinyağı ve şarap işlikleri ile pres ağırlıkları ve altı sarnıçtan meydana gelmektedir. Büyük bir işliğin kuzeybatı duvarında phallos kabartması bulunmaktadır. Germeli mevkiinde ise yerleşmenin 2300 metre kadar batısında üzerinde 4 satır eski Yunanca yazıt, çelenk ve üzüm salkımı olan lahit kapağı saptanmıştır. Yazıt çok tahrip olmuş olduğundan ancak birkaç harf okunabilmektedir. Kültesir mevkiinin 3 kilometre kadar güneybatısında Harnuplu Çukur mevkiindeki mezar yapısı incelenmiştir. Kültesir mevkiinin yaklaşık 1 km. kadar batısındaki Yüksekın mevkiinde yapılan araştırmalar sonucu, yaklaşık 5-6 konut ve 3 adet işlikten meydana gelen bir Geç Antik Devir yerleşme yeri saptanmıştır. Karadedeli'nin 3 km. kuzeyinde bulunan Bağlıçukur mevkiinde de 5-6 adet konut ve şarap işliğinden oluşan bir Geç Antik yerleşme yeri saptanmıştır. Yerleşmenin 300 m. doğusunda 20x25 metre boyutlarında üç odadan meydana gelen ve doğu duvarında bir phallos kabartması bulunan çiftlik evi saptanmıştır. Karadedeli Köyü Kocabeyli mevkiinde yapılan araştırmalar sonucu Geç Antik Devre tarihlenen 30 kadar konut ve üç adet şarap işliğinden oluşan bir yerleşim yeri saptanmıştır. Karadedeli'nin 2 km. kadar kuzeybatısındaki Bayramlıören mevkiinde 30 kadar Geç Antik Devre ait konut ve 8 adet şarap işliğinden oluşan yerleşme yeri tespit edilmiştir. Bir alınlığa ait olduğunu düşündüğümüz blok taş üzerinde kılıç ve kalkan kabartması bulunmaktadır.

Bağlıçukur-Bayamlıören-Dilektaş-Kocabeyli arasındaki yaklaşık 3 km. uzunluğundaki antik yol incelenmiş ve belgelenmiştir. Yolun genişliği 1,20-1,40 m. arasında değişmektedir. Atayurt'a bağlı Duvararası mevkiinde yaklaşık 10-15 kadar konuttan meydana gelen antik bir yerleşme yeri saptanmıştır. Konutların kapı söveleri üzerinde Zeus Olbios'un kült sembolleri olan kerykeion, Herakles lobutu, şimşek demet, kalkan, kılıç kabartmaları bulunmaktadır. Bazı kapı sövelerinin üzerinde bu sembollerin yanında üzüm kabartmaları da süsleme olarak kullanılmıştır. Yerleşmede tespit edilen iki sunak üzerindeki yazıt kopyalanmıştır.

Karakabaklı'nın 1 km. kadar güneyinde 7x4 m. boyutlarında bir çiftlik evi saptanmıştır. Çiftlik evinin hemen önünde büyük bir işlik bulunmaktadır. Karakabaklı'nın 1,5 km. kadar güneydoğusundaki Konuröküz mevkiinde doğu-batı yönünde uzanan ve 10 kadar konut ile 6 adet çok büyük boyutlu harmanyerinden olusan bir Geç Antik Devir yerleşmesi saptanmıştır.

Bu çalışmalar ile Korasion ve çevresinde yapılan tarihî-coğrafya ve yerleşim arkeolojisi çalışmalarında önemli ölçüde ilerlemeler sağlanmış ve Korasion yazıtlar kataloğunun yayına hazırlık çalışmalarında alt yapıyı oluşturacak belgeleme çalışmaları yapılmıştır.

Soli-Pompeiopolis Antik Kenti Çevresindeki Çalışmalar

Mersin İli, Mezitli Beldesi'nde bulunan Soli-Pompeiopolis antik kenti çevresinde özellikle Roma İmparatorluk Devrine ait antik köy ve çiftlik yerleşmelerine yönelik tarihî-coğrafya ve yerleşim arkeolojisi çalışmalarına 2006 yılında da devam edilmiş ve Toros Dağları'nın Mezitli'nin kuzeyine rastlayan kesiminde Soli-Pompeiopolis kentinin Roma Devri sakinleri tarafından kullanıldıkları anlaşılan antik yayla yerleşimleri saptanmıştır².

Tarsos Antik Kenti Çevresindeki Çalışmalar

Roma İmparatorluk Devrinde Kilikya eyaletinin başkenti olan Tarsos'un antik yazıtlar kataloğu çalışmaları kapsamında Tarsus ilçe merkezinde bulunan bir yazıt incelendi.

Tarsus'un kuzeyindeki bölgede İstanbul Üniversitesi tarafından yapılan tarihî-coğrafya ve yerleşim arkeolojisi çalışmaları kapsamında Sağlıklı Köyü ile Gülek Boğazı arasında bulunan ünlü antik yolun güzergâhı ve bu güzergâh üzerindeki mil taşlarında incelemeler yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında bölgenin en önemli tarihî-coğrafya sorunu olan *Mopsukrene* isimli yerleşmenin yerinin saptanmasına çalışılmıştır.

2 Soli-Pompeiopolis kazıları başkanı Doç. Dr. Remzi Yağcı'ya yardımları ve İstanbul Üniversitesi ile 9 Eylül üniversitelerinin ortak çalışma olanaklarına katkıları için çok teşekkür ederim.

ADANA İLİ ÇALIŞMALARI

Ceyhan İlçesi Yüzey Araştırması

Ceyhan İlçesi sınırları içinde bulunan yerleşme yerlerini saptama amaçlı çalışmalar sayesinde Ovalık Kilikya'da M. Ö. 3. binyıl ve 2. binyıl Kizzuwatna Dönemi yerleşmeleri ile Roma İmparatorluk Devri yerleşmelerinin yoğun olarak kurulduğu M. Ö. 1. yüzyıl ortaları arasında neden bir kültür tarihi boşluğu olduğunun saptanmasına çalışılarak böylece Ovalık Kilikya'nın büyük bir bölümünde Pers Döneminden ve Hellenistik Devirden yok denecek kadar az yüzey buluntusu elde edilmesinin nedenleri araştırılmaktadır.

Anazarbos (Anavarza, Dilekkaya; Kozan) Antik Kenti Çalışmaları (Harita: 3)

İstanbul Üniversitesi tarafından Ovalık Kilikya'da sürdürülen Anazarbos çalışmalarının 2006 yılı döneminde beş alanda araştırmalar sürdürülmüştür (Resim: 1).

Bunlar;

1) Roma İmparatorluk Devri ve Geç Antik Devir yapılarının çoğunlukta olduğu aşağı şehirde yapılan jeofizik çalışmaları (Resim: 2).

a) Jeomagnet: Tiyatro civarında kent içi antik yollar aranmış ancak bu bölgede büyük ölçüde Geç Antik Devir yapılaşması sonucu yol güzergâhının tahrip olduğu anlaşılmıştır.

b) Jeoradar: Aşağı şehrin orta kesimlerinde yapılan bu çalışmalar sayesinde çok sayıda kent içi yol ve sütun ile porticus kalıntıları saptanmış ve bu bölgedeki yapı adaları=insulae ölçekli plana aktarılabilir kadar belirgin bir şekilde görülebilmektedir.

2) Kentin nekropollerinde yapılan belgeleme çalışması.

3) Kentin tahkimat yapılarında yapılan belgeleme çalışmaları.

4) Aşağı şehirde ve akropoliste rekonstrüksiyonu yapılabilecek nitelikte olan yapılardan mimari kesit alınarak yapılan belgeleme çalışmaları.

5) Anazarbos'un ayakta kalan tek Roma Devri yapısı olan Alakapı'da yürütülmekte olan rölöve ve restitüsyon projelerinin oluşturulması çalışmalarına devam edilmiştir (Resim: 4).

Kozan İlçesi Çalışmaları

Adana İli, Kozan İlçesi'nin tamamı Anazarbos antik kentinin arazisinde bulunmaktadır. Kozan ilçe merkezi ile Anazarbos antik kenti arasında bulunan arazide her yıl olduğu gibi bu yıl da birçok Roma Devri ve Geç Antik Devir yerleşmesinin tesviye çalışmaları sonucunda yok edildikleri görülmektedir (Resim: 5). Bu yerleşme yerlerinde ortaya çıkarılan mimari parçalar ve küçük buluntular hiçbir belgeleme çalışması yapılamadan yok edilmektedir (Resim: 6).

Magarsos Kutsal Alanı ve Çevresindeki Yerleşme Yerinde Yapılan Çalışmalar

Adana İli'ndeki ören yerleri arasında bir kutsal alan ve çevresinde daha sonra oluşan bir yerleşme yeri ile özel bir önemi olan Magarsos, adını *Athena Magarsia* ismindeki yerel tanrıçanın tapınağından almaktadır. Bu bölgede yapılan çalışmalar hem Athena Magarsia Tapınağı'nın oluşum sürecini saptayacak belgeleri tespit etmeye ve hem de tapınak çevresinde oluşan Roma İmparatorluk Devri yerleşmesinin henüz yeri saptanamamış olan *Mallos* yerleşmesi ile olan ilişkisini belirlemeye yöneliktir. Çalışmalar sırasında toprak üzerinde bulunan taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının belgelenecek bazı bölgelerde jeomagnet çalışmalarıyla kentin tiyatro ve stadion dışındaki kamu yapılarının yerlerinin belirlenmesi hedeflenmiştir (Resim: 7). Magarsos antik kenti bu bölgede Hellenistik buluntu veren tek yerleşme yeri olma özelliğini göstermektedir.

Karataş ve Yüreğir İlçeleri Çalışmaları

Adana il merkezinin güneyindeki Yüreğir İlçesi sınırlarında yapılan çalışmalar Adana ile özdeş olan ve aynı adı taşıyan Adana antik kenti ile yeri hâlen belirlenememiş olan Mallos antik kentinin arazilerinin yayılma alanları hakkında ipucu verecek deliller aramaya yöneliktir. Bu amaçla Solaklı, Doğankent ve Tanrıverdi köyleri ve çevrelerinde yapılan incelemelerde birkaç adet Geç Hellenistik ve Erken Roma Devri onurlandırma yazıtları bulunmuştur. Ancak bu yazıtlar Mallos'un yeri hakkında herhangi bir ipucu vermemektedir.

Bu çalışmalar sırasında saptanan Kumlu Höyüğü'nde ise Erken Neolitik Çağa tarihlenen bir yerleşme yeri saptanmıştır. Bu civarda bulunan bir Roma Devri yerleşmesinin ise sulama kanalı açmak amacıyla tahrip edildiği görülmüştür (Resim: 8).

Yumurtalık İlçesi Çalışmaları

Adana İli'nin Yumurtalık İlçesi bilindiği gibi antik dünyanın en büyük sağlık merkezlerinden birinin bulunduğu *Aigeai* antik kenti ile özdeş olup bu kentte bulunan yazıtların bir kısmı doğal olarak Sağlık Tanrısı Asklepios ve kızı Hygieia ile ilgilidir. Aigeai'nin aynı zamanda Doğu Akdeniz'in en büyük antik limanı olması da stratejik öneminden kaynaklanmaktadır (Resim: 9). Çünkü Aigeai hem Issos Körfezi'ni kontrol edebilmekteydi ve hem de Anadolu içlerine uzanan birçok ticaret yolu bağlantısının başlangıç noktasıydı. 2006 yılında Aigeai ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında birkaç adet Geç Roma ve Erken Bizans yazıtı incelenmiş olup bunlar kentin çevresindeki nekropollerden bugünkü ilçe merkezi Yumurtalık'a getirilmiş mezar yazıtlarıdır.

OSMANIYE İLİ ÇALIŞMALARI

Ovalık Kilikya'nın en doğusunda bulunan Osmaniye İli'nde 2006 yılında yapılan çalışmalar aynı zamanda Roma İmparatorluk Devri Kilikya eyaletinin de en doğu ve güneydoğu köşesinin tarihî-coğrafyasını ve yerleşim arkeolojisini araştırmaya yöneliktir. Çukurova'nın en doğusunda yer alan Amanos Dağları, Mezopotamya ve Amik Ovası ile Toprakkale, Kadirli ve Sumbas ovalarını birbirinden ayırmaktadır. Osmaniye İli'nde yapılan tüm çalışmalar Adana İli'ndeki çalışmaların bir devamı niteliğindedir. Osmaniye'nin ilçelerinde 9 adet antik yerleşme yeri saptanmıştır. Bölgede saptanan tüm yerleşme yerleri büyük ölçüde tarım faaliyetleri nedeniyle tahrip edilmiş ya da hâlen tahrip edilmektedir. Özellikle Amberinarkı, Samsın ve Çukurköprü gibi yerleşme yerlerinin tamamen ortadan kalkmak üzere oldukları gözlemlenmektedir.

Kastabala Antik Kenti ve Kastabala Antik Su Yolu Çalışmaları

Osmaniye İli'ndeki tüm antik yerleşme yerlerinde saptanan yüzey buluntuları vasıtasıyla bu bölgenin Adana il sınırlarında bulunan yerleşme yerlerinden bağımsız düşünölemeyeceği anlaşılmaktadır. Antik Devirde Ovalık Kilikya, günümüzde Çukurova olarak bilinen Osmaniye ve Adana illerindeki ören yerleri Roma Devri Kilikya eyaletinin en doğu ucunu oluşturmakta olup tarihin her döneminde olduğu gibi homojen bir yapı göstermekte ve birlikte incelenmeyi gerektirmektedir. II. binyıl Suriye Kilikya boyalı çanak çömleğinin buluntu yerleri ile Roma İmparatorluk Devri ve Geç Antik Devir yerleşmeleri yüzey buluntuları ile aynı

verde bulunmaları bölgede yerleşim arkeolojisi yönünden belirgin bir devamlılık olduğunu göstermektedir. Buna rağmen I. binyılın ikinci yarısından sonuna kadar olan dönemin buluntularının yok denecek kadar az olması özellikle herhangi bir Hellenistik Devir yerleşmesine henüz rastlanmaması dikkati çekmektedir. Buna karşın M. Ö. 1. yüzyıl ortalarından başlayarak ortaya çıkan şehirleşme sürecinde Adana'da Anazarbos ile Osmaniye'deki Kastabala antik kentlerinin aynı yerel Kilikya kralının, yani Tarkondimotos'un siyasî ve dinî merkezleri olarak mutlak bir ortaklık göstermektedir. Bu nedenle Anazarbos'ta yaptığımız incelemeler hemen hemen aynı boyut ve nitelikte Kastabala'da da yapılmak durumundadır (Resim: 10). Ancak bu şekilde Kastabala ören yerinin anıtları ve özellikle günümüze iyi bir durumda ulaşmış olan su yolu ve su kemerleri köprüsü (Resim: 11) Anazarbos'ta uygulanan yöntemlerle incelenerek her yönden karşılaştırılmaktadır. Ancak bu şekilde Çukurova'nın iç bölgelerinde Karatepe'nin güneyinde neden M. Ö. 8. yüzyıl ile M. Ö. 1. yüzyıl arasında herhangi bir Pers ya da Hellenistik Dönem yerleşmesi olmadığı anlaşılabilecektir.

Kadirli İlçesi Çalışmaları

Osmaniye İli'ndeki çalışmalar 2006 yılında da her yıl olduğu gibi Kadirli İlçesi'nde de devam etmiştir. Kadirli İlçesi'nin öncül yerleşmesi olan ve M. S. 73 yılında İmparator Vespasian tarafından kurulan *Flaviopolis* antik kenti ve çevresindeki çalışmalar ile birlikte sürdürülmüş ve bu kentin antik yazıtlar kataloğunun yapılması amacıyla yürütülen çalışmalara devam edilmiştir.

Düziçi İlçesi Çalışmaları

Osmaniye İli'nin Düziçi İlçesi Roma İmparatoru Nero adına M. S. 1. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş olan *Neronias* antik kenti ile özdeş olup bu antik kent ve çevresindeki buluntular sonradan Geç Roma Devrinde *Irenopolis* adını almış olan bu Doğu Kilikya kentinin sadece sikkeler sayesinde bilinen tarihçesini aydınlatmaktadır. Kentte elde edilen epigrafik buluntular sayesinde Neronias'ın yazıtlar kataloğu yayın aşamasına gelmiştir.

HATAY İLİ ÇALIŞMALARI

Bu ildeki çalışmalar Dört Yol ve İskenderun ilçelerinde bulunan antik kentler ve çevrelerinde sürdürülmüştür.

Epiphaneia Antik Kenti Çalışmaları (Gözeneler, Erzin)

Ovalık Kilikya'nın Seleukos Kralı IV. Antiochos Epiphanes tarafından ismi değiştirilen kentlerden birisi olan Epiphaneia kentinin M. Ö. 2. yüzyıl ortalarına kadar kullanılan ismi *Oiniandos* olup bugün bu kentten geri kalan kalıntılar sürekli tarım yapılması nedeniyle sürekli tahrip olmaktadır (Resim: 12). Toprak yüzeyine çok yakın bulunan yapı kalıntıları özellikle agora bölgesinde toprağın derin pulluklar ile sürülmesi sonucunda her yıl biraz daha ortadan kalkmaktadır. Bu antik kentin çevresindeki köy ve çiftlik yerleşmelerinde yapılan tarihî-coğrafya ve yerleşim arkeolojisi çalışmaları ile Amanos Dağları'nın eteklerinde kurulu bulunan bu antik kentin Romalı ünlü devlet adamı Cicero'nun valiliği sırasında Amanos Dağları'nda Roma hâkimiyetine direniş gösteren yerel Kilikya boylarının yerleşme yerlerinin de saptanması konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu kentte ve çevresinde bulunan antik yazıtlar kapsamlı bir makale hâlinde bilim dünyasına tanıtılmak üzere yayına hazırlanmaktadır.

Rhossos Antik Kenti Çalışmaları (Arsuz=Uluçınar)

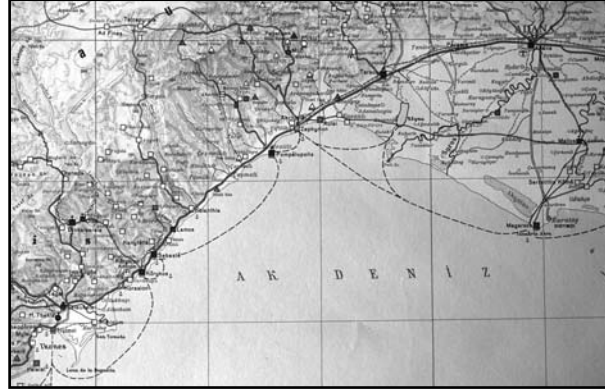
Ovalık Kilikya'nın en güneydoğu ucunda bulunan ve Kilikya bölgesinin doğudaki son şehri olan Rhossos Seleukos Krallığı'nın kurucusu Seleukos Nikator tarafından kurulmuş olup kentin adı büyük bir olasılıkla yine IV. Antiochos Epiphanes devrinde *Issos körfezi kıyısındaki Seleukeia* adını taşımaktaydı. Bu antik kent ve çevresinde yapılan tarihî-coğrafya ve yerleşim arkeolojisi araştırmaları bir taraftan bu olasılığın ne kadar kuvvetli olduğunun belirlenmesini amaçlarken diğer taraftan da Rhossos'un antik devir yazıtlarını bir araya getirerek bilim dünyasına tanıtmayı öngörmektedir.

Alexandria Kat'Isson=İskenderun Antik Kenti Çalışmaları

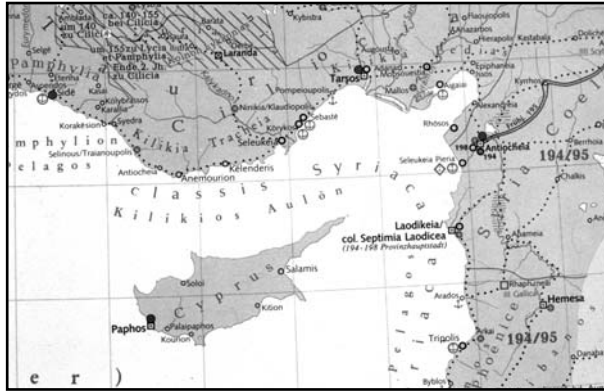
Büyük İskender tarafından kurulan kentlerden biri olan *Issos körfezi kıyısındaki İskenderiye* bugün İskenderun ilçe merkezi ile özdeş olup antik kentin yerinin bile tam olarak saptanması büyük bir güçlüklerle gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle söz konusu antik kentte yerleşim arkeolojisi çalışması yapılması büyük ölçüde olanaksız olup kentin yakın çevresinde tarihî-coğrafya çalışmaları yapılabilmektedir. Özellikle Antiocheia'ya=Antakya'ya uzanan antik yolun güzergâhı ve Roma İmparatorluğu'nun varislerinden Germanicus tarafından inşa ettirildiği antik kaynaklardan öğrenilen ve varlığı yaklaşık 100 yıldır bilinen tak yapısının günümüze ulaşabilen son kalıntıları tarihî-coğrafya çalışmaları kapsamında dikkate alınarak değerlendirilmektedir.

Harita 1: Orta Dağlık Kilikya

Harita 2: Dağlık ve Ovalık Kilikya

Harita 3: Roma Devrinde Kilikya

Resim 1: Anazarbos, batıdan görünümü

Resim 2: Anazarbos, aşağı şehir

Resim 3: Aşağı şehirde jeoradar çalışması

Resim 4: Anazarbos, alakaı tak yapısı

Resim 5: Anazarbos civarında tesviye edilmiş bir höyük

Resim 6: Kozan Sıtır mevkiinde kaçak kazı sonucunda ortaya çıkarılan mimarî parçalar

Resim 7: Magarsos Tiyatrosu ve stadion

Resim 8: Mallos'un batısındaki arazide tahrip edilmiş bir sulama kanalı

Resim 9: Aigeia Limanı

Resim 10: Kastabala - Hierapolis güneybatıdan görünüm

Resim 11: Kastabala su yolu köprüsü

Resim 12: Epiphaneia, agora ve çevresinde tarım nedeniyle tahrip edilmiş kamu yapıları

ARKEOLOJİK VERİLERİN IŞIĞI ALTINDA ÜNYE

Mehmet ÖZSAİT*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına 1986 yılından beri Orta Karadeniz Bölgesi'nde sürdürdüğümüz arkeolojik yüzey araştırmalarına, kendi imkânlarımızın yanı sıra, Ünye Kaymakamlığı, Ünye Belediye Başkanlığı'nın, özellikle de Ünye Yerel Tarih Grubu Başkanlığı'nın katkılarıyla, 17-28 Temmuz 2006 tarihleri arasında, esas olarak Ordu İli'nin Ünye İlçesi'nde ve kısmen de İkizce ve Fatsa ilçeleri, kasaba ve köylerinde devam ettik. Başkanlığımız altında sürdürülen araştırmalarda, Arkeolog Nesrin Özsait, Konya Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencilerinden İsmail Baytak'tan oluşan ekibimize Bakanlık temsilcisi olarak Sakarya Müzesi Müdürlüğü'nden Arkeolog Günay Öztürk katılmıştır.

Araştırmalarımız sırasında bize değerli yardımda bulunan Ünye Kaymakamı Sayın Nevzat Ergün'e, Belediye Başkanı Sayın Ahmet Arpacıoğlu'na, Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Sedat Türk'e, Yerel Tarih Grubu Başkanı Sayın Ahmet Kabayel'e, Resim Öğretmeni Sayın Üzeyir Koyun'a, Sayın Ahmet Derya Varilci'ye, ayrıca bizi yıllardır arazi çalışması için Ünye'ye çağıran ve bu yönde imkânlar sağlayan kıymetli öğrencim (şimdi Marmara Üniversitesi'nde doktora programında) Osman Doğan'a tüm kalbimle teşekkür ederim. Aynı zamanda Ünye Yerel Tarih Grubu üyesi de olan Osman Doğan, bu şirin ilçenin kapsamlı bir tarihini de yazmış, (*Karadeniz'de Bir Boğaziçi, Ünye*) şimdi bu yöndeki çalışmalarını daha ayrıntılı olarak sürdürmektedir.

Ekibimiz, Ünye Kaymakamlığı ve Ünye Belediye Başkanlığı tarafından sağlanan Çamlık Belediye Tesisleri'nde konaklamıştır. Bu sebeple ağırlıklı olarak Ünye İlçesi'nin köylerinde çalışılmıştır (Harita: 1). Bu yılki yüzey araştırmalarımızı şöyle özetleyebiliriz:

* Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 Vezneciler-İstanbul/TÜRKİYE

Ceviz Deresi Sekileri ve Tozkoparan Araştırmaları

Ünye'de önce, Ceviz Deresi sekileri ile Tozkoparan ve çevresini araştırdık. Hocamız Prof. Dr. İsmail Kılıç Kökten 1940 ve 1941 yıllarından itibaren yurdumuzun çok büyük bir kısmında kazı-sondaj ve araştırmalarını, aramızdan ayrılış tarihi olan 1974 yılına kadar sürdürmüş ve sonuçta binlerce yerleşme yeri, doğal in ve mağara tespit etmiştir. Kökten, 1940–1963 yılları arasında, aralıklarla Samsun İli'nde sistematik yüzey araştırmaları yapmıştır. Samsun'da tespit ettiği Dündartepe, Tekkeköy (Tekeköy), Kavak- Kaledoruğu'nda T. Özgüç ve N. Özgüç ile birlikte kazılar yapan¹ İ. K. Kökten, 1940 yılından itibaren yine, aralıklarla, memleketi olan Ünye'de de bu yöndeki çalışmalarını sürdürmüştür. İ. K. Kökten, Ünye'nin 8 km. kadar güneydoğusunda yer alan Yüceler Köyü çevresini ve hemen önünden akan Ceviz Deresi'nin (antik *Pigamus*) farklı yükseklikteki üç sekisini (taraça) araştırmıştır. Bugün, Ceviz Deresi yatağının doğusunda kalan bu sekilerden üçüncüsünün eteklerinde, toprak içinde, bulunduğu çakmaktaşı aletin, Kökten, “şekil bakımından çok kaba Chelléen tip el baltalarını andırdığını ve onun üst seki dolguları içinden geldiğini” yazmaktadır. Yine, Kökten, Karadeniz kıyılarının önemli ilk buluntusu olması bakımından bu sekilerde daha tipikleri bulununcaya kadar aleti açıkladığımız form içinde Alt Paleolitik vesikası olarak göstermenin yerinde olacağı düşüncesindedir².

Konuya açıklık getirmek amacıyla, burada kısaca, Ünye ile birlikte, Karadeniz Bölgesi'ndeki buluntu yerlerini sıralamanın yararlı olacağı düşüncesindeyiz. Karadeniz Bölgesi'nin uygarlık yönünden bilinen en eski tarihinin yaklaşık M.Ö. 1.000.000–100.000 yılları arasındaki Alt Paleolitik (Yontma Taş) Çağda başladığı araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır. Bu devre tanıklık eden aletler, Ünye ile birlikte, bölgenin farklı üç kesiminde ele geçmiştir.

- 1- 1951 yılında Kastamonu'nun Tahta ve Malak köylerindeki araştırmalarda *Achelléen* ve *Mousterien* tipte aletler bulunmuştur, Bkz. E. Bostancı, *DTCFD*, V/2, 1952, s. 224 vd.
- 2- İ. K. Kökten, 1963 yılında Ünye'nin Yüceler Köyü Ceviz Deresi sekilerinde yaptığı araştırmalarında, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, *Chelléen* tipte bir el baltası bulmuştur³.

1 Kökten-Özgüç-Özgüç 1945: 361–400.

2 Kökten 1963: 276.

3 Kökten 1963: 275–276, Lev. 1–2.

- 3- N. Gündüzalp, 1979/1980 yıllarında yaptığı araştırmalarda, Trabzon'un güneyinde, Bayburt'un 13 km. güneydoğusunda, Çoruh Irmağı'nın kollarından biri olan Gez Deresi kıyısındaki Gez alanında *Acheuléen* tipte el baltası bulmuştur, Bkz. N. Gündüzalp, *TTKong.* IX, 1981, s. 49 vdd.

Bölgede, M.Ö. 100.000–40.000 yılları arasına tarihlenen Orta Paleolitik ve M.Ö. 40.000–12/10.000 yılları arasına tarihlenen Üst Paleolitik safhalara ait aletler de yine bölgenin birkaç yerinde bulunmuştur, bunları da şöyle verebiliriz:

1-Kastamonu'nun Gököy Enstitüsü yakınında ele geçirilen *Levalloisien* (Orta Paleolitik) tipte aletler, (M. Şenyürek, *DTCFD* II/2, 1944, s. 349–352).

2-İ. K. Kökten, Ünye, Ceviz Deresi ikinci sekide, çakmaktaşı (sileks) damarları üstündeki killi, çakıllı, kumlu tabakanın üst kısımları içinde bulunduğu işaret ettiği kazıyıcı ve dilgilerin *Mousterio-Aurignacien* (Orta ve Üst Paleolitik) tipinde olduğu görüşündedir⁴.

3-İ. K. Kökten, Ünye'nin Tozkoparan mevkiinde yaptığı sondajda, Üst Paleolitik safhaya ait buluntuların yanı sıra, Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı yerleşmelerine ait buluntular da ele geçirilmiştir⁵.

Ekibimiz, Kökten'in kazı ve araştırmalarıyla bilim dünyasına duyurduğu Tozkoparan yerleşmesini ve çevresini de ayrıntılarıyla incelemiştir (Resim: 1). Hemen her tarafta olduğu gibi, burada da yapılmış olan kaçak kazılar sonucu açılan çukurların çevresinde Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı yerleşmelerine ait keramikler görülmüştür (Resim: 2).

Tozkoparan yerleşmesinin hemen kuzeyinde, monoblok bir kayaya yapılmış tipik bir kaya mezarı da bulunmaktadır (Resim: 3). Mezar çevresinde az da olsa, Roma Dönemi yerleşmesine tanıklık eden keramikler de görülmektedir. Bu mezar, bölgede Geç Hellenistik ve Roma Dönemindeki yerleşme sürekliliğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Karadeniz Bölgesi'nin önemli yerleşme yerlerinden biri olan Tozkoparan ve yakın çevresinin bir taraftan kaçak kazılarla tahrip edildiğini, diğer taraftan da Ünye Çimento'nun tehdidi altında olduğunu gördük. Bu tehlikelerin öncelikle önlenmesinin ve sonra da burada kapsamlı bir kazı yapılmasının, bölgenin erken devirleri stratigrafisinin aydınlatılmasında çok büyük yarar sağlayacağı düşüncesindeyiz.

4 Kökten 1963: 276, Lev. 2.

5 Özsait 1999: 35 vd.

Ünye'de, Yüceler ve Tozkoparan'ın araştırılmasından sonra, yeşil bitki örtüsünden dolayı toprağı pek göremedik. Buradaki araştırmalarımızda kaya mezarları ve kaleleri, günümüze kadar gelen ahşap camileri ve çevrelerindeki mezarlıkları inceledik. Üzerlerinde çalışmalarımızı sürdürdüğümüz bu konulardan bazılarını burada vermeye çalışacağız.

Ünye Kalesi (Çaleoğlu Kalesi)

Ünye'nin günümüze gelen en önemli eserlerinden biri olan Ünye Kalesi (Çaleoğlu Kalesi) ayrıntılı olarak incelenmiştir (Resim: 4). Bugün Ünye-Niksar karayolunun 7. kilometresinde yer alan Ünye Kalesi, ova yüzeyinden 200 m. kadar yükseklikte, yaklaşık 300 m. çapında bir kayalığın üzerine kurulmuştur. Ünye Kalesi'nin biri anıtsal sayılabilecek iki kapısı vardır. Kalenin hemen her tarafında teras duvarlarının izleri ve sur kalıntıları görülmektedir. Kalede büyüklü küçüklü yedi sarnıç bulunmaktadır. İki tane de bir tünel şeklinde, basamaklı, yaklaşık 45 derecelik bir açıyla kalenin derinliklerine inen su menfezi vardır. Ağız açıklığı 2.5 m. kadar olan bu yapılardan birisi önemli ölçüde dolmuştur. Basamaklar oldukça aşınmış olduğundan biz aşağısına inemedik. Edinilen bilgilerden, şimdiki durumda, birinde 485 basamak, diğerinde 700 basamak sayılmıştır. Burada görülen bu yapıların potern mi, suyla mı ilgili olduğu üzerinde farklı düşünceler vardır. Bizim suyla ilgili olduğunu düşündüğümüz bu yapılar, M.Ö. 301–63 yılları arasında Karadeniz Bölgesi'nde egemen olan, Anadolu unsurlarının yanı sıra Pers kökenli Pontos Krallığı toprakları üzerinde yaygın olarak görülmektedir. Bunlara, daha birçok örnek yanı sıra bizim bizzat görerek incelediğimiz Amasya Kalesi'nde iki (Cılanbolu), Ordu'nun Kurul Kayalıkları'nda bir, Mesudiye'de Arık Musa'da bir ve Fatsa Kalesi'nde (Cıngırt) de bir tane olmak üzere beş örneği verebiliriz.

Ünye Kalesi'nin iki tane de kaya mezarı görülerek incelenmiştir. Kalenin ana girişinin sol tarafındaki kayalıkta Hellenistik bir mezar görülür. Çok yüksek olan bu kaya mezarına ulaşılammış, ancak belediyeden temin edilen bir araçla resmi çekilebilmiştir (Resim: 5). Mezar odası girişi bir mabet cephesi şeklinde yapılmış (Resim: 6) üçgen alınlıklıdır, akroterlerde kanatlarını açmış üç kartal figürü vardır. Kartal figürleri orta akroterde cepheden, yan akroterlerde $\frac{3}{4}$ gösterilmiştir. Çok güzel bir işçilik gösteren cephe maalesef zamana ve iklimin rutubetine dayanamamış, çok aşınmıştır. Mezar odasına diyagonal bir merdivenle çıkıldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Mezar odasının aşağısında kaya cephesinde değişik yüksekliklerde arcosoliumlar görülür (Resim: 5). Ünye'deki diğer kaya mezarları

gibi bu da, Hristiyanlıkta gerekli değişimler yapılarak kilise olarak kullanılmıştır. Duvarlarda yer alan fresklerin solmayan renkleri aşığıdan görülebilmektedir.

Girişin yanındaki kaya mezarından ayrı olarak, ikinci kaya mezarı da bulunarak incelenmiştir. Ortaçağda girişin kısmen kapatılarak kullanıldığı duvar kalıntısından anlaşılmaktadır.

Bildiğimiz kadarıyla, Ünye Kalesi'nin hangi tarihte yapıldığı hususunda kesin bir belge bulunamamıştır. M.Ö. III. yüzyılın ikinci yarısında, Pontos Krallığı'nın güçlü olduğu II. Mithradates (M.Ö. 250–220) zamanında kurulduğu sanılmaktadır. Bununla birlikte, henüz bu görüşü destekleyecek herhangi bir epigrafik belge bulunamamıştır. Yalnız, burada yaptığımız araştırmada, kalenin ana giriş kapısının 50 m. kadar ilerisinde, sol üst kesimde yükselen tahkimat duvarlarının bir bölümünün Hellenistik Dönem taş örgü sisteminde olduğunu gördük. Ayrıca, yukarıda işaret ettiğimiz alınlıklı, akroterli çok güzel bir işçilik gösteren kaya mezarı da kalenin inşa edilişi sırasında yapılmış olmalıdır. Bu da genel durumu itibariyle Hellenistik Dönem yapı özellikleri göstermektedir.

Kaledeki araştırmalarımız sırasında gördüğümüz keramikler çoğunlukla Ortaçağ ve günümüze çok yakın örneklerdir. Kalenin farklı zamanlarda onarım geçirdiği mevcut duvarlardaki izlerden anlaşılmaktadır. 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar içinde asker bulunan kalenin son büyük onarımı da, birkaç yıl önce, ana giriş kapısı ve çevresinde yapılmıştır⁶.

Ünye araştırmalarına ilçenin güneybatısında yer alan Karşıyaka Mahallesi'nde devam edilmiştir. Burada, Zeytinlik mevkiinde, monoblok bir kayaya yapılmış tek klineli bir kaya mezarı bulunarak incelenmiştir (Resim: 7). Sonra da, Zeytinlik kaya mezarının yakınında, Güzel Kale Köyü'nde H. 1238 tarihli bir çeşme yapısı görülmüştür.

Ünye'nin Yazkonağı Mağarası'nı da kısmen inceleme imkânı bulduk. Sarkıt ve dikitli olan mağaranın önü ve çevresinin düzenlenmesi yapılarak ışıklandırılması sonucu bölge turizmine katkı sağlayacağı görüşündeyiz.

Ünye'nin 5 km. kadar güneybatısında, Ordulular Mahallesi'nde bulunan Kızılkaya Kale'si (Resim: 8) ile Kızılkaya'nın farklı yükseltilerinde iki şapel bulunarak incelenmiştir. (Şapel I, 37 351300 doğu, 45 52209 kuzey; yükseklik

6 Üzerinde çalışmalarımızı sürdürdüğümüz Ünye Kale'nin tüm tarihçesi ayrıntılı olarak ayrı bir yazıda verilecektir.

264 m. ve Şapel II, 37 351286 doğu, 45 52171 kuzey; yükseklik 325 m. olarak GPS verileri alınmıştır). Kayalığın yüksek, ulaşımı güç ve tehlikeli olan sarp bir kesimine, doğal yapıdan yararlanılarak yapılan Şapel II bir rahip hücresi olmalıdır. Şapel I ve Şapel II'de tahrip edilmiş fresk kalıntılarına rastlanmıştır.

Ünye'nin 40 km. kadar güneybatısında, Yeniköy'de bulunan Merkez Camii incelenmiştir. Tümüyle yöresel ahşap malzeme kullanılarak yapılmış olan caminin, kötü bir onarım geçirmesine rağmen, özelliklerinden dolayı koruma altına alınması uygun olur görüşündeyiz. Bunun için bir tescil fişi doldurulmuştur.

Ünye'nin 50 km. güneybatısında bulunan Dereköy (Ortaköy) Merkez Camii ve mezarlık kesimi araştırılmıştır. Bu cami de aynen Kabadirek Camii, İkizce Laleli Camii gibi, artık bu çağın son örneklerinden olan bir camidir. Tümüyle ahşap olan Dereköy (Ortaköy) Camii tehdit altındadır. Zira, hemen yanında betonarme bir caminin yapımına başlanmıştır. Bu bakımdan cami ve mezarlığın koruma altına alınması çok yerinde olacaktır.

Ünye'nin 50 km. kadar güneydoğusunda Keş Köyü ile Honaz Pınarı arasında yer alan Esenkale incelenmiştir. Yöresel olarak Şişmankale adıyla da bilinmektedir. Hacıemir oğulları tarafından inşa edildiği bilinen bu Ortaçağ kalesi dört bir tarafından çok geniş bir alanı kontrolü altında tutan önemli bir stratejik mevkiye sahip olarak işlevini tamamlamıştır. Esenkale'deki araştırmalarımızda onun yüzyıllar içinde çokça onarım geçirdiğini ve birkaç yıkık duvarının dışında, hemen tümüyle tahrip edilmiş olduğunu gördük.

Ünye'nin 27 km. kadar güneybatısında bulunan Tekkiraz Kasabası'nda Sırma ve Dizdar köyleri ile çevrelerini araştırdık. Tekkiraz'ın 2 km. kuzeyindeki Sırma Köyü'nde Kadavat Kaya Mezarı'nı bularak inceledik (Resim: 9). Monoblok bir kayaya oyulmuş olan mezar, bölgede gördüğümüz güzel örneklerden biridir. Tekkiraz'ın 3 km. kadar güneybatısında yer alan Dizdar (Yaycı) Köyü Kabadirek Camii, şadırvanı ve mezarlığı incelenmiştir. Bunlardan, Kaya Mezarı'nın, Kabadirek Camii ve hemen yanındaki mezarlığın da koruma altına alınması çok yerinde olacaktır. Mezarlıkta, mezar taşlarının bir kısmı yere devrilmiş, bazıları sökülmüş ve sökülmemektedir. İçinde 300–400 yıllık mezarlar da bulunan ve çok bakımsız durumda olan mezarlığın kalan mezar taşlarının çok az bir gayretle düzeltilmesi mümkündür. Bu aynı zamanda ecdada saygının bir ifadesi olacaktır. Ayrıca, mezar taşlarının okunması, çevre tarihinin, az da olsa, aydınlatılmasında yarar sağlayacağı muhakkaktır.

İkizce İlçesi'nde kısa süreli yaptığımız çalışmada, ilçe merkezindeki Laleli Camii'ni ve Karlitepe Köyü sınırları içinde yer alan Genççağa Kalesi'ni inceledik (Resim: 10). Ova yüzeyinden 500 m. kadar yükseklikte ve yaklaşık 100 m. çapındaki büyük bir kayalığın üzerine kurulmuş olan kale, her yönünden doğal olarak korunaklıdır. Çevresindeki tüm yol ve doğal geçişleri kontrolü altında tutan kalenin tek giriş kapısı vardır. Girişe, kayaya oygu 69 basamakla çıkılmaktadır. Kalede farklı zamanlarda yapılmış mekânlara ait temel izleri vardır. Bu yükseklikte yaşamak için en elzem madde su olduğu için burada, birbirleriye üstten kanalla bağlantılı, büyüklü küçüklü orta büyüklükte yedi sarnıç (kuyu) bulunmaktadır. Bölgede Ortaçağ'da yapılmış önemli bir kale olan Genççağa Kalesi'nin önemli ölçüde tahrip edilmiş olduğunu gördük.

Bunun yanında tescil edilmiş olan ve 16. yüzyıl ortalarına tarihlenen Laleli Camii İmamı Yakup Çılgıl tarafından en güzel şekilde korunmuş ve korunmaktadır⁷.

Fatsa İlçesi'nde⁸ yalnızca, Yapraklı Köyü sınırları içinde yer alan ve Cingirt Kalesi olarak bilinen kesim incelenmiştir. Çok geniş bir alan kapsayan orman içinde, yeşillikler arasında tarihî kalıntılar bulunmaktadır. Kale içinde, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, aynen Ünye ve Amasya kalelerinde, Ordu-Bayadı-Kurul Kayası'nda, Ordu Mesudiye-Arık Musa'da olduğu gibi, geniş ağızlı, yaklaşık kırk beş derecelik bir açıyla, basamaklı olarak ana kayaya tünel şeklinde oyulmuş bir su menfezi bulunmaktadır (Resim: 11).

Su menfezinin 50 m. kadar üst kesiminde, sık ağaçlar arasında alçak bir kayalıkta bizi bir kült mahalli olduğu yönde düşündüren bir alana geldik. Kayalık bir kütleyi çevreleyen dairemsi bir kanal çeşitli yönde farklı şekilde kanallara ulaşıyor. Ormanda tüm taşlar gibi bu kayalıkta yeşil yosunlarla kaplı. Otlar arasında buraya ulaşan birkaç kademeyi izleyebildikse de yapısı açıkça anlaşılamadı. Birbirine ulaşan ince kanalları göz önüne alırsak burasının bir kehanet merkezi olabileceğini de düşünebiliriz (Resim: 12). Ayrıca kalede, basamaklı sunak olabilecek kalıntılar, ana kayaya oygu lahit mezarlar, kazılan kesimlerde yapı duvarları, mezarlar gibi son derece ilginç kalıntılar vardır. Kalenin güneydoğusunda, kayalık yamaçta düzlenen bir kesimden iki yandan basamaklarla bir alt seviyeye iniliyor ve burada,

7 Ana çizgileriyle bölgenin mevcut tarihini de veren A. Ali Bayhan Laleli Camii'ni tüm özellik ve kapsamlı analogileriyle bilim dünyasına kazandırmıştır. Bayhan 2005: 1–22. Aynı şekilde, bu örnek eserin en güzel şekilde koruma ve bakımını yapan İmam Yakup Çılgıl'a ekibim ve şahsım adına candan teşekkür ederim.

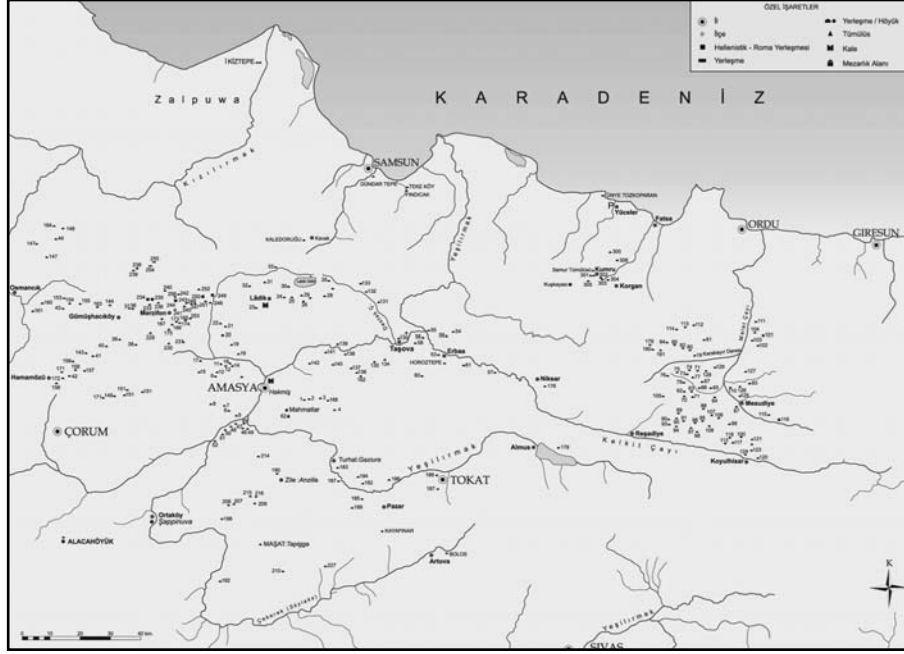
8 Fatsa çalışmalarımızda ekibimize yardımcı olan kıymetli öğrencim (Samsun Maarif Koleji–1963) Eczacı Süleyman Çürüksu'ya çok teşekkür ederim.

tam yamaçta, düzlenen kaya üzerinde bir stel yuvası bulunmaktadır (Resim: 13). Kalenin belirli bir kesiminde yer yer kayaya oyularak devam eden bir yol kalıntısını izledik (14). Bu kale kesiminin ayrıntılı olarak incelenmesinin yanı sıra, tümüyle koruma altına alınması, tarihî kalıntıları ve yeşil örtüsüyle “Tarihi Millî Park” olarak değerlendirilmesinin ülkemize büyük bir hizmet olacağı düşüncesindeyiz.

On iki günlük süre içinde, kapsamlı sayılabilecek bir yüzey araştırması yaptık. Yeşil doğa örtüsü istediğimiz sonucu almamızı önlemiş olmakla birlikte, küçümsenemeyecek sonuçlar elde ettik. Yalnız, gezip incelediğimiz tüm kesimlerin çok önemli ölçüde tahrip edildiğini görmemiz bizi çok üzdü. Önlemlerin artırılmasıyla tahribatın bir dereceye kadar da olsa önüne geçilebileceği düşüncesindeyiz.

Bibliyografya

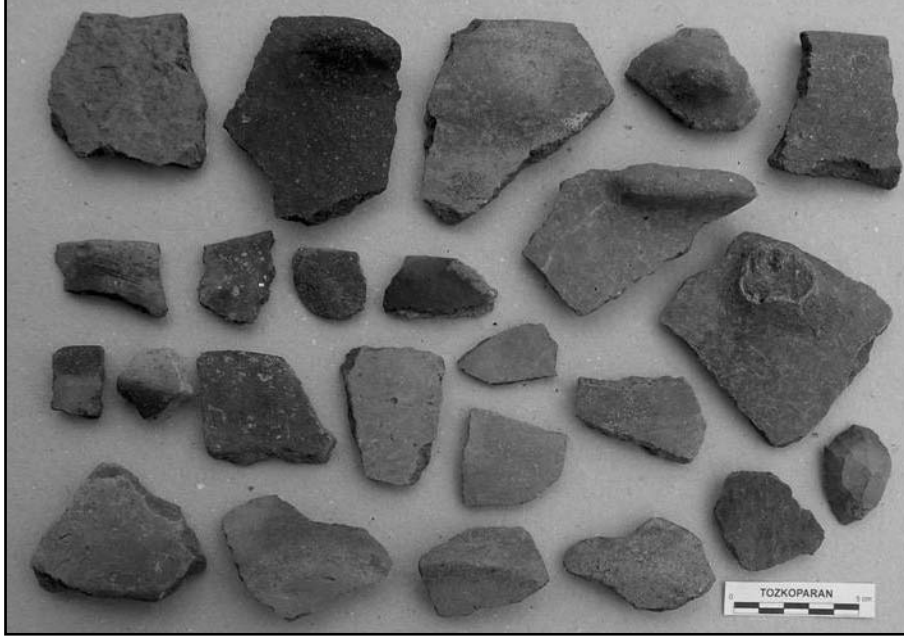
- BAYHAN, A. A., 2005, “Ordu-İkizce’den Bir Ahşap Cami: Laleli (Eski) Camii”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 14, 1–22.
- DOĞAN, O., 2006, *Karadeniz’de Bir Boğaziçi*, ÜNYE, İstanbul.
- KÖKTEN, K.-T. ÖZGÜÇ-N. ÖZGÜÇ, 1945, “1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor”, *Belleken IX/35*, s. 361–400.
- KÖKTEN, İ. K., 1963, “Ünye’de Eskitaş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular”, *DTCFD XX/3*, s. 275–276+Lev. 1–2.
- ÖZSAİT, M., 1999, “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, *Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı*, 6–8 Kasım 1998, *Cumhuriyet’in 75. Osmanlı Devletinin 700. Yılında*, (Trabzon), s. 35–44.

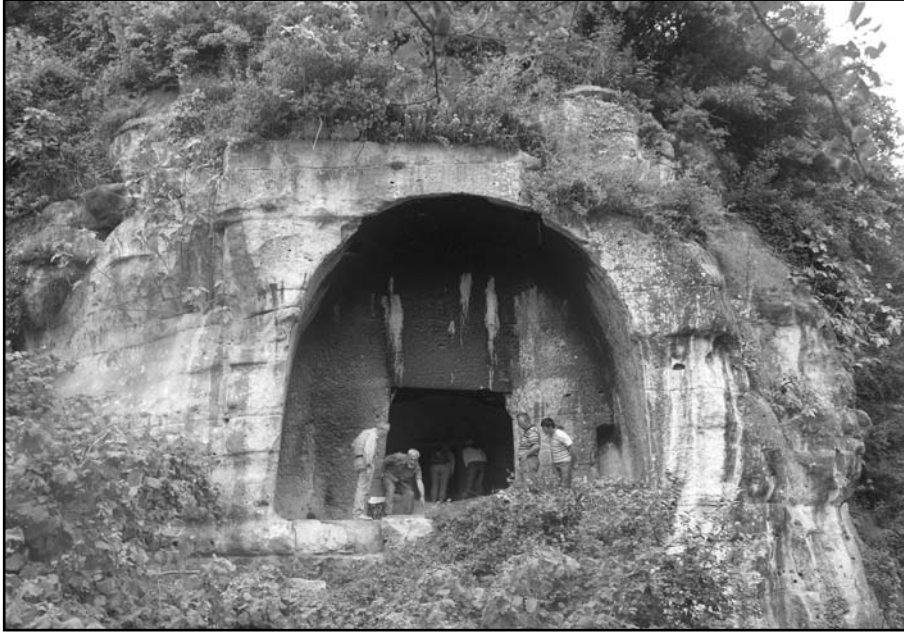
Harita : Karadeniz Bölgesi yerleşmelerinden bir grup

Resim 1: Tozkoparan yerleşmesi

Resim 2: Tozkoparan yerleşmesi buluntularından örnekler

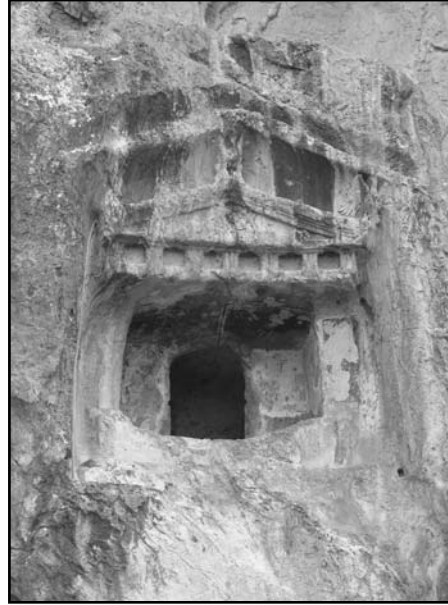
Resim 3: Tozkoparan, kaya mezarı

Resim 4: Ünye Kalesi

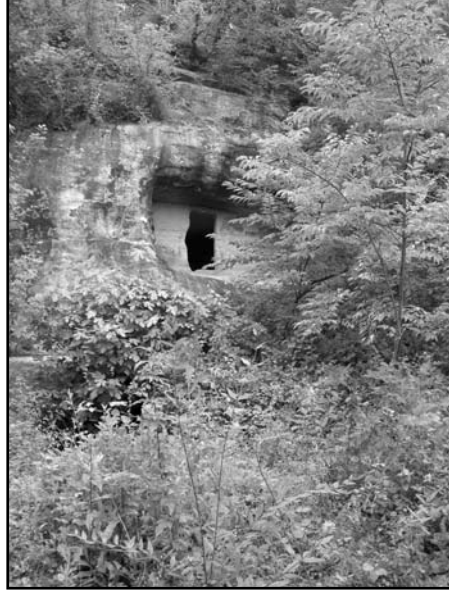
Resim 5: Ünye Kalesi: 1. kaya mezarının çekim çalışması

Resim 6: Ünye Kalesi: 1. kaya mezarı

Resim 7: Zeytinlik, kaya mezarı

Resim 8: Kızılkaya

Resim 9: Kadavat, kaya mezarı

Resim 10: Genağa Kalesi

Resim 11: Cingirt Kalesi: su menfezi

Resim 12: Cingirt Kalesi: kutsal alan

Resim 13: Cingirt Kalesi: basamaklı kutsal alan

Resim 14: Cingirt Kalesi: yol

2006 YILI BUDUR ve ISPARTA İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAİT*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarına bu yıl, 24.08.2006–18.10.2006 tarihleri arasında, Burdur, Isparta, Antalya illerinde ve ilçelerinde devam edilmiştir. Başkanlığımız altında sürdürülen yüzey araştırmalarında Arkeolog Nesrin Özsait, Prof. Dr. Guy Labarre, yüksek lisans öğrencisi İsmail Baytak, lisans öğrencileri Burcu Kıyıcı ve Fatih Şahin'den oluşan ekibimize Bakanlık temsilcileri olarak, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden Arkeolog Mustafa Kaymak (24.08.2006–19.09.2006) ile Yalvaç Müze Müdürlüğü'nden Arkeolog Özgür Çomak (19.09.2006–18.10.2006) katılmışlardır.

Araştırmalarımız ağırlıklı olarak Burdur İli'nin Merkez İlçe, Karamanlı, Tefenni, Yeşilova, Çavdır ve Gölhisar ilçelerinde, kısmen de Isparta İli'nin Merkez İlçe, Aksu, Keçiborlu, Gönen, Senirkent ve Şarkıkaraağaç ilçelerinde sürdürülmüştür. Kısa bir süre de, Antalya'nın Korkuteli İlçesi'nde çalışılmıştır (Harita: 1). Araştırmalarımızı destekleyen İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü yönetimine ve Enstitü Müdürü Kayhan Dörtlük'e, özveriyle çalışan ekibimize ve M. Kaymak ile Ö. Çomak'a candan teşekkür ederim. Ayrıca, araştırmalarımız sırasında bize değerli yardımlarda bulunan Burdur Valiliği'ne, Kültür ve Turizm Müdürü S. Erdoğan'a, Müze Müdürü H. A. Ekinci'ye, Karamanlı'da ekibimizin konaklamasına imkân sağlayan Karamanlı Belediyesi Başkanı İsmet Mergen'e ve Rentaş Mermer yetkililerine yürekten teşekkür ederim.

Isparta'daki araştırmalarımızda değerli yardımlarını aldığımız Sayın Vali Şemsettin Uzun'a, Kültür ve Turizm Müdürü Abdullah Kılıç'a, Müze Müdürü Mustafa Akaslan'a, Arkeolog İlhan Güceren ve Arkeolog Özgür Perçin'e ekibim ve şahsım adına candan teşekkür ederim. Ayrıca, arazi çalışmalarımız sırasında büyük

* Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 Vezneciler-İstanbul/TÜRKİYE

ilgi ve desteklerini gördüğümüz Tefenni, Çavdır ve Karamanlı ilçeleri jandarma komutanlıklarına ne kadar teşekkür etsem azdır. Burada, Burdur ve Isparta yüzey araştırmalarımızın sonuçlarını ana özellikleriyle vereceğiz.

I-BURDUR İLİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

A-KARAMANLI İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

Karamanlı İlçesi'nde baraj kesimi, Dereköy ve Harmankaya (Manca) köyleri incelenmiştir.

1-Kocapınar ve Ardıçlık Mevkii Kaya Mezarları

Karamanlı İlçesi yerleşim alanının güneybatısında, Karamanlı İlçe Mezarlığı'nın kuzeyindeki dağlık sırta Roma Dönemi nekropolü ile Ardıçlık olarak bilinen kesimde daha önceki yıllardaki araştırmalarda¹ gördüğümüz dört kaya mezarı ve bir niş daha ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ardıçlık tepesinin en üst kesiminde yer alan dördüncü kaya mezarının 40 m. kadar kuzeyinde, tepe noktasında, Geç Roma Dönemine ait iç ve dış surları bulunan 125 m. çapında bir yerleşmenin kalıntıları mevcuttur. Bu, Karamanlı bölgesinde kale görünümünü veren tek gözetleme kalesidir. İşaret ettiğimiz bu Ardıçlık mevkiinin bütünüyle koruma altına alınıp doğal sit kapsamına alınması çok yerinde olacaktır.

Karamanlı İlçesi'nin 800 m. kadar güneyinde, Ardıçlık mevkiinin hemen karşısındaki dağın en üst kesiminde, Dedeler (Resim: 1) mevkii olarak bilinen tepede yaptığımız incelemelerde yoğun olarak görülen keramikler bir Roma Dönemi yerleşmesine tanıklık etmektedir. Asırlık ardıç ağaçlarıyla kaplı olan tepenin üst kesiminde de bir bazilika kalıntısının temellerini gördük. Burasının da koruma altına alınması gerektiği düşüncesindeyiz.

2-Karamanlı Baraj Kesimi

Karamanlı Barajı'nın doğusunda, Gedikyapı ya da "Veysel'in Taşı" olarak bilinen kesimden kuzeyde yer alan Sivri Tepe'ye kadar olan geniş alan ayrıntılı olarak, yeniden araştırılmıştır. Bu kesimde İTÇ ve Roma Dönemi yerleşmesi olan Gedikyapı, Kybele'ye ait olduğunu düşündüğümüz iki kaya sunağı bulunarak

¹ Özsait 2006: 260, Resim: 2; Özsait 2007: 470 vd.

incelenmiştir². Kaçak kazılarla tahrip edilmiş bir İTÇ yerleşmesi ile Gedikyapı'nın hemen batısında baraja bakan monoblok bir kayada yer alan kayaya oygu lahitler ve buradan itibaren de Sivri Tepe eteklerine kadar olan alanda Roma Dönemi yerleşmelerine ait keramikler görülmektedir. Kybele kaya sunağının 150 m. kadar kuzeyinde, yaz-kış suyu akan pınarın çevresinde, önceki yıllarda Roma Dönemine ait mimari elemanlar da görmüştük. Bugün bunlardan pek azı vardır. Burada ileride yapılacak sistemli kazılarla bu işaret ettiğimiz kültür verilerinin artacağı da muhakkaktır. Ayrıca, kaçak kazılar yanında, diğer bir tehlike de mermer arayıcılarıdır. İşte bunların önlenebilmesi için bu kesimin tümüyle koruma altına alınması, sit alanı yapılması gerektiği düşüncesindeyiz.

3-Dereköy Araştırmaları

Karamanlı'nın 10 km. kadar kuzeybatısında yer alan Dereköy ve çevresi araştırılmıştır. Dereköy'ün 6 km. kadar güneydoğusunda bulunan Aktaş mevkiine gidilmiştir. Köyün suyunun çıktığı, bir obruk görünümünde olan Aktaş mevkiinin orta kesiminde, yakın zamana ait olduğunu düşündüğümüz içi doldurulmuş, iki sıra örülmüş taş görülen ve çapı 2,5 m. olan bir kuyu bulunmaktadır. Burayı tarihlemeye yarayacak herhangi bir keramik buluntusuna rastlamadık. Yalnız çam, ardıç, çeşitli çiçek ve bitkileri, kaya yapısı, suyu ve havasıyla gerçekten bir doğa harikası olan bu yer için mermer arama ruhsatının verilmemesi, aksine koruyucu önlemlerin alınması gerekir. Buradaki bu yönde yapılacak çalışmalar doğayı tahrip edeceği gibi, köyün suyunun da kaçmasına neden olacaktır. Sonra, Dereköy'de Tilki Deliği, Eşeler Yolu ve Köyüstü-Eşeler yolundaki incelemelerimizde yüzeyde görülen az sayıdaki yapı elemanları ve Geç Antik Çağ keramiklerinden, buralarda zayıf da olsa, yaşantının sürdürüldüğü görülmüştür.

4-Harmankaya (Manca) Köyü Araştırmaları

Karamanlı'nın 7 km. güneyinde yer alan Harmankaya Köyü ve çevresini araştırdık. Köyün batısındaki tümülüs ve yine köyün 1 km. güneyinde yer alan Manca Höyük araştırıldıktan sonra, Harmankaya'nın 2 km. kadar güneyinde, Palamutluk Dağı'nın doğu eteklerindeki yükseltideki kayalığa yapılmış olan kaya mezarı incelenmiştir. Deliktaş mevki olarak adlandırılan kesimdeki bu kaya mezarı (Resim: 2) bölgede az bulunan örneklerden biridir, koruma altına alınmazsa yakınında başlanan mermer arama çalışmaları sırasında yok olabileceği endişesi içindeyiz.

2 Özsait-Labarre-Özsait 2006: 1-3, Resim: 2-10; Özsait 2007: 470 vd.

B-TEFENNİ İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

Tefenni İlçesi'nin önceki yıllarda gidemediğimiz ya da yeterince inceleyemediğimiz kesimlerini araştırdık. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Tefenni kaya kabartmaları, Yaylaköy ve Ece Köyü araştırmaları.

1887 yılında A. H. S Smith tarafından görülen ve Tefenni kabartmaları olarak arkeoloji literatürüne geçmiş olan kabartmaları biz, Tefenni'nin güneybatısında, Adalet Lojmanları'nın arkasındaki kayalık sırtta bularak inceledik ve yayınladık³. Smith tarafından 56 tane olduğuna işaret edilen kabartmalardan bugün sadece 23 tanesi mevcuttur. Bunların da bir kısmı önemli ölçüde tahrip edilmiş ve edilmektedir. Burasının bir an önce tescil edilmesi, ayrıca bu güzel eserlerin korunması için önlemlerin de alınması gerekmektedir.

1-Ece Köyü Araştırmaları

Tefenni'nin 3 km. kadar kuzeybatısında yer alan Ece Köyü'nü araştırdık. Köyün 1 km. güneybatısında, İnönü mevkiinde monoblok bir kayaya yapılmış klinsiz bir kaya mezarını bularak inceledik. Bugün, Ece'deki mermer işletmesinin 250 m. kadar kuzeyindedir. Bölgede sayıları fazla olmayan bu eserin koruma altına alınması gerekmektedir.

Ece Köyü'nün 2 km. kadar güneybatısında, Kırankaya Dağı'nda Doğal iki İn bulunmaktadır. Dedeoluk mevkiinin 250 m. kuzeybatısındaki birinci in, dar ağızlı bir girişten sonra, iç kesime doğru devam etmektedir. 1459 m. yüksekliğindeki Kırankaya'da insan eliyle yapılmış dromos diyebileceğimiz bir girişi olan ikinci in, birincisinin 250 m. kadar kuzeyindedir. İnin 10 m. kadar içine girildi. İçerisinin oda gibi genişledikten sonra kısmen daralarak devam ettiği görüldü. İnlerin önünde geç döneme ait keramikler bulunmaktadır.

Kırankaya'nın alt kısmında Sakartaş mevkiinde çağdaş denecek kadar geç devir yerleşmesine işaret eden yapı kiremitleri ile Roma Dönemine ait aslan yontusu, lahit tekne ve kapakları görüldü. Sakartaş mevkiinin güneybatısında, Dedeoluk olarak bilinen kesimde Ortaçağ yerleşmesine ait keramikler bulunmaktadır.

3 Labarre-Özsait-Özsait 2006: 89–115: Özsait 2007: 465, Resim: 2.

2-Yaylaköy Araştırmaları

Tefenni'nin batısında yer alan Yaylaköy ve çevresi araştırıldı. Yaylaköy'ün 2 km. kadar doğusunda, Taşegrek ve yine 3,5 km. kadar doğusunda Çerçitaşı mevkiinde Roma Dönemi yerleşmelerine tanıklık eden az sayıda keramikler bulundu.

Daha sonra Yaylaköy'ün 10 km. kadar doğusunda bulunan Yaylaköy Yaylası araştırıldı. Burada Arap Dağı'nın güneybatısında Söğütlü Yayla Pınarı'nın 100 m. güneydoğusunda, üst kesimi tahrip edilmiş dromoslu bir kaya mezarı ile, Söğütlü Yayla Pınarı'nın 800 m. batısında, Kaynarca Pınarı'nın da 250 m. kuzeyinde, tepede, Roma Dönemine ait bir oda kaya mezarı daha bulundu (Resim: 3, ok işaretli). Deliktaş adıyla bilinen bu kaya mezarı iki klinelidir. Ayrıca, çevrede Roma Dönemi yerleşmesine ait keramikler de bulunmaktadır⁴.

Söğütlü Yayla Pınarı'nın kuzeyinde yer alan Peynirlik Dağı eteklerinde, devrini belirleyecek buluntuları olmayan, çoğu tahrip edilmiş, ilk bakışta mezar hissini veren, iri, düzgün taşlarla örülmüş üzeri, yassı blok taşlarla örtülmüş olduğu anlaşılan, farklı boyutlarda, dikdörtgen şekilli çukurlar gördük. Arap Dağı'nın batısındaki bir yükselti üzerinde tahrip olmuş bir tümülüs (Söğütlü Yayla Tümülüsü) de gördük.

C-ÇAVDIR İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

Çavdır'da, Çavdır Höyük ziyaret edilip son hâlini gösteren resimler alındıktan sonra, Kayacık, Karaköy, Kozağaç Kasabası, Ambarcık, Kızıllar, Yazır, Bayır Kasaba ve köyleri olabildiğince araştırılmıştır.

Kayacık Köyü sınırları içinde kaçak kazılarla ortaya çıkarılan Karaçağıl Tümülüsü incelenmiştir. Sonra, Çavdır'ın 9 km. doğusunda yer alan Karaköy'de araştırmalara devam edilmiştir. Köyün 500 m. doğusunda yer alan ve Höyük mevki olarak bilinen kesimde Roma Dönemi yerleşmesine ait keramikler görülmüştür. Yerleşmenin hemen eteklerinde, monoblok bir kaya kitlesi üzerinde, Zeus'un atribüsü şimşek demeti betimi görülmüştür. Daha sonra köyün 5 km. kadar kuzeybatısında Killik mevkiinde (Aşılık), 1987 yılında gördüğümüz ve incelediğimiz Likya tipi üç kaya mezarının son durumlarını belirlemek amacıyla fotoğrafları çekilmiştir. Son derece tipik olan bu eserlerin de koruma altına alınması gerekmektedir.

⁴ Yaylaköy araştırmalarımızda ekibimize yardımcı olan Yaylaköy İlköğretim Okulu Müdürü Sayın Aykut Çaylak'a, Postacı Mehmet Tosun'a, değerli kadim dost Şükrü Çaylak'a, şahsım ve ekibim adına candan teşekkür ederim.

1-Kozağaç Kasabası Araştırmaları

Çavdır'ın 12 km. kadar kuzeybatısında yer alan Kozağaç Kasabası araştırılmıştır. Kozağaç'ın 12 km. kadar güneybatısında Atçayırı mevkiinde çoğu kırılmış aslanlı lahit kapakları ve tekneleri görüldükten sonra önceden bilinen Dioskur kabartmaları incelenmiştir.

Kozağaç Barajı'nın batısında kayalar üzerine yapılmış ikisi figürlü dört stel de görülmüştür.

2-Yazır Köyü Araştırmaları

Çavdır'ın 15 km. kadar güneydoğusunda yer alan Yazır Köyü'nü araştırdık. Köyün 3 km. kadar batısında, barajın güneydoğusunda, Çirçiller (Pirenli) mevkiinde aynı kaya üzerinde üst üste yapılmış Likya tipi iki kaya mezarı (Resim: 4) bulunarak incelendi. İkincisine çıkılamadı.

Yazır Yaylası'nda, bir in ve yakınında, İnönü mevkiinde, kapı stel; iki bukranion figürü arasında bir girland ile biri erkek üçü kadın, dört figür görüldü.

Yazır Göl'ün 400 m. kuzeybatısında, Bozdağ'ın 300 m. batısında, Bünmüş mevkiinde, birbirine yakın iki farklı noktada orta ve köşe akroterleri olan bir stel ile çok çatlaklı bir kaya üzerinde bir boğa kabartması ve üzerinde ikonografisi tam seçilemeyen bir kabartma daha görülmüştür.

Yazır Köyü sınırları içinde, Karadağ'ın eteklerinde, (1527 m.), yine, Karadağ mevki olarak bilinen kesimde, birbirine yakın dört ayrı çerçeve içerisindeki kabartmalar, üçerli figürler şeklinde betimlenmiştir. Kaya üzerindeki çerçevelerden ikisi yan yana (Resim: 5), diğer ikisi üst üstedir.

3-Kızıllar Köyü Araştırmaları

Çavdır'ın 14 km. kadar güneyinde yer alan Kızıllar Köyü araştırıldı. Köyün 3 km. kadar güneybatısında Asarlık mevkiinde Kocapınar adındaki kaynağın hemen yanında Dioskurlar ve tanrıça üçlüsü bulunarak incelenmiştir. Kaynağın 300 m. kadar güneydoğusunda, yine Asarlık olarak bilinen tepenin güneyinde, bir doğal in ve üçü onun solundaki kayada, biri üstünde olmak üzere Dioskurlar ve tanrıça üçlüsünü veren dört grup kaya kabartması görülmüştür.

Çevrede dağınık olarak görülen mimari elemanlar arasında üst kısmı kırık bir stelin kaidesi üzerinde duran bir kadın figürü vardır. Kırık olduğu ve atribüleri görülmediği için teşhis edemedik.

Asarlık mevkiinin karşısında Dibektaşlı olarak adlandırılan kesimde ana kaya üzerinde, ellerinde balta olan üç figürlü bir kabartma da görülmüştür (6).

4-Ambarcık Köyü Araştırmaları

Çavdır'ın 15 km. kadar güneyinde yer alan Ambarcık Köyü ve çevresi araştırıldı.

a-Köyün 7 km. güneyinde Çakıryurdu mevkiinde, "Malpınar Taşı"nda kabartma olarak üçgen alınlıklı bir stel üzerine yapılmış üç figür görülmüştür. Fakat son derece aşınmış, figürlerin gerçek özelliklerini belirlemek oldukça güçtür.

b-Çakıryurdu mevkiinde, on iki tanrı kabartması görülmüştür. Hemen üst kesiminde bir lahit teknesi ve yanında kapağı bulunmaktadır. Lahdin göle bakan ön yüzünde iki satırlık bir yazıt vardır.

c- Çakıryurdu mevkiinde, tek kaide üzerine yapılmış, alınlıklı iki stel vardır. Ayrıca burası halk arasında kapı olarak söylenmektedir.

d-Küçükova mevkiinde, üçgen alınlıklı bir stel üzerinde Dioskur ve tanrıça üçlüsü (Resim: 7) ile bunun hemen 4 m. kadar kuzeyinde tamamlanamamış bir stel de görülmüştür.

e-Örenpınar mevkiinde aslan figürlü üç adet lahit kapağı bulunmaktadır.

f-Ambarcık'ın 4 km. kadar güneydoğusunda yer alan Ambarkaya mevkiinde hemen hepsi kırılmış, girlandlı lahit tekneleri, aslan figürlü lahit kapakları ve mimari kesme taşlar görülmüştür.

g-Ambarkaya mevkiinin 200 m. kadar kuzeyinde, Körpınar çevresinde girlandlı bir lahit teknesi ve kapağı üzerinde yatan aslan figürü mevcuttur.

h-Ambarkaya mevkiinde, Ambarcık Yaylası'nın sol kesiminde, Bozyer mevkiinin kuzeyinde, Kırık Dağı ve Kapan Gediği'nin güneyinde ovaya hâkim bir kaya kütlesi üzerinde ana kayaya oyulmuş, çevresi basamak hâlinde çevrelenmiş derin ve tahribat görmemiş bir lahit teknesi ve hemen 20 m. kadar aşağısında da kapağı bulunmaktadır. Lahdin batıya bakan iç kısmında yastık bulunmaktadır.

5-Bayır Kasabası Araştırmaları

Çavdır'ın 8 km. kadar güneyinde yer alan Bayır Kasabası araştırıldı. Bayır'ın 3 km. kadar batısında, Uylupınar'ın 5 km. kadar güneydoğusunda bulunan Kışlacık

mevkii araştırmalarımızda Roma Dönemine ait bir yerleşme tespit edilmiştir (Resim: 8). Bu kesimde dört adet aslanlı lahit kapağı (Resim: 9) ve bir adet lahit teknesi, birkaç adet de mimari eleman ile Roma Dönemi keramikleri görölmüştür.

D-GÖLHİSAR İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

1-Uylupınar Köyü Araştırmaları

Gölhisar'ın 13 km. kadar güneydoğusunda yer alan Uylupınar Köyü araştırıldı.

Uylupınar Adası'nın doğu kesiminde iki kaya mezarı ve batı kesiminde de kayaya oyulmuş, birinin kapısı kuzeye, diğ erinin de güneye açılan basit planlı kare şeklinde iki oda görölerek incelenmiştir.

Uylupınar Kayalığı'nın kuzey kesimine inildiğinde mimari yapı elemanları ile keramikler ve yapı tuğlaları görölmüştür.

Uylupınar yerleşmesinin 600 m. kuzeyinde, Yamadı-Uylupınar köy yolunun hemen kuzeydoğusundan itibaren yükselen ve Topraktepe olarak bilinen yükselti araştırılmıştır.

Burada kayaya oyulmuş lahit teknesi, 15 m. kadar ilerisinde kaya basamakları ve zirveye doğru mimari elemanlar ve en üst kesimde de bir tümölüs vardır. Tümölüsün doğusu kaçak kazılar ile tahrip edilmiştir. Burasının hemen alt kısmında bulunan mıcır ocağının buradaki tahribatın ana sebeplerinden biri olduğu düşüncesindeyiz. Topraktepe'nin Gölhisar'a bakan batı kesiminde, Yamadı-Uylupınar köy yolunun kuzeyinde, önemli bir kısmı yol yapımı sırasında tahrip edilmiş bir kutsal alan görödük. Burada, kayaya oyulmuş kabartmalı bir lahit ve kayalığın her iki tarafında birer adet niş bulunmaktadır.

Uylupınar Köyü'nün 2 km. kuzeyinde, Uylupınar-Çavdır dağ yolunun güneydoğusunda Bekçidamı ya da Gavurdamı olarak bilinen yerde Likya tipi özellikleri gösteren bir kaya mezarı görölmüştür. Bekçidamı, Topraktepe ile Kızıldökük Dağı arasında, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Kaya mezarı, Bekçidamı Tepesi'nin orta kesiminde deniz yüzeyinden 980 m. yüksekliktedir ve ağız açıklığı batıya bakmaktadır. Mezarın iki girişı olup mezar odasının önünde bir naos, iç kesimde iki klisesi bulunmaktadır.

Uylupınar Yukarı Mahalle girişinde, Uylupınar-Bayır dağ yolunun üçüncü kilometresinde, yolun kuzeyinde, Kopan Gediğı mevkiinde tahrip edilmiş bir tümölüs

görülmüştür (Resim: 10). Uylupınar Yukarı Mahalle içerisinde de, Uylupınar-Bayır yolunun güneyinde, Merdivenli mevkii denilen yerin üst kesiminde Roma Dönemi yerleşmesine tanıklık eden keramiklerin yanı sıra, ezgi taşları ve bazı yapılara ait temeller ile az sayıda mimari elemanı olan bir yerleşme daha tespit edilmiştir.

Burdur İli sınırları içinde yaptığımız yüzey araştırmasında, gördüğümüz ve kültür varlığı niteliği taşıyan ve şimdiye kadar tescil edilmemiş 13 eserin tescil fişleri doldurularak tescilleri için öneride bulunulmuştur.

II-İSPARTA İLİ ARAŞTIRMALARI

Isparta'da Merkez İlçe, Aksu, Keçiborlu, Gönen, Senirkent, Şarkıkaraağaç ilçelerinde çok kısa sürelerle çalışılmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Isparta Merkez İlçe'de Öreniçi, Kaleykığı, Erenler mevkii, Aliköy Höyük, Büyük Hacılar, Kapıkaya (Güneyce) merkezleri; Aksu İlçesi'nde Zindan Mağarası ve Senitli Yayla⁵ merkezleri; Keçiborlu İlçesi'nde Fadıllı Yaylası, Göktepe, Gavurun Avlusu, Kılıç Höyük, Ören ve Senir yerleşmesi; Gönen İlçesi Güneykent Kasabası Kaleyeri, Başören, Kaleyeri Mezarlık Alan, Asarlık Tepesi ve Karataş merkezleri; Senirkent İlçesi'nde Bozdurmuş, Delipınar Tümülüsü, Yassıören Höyük I-II ve Topraklı merkezleri; Şarkıkaraağaç İlçesi'nde, Ördekçi, Anabura (Enevre), Zengibar ve Fakılar'ın, önceki yıllarda yeterince inceleyemediğimiz kesimlerini daha ayrıntılı olarak araştırdık. Bunların ışığı altında Killanion Ovası tetrapolisi üzerinde ayrıntılı olarak çalıştık⁶. Burada, Keçiborlu ve Gönen çalışmalarımızı kısaca vereceğiz.

Fadıllı Yayla

Keçiborlu İlçesi'nin 8 km. güneybatısındaki Gülköy'ün sınırları içinde yer alan Fadıllı Yaylası (1679 m.) araştırıldı⁷. Burada Gâvurun Avlusu, Gâvurun Çeşmesi gibi adlarla anılan yerler de incelendi. Daha sonra Göktepe'ye çıkıldı. Tepenin eteklerinden itibaren mezar olabileceğini düşündüğümüz, etrafı taş örgülü, mevcut derinlikleri 2 m. kadar olan tonozlu, eni 1.5 m., boyu da 3 m. kadar olan yapılar gördük. Göktepe'nin eteklerinden itibaren çok geniş bir alanda Roma

5 Özsait-Labarre-Özsait 2007: 205–222.

6 Labarre-Özsait-Özsait 2007: 113–146.

7 Bu bölgedeki araştırmalarımızda ekibimize değerli yardımlarda bulunan Arkeolog İlhan Güceren'e teşekkür ederim.

Dönemi yerleşmesine ait keramikler gördük (Resim: 10). Her taraf çokça tahrip edilmişti. Bir sarnıç ve teras duvarlarının temelleri dışında, fazla bir mimari elaman göremedik.

Senir Yerleşmesi

Keçiörlü İlçesi'nin 16 km. güneyinde yer alan Senir Kasabası ve çevresini ilk kez 1984 yılında araştırmıştık. Senir'in 4 km. güneybatısında, Burdur Gölü'nün hemen kıyısında, küçük, kayalık bir yarımada'nın batısında birkaç yerden kaynayan ve Kutilyas (Pınarlar) adını taşıyan bir tatlı su kaynağı vardı. Yarımada'da, ana kaya üzerinde yer yer kalmış olan toprak yüzeyinde kurşuni ve kırmızı renkli monokrom İlk Kalkolitik Çağ keramikleri bulmuştuk⁸. 2006 yılı araştırmalarımızda yerleşmenin hazin bir durumu vardı. Kaynak kurumuş, yerleşmenin kıyısında olan göl de 60 m. kadar geri çekilmişti, sonuçta burada farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Şimdiye kadar göl suları altında kalmış olan bir sur görünümünde, yüksekliği 2–2,5 m., uzunluğu da 100 m. kadar olan, kesme taşlardan örölmüş bir duvar açığa çıkmıştır (Resim: 11, 12). İlk anda bir tahkimatı düşöndürse de, burasının bir liman kompleksi olduğı akla daha yakın gelmektedir. Önümüzdeki yıl burada daha kapsamlı bir araştırma yapacağız.

Kalburcu Kale (Kaleyeri)

Gönen İlçesi'nin 14 km. batısında yer alan Güneykent Kasabası ve çevresini araştırdık. Kasabanın 5 km. güneybatısında, Kalburcu mevkiinde bulunan kale ve alt kesimindeki Roma Dönemi mezarlığı incelendi (Resim: 13). Doğal olarak korunaklı olan ve halk arasında Kaleyeri de denilen Kalburcu Roma kalesinden birçok stel ve kabartmanın da taşındığını öğrendik.

Gönen İlçesi, Güneykent Kasabası Belediye Parkı'nda Roma ve Geç Roma dönemlerine ait sütun, sütun başlığı gibi mimari parçalarla, kabartmalı bir sunak ve bir stel gördük⁹.

⁸ Özsait 1986: 396, Resim: 30, 31.

⁹ Güneykent araştırmalarımızda değerli yardımlarını aldığımız Belediye Başkanı Sayın Fahrettdin Gözgün'e yürekten teşekkür ederim.

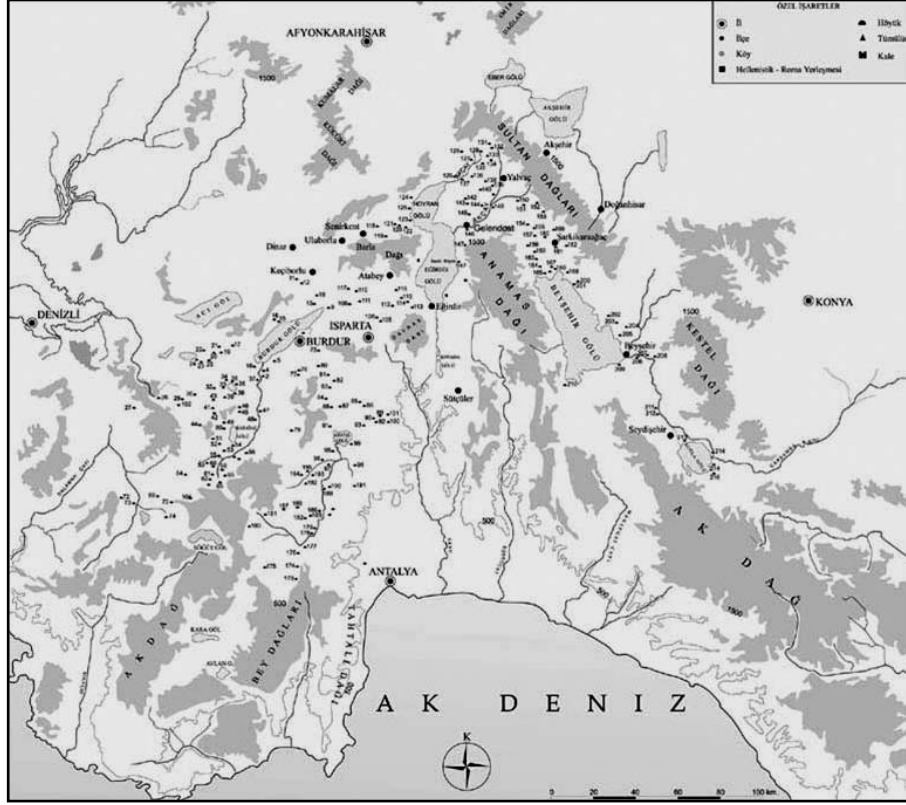
Asarlık Tepesi

Güneykent'in 9 km. kadar güneyinde, Gümüşgün'ün 1.5 km. kadar kuzeybatısında Asarkale olarak da bilinen Asarlık Tepesi ve çevresi araştırıldı. Tepenin güneybatı kesiminde geniş bir alana yayılmış bir Roma Dönemi yerleşmesi bulduk. Asarlık Tepe'nin 1 km. kadar güneyinde, Karataş olarak bilinen geniş bir alanda bir Roma Dönemi yerleşmesi daha bulduk. Her iki yerleşme de çok tahrip edilmiştir.

Bölgede başladığımız araştırmalarımızı tamamlamak amacıyla önümüzdeki yıl da aynı şekilde devam etmek düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

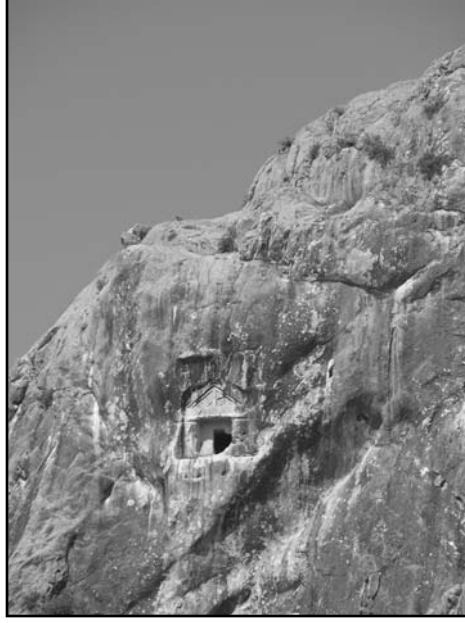
- LABARRE, G.-M. ÖZSAİT.-N. ÖZSAİT, 2007, "Sites et Inscriptions de la Plaine Cillanienne", *Anatolia Antiqua* XV, 113–146.
- ÖZSAİT, M., 1986, "1984 Yılı Burdur ve Isparta Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 389–408.
- ÖZSAİT, M.-G. LABARRE-N. ÖZSAİT., 2006, "Nouveaux témoignage sur le culte de Cybèle en Pisidie occidentale", *Adalya* IX, 1–31.
- ÖZSAİT, M.-G. LABARRE-N. ÖZSAİT., 2007, "Nouvelles Inscriptions de Senitli Yayla (Pisidie)", *Adalya* X, 205–222.
- ÖZSAİT, M., 2007, "2005 Yılı Burdur İli Yüzey Araştırmaları", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, 463–478.

Harita: Göller Bölgesi yerleşmelerinden bir grup

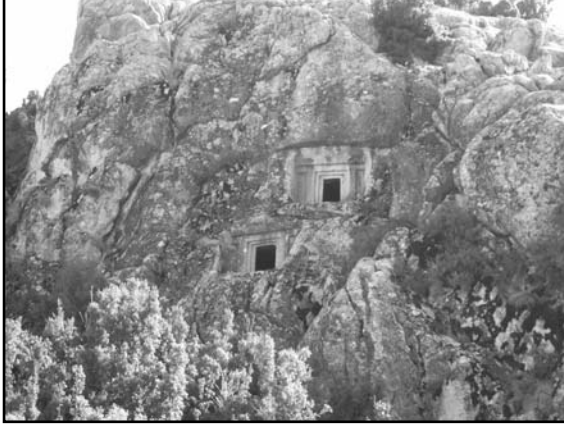
Resim 1: Dedeler Tepe (Ardıçlık kaya mezarı dörtten)

Resim 2: Harmankaya (Manca) Deliktaş kaya mezarı

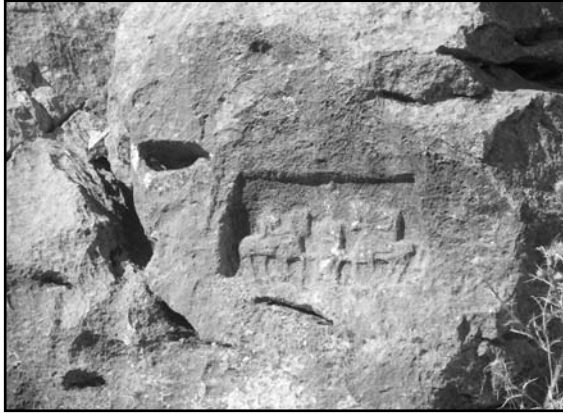
Resim 3: Yaylaköy, Söğütlü Yayla kaya mezarları

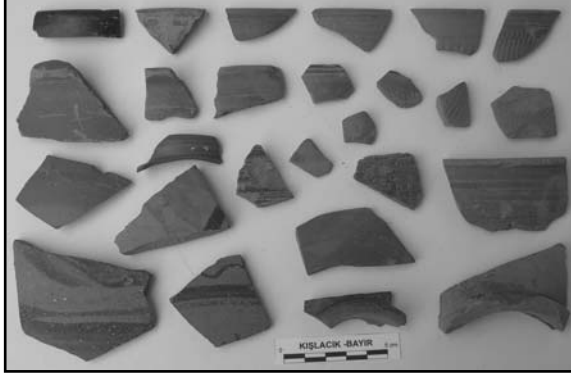
Resim 4: Yazır Köyü, Çirçiller (Pirenli) mevkiî kaya mezarları

Resim 5: Yazır Köyü, Karadağ mevkiî kabartmaları

Resim 6: Ambarcık Yaylası Küçükova mevkiinde Dioskur ve tanrıça üçlüsü

Resim 7: Bayır Kasabası, Kışlacık yerleşmesi buluntularından örnekler

Resim 8: Bayır Kasabası, Kışlacık mevki, aslanlı lahit kapağı

Resim 9: Uylupınar Köyü, Yukarı Mahalle girişinde Kopan Gediği Tümülüsü

Resim 10: Fadıllı Yayla keramiklerinden örnekler

Resim 11: Senir yerleşmesi, liman, geri planda Burdur Gölü

Resim 12: Senir liman kompleksi

Resim 13: Güneykent Kalburcu Kale (Kale Yıkığı)

IONISCHE MEISTER IN DER WERKSTATT DES KRATERS VON VIX? SPURENSUCHE IN ANATOLIEN

Hilde HILLER*

VIX KRATERİ ATÖLYESİNDE İONIALI USTALAR

(Özet)

1952/53 kış aylarında Mont Lassois'in eteklerinde yer alan Vix Köyü'nde bir Kelt hanım asilzadesine ait mezarın kazısı yapılmıştır. Zengin mezar hediyelerinin arasında 1.64 metre yüksekliği ile Antik Dönemin en büyük tunç vazosu olan „Vix Krateri“ de yer almaktaydı. Yunan maden sanatının bu usta eseri bulunur bulunmaz beraberinde, nerede yapıldığı tartışmasını da getirmiştir ki, bu tartışmanın kesin sonucuna henüz varılamamıştır.

Bu volütlü krater arkeoloji yayınlarında Lakonia, Korinth ve Büyük Yunanistan gibi değişik bölgelere ait gösterilmekteydi. Rolley 2003 yılında hâlâ Büyük Yunanistan bağlantısında ısrar ediyordu, halbuki vazoyu süsleyen figürlerin arkasında yer alan montaj harflerinin en fazla Anadolu-İon karakterinde olduğunu da saptamıştı. Kraterin üslubunu İonia'ya bağlayamıyordu.

Buna karşılık bence (1978'de katıldığım bir fotoğraf kampanyasından beri) bu volütlü kraterde İon üslup özelliklerini görmemek mümkün değildir. Bu görüşümü kanıtlamak için iki yıl önce benzer malzeme bulmak amacıyla araştırmalara başlayabildim: 2005'te Yunan müzelerinde (Atina, Delphi, Chios, Samos) ve 2006'da Türk müzeleri (İstanbul, Milet, Manisa) ve kazı depolarında (Didyma, Milet, Klazomenai, Phokaia) çalıştım.

Böylece bu araştırmalarda yaptığım bazı saptamaları bildirimde örneklemeye çalışacağım. Çeşitli alanlardaki İon eserleriyle yapılan karşılaştırmalar sonucunda Kraterin yapımında bir ya da birkaç İonialı ustanın çalışmış olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma ve üslup analizleri sonucunda aydınlatılabilecek sorular arasında bu ustaların hangi bölgelerden oldukları, diğer bazı bölgelerden de ustaların çalışıp çalışmadığı, krateri yapan atölyenin yeri neresi idi gibi soruları sıralayabiliriz.

* Dr. Hilde HILLER, Konradstr. 28, D-79100 Freiburg/DEUTSCHLAND.
E-Mail: hilde.hiller@web.de.

Vix krateri yayınlarında, eserin bölgesi aranırken İonia hiç zikredilmemişse, bunun sebebi İonia bölgesinin maden sanatındaki yeri hakkında bugüne kadar yeterli araştırma ve değerlendirme yapılmamış olmasında aranmalıdır. Samos, Milet, Didyma ve Ephesos bronzlarının yayını tamamlandığında, Doğu İon bronz atölyeleri yeni bir ışık altında görülecektir. Anadolu'da çeşitli yerlere dağılmış olan arkaik bronz eserlerin katalog hâlinde yayınlanması da çok yararlı olabilir.

Orta Avrupa'da bulunmuş bu şaheser krater hakkında yaptığım analizlerin, arkaik doğu İon maden sanatının değerlendirmesine yardımcı olacağını ümit etmekteyim.

Einer der wichtigsten keltischen Zentralorte des 6. Jhs.v.Chr.–der sog. Fürstensitze–befand sich auf dem im nördlichen Burgund am linken Seineufer gelegenen Mont Lassois. An seinem Fuß bei dem Dorf Vix wurde im Winter 1952/53 das Grab einer hochgestellten Dame gefunden. Die Tote war auf einem Wagen beigesetzt. Zu den reichen Beigaben gehören mehrere Gefäße mediterraner Herkunft, darunter der prachtvolle Bronzekrater, der mit 1,64 m Höhe das größte Bronzegefäß der Antike ist (Abb. 1)¹. Dieses Prunkgefäß–als “Krater von Vix” in die archäologische Literatur eingegangen–löste sofort eine rege, oft heftige und bis heute nicht abreißende Diskussion aus.

Körper und Hals des Volutenkraters sind aus einem Stück getrieben, aus einem zweiten der Fuß, der wie die Gefäßschulter von einem Zungenornament umzogen wird. Die mit Perlband, Zungenmuster und Spiralband verzierten Henkelbänder der gegossenen Voluten werden gestützt von Gorgonen in kurzem Wams. Ihre Beine laufen in Schlangen aus und Schlangen umwinden ihre Arme. An den Henkelrückseiten richten sich je zwei Löwen an gebogenen, in Voluten endenden Verstreben auf. Den an der Mündung mit Stab- und Zungenmustern, Spiral- und Perlband verzierten Hals umläuft ein Fries von schreitenden Hoplitern und Viergespannen mit Wagenlenkern. Die gegossenen Relieffiguren sind mit Niete appliziert; ihre exakte Platzierung war durch korrespondierende Versatzmarken auf den Rückseiten der Figuren und auf dem Gefäßhals festgelegt.

Ein Siebdeckel mit zwei eckigen, palmettenverzierten Griffen bedeckt den Krater. Auf einen konischen Aufsatz in der Deckelmitte ist eine Statuette aufgelötet–

1 Erstpublikation des Grabes: R. Joffroy, *Le trésor de Vix* (1954); aktualisierte Publikation: Cl. Rolley (Hrsg.), *La tombe princière de Vix* (2003), im folgenden abgekürzt: Rolley 2003. – s. dort zum Krater: 77-143 und passim, Taf. 4,5,8-11,75-107 (mit ausführlichen Literaturangaben).

eine weibliche Figur, bekleidet mit Chiton, Schleiertuch und Schnabelschuhen, die wahrscheinlich eine Schale in der rechten Hand und eine Oinochoe in der linken hielt. Am Rand des Deckels waren nach Ausweis von Nietlöchern neun weitere Statuetten angebracht, die – in dieser Weise exponiert–noch mehr ins Auge gefallen sein müssen als die Friesfiguren. Sie werden bei einem Transport in der Antike verloren gegangen sein².

DIE BISHERIGEN LOKALISIERUNGSVORSCHLÄGE

Wo ist dieses Meisterwerk der Toreutik entstanden? Diese Frage beschäftigt die Archäologie seit mehr als 50 Jahren. Unter den zahlreichen Lokalisierungsvorschlägen kristallisieren sich drei heraus, die auf mehr oder weniger weitgehende Zustimmung gestoßen sind:

1. Die Zuschreibung des Kraters an eine lakonische Werkstatt.

Sie wurde unmittelbar nach der Auffindung des Kraters mit Hinweis auf den von Herodot erwähnten *krater lakonikos* von Andreas Rumpf vorgenommen, den er in diesem Gefäß verkörpert sah. Er wies die Buchstaben der Versatzmarken dem lakonischen Alphabet zu und sah auch enge Verbindungen zur lakonischen Kunst³. – R. Joffroy führt in seiner gleichzeitig erschienenen ersten Publikation des Fürstinnengrabes von Vix ähnliche Argumente für die Zuschreibung des Kraters an Lakonien oder seine Kolonien im Westen (Tarent) an, schließt aber auch seine Herkunft aus Chalkis oder dessen Kolonien nicht aus⁴. Von den deutschen Archäologen wurde und wird die Zuschreibung an Lakonien fast einmütig vertreten, nur manchmal die Variante Tarent favorisiert⁵. Oft wird der Krater von Vix sogar als gesichertes lakonisches Werk hingestellt⁶.

2 Zu allen Details der hier sehr gerafften Beschreibung s. Rolley 2003, 77-90, zu den Versatzmarken 106 ff.

3 A. Rumpf, Zum Krater von Vix. BABesch 29, 1954, 8-11; ders., *Charites. Studien zur Altertumswissenschaft, Festschrift E. Langlotz* (1957) 127-135. Ihm folgt L.H. Jeffery, *Local Scripts of Archaic Greece* (2. Aufl. 1990) 191 f., 202 Nr. 66; 375. – Zweifel an der Gleichsetzung dieses Gefäßtyps mit dem *krater lakonikos* äußerte E. Kunze, 7. *Olympiabericht* (1961) 173 ff.

4 R. Joffroy, *Le trésor de Vix* (1954) 21 ff. bes. 30.

5 s. den kritischen Literaturüberblick von Rolley 2003 bes. 132 ff. – Zur Variante Tarent s. vor allem M. Herfort-Koch, *Archaische Bronzeplastik Lakoniens* (1986) 72.

6 z. B. von R. Förtsch, *Kunstverwendung und Kunstlegitimation im archaischen und frühklassischen Sparta* (2001) 194 ff. – Am nachdrücklichsten vertritt C.M. Stibbe in zahlreichen Abhandlungen (zusammengestellt von Rolley 2003, 382) die Zuschreibung des Kraters an Lakonien, s. dazu die kritische Stellungnahme von Rolley 2003, passim, bes. 132 ff.

2. Die Zuweisung an Korinth.

Sie wurde 1963 zuerst von M. Gjødesen ausgesprochen, später von Fr. Croissant aufgegriffen⁷. Auch J. Vokotopoulou sah in dem Krater ein korinthisches Werk oder das einer korinthischen Werkstatt im Westen (Cumae?)⁸.

3. Die Zuschreibung an eine großgriechische Werkstatt.

G. Vallet und Fr. Villard haben 1955 als erste den Krater von Vix mit den Frauenkopfhydrien aus Paestum und Sala Consilina zusammenstellt und ihn einem großgriechischen, in lakonisch-korinthischer Tradition stehenden Atelier zugewiesen⁹. – Ihnen folgt im wesentlichen Cl. Rolley mit ähnlichen und zusätzlichen Argumenten, die er zuletzt 2003 in der von ihm herausgegebenen mustergültigen Publikation des „Fürstinnengrabes“ (s. Anm. 1) mit einem kritischen Überblick über die bisherigen Lokalisierungsvorschläge zusammengestellt hat. Dort hat er die Vermutung geäußert, dass der Krater in einer sybaritischen Werkstatt entstanden ist, die nach der Zerstörung von Sybaris nach Paestum weitergewandert ist – einer Werkstatt mit Künstlern verschiedener Provenienzen, in der sich lakonisches und korinthisches Kulturgut in einem großgriechischen Ambiente manifestieren konnte¹⁰.

Mit M. Guarducci schließt er aus, dass die Buchstaben der Versatzmarken im lakonischen Alphabet geschrieben sind¹¹. Stattdessen sieht er in ihnen eine Kontamination aus einem chalkidischen und einem ionischen Alphabet, wobei er die meisten Entsprechungen im Alphabet des kleinasiatischen Ionien erkennt – eine Beobachtung, die er aber mit dem Stil des Kraters nicht in Verbindung bringen kann („mais la style du cratère ... s’oppose absolument à cette attribution“)¹².

Auch sonst wurde –soweit ich sehe– in der umfangreichen, fast unüberschaubaren Literatur zur Herkunftsfrage des Kraters von Vix, die ich hier nur sehr verkürzt und notgedrungen vereinfacht skizziert habe, nie eine Beteiligung ionischer Künstler an der Herstellung des Kraters in Erwägung gezogen worden.

7 M. Gjødesen, *AJA* 67, 1963, 335–351. Fr. Croissant, *BCH* 112, 1988, 150–166.

8 J. Kouleimani-Vokotopoulou, *Chalkai korinthiourgeis prochoi* (1975) 106 ff.; s. auch: J. Vokotopoulou, *Argyra kai chalkina erga technis stin archaiotita* (1997).

9 G. Vallet – Fr. Villard, *BCH* 79, 1955, 50–74.

10 Rolley 2003, 131–143.

11 M. Guarducci, *RendLinc* 18, 1963, 3–19; Rolley 2003, 110.

12 Rolley 2003, 111 f.

SPURENSUCHE IN IONIEN–ERSTE INDIZIEN

An diesem Punkt nun möchte ich mich in die Diskussion einschalten: Als ich während einer Fotokampagne, die ich 1978 im Auftrag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz zusammen mit dem Fotografen dieses Museums im Musée Archéologique de Châtillon-sur-Seine durchführte¹³, schienen mir ionische Elemente im Stil des Kraters von Vix kaum übersehbar. Seither vermutete ich zumindestens eine Beteiligung ionischer Künstler an der Herstellung des Kraters. Die zur Untermuerung meiner Hypothese notwendige Suche nach Vergleichsmaterial konnte ich erst seit zwei Jahren intensivieren. 2005 führte ich erste Recherchen in einigen griechischen Museen (Athen, Nationalmuseum und Kerameikoseum; Delphi, Vathy) durch. Seit 2006 setze ich sie außer in deutschen Museen in türkischen Museen (Istanbul, Manisa, Balat) und Grabungsdepots (Klazomenai, Phokaia, Ephesos, Panionion, Milet und Didyma) fort. Für die Genehmigung dazu danke ich der Generaldirektion für Kulturgüter und Museen, für die Unterstützung meiner Arbeit den Direktionen der genannten Museen und den Leitern der genannten Grabungen¹⁴. Nachdem ich meine Arbeitshypothese vor 1 ½ Jahren in Anträgen an die Antikendirektion des türkischen Staates und die Leiter der Grabungen, deren Funde ich sichten wollte, kurz umrissen habe, nehme ich jetzt gern die Gelegenheit wahr, mein Projekt im Rahmen dieses Symposiums etwas ausführlicher vorzustellen. Ich danke der Antikendirektion für die Einladung dazu.

An ausgewählten Beispielen möchte ich einige Beobachtungen skizzieren, die meine Vermutungen bestätigen.

13 Die in den Abbildungen 1-3, 7, 10, 11, 12, 14 wiedergegebenen Aufnahmen von O. Pilko sind auf dieser Fotokampagne entstanden; Abb. 4 nach : Cl. Rolley, *Die griechischen Bronzen* (1984) Abb. 133.

14 Mein Dank gilt: I. Karamut und dessen Mitarbeiterinnen S. Atik, G. Baron Çelik, G. Kongaz (Archäologisches Museum Istanbul) und M. Tosunbas und deren Mitarbeiterin S. Soyaker (Museum Manisa) sowie H. Akat (Museum Balat); ferner F. Krinzing und für ihre vielfältige Hilfe und Überlassung von Fotos besonders U. Muss (Grabung Ephesos), V.v. Graeve und insbesondere Ph. Brize und H. Eiwanger-Donder, die mir Fotos bzw. Zeichnungen zur Verfügung stellten (Grabung Milet), A. E. Furtwängler und N. Franken (Grabung Didyma), H. Lohmann (Grabung Mykale-Panionion) auch für die Zusendung von Fotos, Ö. Özyigit auch für die Erlaubnis, unpublizierte Funde zu fotografieren (Grabung Phokaia) und schließlich G. Bakir und seinen Assistenten H. Çevizoglu, B. Özer und K. Uzun für besondere Gastfreundschaft, die Gewährung der Einsichtnahme in unpublizierte Dissertationen und Überlassung von Fotos unpublizierter Funde. – Wertvolle organisatorische Hilfe bei der Vorbereitung meiner Recherchen in der Türkei erhielt ich von N. Arslan, N. Asgari (der ich auch die Übersetzung der Zusammenfassung verdanke), H. Çevizoglu, R. Özgan, R. Posamentir und L. Vadar. Ihnen allen möchte ich sehr herzlich danken. – Für die Unterstützung meiner Arbeit und die Überlassung von Fotos danke ich ganz besonders auch A. Scholl, U. und V. Kästner und M. Maischberger (Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung), ferner P.C. Bol (Liebieghaus, Frankfurt a. M.) und M. Maass (Badisches Landesmuseum Karlsruhe).

Es war zunächst die Deckelstatuette, an der mir ionische Züge besonders ins Auge fielen (Abb. 2, 3). Sie treten gerade in der Gegenüberstellung mit den Kopfprotomen der Bronzehydrien von Paestum und Sala Consilina hervor, die von Rolley vorgenommen wurde, um einen Werkstattzusammenhang zwischen dem Krater von Vix und den unteritalischen Hydrien aufzuzeigen¹⁵. Die Deckelstatuette hebt sich nicht nur in ihrer deutlich höheren Qualität von ihnen ab, sondern auch in der Ausprägung von charakteristischen, als ostionisch zu interpretierenden Zügen: der hohen, weit zurückfliehenden Stirn, den etwas schlitzförmig nach außen gezogenen Augenwinkeln, der vorstoßenden Nase mit den markanten Nasenflügelfurchen (Abb. 4). Diese Charakteristika treten an Köpfen aus den verschiedensten Regionen Ostgriechenlands auf. Aus einer Fülle von Beispielen führe ich einige wenige an: eine weibliche Protome auf einer Kleeblattkanne auf Rhodos¹⁶, die Köpfe der Frauen auf der Reigenhydria von Samos¹⁷ und der Blüte haltenden Frau auf einem Votivrelief aus dem Aphroditeheiligtum in Milet (Abb. 5)¹⁸, Köpfe von Frauen und Sphingen auf Fragmenten klazomenischer Amphoren (Abb. 6)¹⁹. Ferner sei hier der Kopf der Artemis aus der chryselephantinen Göttergruppe in Delphi angeführt, die oft für phokäisch, fast einstimmig jedenfalls für ostionisch gehalten wird²⁰. Die schmale, zum Kinn hin zugespitzte Kopfform der Deckelstatuette findet eher Parallelen im nördlichen Bereich Ostioniens als im Süden – was sich anhand von Terrakotten am eindrucklichsten zeigen lässt²¹.

15 Cl. Rolley, *Les vases de bronze de l'archaïsme récent en Grand-Grèce* (1982) 57 Abb. 133 – mit Bezug auf Vallet-Villard a.O. 56; s. auch Rolley 2003, 124 Abb.76.

16 E. Walter-Karydi, *Samische Gefäße des 6. Jahrhunderts v. Chr.*, SAMOS VI, 1 (1973) 133 Nr. 530 Taf. 67.

17 A. E. Furtwängler, *AM* 95, 1980, 188 ff. Taf. 54, 55, Beil. 1, Abb.10.

18 Ph. Brize, *AA* 2001, 569 Kat. Nr.12 Abb. 14. Das hier abgebildete Foto verdanke ich Ph. Brize. – Mit der Statuette von Vix gut zu vergleichende weibliche Profile erscheinen ferner auf zahlreichen, in den letzten Jahren in Milet gefundenen, noch unpublizierten Fragmenten von Fikelurakeramik, die ich im Grabungsdepot von Milet ansehen konnte.

19 B. Özer, in: A. Moustaka, E. Skarlatidou, M.-C. Tzannes, Y. Ersoy (Hrsg.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony. Proceedings of the International Symposium*, Abdera 20.-21. 10. 2001 (2004) 203, 211 Abb. 3; s. ferner u.a. die Frauen auf dem klazomenischen Gefäßfragment Athen NM 5610 (Walter-Karydi a. O. 146 Nr. 976 a.b Taf. 119) und auf den klazomenischen Amphoren in Berlin, Staatl. Mus. Antikensammlung Inv. V.I. 4530 und 4531 (L. Kjellberg, *AD* II Taf. 54, 55). – An den Frauen- und Sphingenköpfen auf klazomenischen Amphoren erscheinen besonders häufig auch dieselben Buckelwellen über der Stirn wie bei der Deckelstatuette von Vix.

20 J. Floren, *Die geometrische und archaische Plastik* (1987) 394 f. Anm. 27, 28 (mit weiterer Literatur) Taf. 34, 5; für die charakteristischen Merkmale (zurückfliehendes Stirn-Nasenprofil, markante Nase mit betonter Nasenflügelfurche) sind Dreiviertel- und Profilansichten des Kopfes heranzuziehen, wie etwa abgebildet bei U. Sinn, *AM* 97, 1982, Taf. 11, 4; F. Croissant, *BCH* 112, 1988, 126 Abb. 65; M. Maass, *Das antike Delphi. Orakel, Schätze, Monumente* (1993) Taf. IX.

21 Vgl. zur Gesichtsform auch den unpublizierten Kalksteinkopf im Museum Çesme (Inv. 789) aus Erythrai.

Auch das Gewandmotiv der Statuette scheint am ehesten nach Ionien zu weisen. Die Kombination von Chiton und Schnabelschuhen kommt häufig in Ionien vor – wie etwa auf klazomenischen Amphoren²², nie dagegen in Lakonien; die Falten auf der Rückseite des vorn glatt herabfallenden Chitons der Deckelstatuette allerdings sind sonst offenbar nur in Lakonien belegt²³. Dass das Schleiertuch bei ostionischen Frauenfiguren besonders häufig begegnet, braucht kaum eigens erwähnt zu werden.

Am Fries der Halszone geben sich ionische Züge nicht auf den ersten Blick zu erkennen. Die Hopliten (Abb. 7) tragen wie die lakonischen Krieger den Panzer auf der nackten Haut²⁴. Aber in ihrer etwas gedrungenen, kräftigen Körperlichkeit unterscheiden sie sich von den schlankeren lakonischen Kriegern – wie ein Vergleich mit der Athener Statuette aus Lykosoura zeigen mag²⁵. Ostionische Stilelemente verraten sich vor allem in den Gesichtern der Hopliten des Kraters von Vix (Abb. 8): Unter dem korinthischen Helm – der in wohl allen Regionen der griechischen Welt im selben Typus dargestellt wurde, auch in Ostionien²⁶ – sind das stark zurückfliehende Gesichtsprofil und die vorstoßende Nase mit der markanten Nasenflügelfurche zu erkennen – Merkmale, die auch am Gesicht der Deckelstatuette zu beobachten waren, und die sich an männlichen ostionischen Figuren ebenso wieder finden – z.B. am Herakleskopf auf einem klazomenischen Gefäßfragment (Abb. 9)²⁷, auf dem auch das Auge mit den spitz auslaufenden Augenwinkeln sehr ähnlich erscheint, und dem Kopf eines Hopliten auf einem etwas späteren klazomenischen Sarkophag²⁸.

Lassen sich bei den Hopliten von lakonischem Typus ionische Stilelemente gut fassen, so gibt die stilistische Zuordnung der Quadrigen mit den Wagenlenkern (Abb. 10, 11) größere Rätsel auf. Die Wagenlenker unterscheiden sich in ihrer Statur und in ihren knapperen Gesichtsformen mit den schmalen, spitzen Nasen deutlich von den Hopliten. Kleine Meisterwerke sind die acht Quadrigen, die

22 s. die unter Anm. 19 aufgeführten klazomenischen Amphoren in Berlin.

23 s. M. Herfort-Koch a.O. (Anm. 5) 70 Anm. 87; Rolley 2003, 240.

24 Zu dieser Panzertracht s. u.a. Herfort-Koch a.O. (Anm. 5) 54; Rolley 2003, 139 f.

25 Herfort-Koch a.O. (Anm. 5) K 134, Taf. 19, 3-4.

26 z.B. auf klazomenischen Sarkophagen, s. R.M. Cook, *Klazomenian sarcophagi* (1981) Taf. 45, 65, 66, 69, 71 (manchmal ohne Nasenschutz, aber immer mit dem gleichen Helmbusch)

27 B. Özer a.O. (s. Anm. 19) 211, 213 Abb. 18.

28 Berlin, Staatl. Mus., Antikensammlung Inv. 3352: Cook a.O. (Anm. 26) 53, G 42 Taf. 84,4; 85.

zwar ähnlich komponiert, aber auf äußerst raffinierte variiert sind: durch die unterschiedlichen Kopfwendungen der jeweils rechten Gespannpferde und vor allem durch die virtuos differenzierten Mähnenfrisuren, die sich bei keinem der 32 Pferde exakt wiederholen.

Die Pferde wurden – nicht zu Unrecht – mit korinthischen Pferden verglichen: z. B. den bronzenen Pferdeköpfen von Isthmia²⁹ und dem oft Korinth zugeschriebenen Bronzeferdchen aus Lokris in Mariemont³⁰ – u.a. wegen ihrer Mähnenfrisuren, die ebenso auf dem Krater von Vix vertreten sind und deren gewellte Strähnen hier wie dort durch gleichmäßig eingedellte Querfurchen angegeben sind. Diese Art der Haarstilisierung war allerdings weit verbreitet – auch in Ostionien, wie etwa die bronzene Sphingenstatuette aus Samos in Berlin³¹ veranschaulichen mag.

Zwar begegnet in Ostionien häufig ein anderer Pferdetypos mit schlanken Beinen, meist kleinen Köpfen, langen, schmalen Schnauzen. Man trifft ihn auf Terrakottafriesen von Larisa und Phokaia sowie auf klazomenischen Sarkophagen an³². In Körperbau und Kopfform vergleichbar aber sind die Pferde auf den Wagenreliefs aus der milesischen Kolonie Kyzikos³³ und insbesondere zwei in Milet selbst gefundene Bronzeferdchen³⁴. Bei den beiden Bronzeferdchen stimmt auch die Mähnenfrisur mit der einiger Pferde des Kraters überein (vgl. z. B. die beiden mittleren Pferde in der Quadriga Abb. 11), ohne allerdings mit derselben Feinheit und Akkuratess ausgeführt zu sein.

Sehr ausgeprägte ionische Züge lassen die Löwen an den Volutenhenkeln erkennen (Abb. 12). Des öfteren wurden sie mit den Löwen der Paestaner Hydrien verglichen und derselben Werkstatt zugeschrieben³⁵. Doch veranschaulicht die

29 Rolley 2003, 140 Abb. 69

30 Mariemont, Musée Royal Inv. B 187. M. Gjødesen, *AJA* 67, 1963, 338 Anm. 33 Taf. 71,8; Floren a.O. (Anm. 20) 203 Anm. 121.

31 E. Buschor, *Altsamische Standbilder V* (1961) 97 f. Abb. 398, 399.

32 s. z. B. E. Langlotz, *Studien zur nordostgriechischen Kunst* (1975) Taf. 19, 2-3, 6-7 (aus Larisa); ders., *Die kulturelle und künstlerische Hellenisierung der Küsten des Mittelmeers durch die Stadt Phokaia* (1966) Abb. 32 (aus Phokaia); E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens* (1961) Abb. 250 (aus Klazomenai); Cook a.O. (Anm. 26) 9 f. B 8 Taf. 6,1; 7,1 (s. dort weitere

33 Beispiele von auf klazomenischen Sarkophagen dargestellten Pferden). Istanbul, Archäol. Mus. Inv. 2813. E. Akurgal a.O. (Anm. 32) 234 Abb. 207, 208; Floren a.O. (Anm. 20) 405 Anm. 17.

34 Balat, Mus. Grabungsinv. Z 93.32.12; Z 02.58.7- aus dem Aphroditeheiligtum. H. Donner, *AA* 2002, 1. Halbbd. 7 Abb. 1; V.v. Graeve, *AA* 2003, 2. Halbbd. 219 f. Abb. 7. Das Pferd Z 02.58.7 konnte ich im Original in restauriertem Zustand sehen.

35 Vallet-Villard a.O. (Anm.9); differenzierter und mit Berücksichtigung von Neufunden: Rolley 2003, 125 f. Abb. 78, 81. Für die hier folgende Gegenüberstellung s. D. Planck, J. Biel u. a. (Hrsg.), *Der Keltenfürst von Hochdorf* (Ausstellungskatalog Stuttgart/Köln 1985) 128 Abb. 147, 148.

Gegenüberstellung –so wie oben entsprechend an den Frauenköpfen dieser Bronzefäße festgestellt– lediglich eine Abhängigkeit der Löwen von Paestum von solch originelleren Vorbildern wie den Henkellöwen des Kraters von Vix: Ähnlich, aber vereinfacht wiedergegeben sind der Gesichtsschnitt mit den schräg liegenden Augen, im Falle der Hydria 5 auch die zugespitzten, etwas eingeknickten Ohren, ferner die Mähne, deren subtil modellierte Flammenbüschel hier reduziert einmal in Gravur und das andere Mal als kompakte Zotteln erscheinen. Etwas steif nimmt sich der Henkellöwe der Hydria 5 von Paestum neben den Löwen des Kraters aus, die in ihren geschmeidigen Bewegungen mit dem rückwärts gewandten Kopf ganz den ionischen Löwen entsprechen, die etwa auf der Stele von Dorylaion und in dem Bronzehenkel im Frankfurter Liebieghaus begegnen³⁶. Im Gegensatz zu den Verfechtern der Zuschreibung des Kraters von Vix an Lakonien³⁷ und Korinth³⁸ scheinen mir die Löwen des Kraters in Ostionien verwurzelt zu sein. Sie zeigen in ihrem geschwungenen Mähnenansatz und den anders als bei lakonischen und korinthischen Löwen über der Stirn zurückgestrichenen Mähnenhaaren assyrisch-ionische Züge³⁹. Die frühere Elfenbeinstatue aus Bayraklı⁴⁰ z.B. verkörpert denselben Typus. Das spitze Ohr des Henkellöwen ist zwar nicht so stark gefaltet wie bei der Elfenbeinstatue; es findet aber auch in dieser Form seine Entsprechung bei ionischen Löwen, z. B. auf einem Marmorrelief von Ephesos⁴¹, und unterscheidet sich deutlich von den lakonischen aufgestellten Rundohren⁴². Auch aus den Detailformen der Löwen des Kraters von Vix spricht die ostionische Tradition. So erinnern die akkurat gereihten, fein gestriegelten Flammenbüschel der Nackenmähne unmittelbar an einen früheren Elfenbeinlöwen in Miniaturformat aus dem Artemision in Ephesos (Abb. 13)⁴³. Die gravierten Bögen

36 Stele von Dorylaion, Istanbul, Archäolog. Museum Inv. 680 : Floren a.O. (Anm. 20) 406 Anm. 22 Taf. 36, 2 (mit weiterer Lit.); Löwenhenkel, Frankfurt, Liebieghaus Inv. 441: P.C.Bol – Th. Weber, Liebieghaus. *Antike Bildwerke* II (1985) 31 ff. Nr.8 (dort für ostionisch gehalten, Fundort unbekannt).

37 s. vor allem C.M. Stibbe u.a. in: BABesch 75, 2000, 104 ff. – Charakteristisch für lakonische Löwen sind die abstehenden Kragenmähnen; s. etwa den von einem Spartaner in das Heraion von Samos geweihten Bronzelöwen: Herfort-Koch a.O. (Anm. 5) 63, 122 K 163 Taf. 26, 6 mit weiterer Lit..

38 s. insbesondere J. Kouleimani-Votokopoulou a.O. (Anm. 8) 15.

39 s. die Beschreibung dieses Typus bei H. Gabelmann, *Studien zum frühgriechischen Löwenbild* (1965) 56-61, 83, 93 f.

40 Verschollen. E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens* (1961) 186 f. Abb. 140-142. Gabelmann a.O. (Anm. 39) 38, 40, 57 f., 114 Nr. 49.

41 Gefunden an der Südwestecke des archaischen Artemisions: A. Bammer – U. Muss, *Das Artemision von Ephesos. Das Weltwunder Ioniens in archaischer und klassischer Zeit* (1996) 81 f. Abb. 97.

42 s. z. B. den in Anm. 37 angeführten lakonischen Bronzelöwen aus dem Heraion von Samos.

43 Istanbul, Archäol. Mus. Inv. 2585 M. Akurgal a.O. 194, 336 Abb. 152; Gabelmann a.O. 36, 39, 56, 58, 112 Nr. 21. – Abb. 13 nach Aufnahme der Verf.

der Schnauzenfurchen mit den Punktmarkierungen der Schnurrhaare (Abb. 14) erscheinen ganz ähnlich an den Tonantefixen vom Panionion⁴⁴. An ostionischen Metallarbeiten sind solche in Kaltarbeit hergestellten Punktornamente besonders beliebt gewesen; sie begegnen u.a. an Funden aus dem "Lydian treasure"⁴⁵; die gepünktelten Rosetten auf der Stirn der Henkellöwen erscheinen sehr ähnlich auf Helmen und Gewändern auf dem Geryoneus-Bronzeblechs von Samos⁴⁶.

Weitere Hinweise darauf, dass der Krater in einem ionischen Kontext zu sehen ist, geben auch die Gorgonen und Schlangen, auf die ich aus zeitlichen Gründen hier nicht eingehen kann, und schließlich besonders die Ornamentik, für die unpubliziertes Material heranzuziehen wäre, von dem ich –wie ich den Ausgräbern versprochen habe– vor der Veröffentlichung keine Fotos zeige.

Auch wenn ich jetzt nur einige Mosaiksteine aus meinen Beobachtungen vorführen und einen sehr ausschnitthaften Einblick in meine sonst differenziertere Argumentation geben konnte, dürfte deutlich geworden sein, dass ausgeprägte ionische Elemente an diesem Meisterwerk der Toreutik kaum zu übersehen sind.

Wie sind sie zu interpretieren? Wie war die Werkstatt zusammengesetzt, in der der Krater entstanden ist, und wo hat sie gearbeitet?

Die Beantwortung dieser Fragen erfordert noch weitere Recherchen und eingehende Stilanalysen. In diesem Zusammenhang sind auch die kontroversen Angaben zum Alphabet der Versatzmarken unter Hinzuziehung von Epigraphikern zu überprüfen – ebenso die Datierungsvorschläge, wobei mir die zuletzt von Rolley noch einmal gut begründete in die Jahre 530-20 v. Chr.⁴⁷ z.Zt. am überzeugendsten erscheint.

Festhalten lässt sich aber wohl jetzt schon, dass ein oder mehrere Ionier maßgeblich an der Herstellung des Kraters beteiligt waren – ob auch Handwerker anderer Provenienzen, wird noch, soweit möglich, zu klären sein, ebenso die Frage, ob sich die Herkunft der ionischen Künstler genauer bestimmen lässt. Solchen Versuchen sind allerdings durch die Tatsache, dass Bronzeworkstätten wanderten und Typen und Formen etwa von Gefäßattaschen und Aufsatzfiguren von Werkstatt zu Werkstatt vermittelt werden konnten, gewisse Grenzen gesetzt.

Für die Lokalisierung der Werkstatt, in der der Krater entstanden ist, zeichnen sich nun mehrere Möglichkeiten ab: Sie könnte in Ionien selbst gewirkt haben oder in Sparta, wo nachweislich ionische Künstler tätig waren⁴⁸, oder in Großgriechenland

44 H. Lohmann, *Asia Minor Studien* 54, 2005, 86 Taf. 8, 2. Ich danke H. Lohmann herzlich für ein Foto eines der Antefixe.

45 I. Özgen – J. Öztürk, *The Lydian Treasure* (1996) Abb. 52, 53.

46 Ph. Brize, *AM* 100, 1985, Taf. 15, 17, 20, Beil. 2.

47 Rolley, *Vix* 2003, 129 ff.

48 Erinnert sei an Bathykles aus Magnesia, den Schöpfer des Throns von Amyklai: R. Vollkommer (Hrsg.), *Künstlerlexikon der Antike* (2001) 114 s.v. Bathykles (mit Literaturliste).

– jedoch nicht in Tarent, wie oft erwogen, sondern in einem ionisch geprägten Ambiente, z. B. in der phokäischen Kolonie Velia, in deren Umkreis (von ca. 50 km) die Bronzegefäße von Paestum und Sala Consilina gefunden wurden, vielleicht auch in der mit Milet befreundeten Stadt Sybaris⁴⁹. Schließlich bietet sich Marseille, die phokäische Kolonie Massilia, als 4. Möglichkeit an, die ich z.Zt. nicht nur wegen des kurzen Anlieferungsweges am meisten favorisiere.

Wenn in der bisherigen Literatur zum Krater von Vix bei den Versuchen seiner stilistischen Zuordnung Ionien nicht einmal in Erwägung gezogen, sondern völlig ausgeblendet wurde, so mag das damit zusammenhängen, dass sich erst in jüngerer Zeit abzuzeichnen beginnt, welche Rolle Ionien für die archaische Toreutik und Bronzeplastik gespielt haben muss.

So wurde eine von den Berliner Museen in Smyrna erworbene Bronzekanne mit der Fundortangabe „aus Pergamon“ von Neugebauer Unteritalien zugeschrieben (Abb. 15)⁵⁰, weil ihre Entstehung in Ostgriechenland damals offenbar undenkbar war. Und obwohl dann L. Politis ihren ionischen Charakter aufzuzeigen versucht hatte⁵¹, wurde die Kanne später von I. Votokopoulou für korinthisch gehalten⁵² und vor kurzem von Stibbe für lakonisch⁵³ – von beiden übrigens mit dem Argument, dass sie in derselben Werkstatt wie der Krater von Vix entstanden sei.

Die Publikationen der Bronzen von Samos, die bald vollständig vorliegen wird⁵⁴, der Bronzen von Milet und Didyma, die in Vorbereitung ist⁵⁵, der Bronzen von Ephesos, die sich im Druck befindet⁵⁶ sowie die bereits erschienene Publikation des „metal-work“ von Sardis⁵⁷, werden die bisher völlig unterbewerteten ostionischen Bronzewerkstätten in ein neues Licht setzen. Schön wäre es, wenn auch die verstreut in Anatolien gefundenen archaischen Bronzen – vielleicht von türkischen Kolleginnen und Kollegen – katalogmäßig erfasst würden, wie bereits in vorbildlicher Weise geschehen im Falle der Bronze- und Edelmetallfunde des „Lydian treasure“⁵⁸.

Ich hoffe, mit meiner Analyse des in Mitteleuropa gefundenen Prachtkraters einen weiteren Beitrag zur Aufwertung der ostionischen Toreutik leisten zu können.

49 s. Herodot VI, 21.

50 A. Neugebauer, *RM* 38/39, 1923/24, 349 ff. passim, 434 Abb. 3. – Abb. 15: Foto Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung, Neg. Nr. Ant 3874.

51 L. Politis, *AEphem* 1936, 159 ff. Abb. 12, 13.

52 I. Votokopoulou a.O. 125 f. Nr. 8.

53 C.M. Stibbe, *BABesch* 75, 2000, 81 f.

54 Bisher erschienen: U. Gehrig, *Die Greifenprotomen aus dem Heraion von Samos. SAMOS IX* (2004); in Bearbeitung vom selben Autor: die Statuetten aus dem Heraion von Samos.

55 Die Bronzen aus der Milet-Grabung werden von H. Eiwanger-Donder bearbeitet mit Ausnahme der Bronzebleche, die Ph. Brize publiziert. Die Bronzen von Didyma bearbeitet N. Franken.

56 Publiziert von G. Klebinder-Gauß.

57 J.C. Waldbaum, *Metalwork from Sardis* (1983).

58 s. Anm. 45.

Abb. 1: Krater von Vix. Châtillon-sur-Seine, Musée Archéologique

Abb. 2: Deckelstatuette des Kraters von Vix, Vorderansicht

Abb. 3: Deckelstatuette des Kraters von Vix, Profilansicht

Abb. 4: Deckelstatuette des Kraters von Vix, Detail

Abb. 5: Bronzenes Votivblech aus dem Aphroditeheiligtum in Milet, Frau mit Blüte, Ausschnitt. Balat, Museum. Inv. E 3185

Abb. 6: Fragment einer klazomenischen Amphora mit Frauenkopf. Grabungsdepot Klazomenai Nr. LTM – 2000-21163

Abb. 7: Krater von Vix. Hoplit vom Fries der Halszone

Abb. 8: Krater von Vix. Kopf eines Hopliten vom Fries der Halszone

Abb. 9: Klazomenisches Gefäßfragment mit Herakleskopf. Grabungsdepot Klazomenai Nr. AKRO - 1989 - 043/045

Abb. 10: Krater von Vix. Quadriga vom Fries der Halszone

Abb. 11: Krater von Vix. Köpfe von Pferden einer Quadriga

Abb. 12: Krater von Vix. Henkellöwe

Abb. 13: Elfenbeinstatuette eines Löwen aus dem Artemision in Ephesos. Istanbul, Archäologisches Museum, Inv. 2585 M

Abb. 14: Krater von Vix. Kopfdetail eines der Henkellöwen

Abb. 15: In Smyrna erworbene Bronzekanne.
Staatliche Museen zu Berlin,
Antikensammlung, Inv. Misc.
10409

YENİ ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA ÇORUM BÖLGESİNDE BULUNAN ÇEŞİTLİ ERKEN TUNÇ ÇAĞI MADENİ BULUNTULAR

Thomas ZIMMERMANN*

6 Ekim 1998'de Çorum civarında kabaca 25 km. batıdaki Bekaroğlu Köyü'nde bulunan 10 adet metal alet Çorum Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir (Resim: 1). Müzeye satılan bu buluntuların nasıl ele geçirildiği bilinmemektedir, kayıtlara göre ziraî çalışmalar sırasında bulunmuştur ve büyük bir olasılıkla hepsi aynı yerden gelmiştir¹.

Bekaroğlu Köyü buluntularını oluşturan bu ağır metal aletler şu şekilde sıralanır:

- 1) Env.-No. 1-1-98. Kıvrık mızrak ucu; ağırlık 305,4 g., ölçüler: 37,7x4,8x1,2 cm.
- 2) Env.-No. 1-2-98. Keski; ağırlık 227,2 g.; ölçüler: 21,5x3,1x1,0 cm.
- 3) Env.-No. 1-3-98. Keski; ağırlık 383 g.; ölçüler: 25,7x3,2x1,0 cm.
- 4) Env.-No. 1-4-98. Massif keski; ağırlık 468,8 g.; ölçüler: 25,6x2,3x1,8 cm.
- 5) Env.-No. 1-5-98. Yontulmuş keski; ağırlık 375,7 g.; ölçüler: 24,5x2,8x1,7 cm.
- 6) Env.-No. 1-6-98. Yassı balta, ağırlık 478,8 g.; ölçüler: 17,8x1,4x4,0 cm.
- 7) Env.-No. 1-7-98. Yassı balta; ağırlık 239 g.; ölçüler: 15,9x4,2x0,9 cm.
- 8) Env.-No. 1-8-98. Yassı balta; ağırlık 252,7 g.; ölçüler: 17,1x 4,1x0,9 cm.
- 9) Env.-No. 1-9-98. Yassı balta; ağırlık 197,6 g.; ölçüler: 15,3x3,7x0,9 cm.
- 10) Env.-No. 1-10-98. Kısa yassı balta; ağırlık 131 g.; ölçüler: 10,6x2,9x1,0 cm.

* Yrd. Doç. Dr. Thomas ZIMMERMANN, Bilkent Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 06800 Bilkent, Ankara/TÜRKİYE

1 Geniş bir değerlendirme için bkz. İpek/Zimmermann 2007. Bu araştırmada bana yardım eden, izni veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ndeki arkadaşlara, Çorum Müzesi'nden Sn. İsmet Ediz, Dr. Önder İpek, Bilkent Üniversitesi'nden Ben Claasz Coockson ve eşim Gürsu Zimmermann'a teşekkürü bir borç bilirim.

Yassı Baltalar ve Keskiler (Resim: 2)

6 ve 10 No.lu objeler hilâl şeklinde ve 7,8 ve 10 No.lu objeler de hafifçe yayılan ağızlı örnekleri temsil ederler. Bu örneklerde kullanma izleri yeterince belirgin değildir, buna rağmen 6 ve 9 No.lu örneklerdeki eski tahribat izleri ağız kısımlarındaki sert darbe izlerinden belli olur. Bununla birlikte 6 No.lu örneğin, asimetrik yapılmış ağızından dolayı ağaç ya da metal için keski olarak kullanıldığı düşünülebilir². Bunların çok basit şekilleri bunların kronolojik olarak belirlenmesini zorlaştırır, çünkü bu tip Yakın Doğu baltaları M.Ö. 3. ve 2. binyılda yaygın olarak kullanılmıştır³. Orta Anadolu'daki çeşitli yerleşmelerden bilinen yayılan ağızlı yassı balta ve keskiler Orta Karadeniz Bölgesi'nde görülmüştür (Amasya Müzesi buluntuları buna güzel bir örnektir)⁴.

Uzun Yassı Keskiler (Resim: 3 a.b)

2 ve 3 No.lu aletler, uzun yassı gövdeli ve yayılan hilâl ağızlı keskiler olarak sınıflandırılabilir; her iki objenin de ağızları kullanımlarıyla ilgili izler göstermezler, ama 2 No.lu aletin hafifçe bükülmüş gövdesi ve 3 No.lu aletin eğrilmiş boynu metal ya da ağaç işleri sırasında keskilerin gövdesine vurulan çekiç izlerini gösteriyor olabilir⁵. Diğer taraftan bunların şekilleri çok daha özel bir grubu gösterir: Yukarıda tanımlanan şekilli keskiler, özellikle trapez şekilli üstüyle 3 No.lu alet İkiztepe'de bulunan metal buluntulardan çok iyi bilinir. Böyle metal ya da ağaç işçiliği aletleri ETÇ III ya da geçiş (geç M.Ö. 3. ve erken 2. binyıl) dönemine tarihlenen mezarlardan gelirler⁶. Bunların fonksiyonel görünüşlerini ele alacak olursak, İkiztepe Mezarlığı'ndaki geç ETÇ mezarlarıyla olan sıkı bağlantılarından dolayı ağır bir silah olarak kullanmış olabilecekleri düşüncesini de ortaya koyar, bu hipotez kesinlikle geniş hilâl ağızlı böyle keskilerle yapılmış öldürücü darbelerin olduğu İkiztepe insan kafataslarının son zamanlarda yapılan antropolojik araştırmalarıyla desteklenmiştir⁷.

2 Müller-Karpe 1994, s. 159.

3 Özgüç 1978, s. 33.

4 Özgüç 1978, s. 33; Lev. 69,3-6.

5 Müller Karpe 1994, s. 166; Lev. 66,9; 67,21; 73, 28.

6 Bilgi 1984, s. 47; s. 91, Res. 14,66; Bilgi 1990, s. 215, Res. 16,225-227.246; Müller-Karpe 1994, Lev. 67,20.21.; Bilgi 2005, s. 137 Res. 34.36.

7 Bu bilgiyi paylaştığı için Antropolog Doç. Dr. Yılmaz Erdal'a (Hacettepe Üniversitesi), teşekkürü bir borç bilirim.

Yontulmuş Ağır Keskiler ya da „Mızrak Uçları“ (Resim: 3 c.d)

4 ve 5 No.lu iki belirgin şekilli obje, ilk bakışta Anadolu’da geniş bir yayılıma sahip bakır keski grubunun tipolojik eğilimlerini taşır⁸. Doğu Anadolu’daki Pulur-Sakyol’dan çıkan bir keskiyle benzer yontulmuş bir gövdeye sahiptir⁹. Diğer taraftan bazı farklı detaylar, Bekaroğlu buluntularına bir „Pontic“ stil eğilimi verir. Bilimsel olarak bağlantılı objeler yine İkiztepe metal endüstrisi için tipiktirler¹⁰. Çoğunluk mezarlık tabakalarından geldiği için yukarıda belirtildiği gibi antropolojik buluntulara göre, bu aletler genellikle oldukça egzotik bir silah çeşidi ya da mızrak ucu olarak sınıflandırılırlar. Bununla birlikte bizim iki yontulmuş örneğimiz, ince İkiztepe mızrak uçlarındaki gibi bir „kıvrık sap“ belirtisinden yoksundurlar ve boyunları zorlamayla kırılmış gibi görünmezler, fakat darbeden etkilenmiş gibi görünürler. Yani 5 No.lu keskinin tam bir paralelinin olduğu söylenemez, fakat şekil detayları en iyi İkiztepe’den ele geçirilen metal aletlerde izlenir¹¹.

Kıvrık Mızrak Ucu Üzerine Teknolojik ve Tipolojik Yorumlar (Resim: 4 a)

Bekaroğlu buluntuları arasındaki en büyük buluntu, genellikle mızrak ucu olarak tanımlanan bir objedir. Bu tipe ait bıçaklar çok geniş bir coğrafik alandan bilinmelerine rağmen, Orta Karadeniz Bölgesi’nde ve İkiztepe’dekilerle çok benzerlik gösterirler¹². Teknik detaylarına baktığımızda, özellikle sapın uç kısmının U şekline göre bu „mızrak ucunun“ hançer olarak kullanılmış olabileceğini düşünebiliriz; Kanaan’dan gelen GTÇ hançerleri buna güzel bir örnektir (Resim: 4 b.c)¹³.

Sonuç, Bekaroğlu Köyü metal objeleri arkeolojik bir ortamda ele geçirilmemiş olmalarına rağmen, M.Ö. geç 3. binyılda Orta Anadolu ve bölgenin dış bağlantılarıyla ilgili önemli bilgiler ortaya koyarlar.

8 Müller-Karpe 1994, s. 165; Lev. 69.

9 Müller-Karpe 1994, Lev. 69,10.

10 Bilgi 1984, s. 87 Res. 10; 58 Res. 11,27.28; Bilgi 1990, s. 204 Res. 5,23.26; 6-9; 10,68.69; Bilgi 2001, s. 95 Res. 67,h1a-c; s. 98 Res. 67,h2-5.

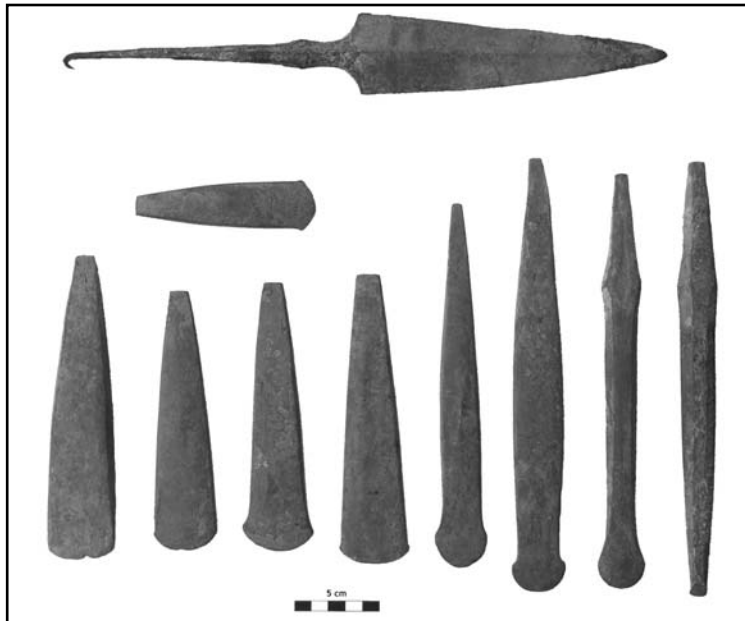
11 Bkz. Bilgi 2001, s. 95 Res. 67,h1b.h1c.

12 Stronach 1957, s. 113-117; Özgüç/Akok 1957, s. 217; Res. 25; Bilgi 1990, s. 209 Res. 10,70-73.

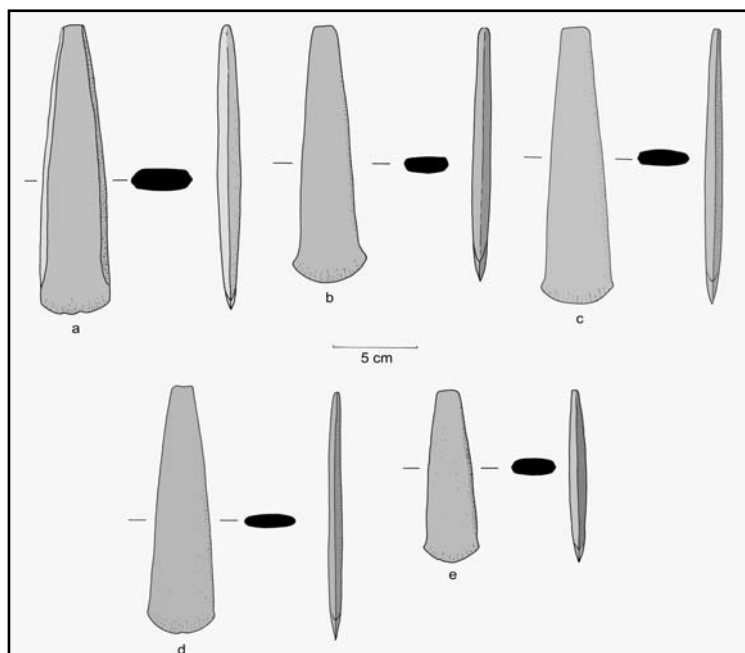
13 Bkz. Shalev 2004, Lev. 8; 9,93 (Resim: 4 b.c).

KAYNAKÇA

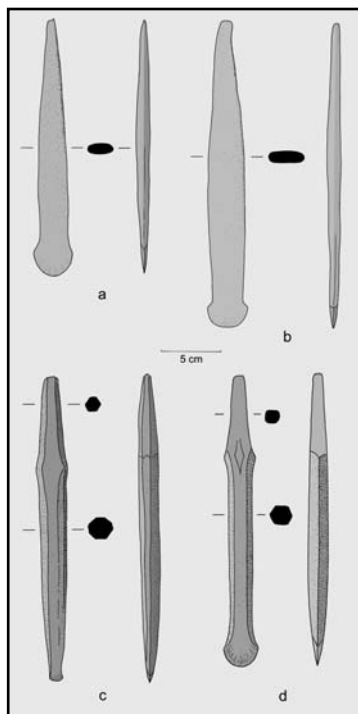
- Bilgi 1984, Bilgi, Ö., "Metal Objects from İkiztepe-Turkey", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 6, 31-96.
- Bilgi 1990, Bilgi, Ö., "Metal Objects from İkiztepe-Turkey", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 9-10, 119-219.
- Bilgi 2001, Bilgi, Ö., *Metallurgists of the Central Black Sea Region. A New Perspective on the Question of the Indo-Europeans' Original Homeland*, İstanbul.
- Bilgi 2005, Bilgi, Ö., "Orta Karadeniz Bölgesi M.Ö. 2. Binyıl Metal Silahları", V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri. Çorum 02-08 Eylül, 2002. Acts of the Vth International Congress of Hititology. Çorum, September 02-08, 2002, Ankara, 119-149.
- İpek/Zimmermann 2007 İpek, Ö., Zimmermann, T., "Another glimpse at "Hittian" metalwork? – A group of Bronze Age metal items from Bekaroğlu Köyü, district of Çorum, Turkey", *Anatolia Antiqua* 15, 2007, 49-58.
- Müller-Karpe 1994, Müller-Karpe, A., *Altanatolisches Metallhandwerk*, Neumünster.
- Özgüç 1978, Özgüç, T., *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar. Excavations at Maşat Höyük and Investigations in its Vicinity*, Ankara.
- Özgüç/Akok 1957, Özgüç, T., Akok, M., "Horoztepe Eserleri. Objects from Horoztepe", *Belleten* 82, 201-209, 211-219.
- Shalev 2004, Shalev, S., *Swords and Daggers in Late Bronze Age Canaan. PBF IV,13*, Stuttgart.
- Stronach 1957, Stronach, D., "The Development and Diffusion of Metal Types in Early Bronze Age Anatolia", *Anatolian Studies* 7, 89-125.

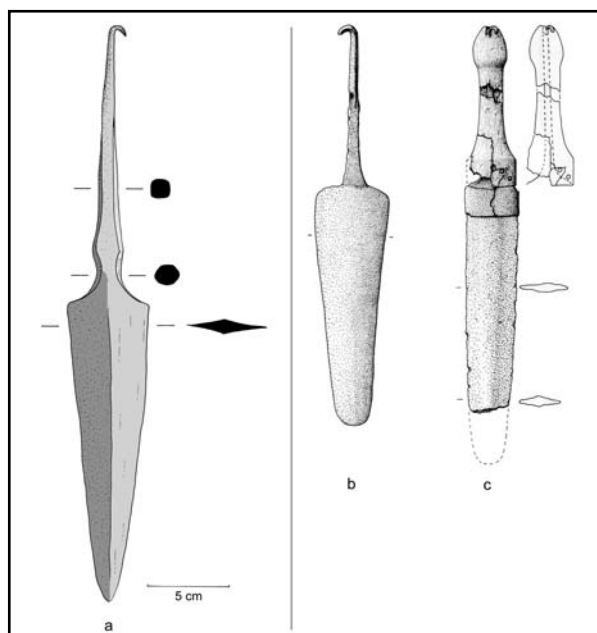
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

YUKARI FIRAT BÖLGESİ

2006 YILI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Ertuğrul DANIK*

Başkanlığım altında bir ekip tarafından, yapılmakta olan “Yukarı Fırat Bölgesi Arkeolojik YüzeY Araştırması” programı, 14-25 Ağustos 2006 tarihleri arasında, ekip üyelerinden Mustafa Balaban, Süleyman Yapıcı ve Yüksel Arslantaş katılımlarıyla; Gazi Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü yüksek lisans öğrencisi Ferya Aktaş'ın çalışmaya kısa süreli misafir olarak katılımıyla Elazığ İli dahilinde yapılmış olup¹ araştırma kapsamında Elazığ merkez; Kovancılar İlçesi dahilindeki 1 ilçe merkezi, 6 köy, 1 mezra/mahalle; Keban İlçesi dahilindeki 1 ilçe merkezi ve 1 mezra/mahalle ile, Palu ilçe merkezi olmak üzere toplam 1 il merkezi, 3 ilçe merkezi, 6 köy, 2 mezrada; 11 adet çeşme, 8 adet höyük, 7 adet kilise/şapel, 3 adet kaya mezarı, 2 adet hamam ve 1'er adet yamaç yerleşimi, karakol yapısı (dirhe/kikle), türbe, kale ve sivil mimarlık örneği olmak üzere toplam 36 adet taşınmaz kültür varlığı üzerinde tespit ve belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, çalışma alanı dahilindeki yapılarda tespit edilen kitabelerin kopyası alınarak, epigrafik çalışmalar yapılmış, bu bağlamda toplam olarak 21 adet kitabenin belgelemesi yapılmıştır.

06/1. HABAB HÖYÜK

Kovancılar İlçesi, Ekinözü (Habab) Köyü'nün 1.5 km. doğusunda, Elazığ-Tunceli yolunun doğu kesiminde dere yatağı kenarında yer alan höyük, yaklaşık olarak kuzey-güney doğrultusunda 150x130 m. ölçülerinde olup tepe üstü düzlüğü 110x100 m. ölçülerindedir. Yer yer değişken olan höyük yüksekliği, çeşitli yönlerde 15-35 m. arasında değişmektedir. Halk arasında “Tump Tepe” olarak anılan höyük, bölgenin tespit edilen en büyük höyüğü, Elazığ bölgesinin ise Tilenzit'ten sonraki

* Ertuğrul DANIK, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzeleri Müdürü 06100 Ulus-Ankara/TÜRKİYE tugruldanic@yahoo.com

1 Çalışmaya yapmış oldukları katkılardan dolayı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne, Elazığ Valisi Sayın Muammer Muşmal'a, Elazığ Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Tahsin Öztürk'e, Orman İşletmesi Bölge Müdürlüğü'ne, Kovancılar Kaymakamlığı ve Belediye Başkanlığı'na, Elazığ Müze Müdürlüğü çalışanlarına, araç şoförümüz Sayın Murat Bahşi ve dolaştığımız tüm alanlarda sıcak ilgisini gördüğümüz Elazığ halkına teşekkür ederim.

ikinci büyük höyüğüdür. Höyük yüzeyinden ve çevresinden toplanan seramik buluntular arasında güney kökenli Erken Tunç ve Habur boyalı Orta Tunç ile birlikte yerel Orta Tunç Çağı seramikleri görülmektedir. Höyüğün büyüklüğü ve buluntuları, Tunç Çağı içinde çok evreli yoğun bir yerleşim yeri olduğunu gösterirken olasılıkla toprak ve ot sıklığı nedeniyle görülemeyen diğer dönemlerin de varlığını düşünmekteyiz.

06/2. ÇINAZ I NO.LU HÖYÜK

Kovancılar İlçesi, Saraybahçe (Çınaz) Köyü'nün 300 m. kadar batısında, Elazığ-Bingöl yolunun 50 m. kadar güneyinde yer alan höyük, yaklaşık olarak kuzey-güney doğrultusunda 100x85 m. ölçülerinde olup tepe üstü düzlüğü 80x50 m. ölçülerindedir. Değişken olan höyük yüksekliği, çeşitli yönlerde 10-20 m. arasında değişmektedir. Kuzeybatı eteğinde yeni ev yapımı nedeniyle tahribat bulunan höyük yüzeyinde ve çevresinden toplanan yoğun seramikler bölgenin en ilginç buluntuları arasındadır. Bunlar arasında Eski Tunç Karazı, Orta Tunç, Erken Demir Çağı ve Roma ile birlikte Erken Kalkolitik-Geç Neolitik Halaf, saklı astar bezemeli Uruk ve Mezopotamya kökenli kazıma tekniğinde yapılmış Ninive 5 seramikleri bulunmaktadır. Hasan Bahar tarafından "Çınaz I Kalkolitik Yerleşmesi" adı altında ele alınan höyük ile ilgili değerlendirmede, Burney'in Sekarat adıyla keşfettiği höyüğün olasılıkla bu höyük olabileceği belirtilerek; höyükten toplanan Kalkolitik Çağ Halaf, Ubeyd ve Geç Kalkolitik Çağ seramikleri ile birlikte, III. ve II. binyıl seramiklerinden söz edilir. Aynı şekilde İlk Tunç Çağı merkezleri arasında Çınaz I Höyüğü de sayılır².

06/3. ÇINAZ II NO.LU HÖYÜK

Kovancılar İlçesi, Saraybahçe (Çınaz) Köyü'nün 600 m. kadar kuzeybatısında yer alan höyük, yaklaşık olarak kuzey-güney doğrultusunda 95x60 m ölçülerinde olup tepe üstü düzlüğü 65x30 m. ölçülerindedir. Değişken olan höyük yüksekliği, çeşitli yönlerde 10-25 m. arasında değişmektedir. Höyük üstü düzlüğünde dozerle yapılan tahribat dışında, doğu eteğinde kısmî bağ ekimi yapılmaktadır. Höyük yüzeyinden ve çevresinden toplanan yoğun seramik buluntular yoğun olarak Erken Demir Çağı seramikleridir.

² Bahar 1989: 502-505. Burney'in değerlendirmesi için bkz. 1958: 164.

06/4. KAPIAÇMAZ HÖYÜĞÜ

Kovancılar ilçe merkezinin 1 km. kuzeybatısında aynı isimle anılan mevkide, kısmen doğal olan bir tepe üstünde oluşan höyük, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda yaklaşık olarak 55x50 m. ölçülerindedir. Değişken olan höyük yüksekliği, çeşitli yönlerde 10-15 m. arasında değişmektedir. Höyük yüzeyinden ve çevresinden toplanan yoğun seramik buluntular Erken ve Orta Tunç ile birlikte Ortaçağ'a tarihlendirilmektedir.

06/5. KÖKAN HÖYÜK

Kovancılar İlçesi, Yalnızçam (Kökan) Köyü'nün hemen kuzeyinde yer alan ve halk arasında "Kıltepe" olarak anılan höyük, doğu-batı doğrultusunda 75x70 m. ölçülerindedir. Tepe üstü düzlüğü 40x30 m. olan höyüğün değişken olan yüksekliği, çeşitli yönlerde 15-40 m. arasında değişmektedir. Höyük üstünde telle çevrili olarak oluşturulan kısmî mezarlık dışında, özellikle batı ve güney yönlerde höyük yamacına yaslanmış ev yapımı görülmektedir. Höyüğün kuzey yönünde ise, yol yapımı nedeniyle oluşmuş tahribat gözlemlenmiştir. Höyük yüzeyindeki bitkilendirme nedeniyle seramik buluntular eteklerde yoğunlaşırsa da, toplanan seramikler Erken Tunç, Erken Tunç Karazı, Mezopotamya kökenli Erken ve Orta Tunç çağlarına aittir.

06/6. DEMİRCİ HÖYÜK

Kovancılar İlçesi, Demirci Köyü'nün 600 m. kadar kuzeydoğusunda Kılçeşme mevkiinde yer alan höyük, kuzeydoğu-güneybatı yönünde yaklaşık olarak 65x60 m. ölçülerindedir. Tepe üstü düzlüğü 30 m. çapında olan höyük yüksekliği, çeşitli yönlerde kısmî değişiklik olsa da, ortalama 15 m.dir. Kuzey ve kuzeydoğu yönleri daha dik olan diğer yönlerdeki eğimi azalan höyüğün etrafı çitlerle çevrili olsa da, güneybatı yönünde tepe düzlüğünde dozerle açılmış çukur görülmektedir. Yoğun seramik buluntu veren höyükten toplanan seramikler Erken ve Orta Tunç Çağına tarihlendirilir.

06/7. PULUR HÖYÜK

Kovancılar İlçesi, Çakırkaş (Hoşmat) Beldesi, Cumhuriyet Mahallesi'nin hemen kuzeyinde yer alan höyük, kuzeydoğu-güneybatı yönünde yaklaşık olarak 75x60

m. ölçülerindedir. Höyük üstünde oluşan hafif tümsekli 40x25 m.lik tepe üstü düzlüğe karşın, höyük yüksekliği çeşitli yönlerde 10-15 m. arasında değişmektedir. Höyük ve çevresinde belirgin bir tahribat görülmesi de, bitkilenme ve bastırılmış toprak nedeniyle az yoğunluklu olarak toplanan seramik örnekleri ağırlıklı olarak Erken Tunç olmakla birlikte, Orta Tunç ve yine Orta Tunç Mitanni Dönemi eserleri olarak ayrıştırılmıştır.

06/8. PALU HÖYÜĞÜ

Palu İlçe merkezinin 600 m. kadar doğusundaki Karşıbahçeler mevkiinde, Palu-Beyhan yolunun kuzeyinde bahçeler arasında kalan yerleşim alanı, yaklaşık 100 m. çapında olup ilk veriler doğal bir tepe üzerinde oluşmuş az yoğunluklu bir höyük izlenimini vermektedir. Gerek bahçe ve bağ ve gerekse bir dönem yapılmış günümüzde kullanılmaya ev yapımları nedeniyle ciddi bir seramik buluntuya rastlanılmamaktadır. Az yoğunluklu olarak görülen seramik buluntuların Ortaçağ ve Osmanlı Dönemi içine tarihlendirilmesi höyüğün³ doğal bir tepe üstünde zayıf yerleşim alanı olduğunu göstermektedir..

06/9. KAPIAÇMAZ YAMAÇ YERLEŞİMİ

Kovancılar İlçe merkezinin 1 km. kuzeybatısında aynı isimle anılan mevkide, belediye tesislerinin hemen kuzeyinde, Heybet Dağı'nın kuzeybatı yamacında yer alan yerleşim alanı, yaklaşık olarak 80x80 m.lik bir alanı kaplamakta olup yer yer temel izleri görülmektedir. Yoğun bitkilenme nedeniyle yapı planları çözülememiştir. Yerleşim alanından toplanan az yoğunluklu seramikler Ortaçağ ve sonrasında Osmanlı Dönemine aittir. Kapaçmaz Höyüğü ile yamaç yerleşimini, yerleşimin kuzey ve doğusundan geçen dere yatağı ayırmaktadır.

06/10. MAĞARA KÖYÜ KAYA MEZARI

Kovancılar İlçesi, Yeşilköy (Mağara) Köyü'nün 600 m. kadar kuzeyinde, Gedikyurt yolunun hemen altındaki kumtaşı kayalık alanın doğu yüzünde görülen

3 1945 yılında bölgeye gelen İ. Kılıç Kökten Elazığ'dan Muş'a geçerken Palu üzerinden geçmiş, bu geçişini aktarırken Palu (Palo olarak) önünde gördüğü bir tepeden söz ederek, bunun bir höyük olabileceğini belirtmişse de, inceleme yapmamıştır (1947: 463). Palu önünde ve çevresinde başka bir höyük bulunmadığı için, Kökten'in gördüğünü belirttiği ve höyük olmasından şüphelendiği höyük burası olmalıdır.

kaya mezarının giriş cephesi, gerek kumtaşının doğal yıpranması ve gerekse ziyaret amaçlı olarak kullanım nedeniyle oldukça tahrip olmuştur. Olasılıklı girişi daha dar olan ve giriş kapısı ile oluşan mezarın mevcut girişi, 135 cm. genişliğinde olup derinliği 205 cm., yüksekliği ise 176 cm.dir. Girişin hemen karşısında yer alan ve ölünün konulduğu yükselti ise, 90 cm. derinliğinde 25 cm. yüksekliğindedir (Çizim: 1). Yörede sıkça rastlanılan tek odalı kaya mezarları olan Urartu Dönemi ile ilişkilendirilse de, Roma Dönemi ilişkisi de ayrı bir değerlendirme konusu olup ilk defa tespiti yapılmaktadır.

06/11. MİRALİ, I NO.LU KAYA MEZARI

Keban İlçesi, Beydeğirmeni Köyü, Mirali mezarının yaklaşık olarak 500 m. kadar güneybatısında yer alan ve halk arasında “Kale” olarak anılan, kayalık platformun doğu yamacında açılmış olan kaya mezarının girişi doğuya bakmakta olup 160x150 cm. ölçülerindedir. Doğu-batı doğrultusunda 222x193 cm. ölçülerinde ve 210 cm. yüksekliğindeki dikdörtgen planlı mezar odasının kuzeybatısındaki küçük odacık ile, aynı yüzeyin doğusunda yer alan ikinci bir odanın açılması çabası, mezarın çok odalı olarak tasarlandığını ve henüz bitmediğini, ya da tek odalı olarak tasarlanan mezara daha sonra diğer odaların açılmaya çalışıldığını göstermektedir (Çizim: 2). Yöredeki diğer örnekleri ile birlikte, Demir Çağı olan Urartu Dönemi eseri olarak düşünülmekte olup ilk defa tespiti yapılmaktadır.

06/12. MİRALİ, II NO.LU KAYA MEZARI

Keban İlçesi, Beydeğirmeni Köyü, Mirali mezarının yaklaşık olarak 500 m. kadar güneybatısında yer alan ve halk arasında “Kale” olarak anılan, kayalık platformun kuzey yamacında açılmış olan kaya mezarının girişi kuzeydoğuya bakmakta olup 206x110 cm. ölçülerindedir. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde 253x305 cm. ölçülerinde ve 247 cm. yüksekliğinde dikdörtgen planlı mezar odasının güneybatı ve kuzeydoğu cephelerindeki nişler, ölü yatırma alanları olarak tasarlanmıştır. Bu nişlerden güneybatı yönünde zeminden 86 cm. yükseklikte başlayan niş, en geniş yerinde 139x219 cm. ölçülerinde iken; kuzeydoğu yönünde zeminden 82 cm. yükseklikte başlayan niş, en geniş yerinde 83x139 cm. ölçülerindedir (Çizim: 3). Gerek yöresel ve gerekse aynı kayalık platformdaki diğer örneği ile birlikte, Demir Çağı olan Urartu Dönemi eseri olarak düşünülmekte olup ilk defa tespiti yapılmaktadır.

06/13. ÇANDIKAN KARAKOL YAPISI

Keban İlçesi, Örenyaka (Çandikan) Köyü'nün 1.5 km. batısında kuzey yönü uçurum olan bir yamaç üzerinde yer alır. Doğu-batı doğrultusunda 650x550 cm. ölçülerinde dıştan dikdörtgen içten oval bir plan yansıtan yapının üst örtü sistemi bulunmamaktadır. Mevcut izler doğrultusunda kuzey yönden girilen yapının doğu ve batı duvarları 170 cm., kuzey ve güney duvarları 160 cm. ölçülerinde olup en yüksek yerinde duvarlar 200 cm. olarak ölçülmüştür (Çizim: 4). Harçsız ve özensiz büyük boy taşlarla yapılmış kiklopik tarzdaki duvarlar ile birlikte yapı özellikleri, karakol nitelikli bu yapının, Keban ve Baskil arasında geçişi sağlayan ve olasılıkla maden taşımacılığındaki yol güvenliğini sağlayan yapı gruplarından biri olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Daha önce 1987 yılında Veli Sevin ve ekibi tarafından "Örenkaya" adıyla anılarak, aynı yörede yer alan Gökbelen ve Köşker örneklerinin bir kaya mezarı ile birlikte yer almasından yola çıkılarak, Orta Demir Çağı içinde Urartu ile ilişkilendirilmişse de, bu tarihlendirmeye kanıt olacak seramik buluntularına rastlanılmamaktadır⁴. Yapıyı dirhe (kiklopik yapı) sınıfı içinde ve yine Örenkaya adıyla anan Kemalettin Köroğlu, sadece bir tanımlamada bulunsa da, yayın içeriğinden dolayı yapıyı Urartularla ilişkilendirmiş olmaktadır⁵.

06/14. MİRALİ KALESİ

Keban İlçesi, Beydeğirmeni Köyü, Mirali mezarının 500 m. güneybatısında Kale mevki olarak anılan alandaki kayalık platform üzerinde kuruludur. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundaki yaklaşık 35-40 m. yüksekliğindeki kayalık platform üzerinde, 32x6 m. ölçülerindeki alanın kuzeybatısında yer alan yaklaşık 470x600 cm. ölçülerinde ve duvar yüksekliği 112 cm.yi bulan bir mekân ile, bu mekânın batı devamında yer alan duvar izleri (Çizim: 5), garnizon nitelikli ve Ortaçağ karakterli bir kalenin varlığını ortaya koyar. Mekânların doğusundaki kaya yükseltisinin devamında yeniden alçalan platform kısmında herhangi bir duvar izine rastlanmamaktaysa da, olasılıkla bu alanı da çevreleyen sur duvarları olmalıydı. Kayalık alanın kuzey yüzünde görülen ve kayalıklara oyularak elde edilen basamaklar, kale girişinin bu yönde yapıldığını göstermektedir.

4 Sevin 1989: 456.

5 Köroğlu 1996: 35.

06/15. HABAB KİLİSESİ

Kovancılar İlçesi, Ekinözü (Habab) Köyü içinde, köyün batısında dere yatağı yanında yer alan kilise yapısı, üst örtüsü ile kapı ve pencerelerindeki kimi tahribatlar dışında genel olarak sağlam durumda bulunmaktadır. Tek nefli bazilikal tipte olan yapının doğusundaki apsis düzenlemesi içten yarım daire dıştan düz şekil gösterirken, apsinin her iki yanında dikdörtgen planlı pastophorion hücreleri yer alır. Naos kısmının kuzey ve güney duvarlarında eksenin iki yanında eş aralıklarla yerleştirilmiş yarım daire duvar payeleri ve üstündeki kemer izleri, yapının iki kemerle destekli kuzey-güney doğrultusundaki bir beşik tonozla örtülü olduğunu gösterir. Kuzey eksende yer alan üç açıklıktan eksende olanı kapı işlevini yaparken, her iki yanında yer alan ve mazgal pencere özelliği gösteren açıklıklar ise, pencere açıklıklarıdır. Yapıyı aydınlatan diğer pencerelerden ikisi, pastophorion hücrelerinin eksenlerinde, diğer altı tanesi ise eşit şekilde kuzey ve güney duvarlarda üst düzeyde yer alır. Tüm bu pencere açıklıkları, giriş cephesindeki gibi mazgal pencere tipindedir. Yapı içinde kuzey ve güney duvarlarda yer alan eş aralıklı üçerden altı adet niş dışında, kuzey pastophorion hücresi kuzey duvarında yer alan olasılıkla vaftiz amaçlı niş dışında, her iki hücreden apsise açılan pencereler yer alır. Ayrıca, yapının dere yatağına doğru olan batı cephesi dışında, statik amaçlı iki paye bulunur (Çizim: 6).

Dış duvarların geneli ile duvar payeleri, kemerler ve pencerelerde kullanılan kesme taş malzemeye karşın, yapı iç duvarlarında kaba yonu taş, dolguda ise moloz taş malzeme kullanılmıştır. İç duvarlarda görülen sıva izleri, yapı içi bütününe sıvalı olduğunu göstermektedir. Giriş cephesinin iki yanında yer alan pencerelerin kapıya bakan yanlarında, birinin kafası kopuk olan koç başlı heykeller, yapının süsleme elamanı olarak çeşitli yerlere yapılmış haç monogramlar dışında kalan en önemli süsleme unsurlarıdır.

Yapıyı tarihlendirecek herhangi bir veri bulunmasa da, malzeme teknik ve plan özellikleri, kilisenin 18.-19. yüzyılda yapılmış olduğunu düşündürür.

06/16. VENK MANASTIRI (SURP ASVADZADZİN) KİLİSESİ

Kovancılar İlçesi, Ekinözü (Habab) Köyü'nün 2 km. kadar güneybatısında, dağ yamacında kurulmuş olup, yerel halk arasında Venk Manastırı olarak anılmaktadır. Günümüze ulaşan ve oldukça sağlam görünen kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık olarak 45x35 m. ölçülerindeki bir dış duvar içinde yer alan ve "Surb Asdvadzadzin" (?) ya da "Meryem Ana Kilisesi" olarak da bilinen kilise yapısı dışında diğer birimlerle ilgili veri bulunmamaktadır.

Yaklaşık kare planlı ibadet mekânı ve ona batıda eklenmiş bir narteksten oluşan kilisenin içte çok cepheli olarak görülen apsisi dışa yansımamaktadır. Mevcut izler, apsisin iki yanında dikdörtgen pastophorion hücrelerin varlığını ve hücreler ile apsis arasında pencere ya da geçiş açıklığının bulunduğunu, bu bölümlerin naos ile kemerlerle ayrıldığını gösterirken; Naosun iç düzenlemesi ve örtü sistemi hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bu bölümün kuzey cephesinde görülen ve kuzey-güney yönünde atıldığı izlenimini yaratan tonoz başlangıcı, öte yandan yapının üç nefe ayrıldığını ve merkeze yönelen tonozlar olduğunu düşündürse de, bu tonozun beşik ya da çapraz tonoz olup olmadığı, merkezde ise bir kubbenin varlığının bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Yapının batısında yer alan kuzey-güney doğrultusundaki narteksin, aynı yönde tonoz ile örtülü olduğu mevcut izlerden anlaşılır. Narteks batı ekseninden kiliseye açılan olası kapı açıklığı dışında, belirgin bir şekilde apsis ve pastophorion hücrelerinde eksenlerde mazgal pencere açıklıkları yer almaktadır (Çizim: 7).

Yapı dışında ağırlıklı olarak kullanılan düzgün ve kaba yonu taş malzeme dışında, yapı içinde ağırlıklı olarak kaba yonu taş ve dolgu malzemesinde moloz taş görülür. Buna karşın süslemeye yönelik herhangi bir iz bulunmamaktadır.

Yapıyı tarihlendirecek herhangi bir veri bulunmasa da, malzeme teknik ve plan özellikleri, kilisenin 10.-11. yüzyılda yapılmış olduğunu düşündürür.

06/17. KARINCA KÖYÜ KİLİSESİ

Kovancılar İlçesi, Karınca Köyü içinde bulunan kilise, içten ve dıştan yarım daire apsise sahip tek nefli bazilikal planlı olup samanlık olarak kullanılmaktadır. Apsisin her iki yanında oluşturulan nişler, temsili pastophorion hücrelerini anımsatırken; yapının kuzey ve güney duvarlarında eş aralıklarla yer alan duvar payelerinden birbirine atılmış olan basık kemerler, yapının düz dam örtü sistemini taşırlar. Günümüzde kiliseye batı cephesinin güney yönünde eklenmiş bir ahır yapısından girilse de, orijinal giriş kapısı batı eksenden yapılmakta olup kapalı tutulmaktadır. Aynı şekilde güneydoğuya yakın bir alandaki giriş kapısı, moloz taş örgü ile kapatılmıştır (Çizim: 8).

Yapıyı aydınlatma işlevi, güney cephedeki payeler arasına açılmış mazgal pencerelerden yapılmaktaysa da, günümüzde kapalıdır. Malzeme olarak genellikle dış cephesinde, pencere ve kapı kenarları ile kemerlerinde düzgün kesme taş, diğer alanlarda kaba yonu taş görülmektedir. Batı giriş kapısı üzerinde yer alan kitabesi ile ilgili çözümleme çalışmaları devam etmekte olan yapı, plan ve malzeme-teknik özellikleri ile 19. yüzyıl yapısı olarak değerlendirilmektedir.

06/18. HOŞMAT KİLİSESİ

Kovancılar İlçesi, Çakırkaş (Hoşmat) Beldesi'nin Yukarı Hoşmat Mahallesi'nin güney sınırında bulunan yapı, kısmen ot deposu olarak kullanılmakta olup düzgün kesme taş cephe taşları sökülerek alınmış ve dolgusu ile ayakta durmaktadır. Yaklaşık kare planlı naos ve ona doğuda birleşik dışa taşkın içten yarım daire, dıştan üç cepheli bir apsisten oluşan kilisenin, doğu cephesi dışındaki cephelerinde, tuğla kemerlerin desteklediği açıklıklar yer almaktadır (Çizim: 9).

Oldukça kütsel ve kalın duvarlara sahip olan kilisenin kalan izleri, yapının içten ve dıştan düzgün kesme taş arası moloz taş dolgu tekniğinde inşa edildiğini, kemerlerin ve trompla geçilen kubbenin ise tuğla ile yapıldığını göstermektedir. Yapım tarihini belirten kitabe ve bilgi bulunmasa da, genel özellikleri ile birlikte 10.-11. yüzyılda Ortaçağda yapılmış olduğu düşünülmektedir.

06/19. TOTİK ŞAPELİ

Kovancılar İlçesi, Taşçanak (Totik) Köyü'nün 200 m. kadar kuzeydoğusunda, Ziyaret Tepesi mevkiinde bulunan yapı, çevresinde yoğunlukla tahrip olmuş mezar taşı buluntuları ile birlikte mezar şapeli olarak değerlendirilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda tek nefli bazilikal planda olan yapının dışa taşkın olmayan apsisi içte yarım daire şeklindedir. Kuzeybatı köşesindeki açıklıktan girilen şapelin aydınlatması, apsis ekseninde yer alan penceresinden yapılmakta olup (Çizim: 10), yapı içindeki yoğun tuğla izleri, yapının tuğla ile örülü bir tonozla kapalı olduğunu düşündürür.

Cephe malzemesinin büyük bir bölümü çekilmişse de, kalan izlerden kumtaşı kesme taş malzemeden yapıldığı, tonozunda ise tuğla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapım tarihini belirten kitabe ve bilgi bulunmasa da, genel özellikleri ile birlikte 10.-11. yüzyılda Ortaçağda yapılmış olduğu düşünülmektedir.

06/20. ELAZIĞ, MERKEZ KİLİSESİ

Elazığ il merkezi İzzetpaşa Mahallesi'nde yer almakta olup kilisesi olarak kullanımından sonra un fabrikası olarak da kullanılan yapı, günümüzde terkedilmiş olarak sadece beden duvarları ayakta olup örtü sistemi ile apsis bölümü günümüze ulaşmamıştır. Tek nefli bazilikal yapının batı yönden yapılan ana girişinde narteks bölümünden sonra naos bölümüne geçildiği, temel düzeyindeki eşik taşı ve her iki yanındaki duvar malzemesi izlerinden anlaşılmaktadır. Aynı alan üstünde beden

duvarlarındaki hatıl izleri, bu bölümün üst katında ve kısmen naosa iki yönden uzanan ahşap ile bölünen bir galeri olduğunu göstermektedir. Galerinin batı eksenindeki boşluk ve yukarıya yükselen imalat, bu bölümün çan kulesi olduğunu göstermektedir.

Batı eksende yer alan büyük ölçekli giriş dışında, narteksin güneybatı köşesinde ikinci bir giriş açıklığı yer alır. Alt düzeyde narteksin kuzey ve güneydoğu köşelerindeki birer, batısında kapının iki yanında birer, naosun kuzey ve güney duvarlarındaki üçer pencere yer alır. Üst düzeyde narteksin batı cephesinde dört, gerek narteks ve gerekse naosun kuzey ve güney cephelerinde alt düzeydeki pencerelerin üstü ile naos kuzey ve güney eksenlerindeki üst sıra pencerenin üstünde çatı destek duvarında ve apsis duvarının üst seviyesinde eksenin iki yanında birer pencere bulunur. Apsis duvarı ekseninde en üst seviyede yonca yaprağı şeklinde bir ve daha üstte çatı destek duvarında bir pencere daha bulunur. Böylece toplamda yapı yirmidokuz pencere ile aydınlatılır. Bu pencerelerden apsis en üst çatı seviyesindeki dörtlü yuvarlak, bir altındaki dörtlü yonca yaprağı, narteks batı duvarı üst seviyede içte kalan iki tanesi dikdörtgen pencere şeklinde düzenlenmişken; diğer pencerelerin tümü içten dikdörtgen, alt seviyedekiler dışta dört merkezli sivri kemerli, üst seviyedekiler üç merkezli dilimli kemer şeklinde düzenlenmiştir. Bu pencerelerden güney duvarın doğu yönündeki son ikisinin kemerleri kapatılarak ve alt bölümleri yıkılarak daha sonra kapı düzenlemesine çevrilmiş olup aynı şekilde apsis bölümü kemer bölümünden itibaren kapatılarak, merkezinde bir kapı açıklığı bırakılmıştır. Tüm bu düzenlemelerin, un fabrikası kullanımında yapıldığı varsayılmaktadır. Yapının kuzeydoğu köşesine yakın alandaki derin niş ise, Ermeni kiliselerinde gördüğümüz vaftiz liturjisi ile ilgili niş açıklığı olmalıdır (Çizim: 11).

Oldukça sağlam tutulmuş ve temel düzeyindeki kaba yonu taş imalatı üzerinde tuğla ile yükseltilmiş beden duvarları, ahşap konstrüksüyonlu çatı ile örtülmüştür. Giriş kapısındaki düzgün kesme taş dışında, günümüze ulaşmayan apsis bölümünün kaba yonu taş ile yapıldığı görülmekte olup, yapının içten ve dıştan özenli bir sıva ile kaplandığı görülmektedir. Yapının iki kat boyunca yükselen beden duvarları ile çatı yükünü desteklemek amacıyla; köşelerde, kuzey ve güney duvarlarda eksende içte ve dışta, ve bu desteklerin hemen batı yönlerinde aynı şekilde içten ve dıştan duvar payandaları yapılmıştır.

06/21. KEBAN KİLİSESİ

Keban merkezde belediye garajı olarak kullanılan yapı, genel olarak sağlam olmakla birlikte, garaj kullanımı nedeniyle yapı içinde bölünmeler yapılarak, güney duvarında oldukça büyük ölçekli kapı açıklığı yapılmıştır. Üç nefli bazilikal planlı kilise, apsis önünde paye, diğer alanlarda sütunlar ve bu destek sistemlerinden birbirleri ile beden duvarlarındaki duvar payelerine atılan kemerlerle dokuz birime ayrılmış olup bu birimler doğu-batı doğrultulu tonozlarla, apsisler ise yarım kubbe ile örtülmüştür. Orijinalinde batı ekseninde ve güneybatı birimin güney ekseninde yer alan kapılarla girilen yapı, güney yöndeki dört, batı yöndeki iki ve doğu yöndeki üç olmak üzere toplam on adet mazgal pencere ile aydınlatılmaktadır. Orta apsis eksenini ile kuzey apsiste eksenin iki yanında ve güney apsiste eksenin kuzeyinde yere alan nişler dışında, kuzey apsis başlangıcında kuzey duvarda yer alan, vaftiz töreni liturjisi ile ilgili bir başka niş yer alır (Çizim: 12).

Kaba yonu taş arası moloz taş dolgu tekniğinde yapılan yapıda, pencere çerçevelerinde, payelerde ve kemer sistemlerinde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Duvarlarda yer alan sıva izleri yapı bütününde bu uygulamanın gerçekleştiğini gösterirken, kemerlerde ve özellikle güney duvardaki fresko izleri, yapının detaylı bir süsleme programına sahip olduğunu göstermektedir.

Yapım kitabesi ya da yapılış tarihine ilişkin bilgi ve belge bulunmayan yapı; plan tipi, malzeme teknik ve bölgesel özellikleri dikkate alındığında, 18.-19. yüzyıl eseri olarak değerlendirilmektedir⁶.

06/22. KEBAN ANONİM HAMAM I

Keban ilçe merkezi, Değirmenbaşı Mahallesi'nde⁷ yol altında Çırçır Deresi'ne doğru olan alanda yer alan yapı, oldukça yıpranmış durumdadır. Üst örtüsü bitkilenmiş, ana kubbesi yıkılmış durumdaki yapının güney duvarları ise sarmaşıklar ve bitkilenmeler içinde zor görülmektedir. Güney yönden açılmış yıkıntıdan

6 Yapı hakkında ilk bilgileri veren Lütfi Parlak, yapıyı detaylı bir şekilde tanımlamaya çalışsa da, terminoloji bilgisinden arındırılmış olarak basit bir aktarımı tercih etmiş ve yapım tarihine ilişkin bilgi sunmamıştır (2004: 333-337).

7 Metin Sözen tarafından Kallar Mahallesi'nde bulunduğundan söz edilen ancak, hakkında bilgi verilmeyen iki hamam yapısından biri olabileceği varsayılmalıdır (bkz. 1970: 12). Lütfi Parlak'ın "Keban Eski Hamam" olarak andığı yapı tanımlamasındaki sıcaklık kısmı çöplük tanımının, bu yapıya ait olduğu görülmektedir ki, Parlak bu alana girmemiş, bunun yerine yapının soğukluk bölümü diye tanımladığı ve 1950'lerden sonra eklenen bölüme girerek bu hamamı tanımlamıştır (bkz. 2004: 252-254).

girilebilen hamamın kubbeli bölümünde yoğun çöp ve moloz istifi bulunmaktadır. Mevcut durumuna göre ana kubbenin bulunduğu sıcaklık kısmı, dört ana yöne gelişen eyvanlarla genişletilirken, batı yönde kuzey-güney doğrultusunda odunluk ve külhane ilişkin mimari bölünmeler bulunmaktadır (Çizim: 13). Yapının gelişim aksına göre doğu eksenden geçilen ılıkılık bölümüne, yoğun moloz ve çöp nedeniyle girilememiştir. Sıcaklık bölümü orta mekânı pandantifle geçilen kubbe, eyvanları beşik tonozla kapalı hamamın batı yöndeki odunluk bölümü de beşik tonoz ile örtülüdür. İçte ve dışta kaba yonu taş arası moloz taş dolgu tekniğinde inşa edilen hamamda, kubbe kısmında tuğla kullanımı da görülmektedir. Yapılış tarihini veren kitabe ya da başka veri bulunmasa da, Yusuf Ziya Paşa Külliyesi ile birlikte 18. yüzyılın sonlarında yapılmış olmalıdır.

06/23. KEBAN ANONİM HAMAM II

Keban ilçe merkezi Değirmenbaşı Mahallesi'nde⁸, I No.lu Hamam'ın güneydoğu yönünde Çırçır Deresi yatağı başlangıcında bahçeler içinde yer alan yapı, büyük oranda tahrip olmuş ve içi de kısmen çöplük ve depo niyetli olarak kullanılmaktadır. Mevcut durumu ile trompla geçilen kubbe ile kapalı sıcaklık kısmının doğusunda, eksende yer alan bir açıklıktan geçilen, kuzey-güney doğrultusunda olup tonozla örtülü iki havuzlu bir mekân bulunmaktadır. Batı yönde güneybatı köşede yer alan açıklıkta sonraki kısmî duvar ve tonoz izleri, bu noktada henüz işlevi bilinmeyen bir mekânın varlığını gösterirken; batı cephe ekseninde bir niş yer alır. Güney cephenin sağırılığına karşın, kuzey cephede yer alan yüksek kemerli geçiştikten sonraki pandantif ve kubbe başlangıcı, bu yönde ılıkılık kısmının varlığını düşündürmektedir (Çizim: 14).

İçte ve dışta kaba yonu taş arası moloz taş dolgu tekniğinde inşa edilen hamamda, kubbe kısmında tuğla kullanımı da görülmektedir. Yapılış tarihini veren kitabe ya da başka veri bulunmasa da, 19. yüzyıl içinde yapılmış olmalıdır

06/24. KEBAN ANONİM TÜRBE

Keban ilçe merkezi Fırat Mahallesi'nde Hilmi Tuna Caddesi köşesinde yer alan yapı, tamamen kesme taştan yapılmış olup oldukça sağlam durumdadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapının kuzey ve güney duvarlarında, eksenin iki yanında dıştan sivri kemer alınlık içine alınmış dikdörtgen, içten kemerli ikişer adet

8 Metin Sözen tarafından Kallar Mahallesi'nde bulunduğundan söz edilen ancak, hakkında bilgi verilmeyen iki hamam yapısından biri olabileceği varsayılmıştır (bkz. 1970: 12).

penceresi yer alır. Aynı pencere düzenlemesinin bir örneği doğu cephe ekseninde yer alırken, bir diğeri batı cephede eksenin güneyinde yer alır. Batı cephe ekseninin kuzeyinde ise, giriş kapısı bulunmaktadır. Üstü açık şekilde örtü sistemsiz olan türbe yapısı (Çizim: 15), türünün nadir örneklerinden olup Yusuf Ziya Paşa'nın kızları için yaptırıldığı rivayet edilir⁹. Türbe içinde yer alan iki adet ayaktaşının sahibi bilinmese de, yerel halk arasında bu mezarlar Yusuf Ziya Paşa'nın kızları olarak kabul edilir. Yapım tarihini veren kitabe ya da başka veri bulunmasa da, Yusuf Ziya Paşa'nın Keban Maden-i Emirliği yaptığı dönem içinde 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başlarında yapılmış olmalıdır.

06/25. HABAB I NO.LU ÇEŞME

Kovancılar İlçesi, Ekinözü (Habab) Köyü'nün batısındaki dere yatağı içinde yer alan çeşme, kuzey ve batıda yer alan iki cepheli bir şekilde düzenlenmiştir. Batıda yer alan ve kemerli iki gözden hemen sonra kırılarak kuzey cepheyi oluşturan duvardaki niş tamamlanmamışsa da, bu niş içinde üçüncü bir çeşmenin varlığı düşünülebilir. Batı cephesinde oldukça yüksek tutulan kemerlerine ve düzgün kesme taştan yapılan imalatına karşın, kuzey cephedeki seviye düşüklüğü ve özensiz duvar imalatı, bu cephenin daha çok toprak kaymasını engelleyici bir işlev gördüğünü düşündürürken, güney yöne eklenmiş düzensiz duvar örgüsü, dere yatağındaki olası su taşkınlarına karşı yapılmıştır. Batı cephe üstündeki Ermenice kitabe, çeşmenin gayrimüslimlerce yapıldığını ve kullanıldığını gösterir.

06/26. HABAB II NO.LU ÇEŞME

Kovancılar İlçesi, Ekinözü (Habab) Köyü'nün güneybatısında yer alan çeşme, dört gözlü ve iki cepheli olarak düzenlenmiştir. Batıda yer alan cephenin kemerli üç gözünden sonra kırılarak doğuya yönelen duvarlarda görülen kuzey cephedeki kemerli tek gözden sonra, düzensiz olarak devam eden duvarlar ile birlikte, batı cephenin güney köşesinden kırılarak doğuya yönelen düzensiz duvarlar, çeşmelerin önünde bir gölet oluşumu yaratır. Çeşmenin asıl yapısını oluşturan duvarlardaki düzgün kesme taş malzemeye karşılık, sonradan eklendiği varsayılan düzensiz duvarlar; kuzeyde toprak kaymasını engellemek amaçlı olarak düşünülmektedir.

9 Metin Sözen tarafından "Yusuf Ziya Paşa Kızı Türbesi" şeklinde anılsa da, hakkında bilgi verilmez (1970: 12). Aynı şekilde Ferhan Memişoğlu tarafından "Yusuf Ziya Paşa'nın Kızına Ait Türbe" başlığı altında isimlendirilmişse de, yapının kubbesinin yıkıldığından söz edilir (1971: 38). Gerçekte kubbe olmadığı gibi kubbe varlığına ilişkin hiçbir mimari veri de yoktur.

06/27. KALOVE ÇEŞMESİ

Kovancılar İlçesi, Gedikyurt (Kürüm) Köyü merkezinde yer alan çeşme, üzerinde yer alan kitabesine göre Hasan oğlu Kalove tarafından H. 1321/M. 1905 tarihinde yapılmıştır. Kesme taş malzeme ile inşa edilmiş ve kemerli bir eyvan şeklinde düzenlenmiş çeşmenin ön yüzünde iki adet niş ve onların hemen üstünde yapım kitabesi yer alır. Büyük oranda sağlam olsa da, üst saçak kesiminin her iki yanında taş dökülmeleri bulunmaktadır.

06/28. MEHAN ÇEŞMESİ

Kovancılar İlçesi, Gedikyurt (Kürüm) Köyü'nün batısında dere yatağı içinde yer alan çeşme, yerel halkın verdiği bilgilere göre Mehmetler'in Çeşmesi anlamında Mehan Çeşmesi olarak anılmakta olup 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında yapılmıştır. Asıl çeşme yapısının yer aldığı cephedeki düzenlemeye göre, bugün olmayan kemerli bir eyvanın içine yerleşmişse de, bu cephenin hemen yanında yer alan moloz taş ve yer yer düzgün kesme taş malzeme ile oluşturulan cephe, sonradan yapılmıştır. Bu alanda kullanılan düzgün kesme taş malzeme ise, çeşmenin asıl cephesinden dökülen malzemenin devşirme olarak kullanımıdır.

06/29. İBAN ÇEŞMESİ

Kovancılar İlçesi, Gedikyurt (Kürüm) Köyü'nün batısında dere yatağı içinde Mehan Çeşmesi'nin kuzeyinde yer alan çeşme, üzerinde yer alan kitabesine göre Yakup oğlu Hacı İbrahim tarafından H. 1327/M. 1911 tarihinde yapılmıştır. Kesme taş malzeme ile inşa edilmiş ve kemerli bir eyvan şeklinde düzenlenmiş çeşmenin ön yüzünde iki adet niş ve onların hemen üstünde yapım kitabesi yer almakta olup büyük oranda sağlamdır.

06/30. MAĞARA KÖYÜ, AŞAĞI ÇEŞME

Kovancılar İlçesi, Yeşilköy'ün (Mağara) güney sınırında yer alan çeşme yapısı, büyük oranda yıkılmış olup, kemer başlangıcına kadar olan bölümü ayakta. Ekseninin iki yanında yer alan niş izlerinden itibaren üst bölümü ve bu bölümlere ait yapı malzemesi görülmemekteyse de, kesme taş malzeme ile tamamlanmış çeşmenin, yöresel özellikler dikkate alındığında kemerle tamamlanmış olduğu düşünülmektedir. Yapım kitabesi ve yapımı ile ilgili bilgi-belge bulunmasa da, 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında yapılmış olmalıdır.

06/31. MUHAMMED NARULLAH ÇEŞMESİ

Kovancılar İlçesi, Tabanözü (Püşkulan) Köyü'nün doğusunda köy yolunun hemen altında yer alan çeşme yapısı kemerli derin bir niş şeklinde düzenlenmiş olup çeşme alınlı ekseninde bir niş ve üstünde kitabesi yer alır. Kesme taş malzeme ile inşa edilmiş çeşme, kitabesine göre Muhammed Narullah adlı bir kişi tarafından H. 1313/M. 1897 yılında yapılmıştır. Sol kemer başlangıcında yer alan ikinci bir devşirme kitabe daha bulunmaktaysa da okunamamaktadır.

06/32. KEBAN ANONİM ÇEŞME I

Keban ilçe merkezi Yusuf Ziya Paşa Camisi avlu duvarının güney dış duvarı içine oturtulmuştur. Sivri kemerli alınlık kısmı ekseninde yer alan nişi dışında, alınlığı belirleyen sivri kemerlerin başlangıç kodunda yer alan silmeler, tüm cepheyi kuşatmaktadır. Avlu duvarı içinde kalan çeşme, avlu duvarı ile bütünlük gösteren kesme taş ile yapılmış olup yapım tarihini veren kitabe ve bilgi bulunmasa da, caminin yapımından daha sonra ya da aynı dönemler içinde 18. yüzyıl sonu-19. yüzyıl içinde yapılmış olmalıdır.

Metin Sözen tarafından Yusuf Ziya Paşa Külliyesi'nin bir parçası olarak değerlendirilen çeşme, güneydeki istinat duvarını hafifletmek amaçlı olarak yapılmış olabileceği şeklinde de yorumlanır¹⁰.

06/33. KEBAN, ANONİM ÇEŞME II

Keban ilçe merkezi Yusuf Ziya Paşa Camisi avlu kuzey duvarının dışında, avlu duvarından bağımsız olarak kuzeybatı köşesinde merdivenlerin kenarında istinat duvarının altında yer alan çeşme yapısı, kemerli bir alınlıkla sınırlandırılmıştır. Alınlığı belirleyen kemerlerin başlangıç kodunda yer alan silmeler, tüm cepheyi kuşatmaktadır. Tamamen kesme taştan yapılmış olan çeşmenin yapım tarihini veren kitabe ve bilgi bulunmasa da, caminin yapımından daha sonra 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başlarında yapılmış olmalıdır.

06/34. YUSUF ZİYA PAŞA ÇEŞMESİ

Keban ilçe merkezi Fırat Mahallesi'nde Anonim Türbe yanında yer alan çeşme yapısı, kademeli basık sivri kemerli bir alınlıkla sınırlandırılmışsa da, alınlık içinde yer alan üç adet nişin kodundan dolayı, bir bölümünün zemin altında kaldığı

10 Sözen 1970: 16.

anlaşılmaktadır. Alınlığı belirleyen sivri kemerlerin başlangıç kodunda yer alan silmeler, tüm cepheyi kuşatmaktadır. Tamamen kesme taştan yapılmış olan çeşmenin yapım tarihini veren kitabe ve bilgi bulunmasa da, Yusuf Ziya Paşa Camisi'nin yapımından daha sonra¹¹ ya da aynı dönemler içinde 18. yüzyıl sonu-20. yüzyıl içinde türbe ile birlikte yapılmış olmalıdır.

06/35. KİLİSE ÇEŞMESİ

Keban ilçe merkezi Değirmenbaşı Mahallesi'nde yer alan çeşme, sivri kemer alınlıkla sınırlandırılmış derin olmayan bir niş şeklinde düzenlenmiş olup tamamen kesme taş malzeme ile yapılmıştır. Hiçbir sanatsal değeri bulunmayan çeşmenin yapım tarihi ile ilgili kitabe ve başka veri bulunmasa da, 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başlarında yapılmış olduğu varsayılır.

06/36. MAHMUT SAMİNİ EVİ

Palu ilçe merkezi güneydoğusunda Karşibahçeler içinde aynı isimle anılan caminin hemen kuzeyinde birleşik olan ev yapısı, dönemin sivil mimarlık örneklerinden geriye kalan en önemli yapılardan olsa da, ev yapısının zaman içinde uğradığı değişiklikler ve onarımlardan geriye, yapının sadece giriş kapısı ve üstündeki düzenleme kalmıştır. Giriş kapısı üstündeki kitabesine göre H. 1298/ M. 1882 yılında yapılan yapı girişi, dar tutulmuş bir kemer düzenlemesinin içindeki dikdörtgen bir kapıdan yapılmakta olup, tamamen kesme taş ile düzenlenmiştir. Kapının hemen sağında yer alan çeşme çıkışının üstünde ise, kitabesi yer almaktadır.

SONUÇ

2006 yılında ağırlıklı olarak Kovancılar İlçesi'nde ve merkezdeki bir eser ile Palu'daki iki eser dışında Keban ilçesinde gerçekleştirilen çalışmalarda belgelenen yapılar, mevcut kültür varlıklarının belgelenme sorunu ile yaşanmakta olan tahribatın boyutunu ve ilgisizliği bir defa daha göstermiştir. Tespiti yapılan toplam 36 adet kültür varlığından çoğunun tescilinin bulunmadığı ve bununla birlikte bilim

11 Metin Sözen tarafından Yusuf Ziya Paşa Kızı Türbesi ile ilişkilendirilirse de, hakkında bilgi verilmemektedir (1970: 12). Ferhan Memişoğlu tarafından sadece "çeşme" olarak anılan yapı hakkında özel bir bilgi sunulmasa da, çeşmenin sunulan resminde bugünkü koddan daha düşük seviyedeki orijinal durumu görülmektedir (1977: 38). Son olarak Lütfi Parlak tarafından da "Yusuf Ziya Paşa Çeşmesi" olarak anılan çeşme hakkında çok kısa bir tanımlama yapılmıştır (2004: 273).

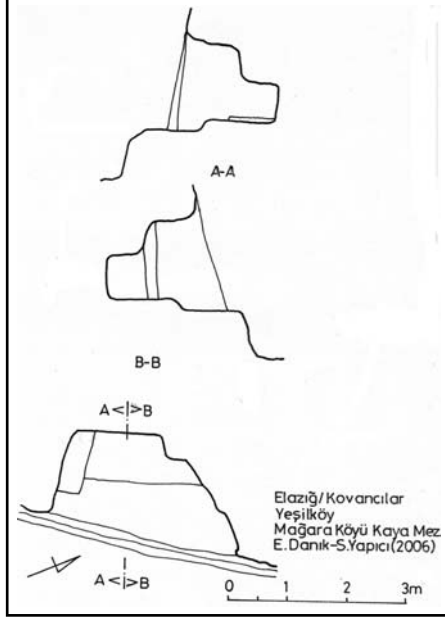
dünyasınca bilinmediği, kimi kaynaklarda geçen bazı yapıların ise detaylı olarak işlenmediği görülmektedir.

Özellikle Kovancılar bölgesinde yer alan höyüklerin ve özellikle Habab Höyük gibi oldukça büyük ve önemli bir höyüğün, Kovancılar-Tunceli karayolu üzerinden de görülebilmesi rağmen bugüne kadar keşfedilmemiş olması, üzerinde durulması gereken bir noktadır. Bununla birlikte Kovancılar bölgesinde bulunan kiliselerin ve çeşmelerin ilk defa tespit edilmesi ki, özellikle Karınca Kilisesi'nin oldukça sağlam sayılabilecek bir şekilde kitabesi ile birlikte değerlendirilmemiş olması; aynı şekilde Habab kiliseleri ve çeşmelerinin tanıtılmamış olması ilginç bulunmaktadır. Aynı duyarsızlığın bir başka adımı olarak Elazığ merkezde yer alan ve çatısı dışında bütün görkemiyle duran kilise ile Keban merkezdeki kilisenin ilgiden uzak kaldığı, bu ilçedeki iki hamamın da değerlendirme dışında tutulduğu görülmektedir.

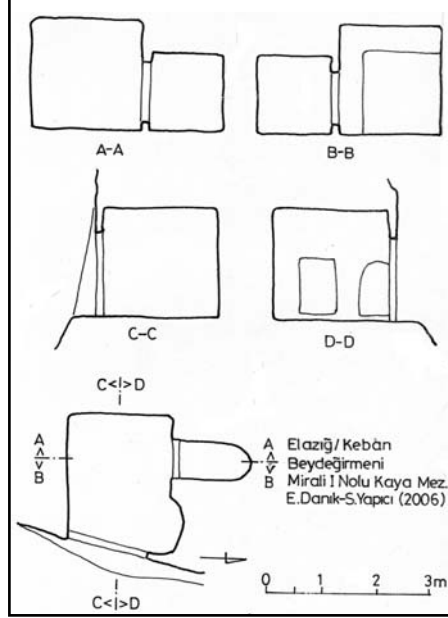
Tarafımızca yapılan çalışmalarda tüm yapıların rölövelerinin alınmış olması, fotoğraflarının çekilerek son durum belgelemesinin yapılmış olması, bulunan tüm kitabelerin ölçekli olarak belgelendirilmesi, gelecek kuşaklara aktarılacak bilgi birikimi olarak görülmektedir. 2005 yılı çalışmalarında belgelendirilen Palu Küçük Camisi kuzey duvarının, 2005 yılı raporunda da belirtmemize karşın gerekli çalışma yapılmadığı için yıkıldığı, 2006 yılı çalışmalarında üzümlere tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

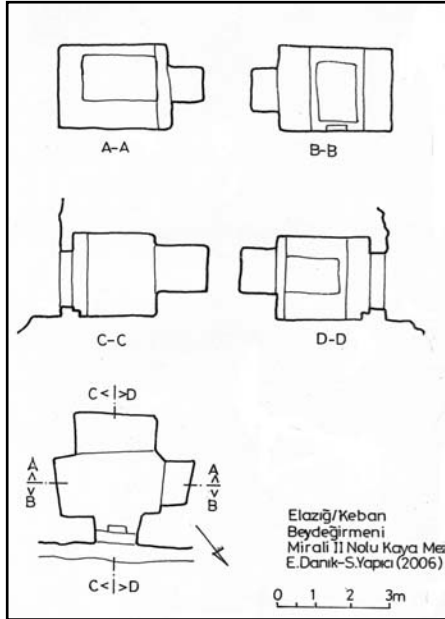
- Bahar 1989, Hasan Bahar, "Elazığ-Bingöl ve Tunceli İllerinde Prehistorik Araştırmalar, 1987", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 501-527.
- Burney 1958, C. A. Burney, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies* VIII, London, s. 157-209.
- Kökten 1947, İ. Kılıç Kökten, "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", *Belleten* XI/43, Ankara, s. 431-472.
- Köroğlu 1996, Kemalettin Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, İstanbul.
- Memişoğlu 1977, Ferhan Memişoğlu, *Elazığ Kılavuzu*, Elazığ.
- Parlak 2004, Lütfi Parlak, *Yukarı Fırat'ta Tarihi Eserler*, Elazığ.
- Sevin 1989, Veli Sevin, "Elazığ-Bingöl Yüzey Araştırması, 1987", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 451-500.
- Sözen 1970, Metin Sözen, "Keban'da Türk Eserleri", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni* 27/306, İstanbul, s. 10-16.

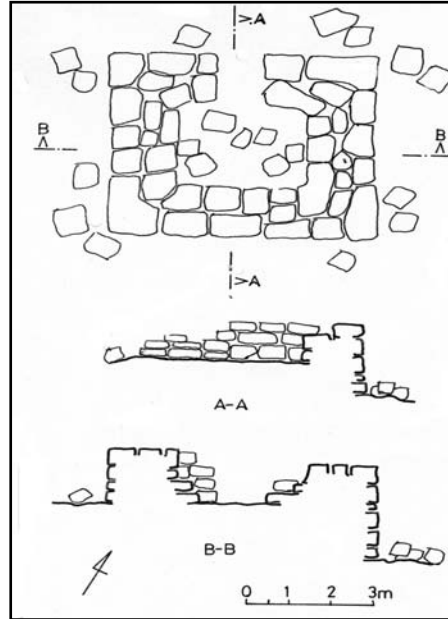
Çizim 1: Mağara Köyü, kaya mezarı, rölöve planı

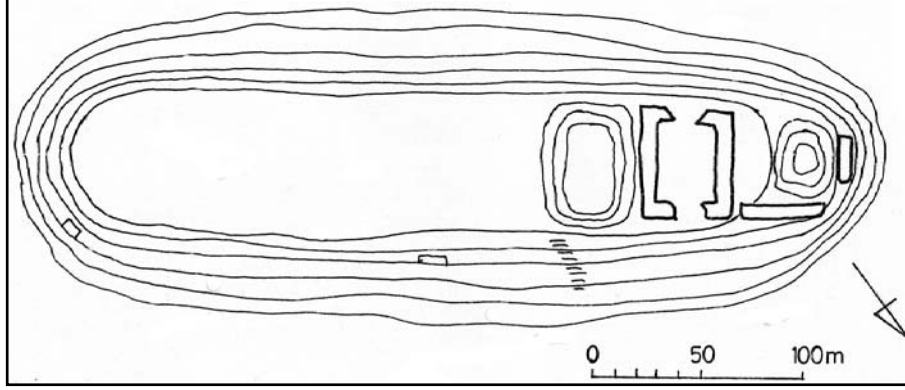
Çizim 2: Mirali, I No.lu Kaya Mezarı, rölöve planı

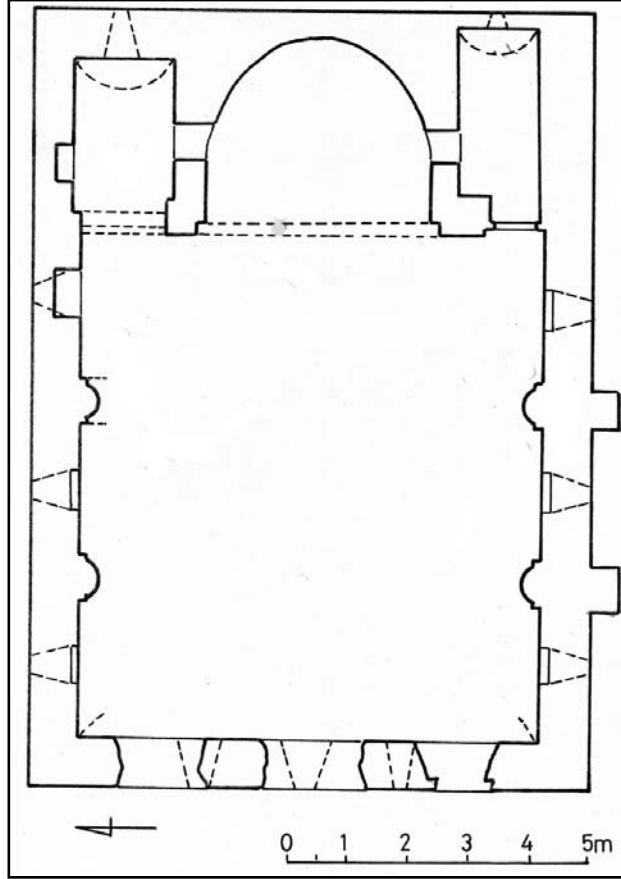
Çizim 3: Mirali, II No.lu Kaya Mezarı, rölöve planı

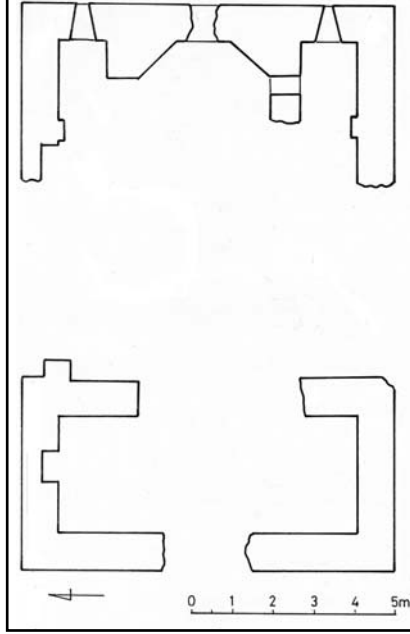
Çizim 4: Çandikan, karakol yapısı rölöve planı

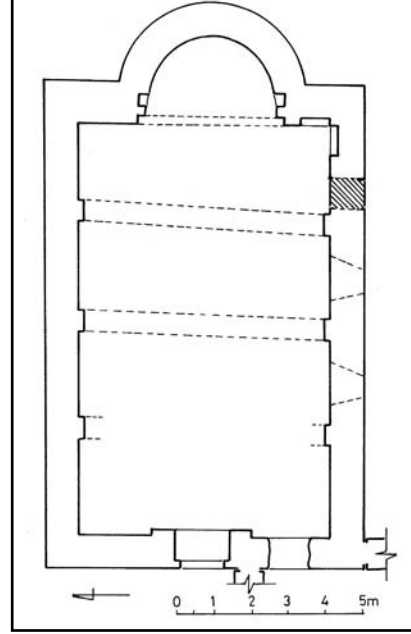
Çizim 5: Mirali Kalesi, röhlöve planı

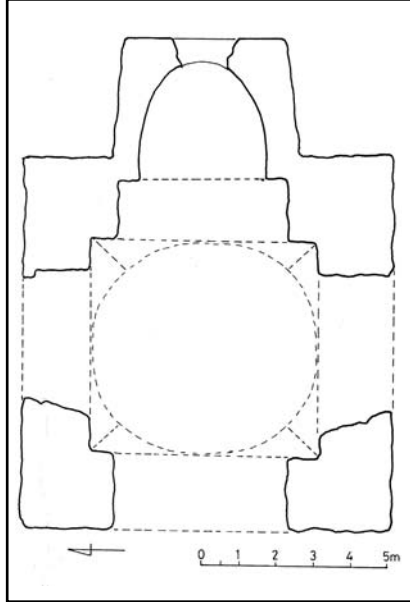
Çizim 6: Habab Kilisesi, röhlöve planı

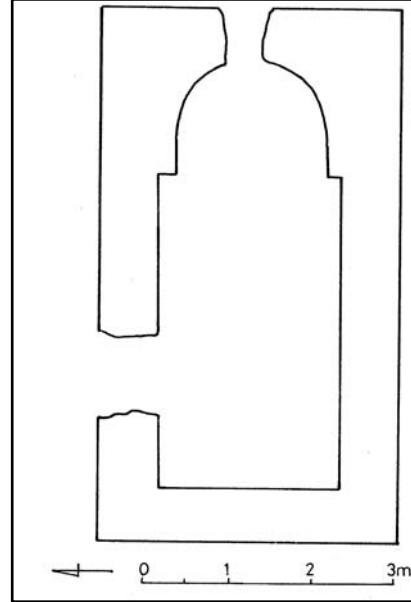
Çizim 7: Venk Manastırı (Surp Asvadzadzin) Kilisesi, rölöve planı

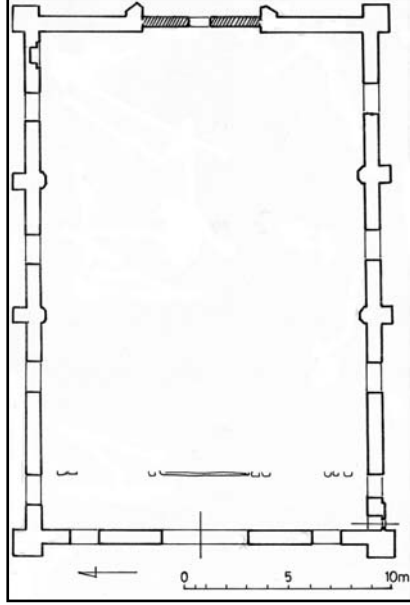
Çizim 8: Karınca Köyü Kilisesi, rölöve planı

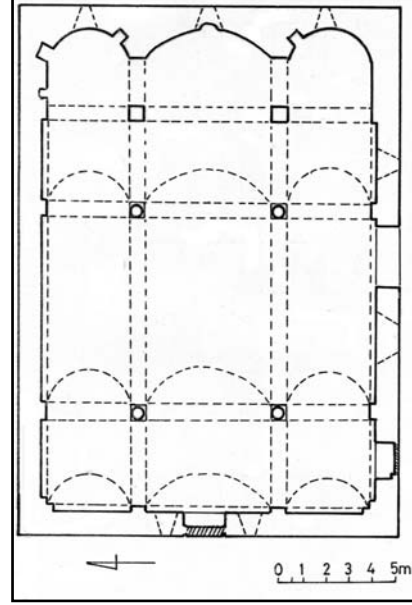
Çizim 9: Hoşmat Kilisesi, rölöve planı

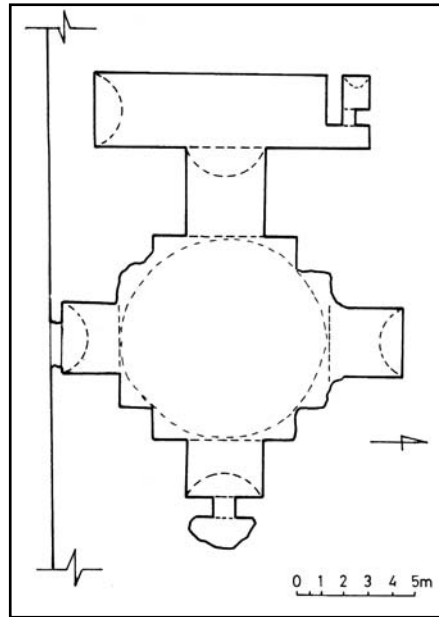
Çizim 10: Totik Şapeli, rölöve planı

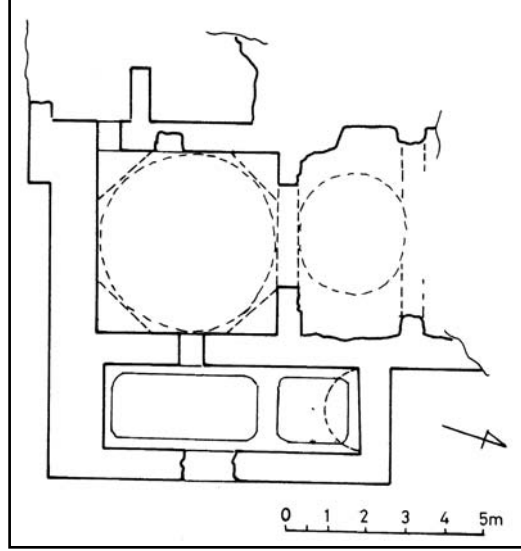
Çizim 11: Elazığ Merkez Kilisesi, rölöve planı

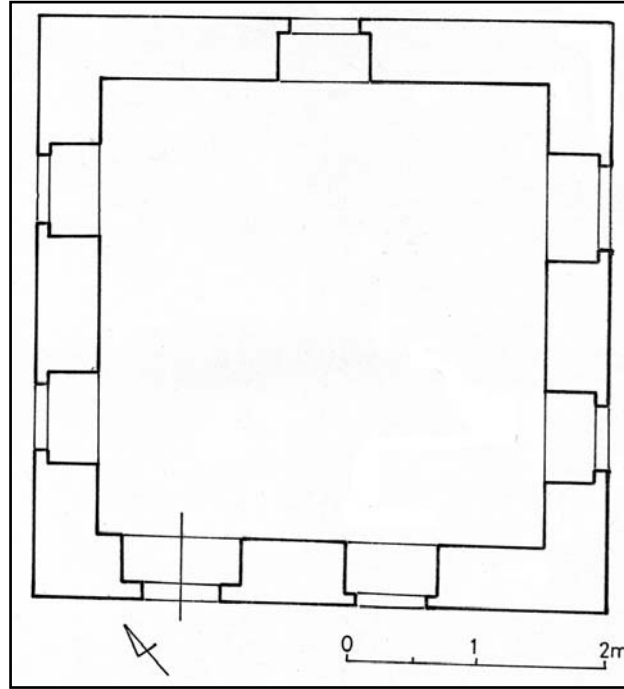
Çizim 12: Keban Kilisesi, rölöve planı

Çizim 13: Keban, I No.lu Anonim Hamam, rölöve planı

Çizim 14: Keban, II No.lu Anonim Hamam, rölöve planı

Çizim 15: Keban, Anonim Türbe, rölöve planı

BOĞAZİÇİ TOPOGRAFYASI: 2006 YILI ARAŞTIRMALARI

Asnu-Bilban YALÇIN*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün verdiği izin ile başlattığımız 'Boğaziçi Topografyası' konulu yüzey araştırması 17-31 Temmuz 2006 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Ekibimizde Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu ve öğrenciler Aslı Onur, Gülşah Soylu, Yavuz Erdihan ve Bakanlık temsilcimiz Fırat Güngör görev almıştır¹.

Boğaziçi'nin tarihsel topografyası konulu projemizin arkeolojik yüzey araştırması 2005 yılında, Boğaziçi su yolunun kuzey bölgelerinden başlamıştır. Orta aksta uzunluğu 55 km. olan su yolunun genişliği Karadeniz'e ve Marmara denizlerine açılan yerlerde farklıdır: 3.600 ve 1.675m. En dar yer Rumeli ile Anadolu hisarları arasındır (Kandilli-Aşiyen Burnu; 698 m.). Topografya hareketlidir ve denize doğru uzanan tepelerden oluşur (Büyük Çamlıca 262 m.; Yuşa 201 m.).

Antik Dönem kaynaklarında sıkça anlatılan Boğaziçi su yolu hakkında en önemli kaynak Byzantionlu Dionysios'un II. yüzyılda yazdığı *Anaplous Bosporou* –'Deniz Yoluyla Boğaz' adlı yapıtıdır. Günümüze orijinal hâli ile gelememiş olan bu eser XVI. yüzyılda Fransız gezgin ve tabiat bilimci Pierre Gilles (Petrus Gyllius) tarafından bulunmuş ve *De Bosporo Thracio* (libri tres, Lyon 1561) (İstanbul Boğazı) adlı kitabında kullanılmıştır². Antik Dönem araştırmalarımıza bu yapıtı temel eserlerin başında aldık.

Çalışmalara Sarıyer İlçesi sınırları içinde öncelikle Rumeli Feneri (antik Paneion burnu) mahalli incelenerek başlanmıştır. Bugün görülen fener, karşısındaki Anadolu Feneri ile birlikte 1856 yılında hizmete girmiştir. Fener, Kırım Savaşı sırasında

* Doç. Dr. Asnu-Bilban YALÇIN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Ordu cad. No.196, 34459 Laleli-İstanbul/TÜRKİYE; e-mail; asnubilban@hotmail.com; yalchinab@istanbul.edu.tr

1 Araştırmamıza izni veren TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne; Bakanlık temsilcimiz Sn. Fırat Güngör'e; Beykoz Kaymakamı Sn. Cengiz Gökçe'ye; Beykoz Belediyesi Başk. Yard. Sn. Yüksel Baki'ye; İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Müd. Prof. Pierre Chuvin'e ve Hüsrar-Önder Köse çiftine destek ve yardımlarından dolayı teşekkür ederiz. 2006 yılı çalışmalarımızda bize askerî yasak bölge dahilinde gerekli çalışmaları yapmamız için izin veren Genel Kurmay Başkanlığı'na, Boğazlar Komutanlığı'na başta Tuğamiral Ömer Akdağlı, Binb. Bahadır Gündoğdu, Ast. Adem İncekara olmak üzere tüm askerî personele bize gösterdikleri ilgi ve yardımlardan dolayı minnetarız. Çizimlerimizi gerçekleştiren Arkeolog Gülçin Mümin'e teşekkür ederiz.

2 Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*, Çev. E. Özbayoğlu, İstanbul 2000.

Boğaz'a girecek olan gemilere yol gösterme amacı ile Fransızlar tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca, fenerin içinde XVIII. yüzyıla tarihlenen ve Sarı Saltuk adıyla tanınan bir yatır türbesi bulunmaktadır.

Gyllius, burada bir fener olduğunu aktarır³: Anlatımında fener sekizgen bir kuleden oluşmaktadır. En üst katında sürekli bir ışık yanar ve etrafı camlarla çevrilidir. Gyllius camların alçı değil kurşun bir çerçeveye oturtulduğunu belirtir ve bunun Türk değil bir Hristiyan eseri olduğunu söyler. İngiltere, Cambridge kenti Trinity College Kütüphanesi'nde bulunan bir resim albümünde bu kulenin bir tasvirine rastlanmaktadır. Adı bilinmeyen bir Alman ressam⁴ tarafından 1574'te yapılan değişik İstanbul çizimlerinin toplandığı bu albüm (MS 0.17.2) 1900 yılı öncesinde E. Freshfield tarafından satın alınmış ve bugün de "Freshfield Albümü" olarak tanınmaktadır. Çizimde fener kulesi yıkılmış olan bir sur duvarına bitişik olarak gösterilmiştir.

Bu çizim bize fenerin bir kale kompleksine ait bir kule olduğunu düşündürmektedir. C. Mango bu çizimdeki kulenin daha çok bir Genova yapısına benzediğini yazar⁵. Bir savunma yapısıyla birlikte yapılmış olduğu anlaşılan fener kulesinin 1350 yılı civarı Genovalıların Boğaz'ın bu bölümünü ele geçirdikleri dönemden öncesine ait olması ihtimal dışı değildir. Bizanslı tarihçi Theophanes Continuatus, İmparator Romanos Lekapenos dönemini anlatan (IX. yüzyıl) tarih yazımında Boğaz'ın Karadeniz'e açılan ağzında Rusların Pharos denilen bir yere geldiklerini ve Romalı kumandanın Hieron denilen yerde onlara saldırdıklarını belirtir (VI, 39; Φαρος δε καλεϊται αφιδρουμα τι,.....)⁶. Vakayinamedeki anlatımın belirsizliğine karşın bu Pharos'un Rumeli kıyısındaki olması da bir ihtimal sayılabilir. Bu ve diğer tarihî kaynaklarda belirtilen fenerli yapı muhtemelen daha eski dönemlere dayanmaktaydı.

Buna bir kanıt fenerin hemen altında, liman tarafında kayalıklar üzerinde bulunan eski bir duvar örgüsü parçası olabilir. Görebildiğimiz kadarıyla düzensiz kesimli taş sıralarından oluşan duvar parçası XVI. yüzyıl çizimi ile yakın benzerlik

3 P. Gyllius, *a.g.e.*, 166-167.

4 C. Mango çizimlerin bilinmeyen bir Alman ressam tarafından yapıldığını belirtmektedir: C. Mango, *Constantinopolitana*, Jahr. Deuts. Arch. Inst, 80 /1965, 305. *Santa Sofia ad Istanbul. Sei secoli di immagini e il lavoro di restauro di Gaspare Fossati (1847-1849)*, sergi kataloğu, yay. haz. V. Hoffmann, Bern 1999, 160-162'de albümde bulunan Aya Sofya çizimleri aktarılırken ressamın Flemenk Lambert de Vos olduğu aktarılmaktadır.

5 C. Mango, *a.g.m.*, 313 res. 4.

6 Theophanes Continuatus, *Chronographia*, Corpus Historiae Byzantinae, E. Bekker yay. Bonn, 1838, 423-424.

göstermektedir. Tahminimizce bu kalıntı daha eski dönemlerde yapılmış olan fenerli yapının (belki kulenin) bir parçası olmalıdır⁷.

Fenerin kuzeybatı tarafında Osmanlı Döneminde (XVIII. yüzyıl ortası) inşa edilmiş olan kale bulunmaktadır⁸. Boğaz girişini Rus donanmasına karşı koruma amacıyla yapılmış olan kale günümüzde iyi korunamamaktadır.

Rumeli Feneri limanı civarında yaptığımız incelemede antik kaynaklarda Kyaneai adaları (ya da Symplegades) olarak bilinen ve günümüzde Öreke taşı denilen kayalar ve bunların üzerinde yükselen Pompeius sütunu anıtı olarak tanımlanmış kalıntı tespit edilmiştir.

Antik Dönem yazarlarının aktardıkları bir söylentiye göre bu adalar hareket ederek ve birbirlerine vurarak gemicilerin geçişini imkânsız hâle getiriyorlardı. Argonotlar Karadeniz'e açılacakları zaman oldukça zorlanmışlar ve önce bir kuş uçurarak kayaların arasından, ayrıldıkları zamanı hesaplayarak geçmişlerdir. Phineus ve Orpheus gibi antik şairlerin anlattığı bu 'yüzen kayalar', hem Asya hem Avrupa kıyılarında olup Argo gemisinin geçişinden sonra durağan kayalar olarak kalmışlardır.

Yakın bir zamana kadar karadan ayrı olan kayalıklar son zamanlarda yapılan Rumeli Feneri limanı mendireğinin içine alınmışlardır. Kayalardan, güneydoğudaki daha küçük olanın bitişiğinde bulunan restoran işletmesi, araştırmamızdan kısa bir süre sonra yıkılmıştır. İşletmenin büyük kayanın altına kadar uzanmakta olduğu görülmektedir. Büyük kaya üzerinde sütun kaidesinin kalıntısı bulunmaktadır. Fakat kayanın düzensiz yüksekliği ve dikliği, üzerine çıkmayı zorlaştırmaktadır. Buna rağmen sütun kaidesini belgeledik .

Günümüze gelebilen hali ile kaide Freshfield albümündeki XVI yüzyıl çizimi ile benzerlik göstermektedir⁹. Çizimin yanında geçen yazı şöyledir: "Columna

7 Yerel bir hikâyeye göre Fransızlar feneri başka bir noktada inşa etmişler fakat fener yıkılmıştır. Bunun üzerine köylüler burada bulunan yatırın fenerin içine alınmasını; ancak bu şekilde yapının ayakta durabileceğini belirtirler. Osmanlı Döneminde (XVI. yüzyıl) tamir edilen fenerin Fransızlar tarafından yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bugün görülen fenerin eskisi ile aynı noktada yer almadığı içine alınan yatır türbesinden dolayı akla yatkın gelmektedir. Muhtemelen XIX. yüzyıla kadar kullanılan eski fener Gyllius'un aktardığı ve çizimde görülen fener olmalıydı. Bunun sonucunda görülen duvar kalıntısı, Osmanlı Döneminde tamir görmüş, eski fenerin bağlı olduğu bir yapıya (kule ?) ait olmalıydı. Fenerin kuzey-batısındaki burun üzerinde XVIII. yüzyılda yapılan kale eskisinin yerini almış olmalıdır.

8 Kalenin tarihçesini kesin olarak belirleyebilecek yazıt olmamakla birlikte Anadolu Feneri kalesi gibi Sultan III. Mustafa tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir; A. Soysal, Kara Deniz Beyaz Işık "Rumeli Feneri", İstanbul 2004, 27.

9 C. Mango, *a.g.m.*, 313-315, res. 5.

marmorea in rupe Insulari prope littus Europaeum in quo Pharos sita: Ea rupes una est Cynaeorum petrarum secundum Gyllium. In Columnae Basi nomen Caesaris Au Burada görülen silindir biçiminde bir adak taşıdır. Ortada bir girland ana süslemeyi oluşturur. Girlandın kıvrımları arasında dört sığır başı ve dört farklı sembolik süsleme bulunmaktadır. Gyllius'un aktardığına göre kıvrımlar arasında '*...daireler kazınmıştır: ilkinde bir dörtayaklı tasviri vardır, diğerinde güneşin imgesi, üçüncüde ışınların x işareti yer alır, kuzeye bakan dördüncü kıvrımda hiç bir beti yoktur*'¹⁰. Fotoğraflardan anlaşılacağı üzere sığır başları ve bunların arasındaki daire ve güneş imgesi hâlâ anlaşılır durumdadır. Girlandın üzerinde yazıtın izleri hâlâ görülmektedir. Burada, anladığımız kadarı ile,

CAESARI AUGUS.....

EC ANNID....

EC PONTO.....

yazısı görülebilmektedir. Roma Dönemine ait bu yazıtın yanında anıtı gören yabancı ziyaretçilerin adları okunmaktadır. Brisander, Chemesov, Wefar gibi isimler görülmektedir. Bunlar hatıra olsun diye isimlerini anıtın üzerine kazıyarak taşın yüzeyini tahrip etmişlerdir.

Gyllius kaidenin süslemesini ayrıntılı olarak aktarır. Ayrıca, bugün üzerindeki silinmiş olan yazıtı çeşitli seyyahlar da aktarmaktadırlar. Anıtı XVII-XIX yüzyıllar arasında gören seyyahların –kimi zaman farklı olarak– aktardıkları yazıtta bir imparator (Caesar Augustus) adı geçmektedir. Freshfield albümündeki çizimindeki alt yazıda, taşıt üzerindeki yazıtın deniz suyu tarafından silindiği belirtilmektedir (*...verba vetustate et aspergine maris deleta sunt*). Daha XVI. yüzyılda okunması zorlaşmış olan yazıtın hangi imparatora adandığını tespit etmek oldukça zordur. Mango bir ihtimalle Caligula olabileceğinden bahseder¹¹.

Çizimde ve Gyllius'un anlatımında kaidenin üzerinde bir sütun yükselmektedir. Sütunun üst kısmını Korint düzeninde bir başlık süslemektedir. Sütun ve başlık muhtemelen daha sonraki bir dönemde eklenmiştir. Byzantionlu Dionysios Romalıların Kyaneai kayalıkları üzerinde bir Apollo sunağı diktiklerini belirtir. Muhtemelen bu kaide sunağa ait bir parçaydı ve daha sonraki bir dönemde üzerine sütun ve başlık eklenmişti. "Freshfield Albümü"nde bulunan resimde görülen başlık, kanımızca geç Roma Dönemine ait bir başlık olabilir. Volütlerin

10 P. Gyllius, *a.g.e.*, 174.

11 C. Mango, *a.g.m.*, 315.

çizimi, abakus çiçeği ve zor okunabilen akantus yapraklarının formları daha çok III-IV. yüzyıllar arasındaki üretime işaret etmektedir.

Osmanlı Döneminde, XVII. yüzyılda İstanbul'a gelen seyyahlardan C. de Bruin kentte bulunduğu 1680 yılında sütunun düştüğünü aktarır¹². Daha sonraki dönemlerde buraları ziyaret eden seyyahlar sütunun parçalarını denizin içinde görmüşlerdir. Araştırmamıza rağmen denizin içinde herhangi bir ize rastlayamadık.

Rumeli Feneri Köyü içinde bulunan Yeni Camii'nin aslında daha önce varolan Rum kilisesinin temelleri üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle doğu tarafındaki yarım yuvarlak üç apsis çıkıntısı bunu göstermektedir. Kilisenin inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Skarlatos'un (*..burada H. Giorgios kilisesi olan bir köy vardır*) anlatımında geçmesi¹³ onun XIX. yüzyıl ortalarından önce var olduğunu kanıtlamaktadır. Yakında oldukça harap bir durumda olan hamamın yapılış tarihi ise bilinmemektedir.

Rumeli Feneri limanından güneye, sahili izleyerek Garipçe Kasabası'nda inceleme yapılmıştır. Burada Osmanlı Dönemine ait kale ve tepede burç bulunmaktadır.

Güneye doğru sahil takip edilerek, bugün askerî saha sınırları içindeki bölge araştırılmaya başlanmıştır. Türkiye Deniz İşletmeleri'ne ait pilot istasyonun bulunduğu Büyük Liman koyunda bir ön inceleme yapılmıştır. Burada duvar kalıntıları tespit edilmiştir. Üzeri ve çevresi yoğun bitki örtüsü ile kaplı olduğu görülmektedir. Zorlukla yapılan incelemede duvar yapılarının geç bir tarihe, Osmanlı Dönemine ait oldukları anlaşılmaktadır. Daha sonraki bir dönemde, XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında, gemilerin tamiri için kullanılan tersane binaları yapılmıştır.

Koyun kuzeydoğu tarafında bir sarnıç ve hamam yapısı tespit edilmiştir. Hamam mekânının güneydoğu kısmında bir çeşme suyu dışarıya aktarmaktadır. Yapılan ön çalışmada duvarların alt kısımlarında örgünün Osmanlı Dönemi öncesi olduğu gözlemlenmektedir. Burada, daha önce var olan bazı yapıların yenilendiği anlaşılmaktadır.

Bu koydaki yapıların Osmanlı Döneminde faaliyet gösteren gemi işletmeleri ve tersane işlevindeki yapılanmadan önce başka bir kuruluşa ait olmaları ihtimal dışı

12 C. De Bruin, *Voyage du Levant*, Delft 1700, 54.

13 Byzantion'lu Skarlatos, *H Κωνσταντινοπολις*, Athina 1862 (tıpkıbasım Athina 1993, cilt II, 185.

değildir. Buradaki yerleşim izlerinin daha önceki bir dönemde var olmuş olan bir kompleksin yerini aldığını düşünmek yanlış olmaz. Bölgede daha önce var olmuş yerleşimleri araştırmaya devam etmekteyiz.

Rumeli Kavağı Mahallesi'nde çevrede bir inceleme yaptık. Burada bulunması gereken Kavak Kalesi'ni arama girişimlerimizde çevre ahalisinden bu konu hakkında bilgi alamadık.

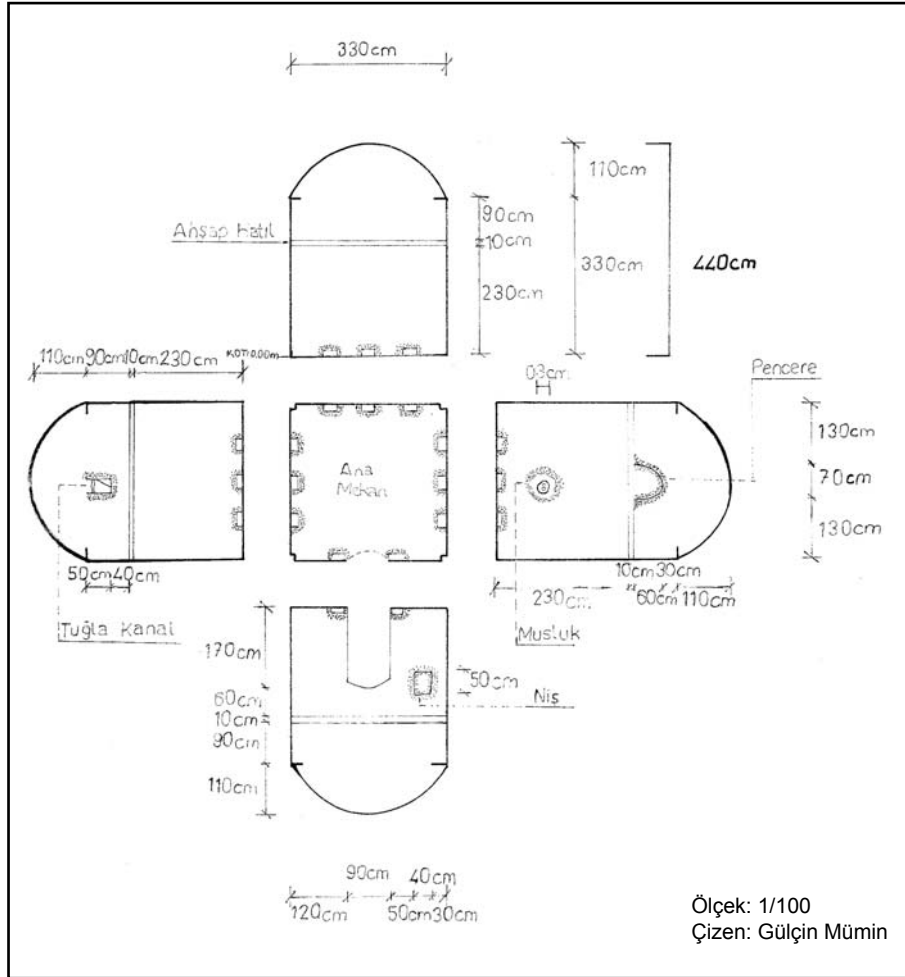
Kalenin, geçen yüzyılın başındaki araştırmacılar tarafından oldukça harap bir durumda olduğu aktarılmaktadır¹⁴. Çeşitli kaynakların varlığından haber verdiği kalenin tarihi hakkında bilgi bulunmadığı belirtilir. Bunun yanında kale hakkında bilgi verilememesinin ana nedeni burada gerektiği bir araştırma yapılmamış olmasındandır. S. Eyice¹⁵ kale hakkında bilgileri derler ama arkeolojik olarak hiç bir bilgi vermez. Bunun nedeni şimdiye kadar hiç bir araştırmacının burada araştırma yapmamalarıdır.

Yüzey araştırmamızda Rumeli Kavağı mahallinde kuzeydoğu yönünde oldukça yüksek bir tepe üzerinde ve dağlık bir arazide uzun süren bir araştırma sonucu Rumeli Kavağı Kalesi'nin izlerine rastladık. Bugün yoğun bir bitki örtüsü altında kalan dağlık arazide kısmî olarak duvar kalıntıları bulunmaktadır. Burada, duvar örgüsü düzensiz kesimli taş ve aralarda harçla sağlamlaştırılmış tuğla parçalarından oluşmaktadır. Bu örgü Yoros Kalesi duvarlarında da görülmektedir. İlk izlenimimiz bu duvarların orta Bizans Dönemine ait olması yönündedir.

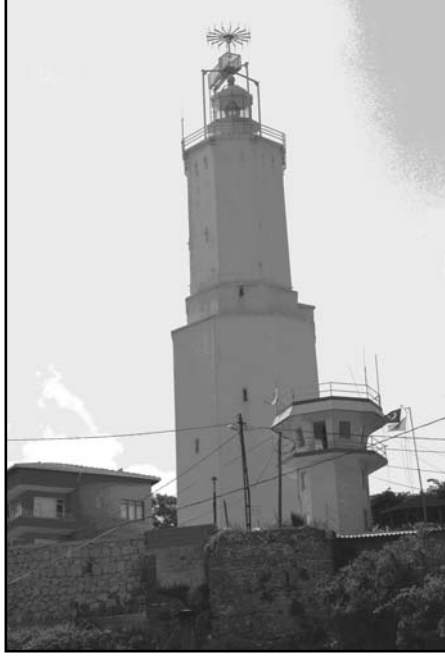
Karşısındaki Yoros Kalesi ile birlikte düşünülmüş olan yapı Boğaz'ın girişini korumaktaydı. İki kalenin de Orta Bizans Döneminde, Komnenoslar Döneminde yapıldığını düşünüyoruz. Kale çevresindeki çalışmalarımız önümüzdeki sezon da devam edecektir.

14 A.Gabriel, *İstanbul Türk Kaleleri*, İstanbul 1941(1975), 121,122.

15 S. Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, 40-42.

Çizim 2: Büyük Liman, hamam içi, kesit

Resim 1: Rumeli Feneri

Resim 2: Rumeli Feneri, Cambridge Trinity College (MS 0.17.2)

Resim 3: Rumeli Feneri, kale

Resim 4: Rumeli Feneri, Öreke Kayaları

Resim 6: Rumeli Feneri, Öreke Kayaları, 'Pompeius sütununun kaidesi'

Resim 5: Rumeli Feneri, Öreke Kayaları

Resim 7: Rumeli Feneri, Öreke Kayaları, 'Pompeius sütununun kaidesi'

Resim 8: Rumeli Feneri, Cambridge Trinity College (MS 0.17.2)

Resim 9: Kudüs, L.A. Mayer, İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Haritası (1663-1724), Öreke Kayaları

Resim 10: Rumeli Feneri, Öreke Kayaları, 'Pompeius Sütununun kaidesi'

Resim 11: Büyük Liman, sarnıç

Resim 12: Büyük Liman,
Çeşme

Resim 13: Büyük Liman,
hamam, ana
mekân

2006 YILI KAPADOKYA ve KİLİKYA YÜZEY ARAŞTIRMALARI: KAYSERİ (YAHYALI) ve ADANA (CEYHAN II)

K. Serdar GİRGİNER*

2002 yılından beri devam etmekte olan Kapadokya ve Kilikya'daki yüzey araştırmalarının 5. bölümünün ilk etabında Kayseri İli'nin 27 köy, 1 kasabası ve merkeze bağlı 11 mahallesi bulunan Yahyalı İlçesi'nde çalışılmış ve ilçenin arkeolojik envanteri büyük ölçüde tamamlanmıştır¹. Adana'nın Kapadokya sınırları içinde kalan ilçelerinden sonra, 2004 yılından itibaren Kayseri'nin Sarız, Develi (*Gabadonia*, *Everek*) gibi Adana ile sınırı olan ilçelerinde çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. Bu nedenle 2006 yılında Kozan, Aladağ ve Feke ile sınırı olan Yahyalı'da (*Achiabudes*²) ayrıntılı bir arazi çalışması gerçekleştirilmiştir. Önümüzdeki yıllarda ise, farklı olarak Tomarza'dan sonra Kayseri'nin diğer ilçelerinde de Prehistorik Dönem yerleşmelerinin kayıt altına alınması planlanmaktadır.

Yahyalı Araştırmaları (Harita: 1)

1. *Boruklu Yamaç Yerleşmesi*: Yahyalı-Yeşilhisar yolunun üzerinde yer alan Senirköy'de bir sütun parçası ve mimari yapı elemanlarının kayıt altına

* Yrd. Doç.Dr.K.Serdar GİRGİNER, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 01330 Balcalı Kampüsü-Adana/TÜRKİYE sergir@cukurova.edu.tr

1 Adana-Tufanbeyli ve Kayseri-Yahyalı için çalışma ruhsatımızı hazırlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, bu çalışmalarımıza maddi kaynak sağlayan Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na, Çukurova Üniversitesi'ne, Yahyalı'daki çalışmalarımızı destekleyen Kaymakam Ahmet Turhan ve Belediye Başkanı Yakup Tezcan'a, DSİ 12. Bölge Müdürlüğü, Yahyalı Proje Müdürlüğü ile Adana İller Bankası 8. Bölge Müdürlüğü'ne, yardımcımız-rehberimiz Ali Bayer ve Mehmet Tüfekçi'ye, Osman Sandık'a, misafirperverliğinden dolayı Sami Köşker'e teşekkür ederiz. Bu çalışmanın Bakanlık temsilciliğini, ekip ile bütünleşerek çok uyumlu bir çalışma ortamı yaratan Mersin Arkeoloji Müzesi'nden değerli Arkeolog Güler Gürkan yapmıştır. Kendisine bir kez daha teşekkür etmek isteriz. 08.09.2006-20.09.2006 tarihleri arasında gerçekleştirilen bu çalışmalarda heyet üyesi olarak ekipte Prof. Dr. Ahmet Ünal'ın dışında, Araş. Gör. Özlem Oyman-Girginer, Araş. Gör. Faris Demir, Araş. Gör. Fatih Erhan, yüksek lisansiyerler Sanat Tarihçisi Hayriye Akıl, Arkeolog Zeynep Yılmaz ve Arkeolog Hakkı F. Özdemir yer almıştır, kendilerine yorucu bir tempoda gerçekleşen çalışmalarda göstermiş oldukları performanstan dolayı teşekkür ediyorum. Yahyalı ile ilgili ilk ön-rapor için bkz: Girginer, K. S.-Özdemir, H. F.-Erhan, F., 2007: 25 vd.

2 Hild, H.-Restle, M., 1981: 179.

alınmasından sonra, köyün güneybatısındaki Sakız Dağı'nın doğu eteğinde bir sulama kanalının ikiye böldüğü Roma Dönemine ait yerleşme tespit edilmiştir.

2. *Topraktepe (Boztepe) Tümülüsü*: İlçenin 14 km. kuzeyinde yer alan Çubuklu (Karamadazı) Köyü'nün doğusunda yer alan Gavurdağı'nın kuzey yamacında işletilmekte olan demir maden ocağı bulunmaktadır. Yaklaşık 50 m. çapında ve 6–8 m. yüksekliğindeki Tümülüs, köyün 700 m. kuzeyinde yer alır. Mezar odası kaçak kazılarla açılmıştır.

3. *Hanyeri*: Çubuklu Köyü'nün yaklaşık 1 km. kuzeydoğusunda kaçak kazılar sonucu açığa çıkarılmış 50 m.lik bir alana yayılan çeşitli mimari kalıntılar tespit edilmiştir. Alanda Bizans Dönemine ait seramikler görülmektedir.

4. *Gala (Kale) Tepe*: Aynı köyün hemen kuzeybatısındaki tepenin tüm yamaçları ve zirvesinde yer yer yerleşme izlerine rastlanmıştır. Özellikle tepenin kuzeydoğu yamacında kaçak kazılarla açılmış olan bir çukurda doğu-batı doğrultulu kuzey duvarı ve apsisi 50 cm. yüksekliğinde takip edilebilen bir kilise kalıntısı tespit edilmiştir. Bu alanın yaklaşık olarak 100 m. güneybatısındaki nekropolde, tepenin güney yamacında 3 adet taş sanduka mezar tespit edilmiştir.

5. *Dereciagzı Kaya Mezarı*: İlçenin yaklaşık 12 km. kuzeybatısında yer alan İlyaslı Köyü'nde Karakuş Dağı'nın güneydoğu eteğinde bir kaya mezarı kayıt altına alınmıştır.

6. *Çaybaşı*: İlyaslı Köyü'nün yaklaşık 1 km. doğusunda bulunur. Alanda kaba işçilikli mimari taş bloklar, geç dönemlere ait pithos parçaları izlenebilmiştir.

7. *Yerköy Tepe*: İlçe merkezinin yaklaşık 10 km. kuzeyinde yer alan Yerköy'ün 1 km. kuzeyindedir. Alanın seramiği Roma Dönemine aittir.

8. *Kopçu Mezarlığı ve Harım Tepesi*: Yahyalı ilçe merkezinin 16 km. kuzeyinde yer alan Kopçu Köyü'nün kuzeybatısında mezarlıkta bir kiliseye ait olması gereken çok sayıda taş mimari parça ile Selçuklu ve Osmanlı mezar taşları yer almaktadır. Köyün güneyinde ise 200X50 m. ölçülerinde, 2 m. yüksekliğindeki yerleşmede Roma Dönemine ait kırmızı astarlı çanak ve tabak formlarına rastlanmıştır.

9. *Dağılgan*: Kopçu'nun 2 km. batısında yer alır. Roma Dönemine ait yerleşmedir.

10. *İğdecik Yerleşmesi ve Nekropolü*: İlçe merkezinin 8 km. kuzeydoğusunda yer alan Ağcaşar Köyü'nün 1 km. kuzeydoğusundadır. 400 m. çapında bir alanda kaya mezarları, kayaya oyulmuş stel yuvaları, çeşitli mimari yapılara ait duvar kalıntıları ve yığma mezarlar yer alır. Bunlara ek olarak yerleşmenin doğusunda

bulunan Seki Deresi, Merdivenli Kuyu, Göl Tepesi ve Kızılkaya mevkilerinde 5 adet yığma mezar-tümülüs tespit edilmiştir. Roma-Bizans Dönemi yerleşmesinin batı kısmında bir su kaynağı bulunmaktadır. Bu kaynağın kuzeyindeki Delikli Kaya mevkiinde 2 adet kayaya oyma oda mezar yer alır.

11. *Alatepeler Tümülüsleri*: Ağcaşar Köyü'nün 2 km. batısında, güney-kuzey istikametli 5 adet tümülüs yer almaktadır. Bunların çapları 40–50 m. arasında değişmektedir.

12. *Kale Mevkii*: İlçenin 25 km. kuzeydoğusunda yer alan Süleymanfakılı Köyü'nün yaklaşık 1 km. güneydoğusunda doğal bir tepe üzerine müstahkem mevki olarak kurulmuştur. Yaklaşık olarak 100 m. çapında, 10 m. yüksekliğinde dairesel formlu olan yerleşmede, iki kademeli yapı ve bu yapını üzerinde yer alan duvar kalıntıları izlenebilmektedir (Resim: 1). Alanda yapılan incelemelerde M.Ö. I. binyılın ilk yarısına ait olabilecek krem astar üzerine kırmızı-kahverengi renkte boya bezemeli seramik parçaları ile Roma-Bizans dönemlerine ait seramikler, bir adet de obsidiyen alet parçası tespit edilmiştir.

13. *Kayadibi*: Süleymanfakılı'nın 1.5 km. güneyinde, köy yolunun hemen doğusuna ayrılan ve Zamantı Vadisi'ne inen ikinci bir stabilize yolun güneyinde yer alır. Alanda çeşitli mimari kalıntılarla Roma Dönemine ait seramikler ve cam parçaları tespit edilmiştir.

14. *Irmağ Kenarı*: Süleymanfakılı Köyü'nün 2 km. güneyinde yer alır. Zamantı Irmağı'nın kuzey kısmında bulunan bu mevkide, kaçak kazılar sonucu tahrip edilmiş çeşitli mimari kalıntı izleri vardır. Alanda seyrek olmak kaydıyla geç dönemlere ait seramikler ile bir adet cam bilezik parçası tespit edilmiştir.

15. *Taşhan Köyü*: İlçe merkezinin 20 km. doğusunda yer alır. Köy, Göynük Ovası'nın da doğusundadır. Taşhan'ın 400 m. doğusunda, köye adını vermiş olan alanda (*Hanyeri*) yüzeyde herhangi bir veriye rastlanmamıştır. *Bağlar mevkiinde* Ortaçağa ait asma bağlarını çeviren sınır duvarları görülebilir. Köyün 1 km. güneyinde kurumuş göl yatağının batısında Angut (Cene) Gölü mevkiinde bir adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Göl yatağının hemen doğusunda 15 m. uzunluğunda ve yaklaşık olarak 1 m. genişliğinde bir duvar kalıntısı izlenebilmektedir. Bu duvarın yaklaşık olarak 15 m. doğusunda, Şah Murat Tepesi'nin güney eteğinde ise bir *demir işliği* kayıt altına alınmıştır. Bu alanda kaçak kazılar sonucu açılmış olan çukur içerisinde ve çevresinde oldukça yoğun demir cürufları ile yine işlikte kullanılmış olan pişmiş toprak künk ve eritme potası parçaları tespit edilmiştir. Köyün güneybatısında yer alan ve yaklaşık 1 km. uzunluğunda Köyönü Tepesi adı

verilen doğal kayalık alanın güneydoğusunda bir adet kayaya oyma oda mezar ve tepenin batı yamacında bir kaya mezarı daha tespit edilmiştir (*Köyünü Kaya Mezarı I ve Nişli Kaya Mezarı*). Aslında tüm bu kayalık alan bir nekropoldür; Nişli kaya mezarının 300 m. batısında Kayaaltı mevkii olarak isim değiştiren ya da Kayaaltı Nekropolü olarak isim verdiğimiz alanda 4 adet tümülüs kayıt altına alınmıştır. Burasının 150 m. kuzeyinde ise 12 adet tümülüs tespit edilmiştir. Bu kısımda yer alan tümülüsler açılmasına karşın yer yer istinat duvarları da dahil olmak üzere üst örtüsü ile birlikte korunmuştur (Resim: 2). Taşhan Köyü, Tepekuyu Tepesi'nin güney ve batı yamaçlarında kurulmuştur. Bu tepenin güneydoğu yamaçlarında tümülüsler ve kaya mezarları izlenebilmiştir. Köyün doğu sınırını oluşturan tepelik alanda da 3 adet tümülüs kayıt altına alınmıştır. 3 No.lu Tümülüs'ün 30–40 m. kuzeyinde 4 No.lu Tümülüs, bunun 50 m. doğusunda ise 5 No.lu Tümülüs kayıt altına alınmıştır. Bu son tümülüsün doğusunda 2 adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Tüm bu alan *Tepekuyu Nekropolü* olarak adlandırılmıştır. *Taşhan yerleşmesi* olarak adlandırdığımız alan ise, alandaki su kuyusunun yaklaşık olarak 50 m. güneyinde, köy yerleşmesinin 100 m. kuzeyinde yer alır. Nispeten eğimi az olan yamaçta çeşitli mimari yapılara ait blok taşlar tespit edilmiştir. *Loğman Nekropolü* köyün 3 km. güneybatısında yer alır. Alandaki bir çiftliğin güneybatı ve batısında 2 adet kaya mezarı ile 4 tümülüs kayıt altına alınmıştır. Çiftliğin 400–600 m. güney-güneydoğusunda 5 tümülüs daha yer almaktadır. Bu alanın da doğu-güneydoğusunda çok sayıda yapıya ait olması gereken duvarlar izlenebilmiştir, burası da *Loğman yerleşmesi* olarak kayıt altına alınmıştır. Alanda yapılan incelemelerde Roma Dönemine ait kırmızı astarlı seramiklerin dışında Bizans Dönemine ait sırlı seramikler ile obsidiyen üretim artıkları tespit edilmiştir. *Çingenözü yerleşmesi ve Çamlıca Tümülüsü*, köyün 4 km. güneybatısındadır. Alandaki evin bahçesindeki 2 yazıtlı stel, başvurmuz sonucunda Kayseri Arkeoloji Müzesi tarafından alınmıştır (Resim: 3). Alanın kuzeyindeki Çamlıca Tepesi'nin üzerinde 50 m. çapında ve yaklaşık 20 m. yüksekliğinde bir tümülüs yer alır. *Danaözü yerleşmesi ve Nekropolü*: Çingenözü mevkiinin batısında, yer yer tepelik düz bir alandır. Doğu-batı istikametli uzanan plato üzerinde yer alır. Yaklaşık olarak 300x250 m. çapındaki bir alana yayılan mimari kalıntılar ve anıtsal mezar yapılarıyla yerleşme, Roma ve Bizans dönemlerinin önemli bir kenti olmalıydı. Düz alan ve tepelik kısımda yapılan incelemelerde işlevi belirsiz çeşitli mimari yapı kalıntıları, değirmen taşı, yoğun demir cürufları, Roma Dönemine ait seramikler, kayaya oyma oda mezarlar, kült alanı, heroon ve çok sayıda tümülüs tespit edilmiştir. Yerleşmenin doğusunda demir işliği bulunmaktadır. *Kokarkuyu*

yerleşmesi ve Nekropolü: Köyün 3 km. kuzeybatısında, Yahyalı köy yolunun 1 km. kuzeyinde bulunur. Kokarkuyu Tepesi üzerinde çok sayıda kaya mezarı, bir adet tümülüs, Kokarkuyu su kuyusu kayıt altına alındıktan sonra, su kuyusunun 100 m. yakınında çok sayıda duvar kalıntısı, mimari blok taşlar ve kaçak kazı çukurları ile karşılaşmıştır. Kırmızı ve krem astarlı Roma Dönemi seramiklerine rastlanmıştır. *Cami Yeri* Taşhan'ın 1 km. batısında, Taşhan-Yahyalı karayolunun 150 m. güneyinde yer almaktadır. Yerleşim 50 m. çapında ve yaklaşık 2 m. yüksekliktedir. Alanda genel olarak Roma Dönemine ait kırmızı astarlı seramikler görülmektedir. *Sarnıç mevkii* köyün Merdivenli Mahallesi'nde bulunmaktadır. Tabii kaynak mağarası, taş duvarlarla örülerek sarnıç haline getirilmiştir. Günümüzde de kullanımda olan sarnıcın Antik Dönem taş ve pişmiş toprak künkleri, günümüz plastik borularıyla beraber köye su dağıtmaktadır. *Yedikuyular yerleşmesi ve Nekropolü*, Taşhan'ın 2 km. kuzeyinde yer almaktadır. Sarıfakılı'ya giden yolun kuzeyindeki kayalık ve tepelik alanda 4 tümülüs, bu mezarların hemen önünde ana kayaya oyulmuş stel yuvaları, stel yuvalarının doğusunda etekte bir süre kullanılmış doğal bir mağara, bu mevkinin doğusunda bulunan alanda mimari parçalar, monolit sütun parçası ve 7 adet su kuyusu bulunmaktadır. Tüm alanda çok sayıda taş sanduka mezar izlenebilmiştir. Bu alanın tam kuzeyinde yer alan tepede ise 3 adet taş sanduka mezar, Latince yazıtlı bir lento taşı ile birlikte yoğun bir yapılaşmaya işaret eden bir takım duvar izleri ve mimari taş bloklar tespit edilmiştir. Bu alanın seramiği Roma-Bizans dönemlerine aittir.

16. *Takaya Kaya Mezarı:* Yahyalı'nın doğusunda yer alan Denizovası Köyü'nün 700 m. güneybatısında yer alır. Bunun dışında köy merkezinde bir adet, köy mezarlığının 2 km. güneyindeki *Davarağılı mevkii*nde 2 adet, köy mezarlığının güneybatısında (*Mezarlık Arkası mevkii*) ise 5 adet tümülüs kayıt altına alınmıştır.

17. *Bostanlık Mevkii Deliktaş:* İlçenin güneyinde yer alan Ulupınar (*Barazama*) köyündedir. Ana kaya içine oyulmuş 2 katlı, 6 odalı bir komplekstir. Aynı köyün sınırları içinde kalan Aksu Vadisi'nde, Aladağ'dan gelen Aksu Deresi üzerinde Geç Osmanlı Dönemine ait olabilecek tek sivri kemerli Eminkadı Köprüsü bulunur.

18. *Çamlıca (Rodandos, Rhodenton, Faraşa):* Yahyalı'nın güney-güneydoğusunda yer alan köy her dönemde, özellikle de Bizans ve Osmanlı dönemlerinde demir yataklarıyla ve demircilikte önemli bir konumdaydı³. Köyde Meryem Ana Dağı'nın güneyindeki kaya fasadında, merdivenlerle çıkılan, önü

3 Önceki yayınların bibliyografyası için bkz: Hild-Restle, a.g.e. 266-267. Ayrıca bkz: Ünal, A.-Girginer, K. S., 2007: 34.

duvarla örülmüş ve yerel halk tarafından *Meryem Ana Hamam* Kapısı olarak adlandırılan bir kaya mekânı bulunmaktadır. Köydeki çeşmeyle bağlantılı olarak yapılmış 5 adet taş tekne, demir dövme ve su verme yerleridir. Çeşmenin 20 m. güneydoğusundaki yamaçta demir cürufları atıl vaziyette görülmüştür. Çamlıca Köyü camisi eski bir kiliseden bozmadır. İç düzenlemesi bakımından 3 nefli olan yapıda, 6 adet paye üzerinde üst yapı taşınmaktadır (Resim: 4). Kilisenin 20 m. doğusunda ana kaya kütesinin üzerinde bir gözetleme kulesi yer alır. Yapı 8x10 m. ölçülerindedir. Kulenin 20 m. batısında bir mimari yapıya ait duvar izleri bulunmaktadır. Köy sınırları içinde yer alan *Subattı* mevkiinde demir yatakları, Çamlıca ile Divrik Dağı arasında krom yatakları vardır. Çamlıca-Çavdaruşağı arasında demir yatakları ve maden ergitme sistemleri bulunmaktadır.

19. *Çakmakdediği, Danaözü ve Melleşkoyağı Nekropoller:* Yahyalı'nın doğusunda yer alan Kuzoluk (Buzoluk) Köyü'nün 2 km. kuzeyinde, Kurupınar Dağları'nın doğusunda yer alan Çakmakdediği'nde 7 kaya mezarı ve 3 stel yuvası, Danaözü'nde 3 kaya mezarı, 1 tümülüs ile 1 adet stel yuvası, Melleşkoyağı'nda ise kaya mezarı tespit edilmiştir. Köyün 2 km. batısında maden atölyesi olabilecek veriler tespit edilmiştir. Alan, Kurupınar eski su kaynağının 400 m. doğusundaki boğazda bulunmaktadır. Alanda yoğun demir cürufu çevreye dağılmış durumdadır ve çok sayıdaki kaçak kazı çukurlarından birinde, demir ergitme işleminde kullanılan ve büyük blok taşlarla oluşturulmuş bir tekne bulunmaktadır. *Kurupınar*'da pınarın üzerinde bir yapıya ait olan mimari bloklar izlenmiştir. Köyün 500 m. batısındaki *Kayadibi*'nde, Kocabağz Dağı'nın doğu eteğinde yoğun maden ve cam cürufu, geç dönem seramikleri, pota ve künk parçaları bulunmaktadır. Bu dağın doğu eteklerinde yakın zamanlara kadar demir çıkarıldığı bilgisi alınmıştır. *Sığırdili mevkiinde* de maden cüruflarının yoğun olduğu bir alan tespit edilmiştir. Bu alanın 5 m. doğusunda bir kaya mekânı yer alır. Kaya mekânı üç bölümlü olup ortadaki mekân daha büyüktür. *İliköreni/Kızıldirek Yol Ayrımı*'nda bir kaya mezarı bulunur.

20. *Sazak (Sazlık) Köyü:* Yahyalı'nın doğusunda yer alan köyün içinde bazalt değirmen taşları, çeşmede haç motifli bir yapı elemanı, mermer mimari elemanlar, künk ve eritme potaları parçaları kayıtlara geçmiştir. Bağlarbaşı'nda bir kaya mezarı, *Boyalıtop mevkiinde*, Zamantı Elektrik Santrali'nin doğusunda Roma Dönemi yerleşmesi, burasının 100 m. kuzeydoğusunda bir kaya mezarı, Boyalıtop mevkiinin 600 m. batısında yer alan Boyalıçeşme'de geç dönemlere ait bir yamaç yerleşmesi, doğusunda bir kaya mezarı, köyün 1,5 km. doğusunda yer alan *Küçük Sazak-Çeşme mevkiinde* yerleşme, *Yıkık Köprü Tepesi*'nde mimari bloklar, kuzeyinde kaya mezarları, *İnbaşı*'nda 50 m. yükseklikte yer alan önü duvarlarla örülmüş mağara yerleşmesi kayıt altına alınmıştır.

21. *Habib Köprüsü*: Köprü'nün doğu ayağı Zamantı havzası içinde yer alan Dikme Köyü'nde, batı ayağı ise Sazak Köyü'nde, Maden yolu üzerindedir. 1970'li yılların sonlarında yıkılmıştır. Tek sivri kemerli olan köprü Geç Osmanlı Döneminde yapılmış olmalıdır. Mevcut ayaklar Çamlıca Hidroelektrik Santrali alanı içinde kalmıştır. *Nekropol*; köprü'nün batısındaki yamaçta 3 adet taş sanduka mezar, bu mezarların 2 m. kuzeyinde ise bir yapıya ait olabilecek duvarlar bulunmuştur. Bu yapı olasılıkla köprü ile ilişkilidir. *Maden İşliği*; yine aynı alanda, mezarların 30 m. güneyinde yoğun demir cürufu, pota ve künk parçaları tespit edilmiştir. Dikme Köyü'nde bulunan *Yastıpınar* Kaya mezarının dışında, çevreden toplanan sütunlar ve lahit kapağı gibi eserlerle Jandarma Karakolu'nun bahçesi bir *lapidarium* gibidir.

22. *Karaköy*: İlçenin doğusunda, Develi sınırında bulunan köyün 2 km. batısındaki *Yıldıztepesi*'nde kaya mezarı ve geniş bir alana yayılım gösteren Bizans Dönemine ait *Yıldıztepesi yerleşmesi* bulunur. Yerleşmenin batısındaki yamaçta ise, *Yıldıztepesi Köprüsü*'nün sadece doğu ayağı günümüze ulaşabilmiştir. Kuzeydeki ayağı ise ana kayaya oturtulmuştur. Köprü'nün 50 m. kuzeyinde ana kayaya oyulmuş, 2 m. çapında bir silo tespit edilmiştir. Alanda Zamantı Nehri'nin 30 m. doğusunda bir *hamam* yer alır ve 110 m² lik bir alana yayılır. Kompleksin callidariumunun dışında, dairesel ve kare planlı mekânları yıkanma yerleri olmalıdır. *Ağamezar Nekropolü*, aynı isimli mevkide, Karaköy-Develi/Şıhlı yolunun güneyinde yer alır ve alanda geç dönemlere ait taş sanduka mezarlar izlenmiştir. Nekropolün 250 m. doğusundaki eteklerde yoğun maden cürufu bir *maden işliği* bulunmaktadır. Köyün kuzeybatısında yer alan *Taşındibi ya da Ballık Nekropolü*'nde ise 5 adet Roma Dönemi kaya mezarı ve mezarların 50 m. batısında 2 kaya nişi bulunmaktadır. Mezarların güneyindeki arazide demir cürufları yoğundur. *Örencik* ve *Gürcünün Koyağı mevkilerinde* kaya mezarları tespit edilmiştir. *Koruyeri yerleşmesi*; Mansurlu-Maden-Karaköy yolunun 100 m. batısındaki Koruyeri (*Karamana*) Deresi'nin 10 m. yanında bulunur. Alanda yoğun Bizans Dönemi sırlı seramik parçalarına ve maden cürufuna rastlanmıştır. *Maşatlık*, köy merkezinin 50 m. kuzeyinde Işıkli Deresi ve Karaköy Deresi'nin birleştiği yerdeki 30 m. yüksekliğinde Aslanlı Kaya kütesinin eteğinde bir kaya mezarı yer alır. Bu mezarın doğusunda bir chomatorium kayıt altına alınmıştır. Köy sınırları içinde son olarak, *Bağlar mevkii*nde ve Göldağı'nın güney yamacında 300 m. yükseklikte bir kaya mezarı vardır.

23. *Avlağa (Torun) Köyü*: *Su Deposu Kaya Mezarı*, köy mezarlığının 40 m. güneyindeki tepededir. *Beynamaz mevkii*nde maden işliği ve yoğun olarak maden

cürufu tespit edilmiştir. Alana en yakın demir madenleri köyün doğusunda yer alan *Kızıl mevkii*, *At Tepesi* ve *Mağara mevkii*dir. Delialıuşağı (*Eskiköy*) Köyü'nde ise krom madeni vardır. *Damlıpınar mevkii*nin 800 m. kuzeydoğusunda demir cürufları ve işliğı bulunmaktadır. Buranın 300 m. doğusunda ise bir maden işliğı daha yer alır.

24. *Yahyalı Merkez*: a. *Fettullah Höyük*: İlçenin 2 km. kuzey girişinde, Fettullah Mahallesi'nde, Yahyalı-Develi karayolunun hemen batısında yer alır⁴. Oval bir formda olan yerleşme, yaklaşık 20 m. yüksekliğinde, 200X200 m. ölçülerindedir. M.Ö. I. binyılın ilk yarısına ve Roma Dönemine ait seramiklerin dışında obsidiyen yongalar da izlenmiştir. b. *Madazı Kaya Mezarı*: Yahyalı'nın merkeze bağlı Madazı (*Çukurköy*) Mahallesi'nde yer alır. Belen Dağı'nın batı yamacında sarp kireçtaşı kayalık alandadır. Mezara üç adet kaya basamağıyla çıkılmaktadır. c. *Damardı Tepe ve Yunan (Kolalı) Nekropolü*: Damardı Tepe, merkezde Çiğilli Mahallesi'nde yer alır. Mahallenin bir bölümü Seki Dağı eteklerinde kurulmuştur. Yerleşme tamamen mahallenin altında kalmıştır. 2 evin bahçesinde pithoslar kayıt altına alınmıştır. Seki Dağı'nın kuzeybatısında yer alan tepenin güney yamacında ise 4 adet tahrip edilmiş yığma mezar tespit edilmiştir. Ayrıca alanda 2 adet kayaya oyulmuş stel yuvası izlenebilmiştir. d. *Ekşidut Ortaçağ Yerleşmesi*: Merkeze bağlı Yahyalı-Mansurlu karayolu üzerinde, 1. km.dedir. Karayolu tarafından yerleşim ikiye bölünmüştür. Yerleşimin hemen güneybatısında bir adet su kuyusu bulunmaktadır. e. *Aşırılık Kalesi*: Yahyalı-Mansurlu karayolun 2. km.sinde, Gerzile Yaylası yolu üzerindedir. Bostanlık ve Kavak yönlerinden iki boğazdan gelen maden yollarını kontrol amacıyla yapılmış olmalıdır. Bizans Dönemine ait olan kalenin kuzeydoğu yamaçlarından eteklere kadar yayılım gösteren yerleşmesi bulunmaktadır. f. *Bostanlık Kalesi*: Aşırılık Kalesi'nin kuzeybatısındaki tepeler üzerinde kurulmuştur. Güneybatısından eski maden yolu geçmektedir. g. *Gerzile Yaylası Kalesi*: Bostanlık Vadisi'nin batısı ile Kesteliç ve Sarınc yönlerinden gelen yolları kontrol edebilecek bir konumdur⁵. Bizans Dönemine ait olan kalenin çevresinde işlik olabilecek çeşitli mekânlarda demir cüruflarına rastlanırken, yakın çevresinde tümülüsler yer alır. h. *Büyük Pınar*: Merkezde, Yahyalı-Mansurlu karayolunun hemen doğusunda yer alır. Yerleşmenin 100 m. güneydoğusunda yer alan tepede bir tümülüs bulunmaktadır. Ayrıca Yahyalı karayolunun kuzey tarafında, yoldan yaklaşık olarak 3 m. aşağıda *Merkez Sarnıç* yer alır. ı. *Hopur Tepesi Yerleşmesi ve Nekropolü*: Büyük Pınar yerleşmesinin ve Yahyalı-Mansurlu

4 Yerleşme hakkında ilk kez A. Semih Güneri bilgi vermektedir, Bkz: Güneri, A. S., 2005: 49.

5 Olasılıkla Hild ve Restle'nin bahsettiğı Katu (Panu) Gala olmalıdır. Bkz: Hild-Restle, a.g.e., 179 vd.

karayolunun batısında yer alır. Doğuya doğru sırt veren Hopur Tepesi'nin doğu taraftaki zirvesinde ve güney yamaçlarında duvar temelleri ve mimari izler görülmektedir. Alanda Bizans Dönemine ait seramiklere ve demir cüruflarına rastlanmıştır. Tepenin doğu kısmındaki alan taş sanduka mezarlardan oluşan nekropolistir. Hopur Tepesi'nin 100 m. kuzeyindeki zirvede bir adet tümülüs vardır. *i. Kavak Kalesi*: Merkez, Kavak mevkiinde yer alan Bizans Dönemine ait kaledir. İlçenin 6 km. güneyindedir. Aladağ (*Karsantı*) ve Faraşa yolları üzerindedir. *j. Kızlar Kalesi*: Merkeze bağlı Kavak mevkiinde, İbatlı Koyağı'ndadır. Doğu ve güney kısımda at nalı planlı birer burca sahiptir. Ortaçağa ait olan kale genel olarak üçgene yakın bir plana sahiptir. *k. Göynük Yerleşmesi*: Merkeze bağlı Göynük Yayla yolu üzerindeki İsmet Mahallesi'nde, mahallenin 2-4 km. doğusundaki Oğlakçı Yaylası'nda yer alır. Alanda mimari yapı elemanları ile birlikte Roma İmparatorluk ve Geç Roma dönemlerine ait seramiklerin yanı sıra obsidiyen parçalar da izlenmiştir. *l. Oğlakçı Yerleşmesi*: Aynı adlı mevkinin doğusundadır. Yerleşmede Roma Dönemine ait seramik formlarının dışında dilgi ve obsidiyen alet parçaları ele geçirilmiştir. Aynı mevkide 2 tümülüs ve alanın 200 m. güneyinde bir adet kaya mezarı tespit edilmiştir. *m. Küçükoğlakçı Yaylası/Kağrı Geçidi*: Merkeze bağlı, Yahyalı-Taşhan yolu ile Denizovası yol ayrımının doğusunda yer alır. Alanda 5 adet tümülüs kayıt altına alınmıştır. *n. Yedikenar Kaya Mezarları*: Merkeze bağlı, Yahyalı yolunun 1 km. kuzeydoğusunda, 50 m. uzunluğundaki bir kayalık alanda 7 adet kayaya oyma oda mezar bulunmaktadır. *o. Özbek Höyük*: Yahyalı-Taşhan yolunun 300 m. kuzeybatısında bulunur. Höyük 50 m. çapında ve 10 m. yüksekliğindedir (Resim: 5). Alanda iş makineleriyle kazılan 6 m. çapında kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Toplanan seramiklerin genelini Eski Tunç Çağı kap formları oluşturur. *Özbek Mevki*: Höyüğün çevresi geç dönemlerde nekropol olarak kullanılmıştır. Bir adet kaya mezarının dışında 2 tümülüs, stel yuvası, 250 m. kuzeydoğusunda antik dönem yolu ve yolun kenarında bir yapıya ait olan taş temel izleri tespit edilmiştir. Bunların dışında Yahyalı-Taşhan yolunun 50 m. kuzeyinde *Özbek Nekropolü* 2 yer almaktadır. Ana kayaya oyulmuş oda mezarlar yoğun olan mezar tipidir. *Özbek Yerleşmesi*, Yahyalı-Taşhan karayolunun 50 m. doğusunda yer alır. Alanda mimari bloklar ve yarı işlenmiş duvar taşlarına rastlanmıştır. Burası, Özbek Nekropolü'nün yerleşim alanı olmalıdır. Alanda Roma ve Bizans dönemlerine ait seramiklerin yanında cam bilezik parçaları tespit edilmiştir. *Özbek-Körkuyu Nekropolü*, Özbek Tepeleri ve Körkuyu Tepeleri arasındaki 1 km.lik bir vadide, iki taraflı bir şerit hâlinde çok sayıda kaya mezarı ve yamaçlar boyunca tümülüs mezarlar bulunmaktadır. Özbek Tepeleri üzerinde 8 tümülüs ile 3 kaya mezarı, Körkuyu Tepesi'nde ise 2 tümülüs ve 7 kaya mezarı kayıt altına alınmıştır. En üst noktada ise *Çamlıca Tepe Tümülüsü* yer almaktadır.

Körkuyu Tepesi, *Beştaşkenarı mevkiinde* ise kaya mekânları tespit edilmiştir. *Beştaşkenarı yerleşmesi* mevkiinin en doğusunda yer alır. Temel izleriyle birlikte alanda maden cürufu ve kırmızı astarlı Roma Dönemine ait seramikler izlenmiştir. *p. Bingüş Mevkii*: Merkeze bağlı Göynük'te, stabilize köy yolunun 50 m. kuzeydoğusundadır. Alanda soyulmasına rağmen mimari özelliğini kaybetmemiş 2 adet tümülüs incelenmiştir. Tümülüslerin 300 m. güneydoğusundaki terasta Geç Antik Çağa ait bir *kilise* bulunmaktadır. Kilisenin 100 m. doğusunda tahrip edilmiş bir *heroon* bulunur. Mevkinin güneydoğu yamaçlarında 2 adet, heroonun 100–200 m. güneydoğusu-güneybatısında da 3 tümülüs tespit edilmiştir. *r. Demiroluk Höyük*: Merkez Göynük sınırlarına dahil ve Yahyalı-Taşhan yolunun hemen doğusunda bulunur. 8 m. çapında 40 m. yüksekliğinde bir yerleşmedir. Seramikleri M.Ö. I. binyılın ilk yarısı ve Roma Dönemine aittir. Yerleşmenin 20 m. kuzeybatısında bir tümülüs yer alır. *s. Keklice Dağı Kaya Mezarları*: 50 m. yüksekliğindeki kaya kütlesi düzleştirilerek yapılmış olan kaya fasadında Roma Dönemine ait 2 kaya mezarı ve çevresinde kutsal alan bulunmaktadır. Tüm bu kesimin önündeki alanlar yerleşim alanıdır. 1 No.lu mezarın steli, yüksek kabartma olarak yapılmıştır. Anthemiona sonradan bir haç kazınmıştır. Altında iki satır yazıt vardır. Bu mezar tapınak tiplidir. Cephenin solundaki ikinci mezar ise üç klinelidir. Bu grubun 300 m. kuzeydoğusunda ve onun da 100 m. kuzeydoğusunda 2 anıtsal cephele kaya mezarı daha kayıt altına alınmıştır. Bu son mezarın üçgen alınlığının ortasındaki nişte antitetik duran bir keçi diğeri boğa olmak üzere iki figür işlenmiştir. *ş. Fadime Ana Pınarı*: Aladağlar'da, Göktepe'nin güney eteklerinde Roma Dönemine ait 2 kaya mezarı yer alır. *Bizans Dönemi yerleşmesi*, Yahyalı-Delikkaya maden ocağının 2 km. güneyinde "Dağ Sığınma Evi"nin hemen kenarında yer alır. Alanda çok sayıda yapı, yapılar kompleksi ve çok sayıda doğal kaynak suyu vardır. *Sucular Çeşmesi* kenarında Bizans Devrine ait mimari blok üzerinde üç büyük rozet ve sarmaşık dalı bezemesi bulunmaktadır. *Suçatı-Kurupınar Ağzı (Kurukapuz) Yerleşmesi*, Fadime Ana Pınarı mevkiindeki yerleşmenin 1 km. doğusunda ve Horozkayası'nın batısında, yolun iki yanında bulunur. Geç döneme ait yerleşmede dairesel planlı yapı kalıntıları vardır. Bu yerleşmenin batısındaki *Göktepe mevkiinde* bir duvarı ana kayaya yaslanmış, blok taşlarla inşa edilmiş bir mezar tespit edilmiştir. *t. Suçatı Kalesi*: Köşkderesi Vadisi ile Aladağ'dan gelen yollara hâkim bir konumda olan kale, yaklaşık olarak 700 m² lik bir alan üzerinde bulunmaktadır. Derlenen seramiklerin yoğun grubunu Bizans Dönemi seramikleri oluşturmakta, az sayıda da kırmızı astarlı Geç Roma Dönemi seramiği bulunmaktadır. Kalenin doğusundaki *Aygır Pınarı mevkiinde* bir kaynak suyu bulunmaktadır. Hemen yakınlarda *Eşekyoran'da* yine çinko-kurşun maden ocağı bulunmaktadır. *u. Tarhana Dağı Kaya Mezarları*: Eski Faraşa yolunun 20 m. doğusundaki alanda 2

adet kaya mezarı kayıt altına alınmıştır. v. *Akbaş-Musluk Nekropolü*: Anıtsal mezar yapısına sahip tümülüslerin yoğun olduğu bir nekropoldür. Alanda 4, Göynük yolunun 100 m. batısında ise bir tümülüsün dışında, biri Göynük yolunun 500 m. güneyinde, diğeri de Akbaş mevkiinin girişinde olmak üzere 2 adet anıtsal Roma Dönemine ait kaya mezarı tespit edilmiştir. *Musluk Kuyusu* çevresinde ise, geniş bir alana yayılmış yerleşme kalıntıları izlenmiştir. y. *Kızıldinek Yerleşmesi*: Merkezde Zamantı Irmağı'nın kenarında büyük bir yapıya ait duvarlar, defneciler tarafından tahrip edilmiştir.

25. *Derebağ (Dereköy) Kasabası*: Yahyalı'nın 10 km. batısında yer alır. Köşk Deresi boyunca uzanan Kurugöl Tepesi'nin güney yamaçlarındaki *Köşk mevkiinde* 8 adet kaya oda mezarı vardır. Beldenin *Üç Kapı mevkiinde* ya da Kuzuoluk Dağı'nın kuzey eteğinde tapınak tipli cepheye sahip bir kaya mezarı kayıt altına alınmıştır. *Kale mevkiinde* Bizans Dönemine ait bir gözetleme kulesi tespit edilmiştir.

26. *Kirazlı (Kalınkilise-Galinkise) Köyü*: Yahyalı'nın 5 km. güneybatısında yer alır. Domuz Sarnıcı Nekropolü'nde 6 adet tümülüs izlenmiştir.

Ceyhan Araştırmaları II (Harita: 2)

2004 yılında İstanbul Üniversitesi ile birlikte başladığımız Adana ovaları yüzey araştırmalarına, Yukarı Ova (Ceyhan Ovası)'da yer alan Kozan'dan sonra, 2005 yılında Ceyhan İlçesi'nde devam edilmiştir⁶. Ceyhan'ın bir önceki yıl taranamayan kuzey ve güney-güneybatısındaki alanlardaki çalışmalarımız, arkeoloji edebiyatına girmiş olan yerleşmelerde⁷ bir veri güncelleştirilmesi ve yeni yerleşme birimleri tespiti amaçlarıyla 23.09.2006-01.10.2006 tarihleri arasında gerçekleşmiştir⁸.

6 Girginer, K. S., 2007: 173-182.

7 Önceki çalışmalarla ilgili bkz: Girginer, K. S., Baskıda.

8 Bu çalışmalar Prof. Dr. Mustafa H. Sayar'ın "Kilikya Yüzey Araştırmaları" projesi dahilinde gerçekleştirilmiştir, kendisine bu yakın işbirliğinden dolayı teşekkür ederiz. Ceyhan 2006 çalışmalarına destek olan Çukurova Üniversitesi'ne, Kaymakam Ayhan Boyacı ve Kaymakamlık Yazı İşleri Müdürü C. Sezai Erallı'ya, Belediye Başkanı Hüseyin Sözlü'ye, Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Ceyhan Öğrenci Yurdu yönetimi ile Adana İller Bankası 8. Bölge Müdürlüğü'ne, Ceyhan Kaymakamlığı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'na, şoförümüz ve rehberimiz Hüseyin Bey'e, çalışmalarımıza gösterdiği ilgi ve misafirperverliğinden dolayı arkadaşımız Ahmet Sapçı'ya teşekkür ederiz. Bu çalışmalarda heyet üyesi olarak ekipte Prof. Dr. Ahmet Ünal'ın dışında, Araş. Gör. Fatma Şahin, Araş. Gör. Faris Demir, Araş. Gör. Özlem Oyman-Girginer, yüksek lisansiyerler Arkeolog Hakkı F. Özdemir, Arkeolog M. İsmail Başoğlu, Arkeolog O. Emre Köse ve Sanat Tarihçisi Hayriye Akıl yer almıştır. Kendilerine teşekkür ediyorum. 2006 yılı Ceyhan II çalışmalarıyla ilgili ilk ön-raporlar için bkz: Girginer-Özdemir-Erhan, a.g.e., 27-28, Girginer, K. S.-Özdemir, H. F.-Şahin, F., 2007: 79 vd., Girginer, K. S.-Özdemir, H. F.-Kaplan, B., Baskıda.

1. *Ekenler Çiftliği (Kürtosman Çiftliği, Abdürrezzak, Ahmet Ekenler)*: Ceyhan'ın 14 km. güneyinde yer alan Kurtkulağı Beldesi'nin sınırları içinde, Ceyhan merkezin yaklaşık 4 km. güneyinde yer almaktadır⁹. Gerek üzerinde yer alan çiftliğin yapımı sırasında, gerekse de tarımsal faaliyetler sonucunda yaklaşık 75 m. çapında, 5 m. yüksekliğinde korunabilmiştir. Bu incelemede alanda Roma ve Bizans dönemleri tanımlanmıştır.

2. *Narlık Yerleşmesi ve Nekropol*: İlçenin 15 km. güneyinde yer alan Narlık (*Tahtalı*) Köyü'nde eski Çevretepe yolunun batısındaki yaklaşık 30 m. yükseklikteki kayalık alandaki nekropolde basamaklı dromosa sahip kaya oda mezarları tespit edilmiştir. Alanda bir adet kaya fincanı bulunmaktadır. Bu alanın kuzeyinde Roma Dönemine ait yerleşme bulunur.

3. *Çevretepe (Arnavut Nacarlı) Köyü*: İlçenin 18 km. güneyinde yer alır. Köyün içinde yer alan kayalık alandaki *Çevretepe-Narlık Nekropolü*'nde açılmış 9 adet basamaklı dromoslu kaya mezarı kayıt altına alınmıştır. Bu mezarların içinden çıkarılarak çevreye atılmış pişmiş toprak lahit parçaları görülmüştür. Bu nekropol kuzeydoğuya doğru çok geniş bir alana yayılım göstermektedir. Köy sınırları içinde *Dumandede Tepesi ile Keçi Kalesi Tepesi*'nde birtakım yapılara ait olması gereken kesme blok taşlar bulunmaktadır. *Nergis Tepesi Nekropolü*'nde de aynı tipte mezarlar yer alır. Nergis Tepe'nin 150 m. güneybatısındaki yamaçta Nergis Tepesi yerleşmesi adını verdiğimiz Roma Dönemine ait bir yerleşme tespit edilmiştir. Köyün içinde yer alan *Dokuz Kardeşler yerleşmesi*, ana kaya üzerinde yaklaşık 20 m. yükseklikte, 50X100 m. ölçülerinde bir Roma Dönemi yerleşmesidir.

3. *Doruk Beldesi*: Ceyhan'ın 21 km. güney-güneybatısında bulunmaktadır. Höyük Mahallesi'nde 40 m. yükseklikte *Doruk Tepe* yer alır. Derlenen seramikler Roma Dönemine aittir. *Kürdün Bağı mevkiinde* duvar kalıntısına, duvarın 30 m. doğusunda da bir pınar yapısına rastlanmıştır. Alanda krem astarlı Roma Dönemi seramiği yoğun olarak görülür. Kasabanın 1,5 km. kuzeybatısındaki kayalık alan *Güneş Tepe Nekropolü*'dür. Alanda yine aynı tip merdivenli dromosa sahip oda mezarlar ve çevresinde kaya fincanları tespit edilmiştir¹⁰.

3. *Yellibel (Eybeli) Köyü*: İlçenin 30 km. güneyindedir. Köy kahvesinde Bizans Dönemine ait bir sütun başlığı bulunmaktadır. Köyün kuzeyinde bir Bizans Dönemi

9 Bkz: Seton-Williams, M. V., 1954: 163, Kürt Osman Çiftlik (No: 61); Hrouda, B. 1998: 431, Ekenler Çif (Nr. 20) ve Demir, F.-Dinç, A. O.-Girginer, K. S., 2006: 189 vd. No: 1.

10 Bir araştırmacı tarafından bu alanda prehistorik malzeme bulunduğu ifade edilmiştir. Ancak belde sınırları içindeki incelemelerimizde erken dönemlerle ilgili bir veriye rastlanmamıştır. Bkz: Salmeri, G.-D'Agata, A. L. et. al. 2004: 115.

manastırına ait duvarlar, sütun altlıkları ve monolit sütun kayıt altına alınmıştır¹¹. *Kayaaltı Nekropolü*, aynı adlı mevkide, Kılıçkaya Tepesi'nin güney eteklerinde yer alır. Diğerlerinde olduğu gibi aynı tip mezarlar ve pişmiş toprak lahit parçaları tespit edilmiştir.

4. *Kılıçkaya Köyü*: Ceyhan'ın 25 km. güneyindedir. *Kılıçkaya yerleşmesi*, Kılıçkaya Tepesi'nin kuzeybatı ve batı eteklerinde geniş bir alana yayılmış Roma ve Bizans dönemlerine ait yerleşmedir. Tepenin batısında bir su kaynağı yer almaktadır. Su kaynağından Kılıçkaya Tepesi'ne doğru olan alanda kaya basamakları tespit edilmiştir. Kaynağın batısında büyük bir sarnıç mevcuttur. *Hacı Bayram Gözü yerleşmesi*, aynı adı taşıyan tepelerin batısında yer alır. Yaklaşık 300x200 m. ölçülerinde Roma-Bizans dönemlerine ait bir yerleşimdir.

5. *Gündoğan (Hurşidiye) Köyü*: Ceyhan'ın güneybatısında yer alan köyün 1 km. kuzeydoğusundaki kayalık alan üzerinde *Topraklı yerleşmesi* bulunur. Alanda 7 adet kaya fincanı, bir pres taşı, Roma Dönemine ait seramikler ve pithos parçaları vardır. *Damlar Dağı yerleşmesi*, 200x300 m.lik bir alana yayılmaktadır. Roma-Bizans dönemlerine ait yerleşim su ihtiyacını batısında yer alan bir pınardan karşılar. Yerleşme alanı içinde kalan kayalık alanlar mezarlık olarak kullanılmıştır. *Zarphane/Darphane mevkiinde* kaya mezarı vardır. Aynı alandaki Roma-Bizans Dönemi yerleşmesinde bir yapıya ait harçlı kalın duvar kalıntıları, 2 adet sarnıç, kaya mekânı ve çevre duvarlı bir kuyu tespit edilmiştir. Köy sınırları içinde demir yatağı vardır.

6. *Çeşmebeli (Taştepe) Nekropolü*: Ceyhan'ın 26 km. güneybatısında yer alan Kızıldere (*Kürtbayramlı-Senemenli*) Köyü sınırları içinde, Gündoğan Köyü'nün 3 km. kuzeyindeki yolun batısındaki yamaçta yer alır¹². Yan yana dört adet kayaya oyulmuş sanduka mezar vardır. Bu mezarların 50 m. batısında kaya oda mezarları izlenmiştir. Alanda 14 adet kaya fincanı saptanmıştır. Bu alanın 50 m. batısında Meşeli Kulağı'nda yine basamaklı dromoslu bir kaya oda mezarı tespit edilmiştir. Kilise Tepesi (Taş Gediği, Kandil Tepe), Gündoğan-Kızıldere yolunun batısında, Cebel-i Nur (*Misis Dağları, Nur Dağları, Parion, Pagrion*) Dağı'nın tepelik alanında yer alan geç dönem yerleşmesidir¹³. *Taşgediği (Leğengediği) yerleşmesinde* yoğun

11 Olasılıkla Hild ile Hellenkemper'in Ortaçağa tarihledikleri *K'arasit Kilisesi*'dir. Bkz: Hild, F.-Hellenkemper, H., 1990: 291.

12 Bu alanı ilk kez M. H. Sayar zikretmiştir: Bkz: Sayar, M. H., 1995: 44. Ayrıca Gündoğan köyünde Darphane mevkiinden getirilmiş Roma Dönemine ait büyük bir yapı elemanı ve çok sayıda mimari parçadan bahseder.

13 Erken Bizans Dönemine ait müstahkem bir mevki olduğu belirtilmiştir. Bkz: Hild-Hellenkemper, a.g.e., 304.

olarak çatı kiremitleri, pithos parçaları, Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler, ana kayaya oyularak yapılmış çeşitli işlikler ve sütun tamburu yer almaktadır¹⁴. Ceyhan Nehri'nin hemen güneyinde yer alan *Kumlubacak (Taşlıyokuş)* yerleşmesi ise Roma-Bizans dönemlerine aittir.

7. *İsalı Köyü*: İlçenin 19 km. güneybatısında yer alan köyün *Koyak Nekropolü*'nde 5 adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Çok sayıda kaya fincanının dışında bir adet de chomatorium izlenmiştir. *Pöğrek Yerleşmesi ve Nekropolü*: Roma-Bizans Dönemine ait yerleşmenin kuzeyindeki kayalık alan nekropoldür. 3 adet kaya mezarından biri yazıtlıdır. *Bizans Gözetleme Kulesi*, köyün doğu girişinde, yolun hemen kuzeyinde yer alır¹⁵. Cebel-i Nur Dağı'nın geçit verdiği Gündoğan Köyü'ndeki geçit ve Kızıldere yönünden gelip İsalı'nın kuzeyinde yer alan geçidi ve yolları kontrol altında tutabilecek bir konumdur. Kulenin 100 m. kuzeyinde bir hamam? yer almaktadır. Alandaki seramik Roma-Bizans dönemlerine aittir. *Taş Tepe (İsili Höyük)*, İsalı Köyü'nün 2 km. kuzeydoğusunda yer alan Roma Dönemine ait yerleşme, doğal bir kayalık üzerine oturmuştur¹⁶. Yerleşme 100 m. çapında, 30 m. yüksekliğindedir. *Develik mevkiinin* 50 m. güneydoğusundaki nekropolde chomatoriumlar, *Köy Üzeri Mağara mevkiinde* çok sayıda kaya mezar, Kirişli (Edere) Nekropolü'nde merdivenli dromosa sahip kaya mezarları, kaya fincanları, bu nekropolün de 200 m. kuzeydoğusunda ana kayaya oyulmuş bir sarnıç kayıt altına alınmıştır. Kirişli Nekropolü'nün 500 m. güneyinde Roma-Bizans dönemlerine ait *Berha yerleşmesi* tespit edilmiştir. Köyün mezarlığında çok sayıda Roma İmparatorluk Dönemine ait sütun parçası, yapılara ait blok mimari parçalar izlenmiştir¹⁷. *Gök Höyük Köyü*'nün 2 km. doğusundadır. Tamamen düzlenmiştir. Roma ve Bizans dönemlerinde yerleşilmiştir¹⁸.

8. *Irmaklı (Mahmudiye-Yıkıbucağı) Köyü*: İlçenin 27 km. kuzeydoğusundadır. Tepesidelik mevkiinde *Efenin Yerleşmesi* 1970'li yıllarda düzlenmiş, Roma-Bizans yerleşmesidir. *Irmaklı Tepesidelik 2 ile Irmaklı Tepesidelik 3* yerleşmeleri de düzlenmiştir ve Roma Dönemine aittir.

9. *Ceyhanbekirli (Kayıkçılı) Köyü*: Ceyhan'ın 31 km. kuzeydoğusunda yer alır. Köşreli-Ceyhanbekirli yolunun hemen doğusunda *Kamışlı yerleşmesi* bulunur.

14 Hrouda'nın Soğu Pınar olarak adlandırdığı yerleşmedir. Bkz: Hrouda, a.y., Nr.25.

15 Bkz: Hrouda, a.y.

16 Seton-Williams, a.g.e., 158, No: 46; Hrouda, a.g.e., 430, Nr. 10; Demir-Dinç-Girginer, a.g.e., 194, No. 10.

17 1997 senesinde de bu mimari elemanlar görülmüştür: Bkz: Sayar, M.H. 1999: 410.

18 Demir-Dinç-Girginer, a.g.e., 195, No.11.

Düzlenmiş olan yerleşmeye Roma Döneminde yerleşilmiştir. Bunların dışında aynı köy sınırları içinde, tamamen tahrip edilmiş, *Kötü Tepe* Roma, *Sel Tepe* Roma ve Bizans, *Gâvur Höyük (Galos Bey Höyüğü)*'ü de Bizans dönemlerinde yerleşim görmüştür.

10. *Dikilitaş Köyü*: İlçenin 24 km. kuzeydoğusunda yer alan köy sınırlarında 1974 yılında tesviye edilmiş olan iki yerleşmeden yaklaşık 200 m. çapındaki *Dağsi Tepe* Roma yerleşmesi ile *Taşlıkeli Tepe* Roma-Bizans dönemleri yerleşmesi tespit edilmiştir.

11. *Büyük Elmagölü (Bahriye) Köyü*: İlçenin 22 km. kuzeydoğusunda yer alır. Köy sınırları içinde iki düzlenmiş yerleşmeden ilki, *Ceyhan Höyük* Bizans Dönemi yerleşmesi ve diğeri de *Maltepe Höyüğü* Roma-Bizans Dönemi yerleşmesidir.

12. *Ekinyazı (Sıddıkiye) Köyü*: Ceyhan'ın 23 km. kuzeyinde yer alan köyün sınırları içindeki *Deli Ahmet Mezarlığı*'nda tesviye edilmiş bir M.Ö. I. binyıl ve Geç Roma Dönemi yerleşmesi ile geç dönemlere ait yolun ikiye böldüğü *Ekinyazı Höyük* kayıt altına alınmıştır.

13. *Çokça Tepe*: Ceyhan'ın 15 km. güneybatısında bulunan Çokçapınar (*Çokça*) Köyü'nün hemen batısında, yaklaşık 15 m. yüksekliğindedir¹⁹. Yerleşme üzerindeki sulama pompası, elektrik direkleri, köy yolu ve alandaki kireç fabrikası tarafından büyük tahribata uğratılmıştır. Roma-Bizans dönemlerine ait bir yerleşmedir.

14. *Ağaçpınar Nekropolü*: İlçenin 14 km. güneybatısında yer alan aynı adlı köyün Köyünü mevkiinde 3 adet açılmış basamaklı dromosa sahip kaya mezarı tespit edilmiştir.

15. *Yeniköynazımbey Köyü*: Ceyhan'ın 15 km. güneyinde yer alır. Köyün 1,2 km. kuzeybatısında tesviye edilmiş bir Roma Dönemi yerleşmesi olan *Hacı Gaffur Tepe (Vesli Höyük)*²⁰, *Hacı Memeli Tepe*, köyün 650 m. kuzeybatısında bulunur. Tesviye edilmiş yerleşmede bazalt ezgi taşı ve geç dönemlere ait çok az sayıda seramik izlenebilmiştir²¹. Tamamen tesviye edilmiş hâlde bulduğumuz Roma-Bizans Dönemi yerleşmesi *Çatalhöyük* ve köyün yaklaşık 2 km. doğusunda yer alan Roma Dönemine ait *Çöllü Alı'nın Höyüğü*'nün dışında, köyün 1,7 km.

19 İlk tespiti sırasında sadece Demir Çağına ait olduğu belirtilmiştir. Bkz: Seton-Williams, a.g.e., 152, No: 22.

20 M. V. Seton-Williams'ın tespit ettiği Vesli Höyük ile aynı olmalıdır Bkz: Seton-Williams, a.g.e., 172, No: 43; Demir, F., 2002: 77.

21 Yeniköy I ile aynı olmalıdır. Bkz: Seton-Williams, a.g.e., 173, No: 44; Demir-Dinç-Girginer, a.g.e., 192, No: 5.

kuzeydoğusundaki yaklaşık 4 m. yükseklik ve 100 m. çapındaki Roma-Bizans dönemlerine ait *Kırıkköprü Höyüğü*²² kayıt altına alınmıştır. Köyün 750 m. güneyinde yer alan *Düğünürdu Höyüğü*²³ (*Cerit Ali Çiftliği*) ve *Kocaoğlan yerleşmesi* tesviye edilmiş Roma Dönemine ait yerleşmelerden ikisidir.

16. *Yılankale Köyü*: İlçenin 10 km. batısında yer alır. Yılankale'nin doğu yamaçlarında kaya mezarları ve sanduka mezarlar tespit edilmiştir²⁴. Alanda kaleden aşağıya akmış olan Bizans Dönemine ait seramikler yoğundur. Kalenin 2 km. kuzeyinde, Cingöz Deresi ile Yılankale arasında kalan *Kilise mevkiinde* bir yapıya ait duvarlar kayıt altına alınmıştır. Yılankale'nin (*Kovara, Govara*) güney ve güneybatısındaki yamaç ile eteklerinde *Bayır yerleşmesinde* Roma-Bizans Dönemi seramikleri izlenmiştir²⁵. Alanda Ceyhan Nehri'nin eski yatağının 30 m. batısındaki *Yurt Yeri*'nde yaklaşık 200X100 m.lik bir alanda Bizans Dönemi yerleşmesi tespit edilmiştir.

17. *Altıkara Köyü*: Ceyhan'ın 14 km. batısında yer alır. *Kokar Tepesi Nekropolü*'nde çok sayıda merdivenli dromosa sahip kaya mezarı tespit edilmiştir. Nekropolün bir kısmı Küçük Burhaniye sınırları içinde kalmaktadır. *Silvan (Salyan, Selim Bey) Höyük*, Adana-Ceyhan karayolunun 500 m. doğusunda yer almaktadır (Resim: 6). Yaklaşık 20 m. yüksekliğinde ve 70 m. çapındadır. Toplanan seramikler içinde özellikle çok sayıdaki krem renkli, süpürge izli basit ağız kenarlı kaselere ait parçalar ve Ubeyd boyalıları ile temsil edilen Kalkolitik (Resim: 7) Çağ, benzerleri Amik'te görülen içi devetüyü astarlı, perdahlı ETÇ (Resim: 8) kap parçaları, M.Ö. II. binyıl, Roma ve Bizans dönemleri tanımlanmıştır. Adana-Ceyhan yolunun yaklaşık 100 m. doğusunda yer alan Taşyol (Sazak) mevkiinde geç dönemlere ait "*Yerleşme I*" ve bunun da yaklaşık 1,5 km. kuzeybatısında "*Yerleşme II*" kayıt altına alınmıştır.

22 Seton-Williams, a.g.e., 161, No: 48; Demir-Dinç-Girginer, a.g.e., 191, No. 4. Bu mevkiide antik bir köprü kalıntısından bahsedilmektedir. Sayar, M. H.-Siewert, P.-Taeuber, H., 1994: 144.

23 Çitnoğla Çiftlik Hüyüğü ile aynı yer olmalıdır. Krş: Seton-Williams, a.g.e., 152, No: 47. Aynı mevkiide daha önceki yıllarda tespit edilmiş olan Düğünürdu 2, 3 ve 4 yerleşmeleri için bkz: Demir-Dinç-Girginer, a.g.e., 192-94 No. 6-9.

24 Kalenin kuzeydoğu yamaçlarında da aynı tip Roma Dönemi mezarlarına rastlanmıştır. Bkz: Hrouda, a.g.e., 431. Dolayısıyla kalenin bulunduğu kayalık alan, Roma Dönemi nekropolüdür.

25 Bu alanda Yılan Kilise adıyla bir Bizans kilisesinin ve Hitit seramik parçalarının varlığından söz edilmiştir. Bkz: Seton-Williams, a.g.e., 173, No: 57 ve Hrouda, a.g.e., 429-30. Ancak bu alandaki araştırmalarımızda M.Ö. II. binyıl ile ilgili bir veri ile karşılaşmamıştır.

18. *Çakaldere Yerleşmesi*: İlçenin 17 km. batısında bulunan köyün, yaklaşık 1,5 km. batısında Roma-Bizans dönemlerine ait 200X300 m. boyutlarında bir yamaç yerleşmesidir²⁶.

19. *Malaz Yerleşmesi*: İlçenin 8 km. güneybatısında bulunan Toktamış Köyü'nün kuzeybatısında tesviye edilmiş bir Roma Dönemi yerleşmesidir.

20. *Hardal Höyük*: Ceyhan'ın 14 km. güneyindeki Körkuyu Köyü'nün 1 km. güneybatısında yer alır. 200X150 m. ölçülerinde ve 3 m. yüksekliğinde Roma-Bizans dönemlerine ait bir yerleşmedir²⁷.

21. *Sakartaş Yerleşmesi*: Ceyhan'ın 18 km. kuzeyinde yer alan Adapınar (Çerkez Karamazar) Köyü'nün batısında Roma-Bizans dönemlerine ait bir yerleşme tespit edilmiştir.

22. *Kamışlı Höyük*: İlçenin 17 km. kuzeyinde yer alan Hamitbeybucağı Köyü'nün 100 m. doğusunda, yaklaşık 10 m. yükseklikte ve 100X75 m. çapında Roma ve Bizans dönemlerine ait bir yerleşmedir.

Sonuç

2006 yılında Yahyalı'da yaptığımız çalışmalar, 2002'den beri Tufanbeyli, Saimbeyli, Sarız, Develi hatta Kozan'ın dağlık bölgelerinde çok sayıda karşımıza çıkan yığma mezar veya tümülüsün, mimari özellikleri ile gelişim aşamaları, üst örtülerinin kaç aşamada yapıldığı, stel yuvaları, steller ve bu mezarlarla olan ilişkileri konusundaki bilgilerimizi artırmıştır. Özbek Höyük dışında, erken dönemlere ait yerleşmeye rastlanmamış, yerleşmeler yoğun bir şekilde Roma İmparatorluk Döneminden itibaren Ortaçağa kadar, bölgedeki maden yatakları ve kaynak sularının bol olmasıyla da doğru orantılı bir gelişim göstermiştir. Tabii ki, bu doğal zenginlikler askerî yapıların ve özellikle de müstahkem mevkiilerin inşasını zorunlu kılmıştır. Çamlıca ve yakın çevresinin çok ayrıntılı bir şekilde metalurjik ve madencilik tarihi açısından incelenmesi gerekmektedir. Ceyhan'daki II. sezon araştırmalarımız ise birkaç konuya açıklık getirmiştir. Bunlardan biri, ilçenin güney ve güneybatısında özellikle de Misis Dağı'nın eteklerinden itibaren yerleşme coğrafyasında Roma İmparatorluk Dönemi ile Geç Antik Dönem arasında yoğun bir iskânın görülmektedir. Bu yerleşmeler bahsedilen alanda geçen

26 Bkz: Seton-Williams, a.g.e., 151, No: 59. Ancak araştırmacı yerleşmeyi köyün 2,5 km. doğusunda göstermektedir.

27 Ayrıca daha önce tespit edilmiş Yunus Höyük ile de ilgili olarak bkz: Demir-Dinç-Girginer, a.g.e., 190-91, No. 2-3.

sene tespit ettiklerimizle birlikte, ovadaki Mopsuestia (*Misis*), Aegaea (*Yumurtalık*) ile hatta Ortaçağda Tall Hamid (*Ceyhan*) gibi ana kentlerin hinterlandında ortaya çıkmış ve üretimleri ile bu şehirleri besleyen unsurlar olmuştur. İkincisi, ovadaki istisnasız tüm kayalık alanlar nekropol olarak kullanılmıştır. Bu alanlarda çok fazla mezar tipi yoktur. Sonuncusu ise, bu çalışmalar erken dönemler ve özellikle de geçen yıl belirttiğimiz M.Ö. II. binyıl ile ilgili düşüncelerimizi değiştirecek bir veri sağlamamıştır²⁸. 2007 yaz aylarında Antik Çukurova'da Ceyhan ve Yüreğir'de çalışılması planlanmaktadır.

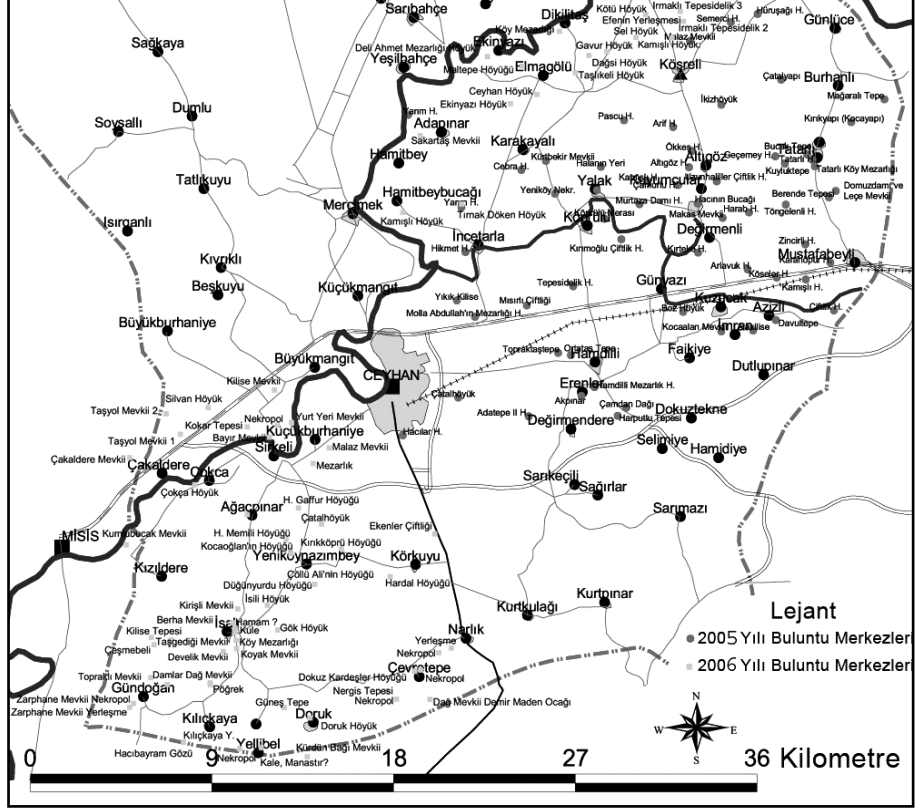
BİBLİYOGRAFYA

- Demir, F., 2002: *Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemlerini Kullanarak Ceyhan Ovasında Test Alanlarında Höyüklerin İncelenmesi*, (Dan: A. O. Dinç-K. S. Girginer), ÇÜ FBE Arkeometri Anabilim Dalı'nda Hazırlanmış Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Demir, F.-Dinç, A. O.-Girginer, K. S., 2006: "Ceyhan Ovası'nda Hava Fotoğrafları Kullanılarak Arkeolojik Alan Tespiti", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/3 (*Arkeoloji Özel Sayısı*), (Eds: K. S. Girginer-F. Erhan), Adana, 183-198.
- Girginer, K. S., 2007: "2005 Yılı Adana (Ceyhan) ve Kayseri (Develi) Yüzey Araştırmaları", 24. AST 2,173–196.
- Girginer, K. S., Baskıda: "Ceyhan Ovası'ndaki Arkeolojik Araştırmalara Genel Bir Bakış", 1. *Ceyhan Sempozyumu: Ceyhan'dan Ceyhan'a*, Ceyhan 29 Mart–01 Nisan 2006, Bildiriler Kitabı.
- Girginer, K. S.-Özdemir, H. F.- Erhan, F., 2007: "Kappadokia ve Antik Çukurova Yüzey Araştırmaları- 2006", *Haberler* 23, 25–28.
- Girginer, K. S.-Özdemir, H. F.-Kaplan, B., Baskıda: "2002–2006 Yılları Kapadokya ve Kilikya Yüzey Araştırmaları: Genel Bir Değerlendirme", *Doğudan Yükselen Işık, Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağan Kitabı*.
- Girginer, K. S.-Özdemir, H. F.-Şahin, F., 2007: "2006 Yılı Adana (Yukarı Ovalar/ Ceyhan Ovası) Yüzey Araştırmaları-Ön Raporu", *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 5, 79–85.
- Güneri, A. S., 2005: "Orta Anadolu Höyükleri 1998 Yılı Çalışmaları: Kayseri'de Arkeolojik Keşifler", *Arkeoloji, Anadolu & Avrasya* 1, 47–86.

28 Girginer, K. S., 2007: 188.

- Hild, F.-Hellenkemper, H., 1990: *Kilikien und Isaurien*, 2 Cilt, TIB 5= ÖAW, phil.-hist.Kl. Denkschr. 215, Wien.
- Hild, F.-Restle, M., 1981: *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, TIB 2= ÖAW, phil.-hist.Kl. Denkschr.149, Wien.
- Hrouda, B., 1998: "Survey in der Umgebung von Sirkeli Höyük 1994", *Fs. H. Çambel*, İstanbul, 427– 433.
- Salmeri, G.-D'Agata, A. L. et. al. 2004: "Cilicia Survey 2002", 21. AST 2, 111–116.
- Sayar, M. H., 1995: "Kilikya'da Epigrafi ve Tarihî Coğrafya Araştırmaları 1993", *XII. AST*, 39–60.
- Sayar, M. H., 1999: "Kilikya'da Epigrafi-Tarihî Coğrafya Araştırmaları 1997", *XVI. AST I*, 409–421.
- Sayar, M. H.-Siewert, P.-Taeuber, H., 1994: "Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihî-Coğrafya Araştırmaları, 1992", *XI. AST*, 137–160.
- Seton-Williams, M. V. 1954: "Cilician Survey", *AS IV*, 121–174.
- Ünal, A.-Girginer, K. S., 2007: *Kilikya-Çukurova, İlkçağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, Homer Kitabevi, İstanbul.

Resim 1: Yahyalı, Süleymanfakılı Köyü, Kale mevki

Resim 2: Yahyalı, Taşhan Köyü, Kayaaltı Nekropolü, 4 No.lu Tümülüs

Resim 3: Yahyalı, Taşhan Köyü, Çingenözü mevkiinde tespit edilip Kayseri Arkeoloji Müzesi'ne gönderilen steller

Resim 4: Yahyalı, Çamlıca (Rodandos, Faraşa) Köyü, kilise-cami

Resim 5: Yahyalı, Merkez, Göynük mevki, Özbek Höyük

Resim 6: Ceyhan, Altıkara Köyü, Silvan Höyük

Resim 7: Ceyhan, Silvan Höyük, Kalkolitik Çağ seramikleri

Resim 8: Ceyhan, Silvan Höyük, ETÇ seramikleri

KAHRAMANMARAŞ 2006 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Erkan KONYAR*

2005 Yılından beri Doğu Akdeniz coğrafyasının ülkemiz sınırlarındaki kesiminde sürdürdüğümüz çalışmalar Çukurova ve Kahramanmaraş olmak üzere iki ana bölgeyi kapsamıştır. Söz konusu alanlarda 80'den fazla höyükte belgeleme yapılmıştır (Harita: 1) (Konyar 2006^a; 2006^b; 2007^a; 2007^b; Girginer-Özdemir-Erhan 2007^a; 2007^b). Burada malzeme değerlendirmesinden çok, höyüklerin dağılım ve boyutlarından yola çıkarak bölgenin yerleşme modelleri üzerinde yaptığımız ön değerlendirmeleri sunmak istiyoruz.

Kahramanmaraş, batısından Amanos Dağları ve bu sıradağların kuzeye ve kuzeydoğuya dönen kısmının oluşturduğu Kuzeydoğu Toroslar-Ahır Dağları, doğudan ise Kurt ve daha kuzeyinde Kartal Dağları'yla çevrilidir. Doğal engellere karşın uygun vadilerden Toroslar'ı aşır Orta Anadolu'ya çıkan yollar, Anadolu kültürlerinin de güneye inmesine olanak tanımış gözükmetedir. Kahramanmaraş'ın hemen kuzeyinde yer alan Ahır Dağları, Orta Anadolu ve Fırat'ın batısındaki bölgeyle doğal bir sınır oluşturur. Bu dağların kuzeyinde yer alan Afşin ve Elbistan ovaları da daha yüksek bir platoda yer alırlar ve bu yönleriyle Orta Anadolu-Doğu Anadolu ovalarının özelliklerini yansıtır.

Toroslar'ın güney eteğindeki Maraş coğrafı olarak, Mezopotamya ile organik bağları olan bir bölgedir. Topografa kültürel alışveriş için önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Amik Ovası'ndan, İslâhiye'ye, oradan da Kahramanmaraş Ovası'na hiçbir doğal engelle karşılaşmadan ulaşmak mümkündür. Bölgenin Çukurova, dolayısıyla Orta Anadolu ile doğal bağlantısını sağlayabilecek geçiş yolları batısında yükselen Amanos Dağları üzerindeki Bahçe ve daha güneydeki Belen Geçidi'dir (Harita: 2).

Yüzey araştırması alanında, 1960'lı yıllarda üniversitemiz hocalarından Prof. Dr. U. Bahadır Alkım başkanlığında yapılan ve daha sonra Prof. Dr. Refik Duru tarafından devam ettirilen "İslâhiye Bölgesi Kazı ve Yüzey Araştırmaları", bugüne değin yapılmış en kapsamlı çalışmalar arasındadır¹. Bu proje çerçevesinde

* Yrd. Doç. Dr. Erkan KONYAR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 Vezneciler- İstanbul/TÜRKİYE
Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir.
Proje No: 529/05052006

1 Prof. Dr. U. Bahadır Alkım tarafından bölgede yapılan yüzey araştırmaları için bakınız: Alkım 1965^a; 1965^b; 1966; 1968^a; 1968^b; 1970a; 1970^b; 1972.

gerçekleştirilen Gedikli ve Kırıskal Höyüğü, Tilmen Höyüğü ve Yesemek Taş Ocağı kazıları bölgenin kültürel katmanlarının ana noktalarına ışık tutacak veriler sağlamıştır (Duru 2003; 2007). Hâlen sürdürülmekte olan Domuztepe kazıları ise bölgenin Neolitik ve Kalkolitik kültürlerinin tanınmasına ve özellikle Halaf kültürünün kökeni konusundaki tartışmalara yeni katkılar sağlamıştır (Carter 1995; 1996; 2002). Daha güneyde Amik Ovası'nda ise Doç. Dr. Aslıhan Yener başkanlığında 1990'lı yıllarda başlanan yüzey araştırmaları kademeli olarak yayınlanmaktadır (Yener 2005). Yener başkanlığında yapılan Tel-Açana kazılarında bölgenin II. binyıl kronolojisinin problemlerini çözme adına önemli gelişmeler kaydedilmektedir.

2006 yılı programı çerçevesinde, Kahramanmaraş Merkez ve güneyde yer alan Pazarcık ile Türkoğlu ilçeleri sınırındaki höyüklerin tespiti ve konumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, Maraş Merkez İlçe sınırları dahilinde 9, Türkoğlu İlçesi'nde 5 ve Pazarcık İlçesi'nde 11 olmak üzere toplam 25 höyük belgelenmiştir. Buna ilâveten, yine söz konusu bölgede 40'tan fazla höyüğün varlığı gözlenmiştir (Harita: 3).

Kahramanmaraş Ovası daha önce de belirttiğimiz gibi, doğu ve batı ve kuzey yönlerinden yüksek dağ sıralarıyla izole edilmekle birlikte, güneyde Kuzey Suriye'den başlayan ve Amik Ovası ile ülkemiz sınırlarında uzanan ve kuzeye doğru İslâhiye Ovası'yla devam eden alanın kuzey uç noktasını oluşturur. K. Suriye ve Amik düzlüğünden yükselti yavaş yavaş artarak kuzeye doğru ortalama 450-500 m.ye kadar çıkar.

Amik ve İslâhiye ovalarıyla bu doğrudan bağlantının kültürel açıdan da gerçekleşmiş olduğu kuşkusuzdur. Özellikle Kalkolitik Çağ'da Amik Ovası'yla bir kültür birliğinin varlığı Domuztepe kazı buluntularından yola çıkılarak söylenebilir. Aynı bağlantı coğrafi geçiş bağlantıları çok uygun olmamakla birlikte Çukurova ile de görülür. Çukurova da tespit edilen höyüklerde belirlenmiş özellikle Geç Kalkolitik Çağ, parlak açık, koyu yüzlü çanak çömleğinin paralelleri Kahramanmaraş ve Amik Ovası hattında da izlenebilmektedir. Bunun yanında özellikle bu çağa ait çanak çömlekte, Çukurova, Yukarı Mezopotamya ve K. Suriye coğrafyasında ortak bir geleneğin olduğu görülmektedir. Ancak bu kültürel birlik Erken Transkafkasya kültürüyle birlikte kesintiye uğrar. Zira M.Ö. III. binyılın başlarında görülmeye başlanan ve Kafkaslar'dan K. Suriye'nin kıyı kesimlerine kadar uzanan Erken Transkafkasya kültürü ve bunu temsilcileri olan koyu yüzlü kaplar, Kahramanmaraş, Amik ovalarında görülmekle birlikte, Amanoslar'ı aşarak batıya geçtiğine dair kanıtımız pek yoktur. Ancak, Karaz, Kirbet-Kerak veya Erken Transkafkasya malları olarak adlandırılan bu grup dışındaki İlk Tunç Çağı çanak

çömleklerinde yine ortak bir geleneğe söz etmek mümkündür. Kaideli çanaklar ve yine kaideli boyunlu çömlekler bu ortak geleneğin en iyi temsilcileridir. Orta Tunç Çağına gelindiğinde de her iki bölgede (K. Suriye/Kahramanmaraş-Çukurova) çanak çömlek kültürleri ve yerleşme biçimleri bakımından ortak özellikler tekrar dikkat çekecek ölçüde artar.

Çalışma bölgemizde höyükleri yalnızca yüzey bulgularını esas alarak değil, boyutları ve yoğunlukları bakımından da değerlendirdik. Amacımız yerleşmelerin yoğunlaştığı alanları belirlemek ve yerleşmenin boyutlarına bakarak niteliği konusunda birtakım değerlendirmeler yapıp yapılamayacağını görmektir. Yüzey bulgularını da bu değerlendirmemizde kullanmaya çalıştık.

Bilindiği gibi Amik Ovası bölgenin en büyük boyutlu höyükleri/yerleşmelerini barındıran alanıdır. Kuzey Suriye höyüklerinin de oldukça geniş alanlara yayıldığı bilinmektedir.

Örneğin 1 km.ye ulaşan boyutlarıyla buradaki höyükler, Eskiçağda bu bölgelerde basit köy yerleşmelerini aşan nitelikte yaşam alanlarının kurulduğu ve tarım ağırlıklı yerleşik yaşamın baskın olduğu yolunda bir değerlendirme yapmamıza olanak tanır.

Kuzeye doğru çıkıldığında höyüklerin yoğunluğu azalmamakla birlikte, boyutlarının küçüldüğü görülür. Kahramanmaraş Ovası'nda 2006 yılında belirleyebildiğimiz höyüklerin büyük bölümü orta büyüklükte, kalanları ise küçük boyutlu höyük/yerleşme alanı kategorisine girerler (Resim: 1). Çapları genellikle 100-200 m. arasında değişen bu höyüklerin yüksekliği ise 10-25 m. arasında değişmektedir. Bu da bize kuzeye çıkıldıkça yaşam biçiminin değiştiğini ve daha basit köy yerleşmelerinin yaygınlaştığını gösterebilir. Her ne kadar bir höyükte belli bir dönemde kurulmuş yerleşmenin boyutlarının belirlenmesi için arkeolojik kazı şartsa da, höyüğün boyutlarından bu konuda genel bir değerlendirme yapma olanağı olduğuna inanmaktayız.

Kahramanmaraş'ta -özellikle bölgenin güneyinde- Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'nun tersine orta ve küçük boyutlu höyüklerin daha yoğun olduğu 2006 yılı çalışmaları çerçevesinde öne sürülebilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi aynı yerleşme karakteri Çukurova'da da izlenebilmektedir. Kuşkusuz gerek Kuzey Suriye-Amik ve İslâhiye hattında, gerekse Kuzey Mezopotamya/Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde orta ve küçük boyutlu höyükler de mevcuttur. Fakat Kahramanmaraş bölgesinde büyük boyutlu höyüklerin bulunmaması, üzerinde düşünülmesi gereken ayırıcı bir özelliktir.

Bu durum, bölgenin yerleşme karakterinden, yerleşme biçimine ve toplumsal yapısına kadar birçok etkinin sonucu meydana gelmiş olmalıdır. Örneğin bölgeyi üç taraftan kuşatan ve yayla yerleşmelerine uygun dağlık alanlar, yaşama ve yerleşme biçimini etkilemiş olabilir. Bu durumda söz konusu höyükler bütün yılın geçirildiği yerleşme alanlarından çok kışlak olarak kullanılmış olabilirler ki, bu yerleşmenin boyutlarını ve niteliğini doğrudan etkileyen faktörlerdendir. Bunun yanında bölgenin tarımsal potansiyeli de yerleşme biçimini etkilemiş olabilir. Tarım alanlarının dağılımı, nüfus faktörü ve yaşam biçiminin yerleşme düzeni üzerinde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bunların yanında mimaride kullanılan yapı malzemesinin höyüklerin boyutlarını etkileyen önemli faktörlerden biri olduğu, yazlık alanlardaki geçici barınakların ve hafif malzemenin höyüklerin boyutlarına birebir yansımadığını da göz ardı etmemekteyiz.

Gelecek yıllarda bölgede gerçekleştireceğimiz çalışmalarla bu konudaki analizlerimizi geliştireceğimizi umut ediyoruz.

Son olarak Kahramanmaraş bölgesinin bütün geçmişini saklayan höyüklerin son yıllarda artan sanayileşmenin tehdidi altında olduğunu belirtmek gerek. Verimli tarım alanlarıyla çevrili olan ovalar artık sanayi tesislerinin heybetli binaları ve molozlarıyla kaplanmaktadır. Höyükler fabrika binalarının kurulması ve arazilerinin genişletilmesi için sistematik bir biçimde ortadan kaldırılmaktadır (Resim: 2). Çukurova'da tarım arazilerinin genişletilmesine kurban giden höyükler, Kahramanmaraş'ta sanayileşmeye feda edilmektedir.

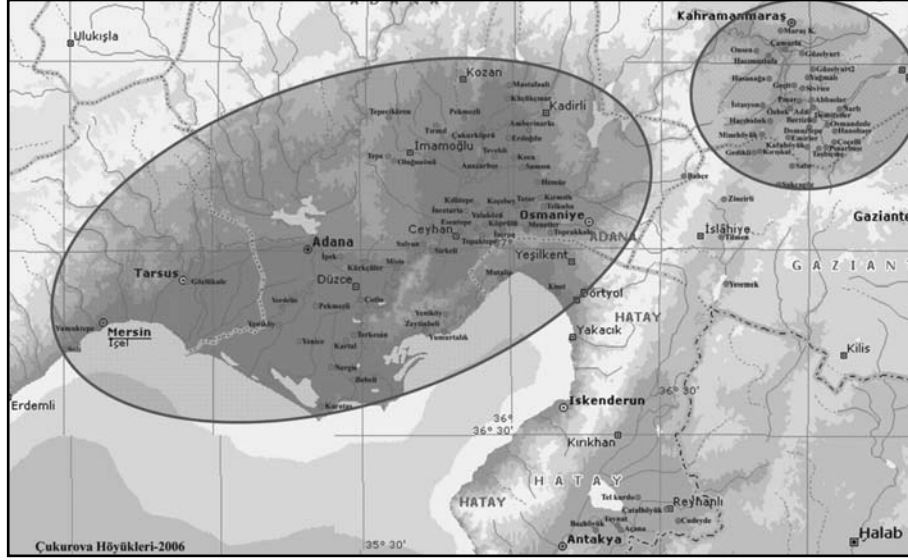
Kaynakça

Alkım, U. B.,

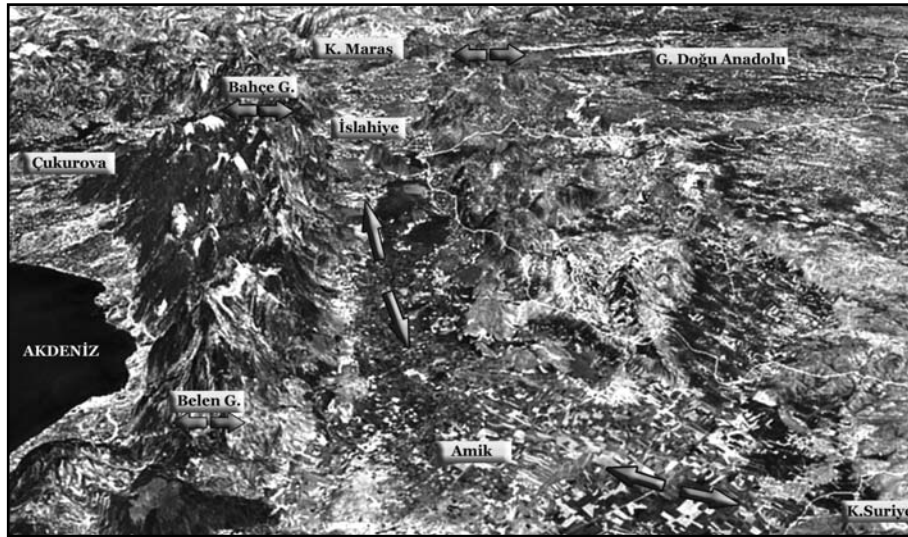
- 1965^a "İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Tilmen Höyük Kazısı (1963), *TAD XIII-1*: 5-17.
- 1965^b "İslahiye Bölgesi Araştırmaları: Tilmen ve Gedikli Höyük Kazıları", *TAD XIV-I*: 69-78.
- 1966 "İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Gedikli (Karahöyük) Kazısı (1965)", *TAD XIV-1,2*: 79-86.
- 1968^a "İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Gedikli (Karahöyük) Kazısı (1966)", *TAD XV-2*: 39-48.
- 1968^b "İslahiye Bölgesi Araştırmaları Gedikli ve Kırışkal Höyük Kazıları (1967)", *TAD XVI-2*: 5-13.

- 1970^a "İslahiye Bölgesi Çalışmaları ve Tilmen Höyük Kazısı (1969)", *TAD XVII-2*: 29-35.
- 1970^b "İslahiye Bölgesi Çalışmaları ve Tilmen Höyük Kazısı", *Belleten XXXIV*: 490-494.
- 1972 "Tilmen ve Kırıskal Höyük Kazıları (1967)", *TAD XIX-II*:39-50.
- Alkım, H.,
- 1979 "Gedikli (Karahöyük) Çanak-Çömleğine Toplu Bir Bakış", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 135-142.
- Carter, E.,
- 1995 "Report on the Kahramanmaraş Archaeological Survey Project From 24. 9. 1993 to 11. 11. 1993", *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 331-341.
- 1996 "The Kahramanmarash Archaeological Survey Project: A Preliminary Report on the 1994 Season." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 13 (1996): 289-306.
- 2002 "Kahramanmaraş-Domuztepe", *ArkeoAtlas*, S. 1 (ed. N. Karul), 2002: 114.
- Duru, R.,
- 2003 *Unutulmuş Bir Başkent. Tilmen I- A Forgotten Capital City Tilmen*, İstanbul.
- 2006 *Gedikli Karahöyük I- Prof. Dr. U. Bahadır ALKİM'in yönetiminde 1964-1967 yıllarında yapılan kazıların sonuçları, The Results of Excavations Directed By Prof. U. Bahadır ALKİM in The Years 1964-1967*, Ankara.
- Girginer, K. S., H. F. Özdemir, F. Şahin,
- 2007^a "Kappadokia ve Antik Çukurova Yüzey Araştırması", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü HABERLER*, s. 23, 2007: 25-28.
- 2007^b "Adana (Yukarı Ova-Ceyhan Ovası) Yüzey Araştırmaları 2006-Surveys in Adana (Yukarı Ova-Ceyhan Ovası) in 2006", *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri-News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas*, 2007-5: 79-85.
- Konyar, E.,
- 2006^a "Adana Höyük Araştırmaları: Kozan ve Yumurtalık İlçeleri-Höyük Surveys in Adana: The Townships of Kozan and Yumurtalık" *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri-News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 4, 2006: 61-64.

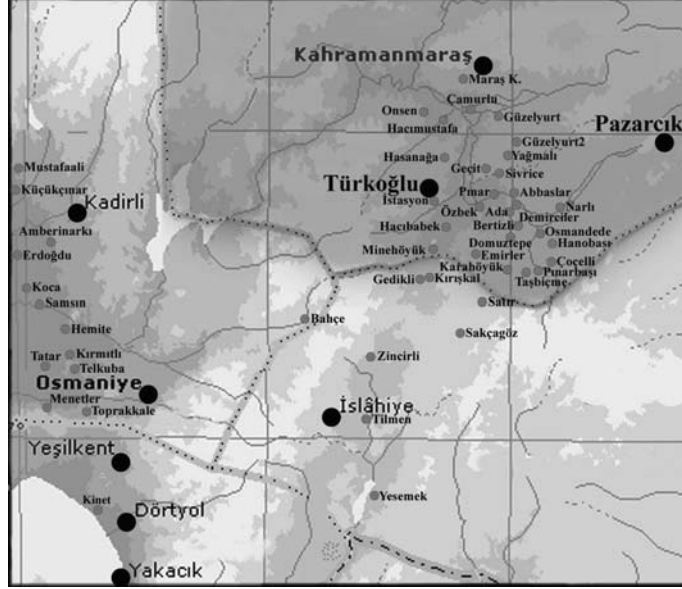
- 2006^b Adana Höyükleri Araştırmaları-2005, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, HABERLER*, 22 (Mayıs 2006): 20-21.
- 2007^a “Kahramanmaraş Yüzey Araştırması-2006”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü HABERLER*, 23 (Ocak 2007) : 24-25.
- 2007^b “Kizzuwatna’nın Doğu Sınırları: Adana, Osmaniye ve Kahramanmaraş Höyükleri’nde 2006 Yılı Çalışmaları-The Eastern Borders of Kizzuwatna: Mound Surveys in the Provinces of Adana, Osmaniye end Kahramanmaraş in 2006, *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri-News of Archaeology from Anatolia’s Mediterranean Areas*, 2007-5: 86-92.
- Yener, K. Aslıhan ve diğ.,
- 2005 *The Amuq Valley Regional Project-Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey 1995-2002*, Vol.1, Chicago.

Harita 1: Çukurova höyükleri

Harita 2: Amuk Ovası, Islâhiye ve Kahramanmaraş koridoru

Harita 3: Kahramanmaraş höyükleri 2006: Pazarcık ve Türkoğlu ilçeleri

Resim 1: Uydudan Kahramanmaraş höyükleri, GPS destekli, Google Earth Plus

Resim 2: Kahramanmaraş-Türkoğlu-İstasyon Höyük

DEĞERLİ BİLİM ADAMI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen “Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu”nda sunduğunuz bildiriler, bu yıl da kitap olarak basılacaktır.

Göndereceğiniz bildiri metinlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olması, kitapların zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları:

1. Yazıların A4 kağıda, 13x19 cm'lik bir alan içinde 10 puntoda, başlığın 14 punto ile tirelemeye dikkat edilerek, Arial ya da Times fontu ile 10 sayfa yazılması
2. Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek sayfaların alt kısmına 8 punto ile yazılması,
3. Dipnot ve kaynakçada kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
4. Çizim ve fotoğrafların toplam adedinin 15 olması, CD'ye JPG veya TIFF olarak 300 pixel/inch, renk modlarının CMYK veya Grayscale olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
5. Haritalara (Harita:), Çizimlere (Çizim:), Resimlere (Resim:), olarak alt yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
6. Mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
7. CD'ye kaydedilmiş metnin mutlaka metin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi halde CD kaydı esas alınacaktır),
8. Bildirilerin sempozyum esnasında ya da en geç 1 Ağustos tarihine kadar
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Araştırmalar ve Yayın Şubesi Müdürlüğü
II. Meclis Binası
Ulus/Ankara
adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan veya geç gelen bildiriler kesinlikle yayınlanmayacak ve ifade edilmeyecektir.

Not: Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı kitaplarının taramalarına Bakanlığımız www.kultur.gov.tr adresinden ulaşılması mümkündür.

Bilgilerinizi rica eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

DEAR COLLEAGUES

The reports which you will submit during the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as usual.

In order to receive a qualitative print and to complete the publication on time, we kindly request you to send the texts of your reports within the context of form mentioned below:

- 1- The writings to be on A4 paper, not exceeding the writing space of 13.5x19 cm, with Arial or Times font in 10pts. Kindly pay attention to using dashes (-) when necessary in the text, and the text to be maximum 10 pages
 - * The title to be written in 14 pts, bold,
 - * Footnotes to be written below the text, with their numbers indicated within the text, in 8 pts at the page where it is mentioned,
 - * At the footnotes and the bibliography, the names of the books and the periodicals to be written in *Italic* character.
- 2- The total number of the drawings and the pictures to be at most 15. If it is possible, you are requested to scan the photographs and to save on CD as JPG on a separate file out of the text with 300 pixel/inch; colour of mods of these photographs must be CMYK or Grayscale; photographs to be taken by digital camera,
- 3- Please write (drawing) for the drawings (fig.) for the figures, pictures, and (map) for the maps as subtitle and please do not use table system.
- 4- Kindly write your name, title and communication address on the papers.
- 5- Please send the print out of the text that together with loading the text on a (new) diskette or CD.
- 6- The print out of the text you will send and the text in the diskette or CD, should be compatible, (or else the text in the diskette/CD will be accepted) with each other.

Kindly give your texts during the symposium or send until August 1, to the below address:

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Araştırmalar ve Yayın Şubesi Müdürlüğü, II. Meclis Binası Ulus/Ankara

The reports which doesnot follow the rules or is sent late, will not be published and will not be given back.

Note the books of the Symposium is available on www.kultur.gov.tr